

SZKANDERBÉG TÖRTÉNETE

VAGY

A TÖRÖKÖK ÉS KERESZTÉNYEK A TIZENÖTÖDIK
SZÁZADBAN

IRTA

PAGANEL CAMILLE

VOLT ÁLLAMTANÁCSOS

FORDITOTTA

HAGER JÓZSEF

NAGY-BECSKEREKEN

PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA

1890

**TÖRTÉNETI-
NÉP- ÉS FÖLDRAJZI
KÖNYVTÁR**

KIADJA

SZABÓ FERENCZ

N.-ELEMÉRI PLÉBÁNOS

III

XXVI. KÖTET

1/2

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1890

SZKANDERBÉG

ELŐSZÓ.

Ha a Hunyadyak, Corvin Mátyások és Lászlók, Kapisztránok, Paleolog Constantinok, a Szkanderbégek és Szobieszky-k hősi hamvai sok százados álom után hirtelen új életre ébrednének; ha a hitnek ezen rettenthetetlen előharczosai csak egy pillanatra is földi létre ébrednének, s a keresztény Európát felfegyverkezve ugyanazon hitetlen segélyére látnák sietni, a ki ellen ők szakadatlan harcokat folytattak, — minő nagy volna meglepetésük? Nem úgy tünne-e fel előttük az ilyen hadjárat, mint valami érthetetlen álom, mint a sirnak titokteljes ámitása?

Valóban, minő változások! minő átalakulások Európa általános viszonyaiban!

A 15. században az izlamismus, hódításról-hódításra haladva, folyton fenyegető, általános veszélyt alkotott; akkor a kereszténységnek műveltségét, sőt létét kellett ellene megvédenie; a 19. században a törökök létezése védbástyaül szolgál és az általános egyensúly föltételét képezi, és a kereszt védi meg a félholdat.

A nyugati államok rettegésére a Bajezid-ek, II. Mohamed, I. Szoleïman helyébe egy keresztény birodalom lépett, mely, már keletkezésekor óriás nagysággal birt, de egy I. Wladimir által hozott, eszélytelen örökösödési törvény¹⁾ által már korán gyengítve, 1462—1505-ig III. Iván alatt ismét erősbülve, végül az európai népcsaládba lépett be, és egy nagy férfúnak trónralépte az 1682. év óta, és később egy asszonynak hatalmas kezei alatt, kit joggal megillet a „Nagy“ melléknév, gyors

¹⁾ A birodalmat már életében felosztotta 12 fia között; innen keletkezett a számos, névleg a kiewi nagyfejedelemnek alávetett, de valóságban független fejedelemség, a sok gonosz versenygés és szomorú viszály. Cantú Cäsar, Világt. XII. kt.

virágzásnak indult, és azóta, szünet nélkül, a folyton haladó uralom pályáján halad.

A szintér csaknem ugyanaz marad, de a szindarab egészen megújult; a szerepek fel vannak cserélve.

A régi ellenségeskedések, a századokon keresztül tartott versenygések megszűntek. Mint Fülöp Ágost és Oroszlánszivü Richárd idejében Angol- és Franciaország egymásnak kezét nyujtanak, és fegyverszövetségüket újból nagylelkűen megkötötték.

Európa láthatárán már régóta tornyosultak a felhők, és csodálni lehet, hogy a vihar már előbb nem tört ki, de elvégre megjött a csata napja, és hogy egy arab kifejezéssel éljünk, most a puszkapor beszél.

Minden sziv egyesüljön egy óhajban, folyjon össze egy imává, mely az ég áldását kérje hazánk zászlóira és a tengeren és szárazon lévő nagyszerű csapatokra, melyek hirnevünknek és nemzeti függetlenségünknek szent letéteményét sértetlenül megőrzik, azt oly rövid idő alatt oly fénynyel gazdagították és mindenütt mint a hősiesség és az emberiség csodálatraméltó példaképei, Franciaország nevére dicsőséget hoztak.

Származzék ezen óriási harcokból mielőbb tartós béke, szilárduljon meg a megrázkodott világ hosszú időre tartós alapokon, s a népek kössék meg újra maguk között a jóakaró viszonyokat, mint az általános jólét zálogait és biztosítékait.

Már történtek csodálatos események, mások pedig következnek.

A történetiró előtt kimérhetetlen tág mező nyílik. Nem az én feladatom, azt keresztülfutni; erőim ahhoz gyengék volnának. Az én lelkiismeretes kutatásom a tizenötödik század egy lovagias jelenetére szorítkozik; a régi Görögország hőseinek utolsó képviselője, az új Görögország hőseinek legkitünőbb előhírnöke, s a fenyegetett kereszténység rettenthetlen védelmezője az, kinek férfias alakját vázolni szándékozom.

Erkölcsei és harcias tulajdonságai, a meséssel határos bátorságának csodálatossága folytán Szkanderbég Plutarch nagy férfiainak halhatatlan csoportjába tartozik, de hittel szívében és feje körül a keresztény szentfénynyel.

TARTALOM.

Bevezetés. Visszapillantás a 15-ik századra. — Egyfelől a haladó művelődés, másfelől a muzulman hatalom fenyegető növekedése. — A keresztény hatalmakkal rövidlátó közömbössége a veszélylyel szemben. — A földnek ismeretlen zugában ellenállás támad a török terjeszkedés ellen. — Albánia leírása.

Oldal .

1—44

Szkanderbég története.

Első könyv. 1440-től 1444-ig. — Maczedonia meghódítása II. Murád által. — Első megjelenése Epiruszban. — Kényszeríti Kasztriota Jánost, Croia, Szvetigrad és a Diber-völgyek urát, hogy négy fiát tüzökül neki kiszolgáltassa. — Azok legidősbikének, Györgynek csodálatos tulajdonságai. — Murád a mohamedán vallásban nevelteti őket. — A fiatal herceg hadi deréksége. — Bátorsága és hőstettei a Szkanderbég nevet szerzik neki. — Kasztriota János halála. — Murád országait elfoglalja. — Szkanderbég bosszúsága. — Több albán főnök fordul hozzá. — Lázdása. — Kihirdeti Albánia függetlenségét, megveri a törököt, Albánia erős helyeit visszanyeri, és a szomszéd vidékek valamennyi fejedelmét és főnökét Alesszioba hívja össze.

45—71

Második könyv. 1444—1450. — Támadó- és védő-szövetség. — Szkanderbég annak feje. — Negyvenezer emberből álló lovasság, Ali pasa vezérlete alatt, Epiruszba ront. — Szkanderbég leveri. — Murád fegyverszünete a magyarokkal. — A szultán leköszön. — Ulászló a szerződést megszegi. — Murád újra kezébe veszi a kormányt. — A várnai csata. — A szultán béke-ajánlatai Szkanderbégnek. — Ez visszautasítja. — Győzedelmeskedik két pasa, Fizur és Musztapha felett, a velenceieknek háborút ízen, seregöket széjjel veri, Musztapha pasa újabb csapatait tönkre teszi és alkudozik a köztársasággal, mely neki békét ajánl.

72—102

Harmadik könyv. 1450—1452. — A janicsárok lázdása. Hogy ezt elfojtsa, Murád másodszeri lemondása után, újra elhagyja nyughelyét. — Személyesen vonul Albánia ellen; Szvetigrad ostromlása; a lakosok legyőzhetlen tetteje; egy áruló átadja a várat. — A szultánnak Adrianopol felé való távozása után Szkanderbég, de tüzéség hiányában, sikertelenül ostromolja Szvetigradot. — Murád visszatér; roppant hadsereg; Kroia ostroma; a törökökre nézve veszes ostromok; Murád visszavonul; halála. — Fiaának II. Muhamednek trónralépése. — Szkanderbég megnősül. — Új hadjárat a törökök ellen; új győzelmek. — Belgrad (Albániában) ostromlása Szkanderbég által. — Tanusziosz és Muszakhi albán hadvezérek leveretése. — Mózes elpártolása.

103—145

Negyedik könyv. 1453. — Konstantinápoly ostroma Muhamed által. — Hős védelme. — Konstantin (Dragozes) császár nemes halála. — A város bevételé és pusztítása.

146—190

- Ötödik könyv. 1453—1454.** — Általános félelem. — Szkanderbég rendíthetetlen erélye. — A Muhamed által ajánlott békét visszautasítja. — Mózes egy török hadsereg élén. — Leveretése, lelkiifurdalása, visszatérése Szkanderbéghez. — Hamza elpártolása. — Isza pasa előnyomulása. — Hamza kinevezetik Albánia pasájává. — Szkanderbég újabb győzelme. — Belgrád ostroma Szerbiában Muhamed által. — Hunyady halála. — Nápolyi Alfons király halála. — Szkanderbég fájdalma. — Umur és Szinán pasák egy figyelő hadosztályaival Albánia határán. — Az ellenségeskedések rövid szünete. — Szkanderbég Olaszországban. 191—224
- Hatodik könyv. 1462 1464.** — Trapezunt bevétele. — Muhamed hadjárata Oláhországban. — Új támadási terve Szkanderbég ellen. Egy másután küldi a hadvezéreket. — Szinán pasa, Hasszeinbég, Juszszebég és Karazabég leveretése. — A szultán leveretése. — A szultán levele az albán fejedelemhez. — Válasz. — Két évi fegyverszünet. — Muhamed hódításai Európában és Ázsiában. — II. Pius pápa a keresztényeket szent háborúra hívja fel. — Európa közönye. — Szkanderbég ismét fegyverhez nyúl. — Egy török közvetítő érkezése az albán táborba. Küldetésének eredménytelensége. — A pápa Szkanderbégnek jelenti Albániába való érkezését. — Seremetbég bevonulása Macedoniába 40.000 lovassal. — Szkanderbég tönkreteszi a sereget. — II. Pius pápa ugyanazon napon meghal. — Szkanderbég bánata. — Balaban Badera Epiruszba tör. — Az albánok nagy leveretése. Szkanderbég megsebesül. — Nyolcz legkiválóbb hadvezérének fogságba jutása és vértanúhalála. — Dicsőséges visszatorlás Felső-Dibrában. — Jacub Arnauth bevonulása Epiruszba Belgrád felől. -- Szkanderbég győzelme. 225—264
- Hetedik könyv. 1464—1481.** — Muhamed Epiruszba ront. — Gyilkossági kísérlet Szkanderbég ellen. — Balaban 80.000 lovassal, a szultán 120.000 gyalogossal rohanja meg Kroíát. — Szép ellenállás. -- Muhamed visszavonulása. -- A várat Balaban körülzárja. — Albánia kimerülése. — Szkanderbég Rómába érkezik. — Visszatérése Kroíába. — Balaban halála. A török hadsereg egy részének visszavonulása. — Fölkelés az albán táborban. — Szkanderbég azt elnyomja. — 1466. tavaszán Muhamed újra visszatér és ismét távozik, két pasát 28.000 emberrel hagyva hátra, hogy a török határokat fedezzék. — Szkanderbég betegsége, búcsúja a hadseregtől, halála. — Albánia gyászja. — A törökök diadala. — Muhamed halála. 265—310
- Mellékletek és jegyzetek. I.—XXVI.** 311—344

B E V E Z E T É S.

Visszpillantás a 15-ik századra. — Egyfelől a haladó művelődés, másfelől a muzulman hatalom fenyegető növekedése. — A keresztény hatalmaknak rövidlátó közömbössége a veszélylyel szemben. — A földnek ismeretlen zugában ellentállás támad a török terjeszkedés ellen. — Albánia leírása.

A 14-ik század, durva barbár erkölceivel, de rendíthetetlen hitével, és a 16-ik század között, mely a szabad kutatással a filozófiai és vallási kihágások korszakát idézte elő, a 15-ik század a történet egyik legnevezetesebb korszaka. A szellem hódításai, a személyiségek, az események, minden hatalmas, termékeny, drámai benne. Ezen átmeneti korszak alatt, fényes világosság, sűrű sötétség, heroikus csodák és siralmas inség közepette a társadalmi élet túláradt, s medrét elhagyni látszott. A vajudási fájdalmak állottak be. Mélyen megindulva dobja el magától az emberi szellem a középkor bilincseit; eltépi azokat, hogy türelmetlen vágygyal a jövő, az új sors elé vesse magát. A római birodalom bukása óta mennyi háborúra nem volt szükség, míg a terjedelmes romok közepette minden nép a maga helyét elfoglalta. Alig ismertek fel maguk között bizonyos határokat, már a világnak határait is rögtön kiszélesbitették. Európa csakhamar, az arany varázsától csábitva, ismeretlen tengerek örvényein keresztül, a csábitó vidékek felé rohant. Egyik spanyol uralkodó csakhamar új koronatartományain végigtekinthetett, a nélkül, hogy a napot birodalmában leszállni láthatta volna. A vallás, a politika és a kereskedés előtt új pályák nyíltak meg; egy kiszámíthatatlan terjedékenységgel a társadalmi test összes erejét kifejlesztette; Kolumbusz Kristóf éppen ak-

kor tépte csak el a fátyolt, mely addig az ember előtt pompás lakóhelyének egy részét takarta volt el.

Ugyanazon időben a gondolatnak egy más értelem-ben megmérhetetlen világa lőn leleplezve; mivel a könyvnyomtatás művészete az emberi szellemet a maga birtokába helyezte. A chinaiak 926. óta ismerték e csodálatraméltó művészetet, azonban nem mozgatható betűket, hanem falemezeket használtak, melyekre az írást domborművekben és fordítva vésték. A nyomtatást, mint részben még ma is, a kézzel eszközölték. Azonban az írásjegyeknek rendkívül nagy számánál fogva, melyekből a chinai abéczé áll, roppant nagy betűszekrényre, és egy szakszorosított betűszedőre volt szükség, hogy a mi eljárásunkat követhessék. Azért a chinaiak találmánya itt megakadt. Az író-lemezek helyébe mozgatható írásjegyeket alkalmazni, és fém-betűket használni az európaiak haladó lángszellemének volt fentartva. E dicsőség a mainz-i Guttenberg Jánost illeti. Egy nyomda felállításához szükséges eszközöket egy gazdag aranyműves, Faust, vagy Fust János szerezte meg számára. Schäffer Péter Gernsheimből pedig a találmányt azzal tökéletesbitette, hogy az ólmot keményebb fémmel helyettesítette s a nyomtatáshoz alkalmas olajnemű tintát, és a betűbélyeget fedezte fel.

Végre az eszmék továbbültetésére nem létezett akadály, a szellem termékeit nem kellett a haláltól, sem az Omár-¹⁾októl féltetni; de az emberi lelkiismeretért a gondviselés előtt oly nagy lőn a felelősség, mint a minő nagy volt a találmány jótéteménye.

„Sok író“, úgy mond Villemain, „figyelmessé tett

¹⁾ Tudva levő, hogy ezen második kalifa, Muhamed utóda, Abdallah másodunokaöccse, a próféta atyja, egyik tisztjének megparancsolta, hogy a híres alexandriai könyvtárt felgyujtsa. Ugy itélt, hogy az fölösleges, ha a befoglalt könyvek a koránál megegyeznek; veszedelmes, ha avval ellentmondanak. Ezen tény, habár újabban tagadják, alapos vizsgálódások után valónak bizonyult. De Omárnak Konstantinápoly bevétele után tanusított nemes viselkedése, megható mérséklete azt bizonyítja, hogy azért kevésbé az ő jellemét, mint századának fanatikus tudatlanságát kell vádolni. Minő ellentét ezen oly emberies hadvezér és a 800 évvel későbbi vad hóditó között!

a könyvnyomtatás feltalálásának szerencsés összeesésére a görög tudományoknak a nyugati országokba való áttelepedésével. A könyvnyomtatást éppen azon időben találták fel, midőn legnagyobb szükség volt reá és minden kétség nélkül, mivel az volt.

„S valóban a véletleneknek tartott esetek, melyek oly számos bámulatraméltó találmány okául szolgáltak, csaknem mindenkor csupán megfelelő felelet volt az emberi szellem szükségleteire és tevékenységére, mely kiválóan egy tárgy felé irányult. Mindama érzélszók, melyeket ezen fontos eseményre tettünk, betűszerint valók. V. Miklós bullája a cyprusi király érdekében, a könyvnyomtatás legrégibb ismert emléke, és Konstantinápoly bevételének évére vonatkozik. Éppen oly igaz, hogy egy a császári családdal rokon görög, Lascaris János, a 15-ik század vége felé egy florenczi nyomdában dolgozott. E görög, ki Byzancez bevétele idejében még gyermek volt, Európába jött, hol esze és tudománya által híressé vált. Medicis Lőrincz több izben küldte a keleti országokba, hogy régi kéziratokat gyűjtsön; XII. Lajos és I. Ferencz követül Velenczébe küldték. X. Leo igénybe vette tanácsát. Lascaris János egyuttal költő is volt, és a könyvnyomtatás feltalálását egy költeményben énekelte meg, mely körülbelül így hangzik:

„Ezen lapokon az érez betűkben a régi Görögország muzsáinak istene felismerte a jeleket, melyeket ő legelőször mutatott, és így szólott a muzsákhoz: Mit késlekedünk? Mi új életre ébredtünk. Görögország ismét felvirul. Vulkán művészete és Minerva bölcsesége által az emberi lélek gyengéi számára halhatatlan gyógyszerekre tett szert. A könyvnyomtatás művészete, mint valami égi adomány az igazság örök székhelyéről, a költő dicsőség-teljes utait egyengeti. Nézzétek ezen új virágokat; nézzétek ezen hasonlíthatatlan levelek kezdetében, a könyörgő ágat, melyet nektek nyujtanak. A költők tömegesen könyörögnek isteni óltalmunkért: Tartsátok még, oh muzsák, a haza dicsőségét. Apollo mondá, és sietve ígéretét beváltani, Itáliába vezeti őket. Jupiter megengedi és a szabadságnak ezen fényes leányai ott megállottak, miután az isteni tartozkodási helyükre Görögországban vágyakoztak.“

„A mythológiával kissé túltömött eme szavak az időszeknak sajátosságos emlékét teszik, de értékük nem olyan, mint új Görögország ama népdalaié, a minőket legujjabban egy nagyszerű gyűjteményben adtak ki, melyekben minden új, a feltalálás és a kifejezés.“

Ki beszélhetett nagyobb joggal a régi és új Görögország szelleméről, mint azon jeles férfiú, ki annak titkait ismeri, és Franciaország irodalmi geniuszát annyi fényvel képviseli.

Mint maga a 15-ik század, úgy annak irodalma is két félre oszlik, és az új találmány befolyása oly nagy volt, hogy az nemcsak új időszakot, hanem új időszámítást is jelölt: az emberi szellem chronológiájában az éveket: a könyvnyomtatás feltalálása előtti és utáni évekre kellene osztani.

Valamint ezt, úgy a löport is már igen korán ismerték Chinában. 1322-ben használták azt a chinaiak Caifung ostrománál a mongolok ellen. De valamint a könyvnyomtatás, ezen romboló eszköz is csak gyermekségének állapotában maradt. Később találkozunk avval az arabok háborúiban Spanyolországban, a francziáknál 1338-ban Rui Guillaume mellett, és 1346-ban a szerencsétlen crécy-i csatában, a spanyoloknál 1343. körül. Az angolok által 1418-ban ostromolt Cherburg izzó golyókat szórt, hogy a tábori sátrakat felgyujtsák. Nemsokára az oroszok, lengyelek, svédek tűzérseget használnak, de annak lényegesebb tökéletesbülése XI. Lajos idejében történt.

Azon férfiú, ki 75 rész salétromat 15 $\frac{1}{2}$ rész szénnel és 9 $\frac{1}{2}$ rész kénnel kevert legelőször össze, bizonyára nem remélte, hogy ezen keverék a hadakozás módját megváltoztatni, a bátorságot a physikai erő despotismusa alól felszabadítani, a királyi méltóság tekintélyét nyugaton emelni, a műveltséget a vadság ellen megvédeni, és magukat a barbárokat kényszeríteni fogja, hogy jobban szervezkedjenek. ¹⁾

Mintha az emberi család tagjai közötti közeledésnek órája ütött volna, ugyanazon időben még egy másik nagy titok is nyilvánvalóvá lett. A delej azon tulajdon-

¹⁾ Cantú Cäsar: Egyetemes világtörténet. XII. kt.

sága, hogy vasakat vonz magához, a régiek előtt nem volt ismeretlen. A delejtű China legrégebbi évkönyveiben említettik. Azonban ezen tényből gyümölcsöző következtetéseket nem vontak. Csupán a 12. század után jelenik meg az iránytű, anélkül, hogy feltalálóját biztosan ismerték volna. A 14. században használata elterjedt, a 15-ikben már általános volt.

Az iránytű a hajózásra ugyanazon befolyással volt, mint a tűzérés a hadviselésre. Egy igénytelen szerszámnak, egy pár fonalból álló delejnek köszönhető, hogy hozzáférhetetlen világtájak, ismeretlen országok többé nem léteznek. Azóta elkerülték a tengerpartokat, melyek azelőtt a hajósnak útmutatói, de egyuttal szirtei is voltak. Az ipar a tengereken bizton követhette a biztos utakat. A termékek, cserekereskedés és gazdagság megsokszorosodtak.

A csillagászat a kereskedelem szolgálatában álló tudománygyátrá lón. A természettudomány intézte a hajók építését, a szelek erejét, a víz ellenállását, e két erő hatását, melyek egymás ellenében látszanak működni, mindent kitanulmányoztak: a tudomány mindent szabályai alá vetett. Hagy a hajító lövegek ütéseinek ellenállhassanak, a hajókból uszó erődök lettek, melyek egész gyarmatokat szállítottak messzi vidékekre. A legtávolabb északon fekvő erdőkből kellett fákat keresni, melyek ezen óriási épületek építésére alkalmasak voltak. Norvégia és a fehér tenger lakói csodálkozva nézték ezen folyton megújuló jelenségeket, melyeknek okait még nem ismerték; és a fa, melynek deszkáival az európai a Jóremény-fokának előhegységét körülvitorlázta, vagy a Magellan-szorost körülhajózta, az archangeli favágók fejszéitől dőlt le.¹⁾ Akkor történt, hogy Európa egyik legszélsőbb részében, egy mérhetetlen országterületen, jégbástyáik mögött, számtalan alig ismert nép, mint fiatal sasok tépték szét bilincseiket; és nem tudni belső háborúkkal vagy idegenek elleni harcokkal, vagy a mongolok és tatárok belső háborúival vagy Timur hódításának visszahatásával, de oly titokteljes módon, hogy maguk sem tudtak számot adni róla, hajtották végre az

¹⁾ Ferrand: Esprit de l'histoire.

átmenetet a nemzeti életre. A fémnek felhevülése volt az, mely az izzó olvasztó-kemenczében a geniusz kezére vár, ki abból műképét alkotja. Így tekintett Oroszország a század vége felé, Nagy Iván által a tatárok igája alól felszabadítva, a dicső alkotó trónralépése elé. Két század alig mulik el, és a Balti-, Kaspi- és a Fekete-tengerre támaszkodva, a levertt Svédországon és a meggyöngült Lengyelországon át, büszkén lép be Európa közös állampolitikájába. Bizonyára a legelevenebb képzelő erő sem mertte volna hinni, hogy egy orosz fejedelem a Neva mocsarain, mélyen a finn tengeröbölben egy új fővárost fog alapítani, a hova a legkülönbözőbb világrészekből számos hajó érkezik évente, s hogy onnan hatalmas csapatok fognak kiindulni, hogy Lengyelországba királyokat ültessenek trónra, Németországot Franciaország ellen segítsék, Svédországot szétdarabolják, Krimm félszigetet kétszer meghódítsák, az ottomán porta összes hadereje felett győzedelmeskedjenek, a Dardanellákba győzedelmes flottákat bocsássanak, és egy napon Európát annyira nyugtalanítsák, hogy az általános egyensúly megőrzése végett, Franciaország és Anglia, feledve a hosszas czivódást, minden haderejét egyesíteni fogja.

Ezen időben Európában csak kevés valóban korlátlan uralkodó létezett. V. Károly előtt a császárok alig mertek az egyeduralomra törekedni. Magyar- és Lengyelország még választó ország volt, mint az északi államok. A választás tehát a király és a nemzet között szerződést tételezett fel. A mi az angol uralkodókat illeti, azok a parlament közreműködése nélkül törvényeket sem nem hozhattak, sem azokkal vissza nem élhettek. Kasztiliában Izabella tisztelettel viseltetett a cortes-ek előjogai iránt. Aragoniában Katholikus Ferdinánd nem tudta a főbiró tekintélyét tönkretenni, ki jogában állónak hitte, a királyok felett is ítéletet mondani. Egyedül Franciaország lőn XI. Lajos óta tisztán monarchikus állammá; szerencsés kormányforma, ha a király mint XII. Lajos a kifelé történt hibákat népe iránti szeretetével teszi jóvá; de a legrosszabb valamennyi között egy gyenge vagy rossz fejedelem alatt. Azóta a hűbéruralom ottan többé nem jött létre; Angliában a vegyes uralom előtt lépett hát-

térbe, más alakban volt meg Lengyelországban; de igazi harcztere Németország volt.

Ezen század közepében dölt össze a görög birodalom hosszú haláltusa után, saját vérébe fullasztva; ugyanennek vége felé, 1484-ben született Luther; az egész századon keresztül fáradhatatlan kitartással az ausztriai ház azon trón felemelésén fáradozott, melyre csakhamar I. Ferencznek szerencsés vetélytársa, V. Károly ült, egyik kezében egy jogarköteget, a másikban az új világ aranykulesát tartva, mintha mindenkinek egy világbirodalmat akarna jósolni.

Ugyanakkor jutott Franciaország is, nagyjainak megtöretése után, XI. Lajos vaskezei között az egységhez, mely nemsokára egész Európa előtt oly félelmissé tette; és fia VIII. Károly Nápolyból, a fényesen megnyert, de rögtön ismét elvesztett korona helyett egy műveltség csiráit hozta haza, mely előtt az elhaló hűbéruralom legutolsó képviselőinek csakhamar meg kellett hajolniok.

A fehér és a vörös rózsza polgári harczi által hosszú időre feldulva Anglia alig kezdett ismét fellélegzeni VII. Henrik király alatt, ki XI. Lajos¹⁾ példájára, hogy a bárókat megalázza, a népnek kedvezett.

Ily világ közepett, melyben a barbárság oly fontos szerepet vitt, Itália megőrizte régi műveltségének fényét; az uralkodó Velence, pompás márványpalotáival, óriási arzenáljával, tágas kikötőivel, melyekben évről-évre ezer meg ezer hajó közlekedik,²⁾ és uralkodóival, kik az Adria-tengertől a Fekete-tenger legvégső széléig csaknem minden tengeri kikötő felett uralkodtak;³⁾ Florenz és a Mediciek, Florenz, mely ezen ügyes uralkodók alatt, mindig szabadállamnak tekintette magát, és ezen fenkölt dynasztia polgári fejedelmekből, szépelméjű kereskedőkből állott, kik egy és ugyanazon hajókon alexandriai

1) I. toldalék.

2) II. toldalék.

3) Azonban ezen erélyes, szilárd uralomnak egy főhibája volt; hiányzott a patriciusi hatalom egyensúlyozása és a plebejus elem felbátorítása. Velenczében az érdem egy egyszerű polgárt soha sem juttathatta a legmagasabb tisztségre, mint a régi Rómában.

szöveteket és görög kéziratokat szállítottak, a tudós Marsilio Ficino kérésére egy platonicus akademiát alapítottak és Brunelleschi által Szűz Máriának azon kupoláját építették, melylyel szemben kívánta Michael Angelo a maga sírhelyét. Miláno, Modena, Ferrara, Mantua, Bologna a művészetek és tudományok kedves hazái; Lombardia, pompázva földművelésének csodáival, gyönyörű mezőivel és kertjeivel, és parasztjaival, kik boldogabbak voltak, mint az Alpeseken túl élő polgárok; Nápoly, mely hála a nemzeti szellem atticismusának, spanyol hóditóját elbájolja és bájos egének varázsával szintén hódit; ugyanazon időben a kereskedés, melynek szentelni magát senki sem restelte, gazdagítá a városokat és a szellemi feljebbvalóság ezen országát az egész világ áru-rakhelyévé is tette; minden lépésnél ezen kegyelt talajon a világosság csoportjai; mindenütt, a fejedelmek és városok között nagyszerű versenyés a tudományok felvirágoztatásában és ápolásában; mindenütt oly kormánytan, mely a legnagyobb tisztsegeket az emberi ismeretek képviselőire, a tudósokra, az antik szellem bájos hangu tolmácsaira ruházza, míg ugyanakkor másutt az olvasni-tudás bectelenítőnek tekintetett; a költők, művészek, tudósok, államférfiak mellett a harez emberei a Sforzá-k, Braccio de Montone-k, Piccinino-k, Malatestá-k; végül ennyi nagyszerűségek tetőpontja, az örök város, mely emlékeinek fenséges nagyságához, a vallás nagyszerű fényéhez, egy szent és örökkévaló uralom minden pompáját fűzte, a művészetek gyúpontja és a lángész védu-
 urasága,¹⁾ bizonyára ez volt a két fénylő sark, Dante és Petrarca között, nagyszerű színjáték vala.

Noha a 14-ik század Itáliában nagy tehetségekben gazdag volt, a következő században nem találjuk ugyan-ezen jelenségeket; de, hála a hatalmas találmányoknak, az emberi szellem benne kimérhetetlen haladásokat tett, oly magasra emelkedett, a honnan korlátlan terekre szárnyalhatott, a nélkül hogy valaha ismét visszaesett volna.

De már jelentkezett a politikai bomlás; s a nemes Itália minél inkább látta régi viharos szabadságát elveszni,

¹⁾ III. toldalék.

annál inkább volt nemzeti függetlensége veszélyeztetve, annál több vigasztaló csalódást követelt a képzelő tehetőség káprázatától, a multnak emlékeitől és a jövő álmaitól. A fejedelmek között még izgatottság uralkodott, de a népeket ez nem nyugtalanította, minthogy ezen harcokban, melyek nekik mitsem használtak, részt nem vettek.

Három nagy külső veszedelem fenyegette az olasz függetlenséget; a francia, a spanyol és a török hódítás; utóbbi volt mindannyi között a legveszélyesebb, miután ily ellenségnél a kereszténység sorsáról volt szó. Mert ezen időpontban a szultánok jogara nem rozsdásodott, azaz kardjuk nem nyugodott gyenge kezekben. I. Bajazed, II. Bajazed, II. Murád az izlam legszebb idejének hadi tüzét gyujtották meg, és rettenetes utódjuk II. Mohamed csakhamar fellépett.

Ha annyi területiális töredék helyett két vagy három olasz állam egy hatalmas támadó- és védő-szövetséggé egyesült volna, az erőknék ezen összpontosítása mindent megmenthetett volna.

Különválásuk számos és maradandó okoknak volt elkerülhetetlen eredménye. A háború, e borzasztó segéd-eszköz, vagy egy hódító hatalom a félszigetnek talán megadta volna amaz egységet, minót Franciaország, Spanyolország és Anglia nyert.

Ily ideális egységet ideiglenesen csupán a despotismus létesíthetett volna, mely a különböző szokásokat, előjogokat eltörülte és a kiváló férfiakat leverte volna, hogy valamennyi nyakát az engedelmességnek egyenlővé tevő igája alá hajtja. Azonban a népek türnek, szívesen viselik a szolgaságot, mely előttiük a szabadság előnyeit csak szembetiünöbbséggé teszi: inkább akarnak veszedelmes szabadságot, mint biztos szolgaságot!*) Az idő nem fog elmaradni, midőn egy úr előtti egyenlőség helyébe a törvény előtti egyenlőség fog lépni.

A különböző olasz államokat különben komoly indokok nem is készítették individualitásuk feláldozására, minthogy szemeikben a létező különválás a haza függetlenségét veszélylyel nem fenyegette, veszélylyel, minő

*) Tacitus; Agricola élete.

különben csakis V. Károly alatt mutatkozott. Tehát csakis meghódítással lehetett volna az országot engedelmességre bírni. Ez azonban csapás lett volna az egész nemzetre, melynek magát alá kellett volna vetnie; sőt talán a nemzeti életet is elfojtotta volna, mely a különválás daczára is igen erős volt.¹⁾ Olaszország annál inkább szenvedett volna, mivel minden város számos társulatra és területre oszlott, mindegyike a saját előjogaival és quasi-souverainitással; ez oly mérvben történt, hogy midőn Florenz Pisát, és Velence Paduát meghódította, a legyőzött városokban a gyapju- és selyemipar azok haszonlesésének és féltékenységének esett áldozatul, kik a győzedelmes városban ugyanazon iparral foglalkoztak.²⁾

Minden másban szintén úgy volt. Jelen, jövő, minden egyenlőképpen volt veszélyeztetve.

A szerencsétlen előjeleknek ily számos elemeivel szemben felhangoztak Florenzben Savonarola dominikánus próféta szavai, melyek Olaszországnak Babylon és Ninive büntetéseit jövendölték.

„Oh Olaszország, oh Róma, mond az Ur, én egy nép kezeinek foglak benneteket kiszolgáltatni, mely titeket a népek soraiból ki fog törölni. A barbárok, mint éhes oroszlánok fognak jönni. — A halandóság oly nagy leszen, hogy a sirásók az utcákon fogják kiáltani: kinek van halottja? És akkor az egyik atyját, a másik fiát fogja előhozni. Oh Róma, újra mondom neked, vezekelj; vezekeljete, oh Milano, oh Velence!”

De míg a török hadak mind veszélyesebben előre nyomultak, Isten magának a félholdnak árnyékában a próféta zászlaja alatt az európai függetlenségnek védőjét, a hitnek megbosszulóját támasztotta. Itt nevelkedett fel Jézus Krisztusnak ama katonája, mint magát nevezte, kinek teljes élte mindennapi harcából és a keresztnek folytonos győzelméből állott; egy ember, ki 24 éven

¹⁾ Machiavel maga mondja, hogy a nagy férfiak száma az államok számától függ. Azon arányban, a mint ezek tönkre mennek, gyűrtülnek az első az alkalommal, hogy képességet kifejthessék.

²⁾ Cantú Cäsar: Világtörténet XII. kt.

keresztül, Európa egyik sötét zugában, néhány ezer albán élén a legjobb ottomán seregeket tette tönkre, a különben legyőzhetetlen szultánokat leverte, és életének utolsó perczéig Konstantinápoly vad hódítóját sakkban tartotta.

Ez a gondviselés által küldött férfiú Kasztriota György volt,¹⁾ Szkanderbég, Iszkanderbey, Hero, vagy Sándor fejedelem néven is ismeretes. E nevet és címet hadi tehetségének, vitéz voltának köszönheté és annak, hogy Epiruszban, azon hazában született, melynek vitéz csapataival a halhatatlan maczedoni Ázsiát meghódította.

Mielőtt e színmű különböző jeleneteit ecsetelnők, vessünk egy pillantást magára a színhelyre, hol az lejátsszódott.

Gentius király és a dán uralom ideje óta Albánia északi és déli részre oszlik, később emez Epirusznak neveztetett, amaz I. Justinian alatt Prevalitánia nevet nyert. Dyrrachium és Apollonia régi görög gyarmatai, és általában a tengerpartvidékek számos területe saját műveltséggel bírt, míg a szkypok a hegyek közé szorítottak, hol sajátos nemzetiségüket megőrizték, mint a baszkok a Pyrenäi hegyekben. A barbárok betöréseitől is kevesebbet szenvedtek, mint szomszédaik a síkságokon és a tengerpartokon. Mindamellett Alarich betörése után a góthok közül igen sokan összevegyültek a benszüllött lakossággal, innen származnak nyelvükben a svéd szavak, míg a rómaiaktól és görögöktől szintén sok szólásmódot vettek át. A szláv szavak 640—1360-ig azon alkalmából mentek át nyelvökbe, midőn a szerbek Montenegró, Zenta, Sentari, Antivári meghódításával foglalkoztak.

A bolgár uralom alatt Törökországban, azaz 800—1017-ig, csupán a tengeri városok, s főleg Dyrrachium maradhattak görögök, de uraikat többször változtatták. Csupán 1073. körül jutottak a benszüllöttek újból befolyásra; a normannok Guiscard Robert kalabriai herczeg alatt Itália és Albánia között az uralom kapcsát akkor újból felelevenítették.

¹⁾ Temple Vilmos hét hőst említ mint olyant, kik koronát érdemeltek volna, a nélkül hogy viselték volna: Belizár, Narses, Gonsalvo de Cordova, (I) Orániai Vilmos, Sándor páрмаi herczeg, Hunyady János és Kasztriota György.

Ha a történelem évkönyveit vizsgáljuk, azt találjuk, hogy Albánia különböző államokra volt állandóan darabolva, vagy Epiruszra és Predolitania-ra oszlott. Az északi Albánia gyarapodott-e hatalomban? Epirusz gyengült, mivel Közép-Albánia Predolitania urának lón alávetve. Midőn Epiruszban egy hatalmas fejedelem uralkodott, a viszonyok egészen mások voltak; mert ha az északi Albánia meg is tartotta külön fenhatóságát, tekintélyét a vetélytársi befolyás mégis csökkentette. Igy 644. körül a szerbek Prevalitania nagy részét elfoglalták, anélkül, hogy Epiruszba hatoltak volna. Midőn 861. körül a bolgárok Új-Epirusz legnagyobb részét el is foglalták, Durazzo és Felső-Albániának jelentékeny részét mégsem hódították meg; csupán 976. után lettek Durazzo urai Sámuel királyuk alatt. Végre a XI. században a byzanci császár hódította meg újból Epiruszt; és a skyptárok csak Nicephorus Brionnius, durazzoi herceg alatt jelentek meg a helyszínén, s támadták meg Dioclea és Dalmácia szlávjait; oly háború volt ez, mely az albánoknál az azok iránti ellenszenv folytán igen gyakran fordult elő.

Később az Alsó-Itáliában letelepedett normannok törekedtek Új-Epirusz birtoklására. 1031-ben Guiscard Róbert hódította meg Durazzot. Innen fia Bohemund Janina és Oehrida meghódítása után Macedóniába Szerbia és Veria felé hatolt. De midőn a merész kalandor visszatért Itáliába, a byzanci császár Durazzot újból elfoglalta. Visszatérte után 1107-ben Bohemund Alexi csapatait verte meg. Két évvel utóbb halt meg a békekötés után.

Ezen hadjáratok némiképpen újra felélesztették a régi és hosszú római uralmat ezen vidékeken és a gégek hűségét a római egyház iránt jobban megerősítették, mint a velenceiek. Már 1250-ben vált el az albániai püspök a keleti egyháztól.

Másrészt látjuk, hogy az akkori Albánia főleg a mai mioiditák és dukagiaiak területéből, az Elbasszok környékéből és Közép-Albánia hegységének egyik részéből állott.

Konstantinápolynak elfoglalása után a latinok által 1204-ben és a görög császárság feloszlása közepette egy

Comnen lón Albánia despotája; ez Szobosztokrat Jánosnak, II. Izsák és IV. Alexi császárok féltestvérének volt fia. Midőn az adó behajtása miatt Ázsiába küldték, fellázadt, és az iconiumi szultán segélyével a császár ellen hadat indított. Az Alexik elűzetése után visszatért Európába, és könnyű szerrel meghódította Etoliát, az új- és régi Epiruszt, valamint Janinát, Artát és Lepantot. A byzanci frankoknak állhatatos ellensége volt, és 1205-ben gyilkolták meg. Utóda testvére Tódor lón, és természetes fia Mihály, ki még igen fiatal volt, az államnak csak kis részét kapta. Tódor meghódította Thesszáliát, Ochridát és Bitoglia vagy Prilep medenczéjét és Durazzot. Unokaöcscse és utóda Mihály, ki a bolgár királyt Aszán-t több csatában legyőzte, egész Dél-Albánia ura lón. De halála után 1276-ban legidősebb fiának Nicephor Angelus-nak csupán a régi Epiruszt hagyá és Acarnaniát az ioniai szigetekkel; Szobosztokrat Angelus János Thesszáliát és az ahhoz tartozó földterületeket Lacriában kapta.

Míg Epirusznak ilyenképpen meg voltak az urai, Durazzo egy tarenti fejedelemé, Fülöp-é volt, ki egyuttal athéni herceg is volt és a szerbekkel hadakozott. 1373. körül veszté el unokaöcscse Lajos, navarrai fejedelem, e várost, és Durazzot 6000 aranyért Balza György, zantei gróf vette meg.

1337-ben még Epirusz és Etolia despotája II. (Ducas) János volt, a cephaloniai és zantei grófok családjából. E fejedelem halálakor azonban csak egy tizenkét éves fiút, Nicephoruszt, hagyott hátra. Andronikus császár a szeldsuk törökök segítségével elfoglalta ennek országát. Midőn Nicephor később fellázadt, Kantakuzeno őt újból leverte, és azóta a császárnak csupán helytartója volt.

Ezen idő tájban több albán főnök oly hatalmas lón, hogy Kantakuzeno nekik helytartósági tisztségeket adott. Így kapta szpelatoi Guini Janina környékét és Maszaki-Topia az artai kerületet.

1346-ban Szerbia cásárja VIII. István egész Albániát meghódította és ezen főuraságot is czimei közé sorolta. Janina és a Pindusz helytartója a fényes cäsár czímmel Trialupas volt. Simon vagy Siniscion, István király testvére állott az albán despotismus élén. De István halála-

kor 1356-ban unokaöccsével V. Ulrossal trónöröklési háborúba keveredett, és az exdespota Nicephor atyai országait újra visszaszerezte.

Miután Nicephor egyik ütközetben az Achelousz partjain elesett, Simon nejének, Thomenek adta át Étolia, Arta és Janina helytartóságát. De a nőuralom nem volt megfelelő oly országban, melyet az albánok folyton nyugtalanítottak, s a kiknek már Angelo Kosztro-t és több az Achelousz közelében fekvő várost már átengedtek. Simon meghallgatta az epirusiak kérelmét és Tamás despotát adta nekik. Ez a görögöket a legkeményebben kinozta, így 1367-ben elégette Sebestyén metropolitát, és Janina legelőkelőbb lakóseit és a legjobb családok fiatal leányait kényszeríté, hogy szerbekhez menjenek nőül. Kínzások és talpbotozások napirenden voltak. Az albánok Janinát Petro Leosza alatt több félbeszakítással 3 évig zárták el. De Tamás leányának, Irénnek azoknak fővezérével való eljegyzése, véget vetett az ellenségeskedéseknek. Midőn 1379-ben a malaccassiták szövetségében újból támadtak, Tamás őket visszaverte, egy véres ütközet a tengeren történt.

1380. tavaszán mentek a törökök először a Pinduszon át. Tamás őket visszaszorította. Hogy a pápa segítségét maga számára biztosítsa, a következő évben nyilvánosan lemondott hitéről és Mathäus metropolitát száműzte. De 1383. deczemb. 23-án testőrségének tisztjei gyilkolták meg. A gyülölt szatrapával megszűnt Epiruszban a szerb uralom.

Magukon kívül az örömtől, Janina lakói önként Isaoszt, Cephalonia akkori helytartóját tették uralkodóvá, ki sietett a népnek régi szabadságát ismét visszaadni. 1399. ápril havában az albánok által leveretett és fogságba jutott, a honnan 10,000 velencei arany zechina váltságdíjért lön kiváltva, és a nép örömrivalgása között vonult Janinába. Élte végéről mitsem tudunk.

Időközben a török mind inkább félelmissé lön. II. Murad, az ottomán dynasztia kilencedik uralkodója, elődeinek terveit Görögországról újra felélesztette, és 1431-ben Epiruszt fenyegette. A megijedt lakosság meghódolt, és 1431. augusztus 9-én Janina el lett foglalva.

Az északi Albániában alig halt meg 1456-ban Dusan, midőn a monda szerint a provence-i Baux¹⁾ családdal rokon Balsa család jutott a trónra. Ez I. Károlylyal, Szicília királyával jött Albániába. Feje meghódította Scutarit és az alföldet Zentától Cattaroig. Nemsokára Urosnak Dukaghin által történt legyőzetése után Balsa, támogatva két bátor fia, Sztraszeimir és Balsa György által, Zenta felső részét is elfoglalta. Ugyanazon évben e három hős a görög egyházból a rómaiba tért. Halála előtt Balsa Topia Károlytól még Croia városát vette el, és száműzte a Dukughinok és Szophi-k családjait hazájukból.

Egyetértésük folytán fiai az országot nagyobbították. Szpata és más szkyp főnökök szövetségében a szerbektől birtokaiknak egy részét elvették, megvásárolták a navarrai csapatoktól Durazzot, elfoglalták Bexatot és Avlonát és meghódították Thesszália, Macedónia és Kasztoria egy részét, megölték Biagio Matarango de Muszakhi-t, elfoglalták Artá-t, és elpusztították Cephalonia grófjának, Tocco Károlynak korona-birtokait.

Ekközben az etoliaiak, megúnvá az albán uralmat, daczára Tocco leveretésének, evvel egyesültek, és Ragusa szabad-állam csakhamar békét létesített a Balsák és Tocco között, ki azok növéret Katalint vette nőül.

Tocco egyik fia, II. Károly Komnenius Emanueltől a „despota“ czímet kapta és meghódította Angelo Kasztro-t. De halála (1430) megváltoztatta a dolgok állását. Testvér- és unoka-öccese alatt államai a törökök birtokába jutottak. Mintán Balsa György Scutariban (1379) meghalt, másodszülött testvérét a törökök Vrenesz alatt a száurai sikságon, Berat mellett (1383) megverték. Balsa és Joanis, Dukaghin fia, a esatatéren maradt.

1386. körül Sztraszeimir Balsa György, Sztraszeimir fia, ki az ottománokkal új háborúba keveredett, elveszté Kasztoriát, Berat-ot, Croia-t, Durazzo-t. A szultán az utóbbi várost eladta neki, és Scutari-t hagyta neki. Durazzot zálogúl a velenceiek kapták, melyet utóbb fia Balsa azoktól ismét elvett. György 1421-ben halt meg,

¹⁾ 1393. évben Marie de Baux a chalon háznak Orania fejedelemséget hozta, mely azután a Nassaui házra szállott.

midőn nagybátyjához, Istvánhoz, a szerb despotához utazott, mely körülményt a velenceiek arra használták fel, hogy elfoglalják Budva Dulcigno-t és Scutari-t.

Mig a Balsa-ház így tönkre ment, az Arianniták (kiket szintén komnenoknak neveznek) és a Kasztriotok befolyásban gyarapodtak. A Topia-k, a Szpan-ok szintén emelkedtek: már 1436-ban volt egy Topia, Depasz néven, az albánok fővezére. A Voiussa képezte a két terület határát. A velencei városok kivételével mind a Kasztriotáké volt, a mi északra fekiadt.)

Néhány történetíró, kik Szkanderbég birtokai határainak az ambraciai tengeröblöt és a cattaroi torkolatokat említik, azokat kelet felé egészen Szerbiáig vonják; mely szerint a régi Maczedonia királyságnál terjedelmesebb területet birt volna; valóságban azonban csupán Croiát-t,²⁾ Lisszá-t,³⁾ Durazzo-t és Muzase ama részét bírta, mely az Apszusz jobb partjának mentén fekszik, mely mély medrű folyót⁴⁾ a benszülöttek Ergent- vagy Argent-nek hívják. E folyó, mely a Candavi vagy Cantoni hegyekből ered, csakhamar az Osszonni-val egyesül, és számos mellékfolyóval bővülve, Tomorizza vidékét metszi át, Berat felé kanyarodik és egy a Mosopoliszból jövő folyóval bővülve, Beratino és Cauloni néven Apolloniától északra öt mérföldnyire az Ádriai tengerbe ömlik. Még a berati vár,⁵⁾ melyet utolsó ura, Corone Tódor után 1440-ben Murád ragadott magához, sem volt Szkanderbége. Állítólagos királysága tehát körülbelül a croiái passalik szerény területére szorítkozott.⁶⁾

Croiát, melyet Acropolitesz⁷⁾ a görög birodalom krónikájában Croasznak, a törökök pedig Ak Szerai-nak

1) Az európai Törökország, Ami Boné-től, IV. kt.

2) A sypeterek Croniá-nak mondják, a mi nyelvökben „forrás“-t jelent.

3) Aleszio, Szkanderbég halála után II. Mohamed hatalmába esett. Később önállóságát újra megnyerte, és sokáig velencei ortalom alatt állott, köztársasági alkotmánynyal.

4) Cäsar, polgári háború, III. könyv.

5) Beil, IV.

6) Pouqueville, Utazás Görögországban, I. kt.

7) Laszarisz Tódor nagylogothet-je (első minisztere) született 1220-ban Konstantinápolyban, meghalt 1282-ben ugyanott.

vagyis fehér palotának neveznek, 1338-ban Thopiasz Károly, Szcourio ura, alapította. Minthogy Croïa sziklái és börtartalmu kutjai egy hadihelyre igen pompás segéd-eszközök voltak, ugyanott egy várat épített, mely a törököknek betörése óta a keleti keresztények utolsó véd-bástyája, Szkanderbeg hőstetteinek dicső színhelye lön.

E város mintegy 1200 lábnyi magaslaton épült, a meredek lejtő alatt, mely az 1900—2000 láb magas hegy csucsat körülveszi. Maga a város és egy mélyebben fekvő fal között fekszik egy másik lejtő. A fal tág, termékeny völgybe nyílik, melyet egy patak öntöz. Ez teljes erejével egy az alsó lejtő tövénél lévő üregből buzog. Innen a Croïa név, mely az albáni nyelvben „forrást“ jelent. Két mérföldre északra a Kakourliszon (illatot lehelő patak) hasonló eredettel bír.

Barletiusz, szcodrai lelkész „Szkanderbeg, Epirusz és Croïa fejedelmének élete és tettei“ című munkájában ezeket mondja:

„Croïa városa Epirusz kulcsa és legerősebb véd-bástyája; nagy kerülettel nem bír, minthogy igen magas és mindenütt meredek sziklanyulványra van építve. Mindkét oldaláról terjedelmes mezőkkel van környékezve, és ostromolható ugyan, de be nem vehető. Kiapadhatatlan forrásai vannak, a honnan neve is ered, mivel Croïa, albán szó, forrást jelent. Termékeny mezőin kívül a leggazdagabb erdőségekkel bír, és sehol sem találhatni a hajó-építésre alkalmasabb fát, mint itt. Dyrrachiumtól 14.000, Szkodrától pedig 57.000 lépésnyire távol fekszik.“

A régiek egy hegyes, csaknem vadon, a Cyrusz (Kur vagy Nkyari) által áztatott vidéket neveztek Albániának. Felső-Ázsiában fekszik, Iberia és a Kaspi-tenger között, azon óriási sóstenger között, mely Európa és Ázsia határai között terül el. A törökök hatalmába esve, és nevétől megfosztva, Albánia csupán Khirván név alatt volt ismeretes. A legyőzött nép Görögországba vándorolt, a velencei tengerből felé és Epirusznak, új hazájának, adta nevét; mai napon csupán Alsó-Albánia egy részét teszi. Innen magyarázható azután, hogy a lakosokat majd albánoknak, majd epirusziaknak nevezik.

Magius Patavinus, ki az albánokat ázsiai eredetűeknek vélte, a Kaukaszus ivadékainak mondja őket. Ez volt ő előtte Acneas Sylvius véleménye is; de egyikök sem hoz fel okokat ezen állításuk igazolására, melyet azonban rokonhangzású szavak bizonyítanak, melyek a szypetároknak Illyriában, Macedóniában és Epiruszban lakó különböző népeinél és azon népeknél közösek, melyek a Mäoti-tenger, a Kaspi-tenger és azon környék között laktak, melyek a Fekete-tengertől Arméniáig húzódnak.¹⁾

Az európaiaktól albánoknak, a görögöktől arvanitaknak, a törököktől arnautáknak nevezve, a szypetarok magukat e különböző nevek alatt nem ismerik. A sketeszipék vagy szkypetárok származásuk szerint 4 nagy családot képeznek, melyek ugyanazon bölesöböl eredtek, a gegek és a mirditák (kik egy nyelvet beszélnek), a toridák, a japy-k, a chamidák. Ezekből számos mellékágak származtak. Így az Adriai-tenger szomszédságában újra fellépett számos törzs azon háromszáz, különböző nyelvvel bíró nép közül, melyeket Timosthenes a meoti és Fekete-tenger környékén és a kis Tatárország fensíkjain a Kaspi-tengerig összeszámolt.

Timosthenes, kit Plinius természetrajzában VI. könyvében idéz, bizonyítja, hogy ezen háromszáz nép 39 különböző nyelvet beszélt és a krimi város, Dioscurias vásárait látogatta, a hol a rómaiak kereskedelmi közlekedésüknél 130 tolmácsot használtak.²⁾

Általában elfogadott vélemény szerint az albán kapuk, Albaniae Pylae,³⁾ képezték az átjáratot Derpenttől a Kaspi-tenger mentén. Azonban az ó-korból reánk maradt adatok, a hely, melyet Ptolomäus az albán kapuk számára határozottan Kasius⁴⁾ forrásainál kijelöl, azon körülmény, hogy ő a diduri-ket, a tusok szomszédait, a szarmat kapuk közelébe helyezi és hogy e két nép dido-k vagy tusok név alatt egy szoros mellett lakik, mely

¹⁾ Pouqueville, Utazás Görögországban, III. kt. Ez különben szokásos őszinteségével bevallja, hogy ezen adatokat örmény földrajziróktól vette át, és azoknak feltétlen hitelt nem ad.

²⁾ Pouqueville, Utazás Görögországban, III. kt.

³⁾ Demirkapu.

⁴⁾ Koisu.

Uma Khan vidékén keresztül, a dagesthani határ mentén húzódik és a kagmanchari kerületen túl terjeszkednek ki, mind e körülmények azon feltevésre késztetnek, hogy itten kell keresnünk az eddig félreismert¹⁾ albán vagy szarmata kapukat.

Rövid idővel Jason csodálatos hadjárata után Kolchis felé 1350-ben Kr. e., Tatárország belsejéből és a Hyrcani-tenger mellől barbár csoportok törtek elő, egy részük Itáliába rontandó, más részök nyugatra vonulandó. Megkerülték a Fekete-tengert és Dácia határain nyomuk veszett. Ugyanazon időben Krim lakosai, a merész idegent követve, ki országukba hatolt, Krétában, Itáliában, az Adriai-tenger körül és a macedoni Illyria partjain telepítményeket alkotnak; ők alapították Colchiniumot. Ez, Pouqueville²⁾ szerint, az időpont, a melyben az albán szkypetárok-nak, vagy az albánoknak Európába való bevándorlása történt, összevegyültek az illyrekkel és a szerencse változásai szerint a macedoni királyoknak majd alattvalói, majd ellenségei voltak. Sok századon keresztül róluk mítsem tudva, ismét Thucydidesnél találkozzunk velük, midőn a thrák király Sytalcus hadjáratát Perdinas, macedoni király ellen, beszéli el. Állítása szerint e barbár népek Doberusnál (Paläochori) sereglettek össze és itt készülődtek arra, hogy hegyeiről az Axiuson túl fekvő Macedoniára³⁾ rontsanak.

Ezen hadjáratban a feledésbe jutott szkypetár-ok létezésére ismerünk. Ptolomäus bemutatja őket, a mint a 11-ik században a Szkumbi, most Tobi folyó mellett, Albanopolis (Elbossan) várost lakják. Utódaik itt elszaporodtak. Ptolomäus némileg elárulja nekünk a szkypetár nevet: őket szkirtonok-nak nevezi és törzseiket Macedonia határaitra helyezi, Labeátis tó partjára, melyet különben meg nem nevez. Ma Zenta a neve. Plinius e népet 12 törzsre osztja: szkirtari-knak nevezi őket, anélkül, hogy valami biztosabbat közlène, de Colchiniumot és Dulcigno-t a szomszédságban fekvőknek említi. A hangzásra szcirtar és szkypetár igen hasonlók és mai nap mind

1) Malte Brun, Egyetemes földrajz vázlata.

2) Utazás Görögországban, III. kt.

3) Thucydides, a peloponnesusi háború története, II. könyv.

a kettőt használják különbség nélkül. A főtörzsek, melyek helyben maradtak, a kolentinok vagy coloscinok, a szoparok vagy szkypetárok, az epitinok vagy szpachok, a grabäok vagy Grabio lakosai.

Thucydides és Ptolomäus óta egy történetiró sem foglalkozott velök. Kétséggkívül összetévesztve Maczedoniával, a szkypetárokat egybe vették a maczedoni vagy illyr fajnévvel, a hódítók szeszélyei szerint, kik a határokat folyton változtatták. De függetlenül ezen önkényes beosztástól, hozzáférhetetlen menedékhelyeiken az albánok mitsem törődtek a birodalmak bukásával és büszkén megőrizték függetlenségüket.

Albániát, melyet a törökök Arnautlik, vagy az arnautok országa néven jelölnek, valamint Epiruszt, a hegyeknek amphitheatruma alkotja, melyek lépcsőzetesen emelkednek egymás felé, a tenger partjától kezdve a görög hegláncz ama részéig, mely a Pindust a Scordus hegygyel köti össze és a Joni- és Egäi-tengerpartvidékek vizeit választja el egymástól.

Ezen amphitheatrum két legmagasabb fekvésű fensíkjai egyrészt a Lachnidi-tó fensíkja a Drin-völgy bejáratánál, másrészt a Labeati-tó fensíkja a Boiana-völgy bejáratánál.

Midőn a törökök Kis-Ázsiát és Görögországot megtámadták, a lakosság, mely elég bátor volt szembeállni, leveretése után részint a Kaukasus, részint Albánia hegysegeibe vonult vissza. Így lett utóbbi az európai Törökország legvitézebb férfainak, mint a Kaukasus az ázsiai Törökország legbátrabb harezosainak, menedékhelyévé.

Albánia Görögországnak az, a mi Lombardia Olaszországnak: hogy e két félszigetet el lehessen foglalni, azoknak fejét kell bevenni. Azért fektettek a törökök Albániára, Görögország védbástyájára oly nagy súlyt.

Északra egészen a Mösiai heglánczig Görögország nagy félszigetet képez, mely ismét háromra oszlik: az elsőt, vagy legdélibbet a corinthusi szoros határolja és magában foglalja Moreat vagy Peloponnesust, a második: a régi Hellas vagy Hellenia, melyet az ambraci tengeröböltől a pelasgi, sőt a thermái tengeröbölhöz húzó vonal határol, az Egäi-tengerparton magában foglalja Attikát, Böotiát, Phociát, Thesszáliát, a jóniai Eto-

liát és Akarnaniát; a harmadik végre, a mösiai hegylánczról határolva, a jóniai partvidéken magában foglalja Epiruszt Albániával, az egész Maczedoniát és Thráciát. Az egész országot a törökök Rumili- vagy Romániának nevezik, mivel a görög császároktól hódították meg, kik akkor még magukat a „római császár“ czímmel ékesítették.

Az 1010-ik év körül a bolgárok birodalma magában foglalta Maczedoniát, Albániát, Szerbiát, míg végre II. Vazul császár¹⁾ ezen néptömeget széjjel verte, melynek maradványai a török országterületeken szétszóródtak.

1185-ben alapították az oláhok, vagy jobban mondva a cutzo-oláhok a déli Dunánál, és a bolgárok, kik a fekete Bulgáriában visszamaradtak, egy közös lázadás folytán, az Oláh-Bolgár királyságot, mely a byzanceziaknak majd líbér- majd szövetséges-országa volt, és a XIV. század utolsó felében az ottománok által elfoglaltatott.

Felső-Maczedonia vidékéről, mint központból, 4 vagy 5 hegyláncz indul ki. Az egyik északi irányban a Duna felé Orsováig vonul, hol a sziklák, melyek a folyam-medret szűkítik, azt az erdélyi hegyek egyik ágával kötik össze: ily módon van a Kárpáti hegyrendszer a Hämus hegyeivel összekötve. A második és legfontosabb egyenesen kelet felé halad, Bulgáriát elválasztva Ruméliától, meredek szikláival körülövezi a Fekete-tengert, és egy dombokból álló ágot Konstantinápoly és a Dardanellák felé bocsát. Ezen hegyláncz a Hämus: az Eminchdag a török Balkánnak csupán keleti csúcsa. Mint a Hämus, egy harmadik hegyláncz a felső-maczedoni fenségből válik ki, mely azonban délnyugatra halad. Ez a régiek Rhodope-ja, a törökök Despotodagh-ja, egy fensík, melyet a Hebrus szel át, köti össze a Hämusszal. A negyedik, kevésbé ismert láncz nyugat felé vonul; ezek Bosznia és Dalmácia hegyei, a régiek Albiusa vagy Albánusa; az ötödik hegylánczból végre, mely délnyugat és dél felé nyulik, Thesszália, Epirusz, a tulajdonképpeni Görögország és Archipelagus összes hegyei ágazódnak szét.

¹⁾ II. Damián fia oly kegyetlen volt, hogy 15,000 bolgár fogolyt megvakított, száz közül egynek megkímélt, hogy a többieknek a hazatérésnél vezetőjük legyen.

Epirusz a tengerpartokig hegyes. Thesszália egyetlen medenczében terül el, és közben hegyekkel van körülvéve, melyeknek talapzatán, miként valamely óriási amphitheatrum padjain, valamikor 75 város állott.

Az Adriai tenger medenczéjébe folyik a kettős Drin, melynek déli ága, vagy a fekete Drin, az Ochrida tó vizeit vezeti el.

Az Aous, ma: Voiussza, szintén a Pindusról folyik az Adriai-tengerbe.

Albániának a Drin-öböl felé meglehetősen enyhén lejtősödő partjai a tenger mellett hirtelen emelkednek; itt-ott óriási sziklák hevernek, mintha óriáskezek által volnának egymásra hányva; sötét felhők borítják csúcsaikat, oldalait gyakori villámok barázdálják, lábaiknál az örökké háborgó tenger tombol, és e vad tengerpartokon minden időben láthatók szétszórt hajóroncsok. Ezek az Acro Cerauni hegyek, mai nevök Monte di Chimera.

Macedonia félsziget, északkelet, észak, nyugat és délnyugat felől hegyekkel környezve, a Szaloniki és Kontesszai öböl között fekszik, és 3 előhegyben végződik: ezek legfontosabbika az Áthosz, egy óriási tuskó, melyből Dinocrates építőmester Sándor szobrát akarta kifaragni. E természetalkotta medenczét a sok hegység számos terrasse-ra osztja, melyeket számos hegyszoros köt egymással össze. Ha a bensülötteknek himni lehet, szép vizesések, ismeretlen templomok várják ott az utast, mint nemes tudvágyának célja és jutalma.

A Sztrymontól (Sztruma vagy Karasum) keletre vonuló hegylánczot új általános elnevezés nem jelöli; némelykor az északi magas lánczot Argentaranak hívják. Északnyugaton a Scardus az albán-török Sar kifejezésben úgy látszik megtartotta régi nevét.

A mit azonban egy általános, akár új akár régi kifejezéssel bajos megjelölni, az a Macedonia és Albánia közötti nyugati hegyláncz, ez kevésbé hegyláncz, mint kisebb láncztagokkal környékezett felföld. Ha dél felé haladunk, mindezen hegyvidékek a régi Pindusszal (Monte Mezzovo) egyesülnek, Apollo és a Muzsák kedvencz tartozkodási helyével.

Az Olymp, egy, az Epirusz és Macedonia között

nyugat felé vonuló ág, a régi Istenek székhelye, melyet néhány újabb ember fenséges nevétől megfosztott, némelyek szerint Sclanak, mások szerint Olymbosznak hivatik. Az ország bensejében Vermion (Bermius) és Vergitission (Bercetesias) vagy Xerolivado (puszta mező) nyugatról a közép-síkság felé húzódik, míg a régiek Kerkinája s talán Bertiscusa északkeletről dél felé halad.

Maczedonia középpontjában áll Thesszalonika,¹⁾ a hasonlónevű tengeröböl mellett, virágzó kereskedelmével, Nagy-Konstantin által épített kikötőjével, versenypályájával, diadaliveivel, melyek közül az egyik még csaknem teljesen ép és Antonin császár tiszteletére emeltetett, pompás templomaival, főleg sz. Demetrius-é, melyek mindannyian mecsetekké lettek átalakítva; még egyéb értékes műemlék tanuskodik e város egykori fényéről.

Ha Peneusz²⁾ nagy völgyébe lépünk, melyet a költői hegyek Olympus, Oeta, Pelion környékeznek, s melyhez annyi hősi emlék fűződik, feltáru! Thesszália festői amphitheatruma. Hogy ne gondolna az ember itten ama nagyszerű Tempe völgyére, melyet Virgil énekelt meg, a líres Larissára,³⁾ Acrisiusnak unokája Perseus⁴⁾ által történt nem szándékos meggyilkoltatásának színhelyére, Achilles és Fülöp székvárosára, Hippokrates⁵⁾ sírhelyére és Pompejus menedékhelyeire; Pharsalusra, hol a római sasok bosszút álltak az elnyomott világért, a mennyiben önmagukat marcangolták.

A Durazzo felé vezető elbassani út a tyranmait a Grabatz-hegyek lábánál a Panyasus (most: Spernatza) forrása közelében hagyja el, nyugat felé fordul, és

1) Kassander idejéig Thermának hitták. Ez nevezte el felesége Thesszalonika, Sándor egyik nővére után.

2) Ma Salambria. A babér-növényeknél, melyek partjait fedik, történt Daphneos átváltozása.

3) Most Jenidje-Vardar.

4) A monda szerint Jupiter és Danae fia; a történet szerint Mycene alapítója.

5) 104 éves korában halt meg. Ily példaadás a hosszú életre illett az orvostudomány törvényhozójához.

Serasa falú felé, ismét a Durazzoba¹⁾ (a régi Dyrrachium) vezető cavaya-i útra kanyarodik, miközben a dombok mentében vonul el, melyek a Petra-i öböl környezik.

Ezen dombokon, ezen öböl körül, hányatott Cäsar görögországi hadjárata alkalmával sánczokat, 15.000 lépésnyi terjedelemmel, míg két oldalán a tenger mellett foglalt állást, hogy Pompejus hadát bezárja, és őt Dyrrachiumtól elzárja, hol annak raktárai voltak. De a vonalak igen tágak voltak, Pompejus azokat egy helyen áttörte és Cäsart viaszorította sánczai közé. Ez azután vetélytársát Görögország szívébe iparkodott csalni, mivel célja volt, őt Dyrrachiumtól elválasztani. Pompejus elég meggondolatlanul, követte őt: a helyett hogy a hegyek között maradt volna, és ott az övéinél edzettebb katonáknak a győzelmet bizonytalanná tette volna, elbizakodott lovasságának fölényében és az ellenség színlelt menetei által Thesszália síkságaira hagyta magát esalogatni, hol azután Cäsar ügyes hadi mozdulataival le is győzte.²⁾

Agrapha³⁾ hegyszorosain keresztül Epiruszba érünk.

¹⁾ Az anarchia, mely 1700 ban Felső-Albániát dúlta, tönkretette Durazzot, midőn Franciaország, mely Magyarország és Konstantinápoly felkelőivel szövetkezni akart, ide egy ügynököt küldött. A várost végzetes csapás érte. „Látszik“, mondja Isnard consul „hogy Durazzo egykor nagy város lehetett; de most igen hanyatlott és oly kicsiny, hogy lakóinak száma alig 200; az ország szegény és miveletlen. a levegő pestises, s e hely csupán annyiban bir fontossággal, hogy átviteli helye a szomszédos tartományokból jövő áruknek“.

A jelenlegi állapot szerint világos, hogy Durazzo az utóbbi időkben lényegesen emelkedett. De a mi nem változott, az a láz dühöngése, melylyel csupán a propaganda hittérítői daczolnak, kik Felső-Albániában végzik a hittérítést.

²⁾ Felix de Beaujour, Katonai utazás az ottomán birodalomban, I. kt.

³⁾ Panagia hidjától, Achelous első ágának bal partján, kezdődött egykor Agrapha kerület. Magában foglalta az egész völgyet annak végéig az akarnáni Agraisig. Hegyekkel és erdőkkel borítva, hegyi folyóktól és folyamoktól átmetszve, e vidék, rablásoknak állandó színhelye, kelet felé a trica'ai földterülettel határos. De az oláhoknak ide jövele óta ezeknek Asrapotamos kerülete Agrapha kerületének határait a Thestios bal partjáig szorította vissza; délen és nyugaton Radovichhel és Agraissszal határos. Pouqueville, Utazás Görögországban, II. kt.

Albánia 3 részre oszlik: Felső-Albániára egészen Elbasszáinig, vagyis inkább a Gabar-Balkánig és Cavajáig; Közép-Albániára a Tomor és Szkrapani h gyekig, és Alsó-Albániára vagy Epiruszra, mely Akarnániáig terjed. Mint megannyi sáncz 9—10 hegyláncz metszi át Albániát; hat Epiruszt, 3—4 Közép- és Felső-Albániát.

Mivel Albánia szélességgel nem bír, folyói csaknem mind kevésbé jelentékenyek; folyásuk oly korlátolt, lejtőségük oly nagy, hogy nyáron közülök a legtöbbszörnek alig van vize, sőt teljesen ki is száradnak.

Valamennyi között legnagyobb a Drin, melyet a fehér és fekete Drin képez. Utóbbi az Ochrida tóból ered. Mint a Scutari tó levezető csatornája nevezetes folyó a Boiana is, a mennyiben a parti hajók rajta egész Obotig, 2 mérföldnyire Scutari felett, haladnak felfelé. A Szkumbi, az Ergent, a Voiussza, a Kalamász, a Lorró, az Arta és az Aszpropotamusz (fehér folyó) folyóknál ez nincs úgy; még kevésbé a többinél, minők a Szuha-Rika, a Mati, az Iszmosz, vagy tyrannai Ergent, a Deole, a Glenitza, Szusitza, Argyro-Potamusz (ezüstfolyam), Macro-Potamusz (fekete folyam), az Arta és Voiussza, a Toplitza (meleg folyam) mellékfolyói, Szaranta-Borosz, Tsarkow, Lionitza és Desznitza.

A Janinától északkeletre fekvő hegyekben a Pindusz hava három folyam forrásait táplálja: az Aszpro Potamoszét (Achelous), az Artáét (Arachtosz vagy Arethon) és a Voiusszáét (Aous).

E vidékek régi lakóit, az athamanokat az oláhok követték.

Közép-Albánia legmagasabb hegye a Tomorusz, mely még a Nemertska Maliet is felülmúlja, és melyhez csupán a Pindusz hasonlítható. Minthogy a Tomorusz magányosan áll, és kerülete nem több 8—9 mérföldnél, a szemet annál inkább meglepi, a mennyiben oly terület felett emelkedik, melyek magaslatai 2000 lábat meg nem haladnak. Az Iszmosz-völgy magaslatairól, 32 mérföldnyire egyenes irányban északra, és a Gabar-Balkanon is ki lehet csúcsát venni. Látható az ochridai medence délkeleti oldaláról, és keleten a kasztoriai magaslatról is, de Maczedónia délnyugati völgyeiről a Pindusz miatt, és a janina-i medenczéről a Nemertska Malia miatt nem

látható. A kis Tomorusz magassága 4,102 láb, a nagyé 5,102 láb. Forró nyári hőség alkalmával a hónap legcsekélyebb nyoma sincs rajta.¹⁾

Közép- és Felső-Albánia a térképeken néhány tág síksággal bir ugyan. A Szeodrusz vagy Szeardusz (Tsardagh vagy Gliubotin), 3000 méternyi magaslattal, egy nagy félkört látszik képezni, mely a kettős Drin és a Moratsa tág medenczeit foglalja magában, azonban a térképek nem pontosak, mivel a terület, a tengerpartok felé, éppen oly hegyes, mint az ország bensejében. A mint általában a vizek felosztása az éghajlat minőségét határozza, az adriai tenger melléki medencze vidékei, azaz Albánia és Dalmácia Itália hőmérsékletével birnak, de jelentékeny szárazságnak és heves északi szeleknek is ki vannak téve.²⁾

Alsó-Albánia vagy a régi Epirusz hőmérséklete igen különböző; jóllehet délen a 40-ik egyenközü körig is terjed, mégis sokkal hidegebb, mint Görögország.

Ha a vitéz mirditák, Szkanderbeg földiei és bajtársai országának sziklás voltát pontosan vizsgáljuk, ha tanulmányozzuk a mirditák országa folytatásának, Candaviának³⁾ hegyszorosait, Albániát két terrasse-ból állónak tekinthetjük. az egyik hatalmas sziklával emelkedik ki a tengerből, a másik 4—5 mérföldnyire a tenger-től kezdődik, és a magas hegyekig húzódik, melyek között Ochrida és Malik tavak fekszenek. Dulcigno⁴⁾ és Andivari,⁵⁾ szikláktól meredező partjaikkal jelzik, hogy a scutari-i lapály kezd emelkedni, és a hasonlónevű tó északi részében Podgoritza és Gourri az emelkedések második fokát jelzik. A mi Montenegro hozzáférhetetlen magasatait és a cattaro-i öböl festői örvényeit illeti, mindez azt bizonyítja, hogy déli Dalmácia belseje fensikokból áll. Az osztrák Dalmácia ismertebb hegyei hatalmas mészsiklákban, melyek hosszúkás szigetekre vannak felmetszve, végződnek a tengerben; a Bosznia és

¹⁾ Ami Boné, La Turquie d'Europe, II. rész.

²⁾ Malte Brun, Az egyetemes földrajz vázlata.

³⁾ Pharsal, VI., 331.

⁴⁾ Uleinium, törökül Olgun.

⁵⁾ Bar.

török Dalmácia közötti felföldön vannak Ptolomäus albán hegyei, vagy Strabo Albiái, a mai Vitaraga, Planitza és Ranik.

Közép-Albánia nemzeti neve úgy látszik Muszase, melyet az Ergent és a Beration, a régiek Apszusza és Artanosza, öntöznek.

E különböző vidékek mögött a fekete Drin nagy völgye terül el; legmagasabb medencéjében, Albánia és Macedonia közös középpontjában a pompás Ochrida-tó foglaltatik. A Drin-völgye Felső-Albániához tartozik. Scutari vagy Scodra, melyet a törökök, nem tudni mi alapon, Iszkenderiah- vagy Alexandrie-nek hívnak, a Boiano és a Drinissza között emelkedik.

Az egész belső országot a gegek vagy vörös albánok lakják, a két Drin forrásaitól a Maratsa forrásáig, mely utóbbi nem egyéb, mint a Boiana, a scutari-i vagy zenta-i tóba való folyása előtt.

Ha a török kontinentset nézzük, látni fogjuk, hogy a hegylánczokat északon az alsó magyar és szerb Duna medencéje, keleten a marmorai, thesszáliai és görögországi tengerek, délen a Maritza és a Sztrymon, a Vardar és Bisztricza torkolatainak medenczéi szegélyezik; míg nyugaton, a jelentékeny herzegovinai és a scutari-i lapályon kívül csupán az epiroszi és albán folyók torkolatánál vannak kis medenczék: még pedig az Aszpropotamusz, Arta, Loru, Vouissza, Lom, Szkumbi, Iszmusz. Drin folyóknál, melyek közül legjelentékenyebbek az Arta, Loru, Drin és az Iszmusz torkolatának medenczéi.

Ezen lapályok felett és mélyebben az ország belsőjében, 800 lábnyi magasságban, lépcsőzetesen számos egyéb medence van, ilyenek: a Permet, Berat Elbasszán, Týranna medenczéi Albániában, a Duino és Mosztar-é Herzegovinában, a Száva, a felső Szadar, a felső Kolubara, a szerb Morava most Szagodin, Kruchevatz, Karanovatz, Tsatsak és Lepenitza medenczéi Szerbiában; a Szana, Una-é Horvátországban, a Nis, Leszeovatz, Pasha-Palanka, Pirot medenczéi Felső-Mösiában, Bulgária alsó részében Sumla, Raszgrad, Lofdscha, Vikrar medenczéi, Drinápoly, Melenik, Vadena, Telovo, Osztrovo, Közép-Vardar, Isztrib, Bregalnitza, Uszcutb, Sztrumnitza medenczéi Macedoniában, Alasszonáé Thesszáliában.

A fehér Drin, az albánoknál Drino vagy Drilo, a szerbeknél Biela Drina, három folyóból képződik, ezek a Bisztritza, Vrela (forrás) és a Drin; az utóbbi igen jelentéktelen, s azon hegyekből ered, melyek Glieb csúcsait a Kurilo Planinával kötik össze; egy homokos és mély völgybe ömlik, mely e hegyeket választja el egymástól.¹⁾

Az Albánia szó ethnographiai jelentéséhez még egy physikai is járul. Országuk zordonságának köszönhetik az albánok nagyobb részét nyers testi erejüket, aczélizmatokat, feketebarna arcszínöket, égő tekintetöket, vad harczias bátorságukat. Szépségük, férfias a férfiaknál, tiszteletkeltő és férfias a nőknél is, keleten hires.

Sok százados rettenthetetlenségök soha sem tagadta meg magát: Pyrrhus és Szkanderbég katonái, ők azok, kik más zászló alá tévedve, a hires janinai Ali Pasa igazi erejét képezték.

A legnagyobb valószínűség szerint az albánok a régi illyrek egyik törzse. Hahn,²⁾ osztrák consul Szyriában, az ország első lakói, az illyrek és epirusziak utódainak tartja őket. A nagy tyrrhen-pelaszgi családhoz számíthatjuk őket, mely a régi görög és római hagyományok szerint Görögországot és Itáliát népesítette be, de mindenütt a történet legelső világosságánál eltűnik. Annyi bizonyos, hogy az albánok, bárminő legyen is eredetök, egy teljesen külön nemzetet képeznek. Nyelvök hemzseg a görög, török, szláv és olasz szavaktól.³⁾ De sem szláv, sem görög; saját alakkal és nyelvtannal bír; a nép tehát, mely azt beszéli, külön népet alkot. A belső hegyes vidékekről leszállva, valószínűleg oly körülmények között vonta magára a figyelmet, midőn a római birodalom balsorsa a hegyi- és pásztornépeket arra kényszerítette, hogy kunyhóikat maguk védjék meg. Bizonyára, oly országban, minő az európai Törökország, hol annyi nép érintkezett és olvadt össze egymással, nem

1) Ami Boné, La Turquie d'Europe tom. I.

2) Albán tanulmányok. E tudos munkában Hahn ez embekekről és dolgokról való hosszas tapasztalatainak tanulságos eredményeit adja.

3) L. VI. toldalékat.

lehet várni, hogy egy eredeti népet lehessen találni, mely 20 évszázad óta össze nem keveredett volna. De nyelvek által bizonyított tény, hogy az albánok éppen olyan régen lakják Európát, mint a görögök és kelták, melyekhez számos kapocs fűzi őket.

Az illyr törzsek, melyek a pelaszgok, dardánok, görögök és macedonok őstörzsének nyelvével rokon nyelvet beszéltek, a történetelőtti időkben Albánia hegyeit igen valószínűen örökös főnökök alatt birták: valószínűleg azon számos család egyes törzseinek is szomszédai voltak, melyeket azóta szlávoknak neveznek. Olaszországba számos illyr raj telepedett le; de midőn a kelták Görögországba és Ázsiába törtek, e letelepültek egy részét, melyek között az albánok is voltak, részint a kelta, részint a germán kasztok leigázták; a mint körülbelül Galatiában is ép úgy történt ugyanazon időben. Később ugyan Illyria meghódítói, a rómaiak és olaszok a városok lakosaival összevegyültek; de a pásztorok törzsei, melyeket ezóta a kelta albán néven különböztettek meg, megőrizték régi nyelveknek alapját, habár abba oly szavakat és alakokat vettek is fel, melyek a közönséges itáliai nyelvből (*romana rustica*) és a legiók szólásmódjából voltak véve; oly gyarapodás, mely kapcsolatban az aeoli, pelaszg, s talán az illyr nyelvnek az itáliaiával való rokonságával, az albán nyelvet a dakolatin vagy új-oláhhoz közelebb hozta, utóbbi a dákok ismeretlen nyelvének a köznépi-római és katonai-római szójárások összevegyüléséből keletkezett. Mindkettő változásokon ment keresztül, midőn a 6-ik században több szlavokárpát csapat, nagyjából gót származásu fejedelmektől vezérelve, északi Illyriát ismét meghódította.¹⁾ — Ha különben az albánokban rögtön külön néptörzsre ismerünk is, kénytelenek vagyunk egyúttal a göröggel való nagy rokonságukat is konstatálni. Minden látszat szerint albánok és görögök egyszer csak egy népet alkottak.

Az albánoknak is vannak költeményeik, melyek azonban általában nem oly hosszúk, mint a szerbekéi. Utóbbiak azt is állítják, hogy azoknak számos epikai éneke csupán az övéiknek fordítása. Azokban főképpen

1) VII. told.

Muza vagy Mentulus Muzakhi, klissza-i gróf vitézi tetteit. **ki a 13-ik század elején élt és egyik rokonának hadi tetteit, dicsőítik.** A szerbek, kik e fejedelemmel hosszú ideig háborúskodtak, Mussza Kessedgia, a gyilkos Mussza név alatt, egy kóbor lovagot vagyis inkább rablóvezért csináltak belőle. Felső-Albániában a többi albán hősök a következők: Hat, Sale és főleg Djaure, Castriotich, Kasztriotia György, Iszkenderbég vagy Szkanderbég.

Alsó-Albániában még az arrianiták, Topia Goleni és fainak Komani és Muszasé, Toszkária fejedelmeinek, háborúiról is mesélnek, kik Szkanderbéggel szövődtek, hogy az 1424 óta Janinába telepedett törököket Epirusból kiűzzék. Újabb időben egyes híresebb rablók kalandos hadjáratait írják ott le, főleg Ali pasa, a pusztító, véres hadjáratait és háborúit.

Csaknem hihetetlennek látszó tény, hogy az albánok és görögök e tebeleni Ali rettentő emlékét mai napság dicsőítik. Megéneklék e vén tigris, ki végre is saját vérébe fult. Hogy az emberi természetet ne gyalázzuk, a mennyiben elfogadnók, hogy a nagy tömeg a kezét, mely őt megzabolázza, jobban szereti, mint azt, mely őt segíti, e különös bámulást nemesebb indoknak akarjuk tulajdonítani: Ali pasa kiengesztelhetetlen ellensége volt mindazon hűbér-zsarnokoknak, kiket az albánok és görögök joggal oly annyira gyűlöltek. Ily emlékek mellett minden egyebet felednek.

A tragikus eseményekről és vérbosszúról szóló énekeken kívül az albánoknak megvannak a maga pásztor-és szerelmi dalaik is. Az éneket a tamburin, ritkábban a furulya kíséri.

Ha e nemzeti költemények csupán Szkanderbépig nyulnának is vissza, mégis igen érdekes leletek volnának. De a népek és nyelvek történetére megbecsülhetetlen értékkel bírna a feliratoknak, minők Felső-Albániában igen sok van, vizsgálata. A mirditák vagy lac-ulak-ok között vagy Sentariban való hosszabb tartózkodás útján lehető volna, a barbár erkölcsöknek és szokásoknak némi nyomait egybegyűjteni, melyeket az illyrek utódaikra hagytak. A czettákra és pharákra való felosztás még nincs eléggé megvilágítva. A keresztény albánoknál, kik a nápolyi királyságba telepedtek le, hűbéri jelleget

öltött; de magában az országban inkább falusi demokrácia. Felső- és Közép-Albánia valamennyi hegyei között háborúskodtak egymás között a czetták, bosszút állva valamely gyilkosságon, rablásou vagy házasságtörésen; csak vér moshatja le az ily sértést; a marha-rablást azonban pénzzel egyenlítik ki. A czetták tanácsgyűlései olyképpen tanácskoznak, hogy egyik kézben a puskát vagy jatagánt, a másikon a poharat tartják. Hogy magukat ismertebbé tegyék, némely szkypetár törzs bőrét képekkel és feliratokkal festi be, a mit arányosan elszórt és felgyújtott lőporral eszközölnék, ez a régi illyrek tötovirozásának némi maradványa.

Számos, borzasztó babonás szokásokon kívül a nemzeti énekek egy fiatal asszonynak, ki feleség és anya volt, feláldozásáról is mesélnek, kit a három fivér, az új Scutari alapítói, elevenen beleásattak a vár alapjaiba; a tündérek csak is ezen feltétel alatt ígérték a városnak örökké tartó jólétet. Utolsó kegy gyanánt az áldozat férjétől, a három fivér egyikétől, az engedélyt kikérte, hogy egy falnyiláson keresztül gyermekét még egyszer megszoptathassa. A férj megengedte, és azóta a gyermek leszoktatásáig csodálatos módon tej folyt onnan elő, és azután a fal talapzatából egy forrás bugyogott elő, mely soha el nem apad.

A szkypetár még most is látja a mireket vagy jó istennőket holdvilágnál a sűrű erdőkben járkálni, és, mint a szerb, Felső-Albánia belsejének lakója hisz a tündérekben és jósnőkben, kiket vylek-nek neveznek. A boszorkányokat régi latin (talán thesszáliai striga) nevükön ismerik és félik. Az összes albánoknál, úgy a kereszténynél, mint a töröknél, a temetkezési szertartások máig fenmaradtak: a nők, repülő hajjal, fizetett panaszt-éneklő asszonyok kísérik a halottat, míg keserves jajgatásokba törnek ki.

A vadászoknál és pásztoroknál még a vad állatokról szóló régi szóhagyományokkal is találkozunk; azok lelkek volnának, melyek az örök békétől ki vannak zárva. Azonban varázs- és igézési szólásokkal ki lehet azokat a testekből úzni, melyekben tanyáznak.

Ha a barátság egész Törökországban szent, nem kevésbé az a szerbeknél, bosnyákoknál, montenegroiak-

nál, szkypetároknál, görögöknél, főleg az epiruszi görögöknél. „A kinek nincsenek barátjai, azt elhagyja az isten“ mondja az albánok egyik közmondása. E népeknél minden embernek meg van a maga választott barátja vagy barátjai, a kiket „testvér“ kedves nevén szólít. A nőknek is megvannak a maguk hites-nővéreik, kiket szlávul posestrimáknak, görög-albánul vlamínáknak hívnak; innen a hitesatya „pootsim“ és a hites-anya „romaika“. Oly módon kötik meg mindörökre a viszonyt, hogy egymást *fivérnek vagy nővérnek az istenben* szólítják, egy gyülekezet vagy a templomban a pap előtt, ki azután a személyeket és fegyvereiket — ha olyanokat viselnek — megáldja. E megható nyilatkozat mellett az epirusziak még ezen mondást fűzik hozzá: „Testem a te tested, lelkem a te lelked.“ Ez önkéntes frigy feloldozhatatlanságát költőileg egy dal fejezi ki, mely szerint két szerb hites-fivér egy és ugyanazon fogoly török leányba szeret; de hogy egymás ellenségeivé ne váljanak, inkább megölik a leányt, nehogy az őket összevegytse. A családi tüzhelyen kívül az albánok nem emlékeznek a szerbek szelidségére, hanem Tacitus germanjainak durva nyereségére. Ugyanazon harcuzvány, ugyanaz a halálmegvetés, ugyanaz a bosszúvágy. „A vér“, mondják ők, mint a montenegrioiak, „nem víz.“ Náluk a vér vért követel. Békés kiegyezés hiányában a gyilkolást gyilkolással torolják meg. A görögök a hitehagyást mindenkor vaszilárdsággal vetették meg, a szlávok és oláhok követték őket e nemes példában. Az albánoknál nem volt úgy. Az elnyomatástól való rettegés náluk oly nagy, hogy a függetlenségnek feláldozzák a vallást; hogy rabszolgák ne legyenek, muzulmánok lettek. „Ke anst spata“ mondják, „atje bésa“, a kinél a fegyver, ott a vallás.

A mirditák vagy „vitézek“¹⁾ a croiai pasalik lakosságának legszámosabb részét teszik. Az evangélium világossága vajjon mely időben jutott el hozzájuk? Az albán egyház e csodálatos esemény idejét Nero századába teszi, midőn e koronás szörny parancsára a keresztényeket vadállatok bőrébe varrták, hogy a kutyákkal

¹⁾ Mirdita emlékeztet „mardaite“-re, a mi a szkyp és újpersa nyelvben annyit jelent, mint „vitéz“.

széjjel tépessék; midőn őket keresztre feszítették, vagy pedig, szurokkal bekenve, felgyujtották, hogy mint élő fákllyák a nyilvános helyeket megvilágítsák; élvezetek, méltók az ilyen császárhoz.

Ugyanazon városban, mely a kereszténység feje és szive lőn, történtek e rémitő dolgok! a számúzóttak azonban, tanui e rémdolgoknak, püspökjeik vértanúhalálának, testvéreik legyilkoltatásának, templomaik megszent-ségtelenítésének, a szent-iratokat magukkal vivén, a macedoni Illyria hegyei közé menekültek, mely talán innen kapta melléknevét: Macedonia salutaris! A szabad talajon nem késett az isteni mag gyökeret verni és a mirditák beléptek a keresztény civilizációba.

Mint a görög császárság hú alattvalói a schismáig, mely Rómát elválasztá Konstantinápolytól, az illyr Macedonia szkypetárjai a legbensőbb kapcsolatban maradtak a nyugattal, a honnan őseik a hit kincseit átvették volt. Akkoriban kapták a „latin“ nevet. A Cantakuzenok és Paläologok hiába akarták őket esellel, rábeszéléssel, hatalommal az új hitre téríteni, kitartó erőlködésök még kitartóbb ellentállásra talált; idővel a mirditák és a görög ritus törzsei között minden kötelék megszakadt. Oly lelkiismeret-szabadság birtokában, melyért legyőzhetetlen tetteik kezekedett, Konstantinápolyban gyanusítottak; ott úgy tekintették őket, mint valami lázadókat. Féltékeny bosszúsággal látták, hogy egy külföldi főpap töltötte be Felső-Albániának érseki és püspöki székeit, kivéve Montenegot, mely a keleti egyházhoz csatlakozott. A mirditák bántatlan létüket valóban csakis harezias magatartásuknak köszönhették. E függetlenségükre büszkén, a bátorság és hit kettős testvér-kötelke által egyesítve a gegek és mirditák Felső-Albánia templomaiban, pompa nélkül, a régi szokások megható egyszerűségével fejtették ki a katolikus istentisztelet méltóságát. Szcodra-ban szt. Sergius és szt. Bachus tág székes-egyházzal birt; a mardaiták a Matisz¹⁾ mellékén az oro-

¹⁾ Egy folyó, melyet a szkypetárok Bregoni Matouszinak és a görögök Madiának neveznek. „Matis Dyrrachii non longe a Lisso“ Tit. Liv. 1. XLIII. 21. Castaldus Görögország rajzaiban Madiának nevezi, és Maginus leirja folyását a nél-

cheri szent szűzben védszentjüket tisztelték; Durazzo szent Rókust tisztelte védője gyanánt; Akrolisszusban egy szent Sándornak szentelt, csodatevő templom állott. Albánia minden betörés ellen könnyen megvédhető. Leggyengébb oldala Közép-Albánia. A mirditák országát annak északi várának tekinthetjük, míg Epiruszban a Tomorusz, a Grammusz hegygerince, az Agrapha, Aszpropotamusz, Szouli és az Acroceraunusz hegyei ugyanannyi helyet alkotnak, a honnan az ellenséget nyugtalanítani és avval szembeszállni lehet. A magas hegyeken kívül azonban az országnak kevésbé sűrű erdei vannak, mint Boszniának és Hercegovinának. Sőt egyes partterületeken és közepén az Epirusz fákban igen szegény. Közép-Albánia gyengeségének oka abban rejlik, hogy az nagyobbrészt dombokból és völgyekből áll és csak kevésbé van heglánczok által körülmetszve, mint Albánia többi részei. Minthogy a Scumbi a Bagora aljáig vezet, az ellenségnek, mely Ochridáig hatolt, csupán ezen szoroson kell áthaladnia, hogy Epiruszt Felső-Albániától elvágja. Még a barati várhoz és a Durazzoba vezető utak is nyitva állanak előtte. Így fogtak minden időben az ország meghódításához. Ezért kellett Durazzonak annyi ostromot kiállani és ezért volt annyi esata Barat mellett. Ily módon jutott több bolgár király, miután Ochrida uraivá lettek, Albánia nagy részének birtokába; így terjeszté ki 1082. a normann herceg Boemund hódításait Durazzoból Janinára, Ochridára, Szerbiára, Indje Karaszura és Vodenora is. Ez az oka, hogy Monasztir fekvése a törökök szemében mindig oly fontos volt, és valószínűleg azért tették oda a Rumeli Valesi székhelyét is.

Jól megerősítve Albánia oly ország volna, melyet éppen oly bajos volna megtámadni, mint a mily könnyű medvédeni, kivéve a tengerpartot, hol a megvédésre egy tengeri hadierő közreműködése volna szükséges. Ha azonban e tartomány Görögországgal egyesülne, elnyerné azt, a mije hiányzik: sőt, minden valószínűség szerint, benszülött tengerészei is csakhamar akadnának. A mirditák területe valóságos, nagy háromoldalú vár, melyet

kül, hogy nevét emlitené. Pouqueville, Utazás Görögországban. I. köt.

a fekete Drin hegyláncza nyugaton, a mészfal délkeleten és Croiától északnyugatra és a Drin hegyei, Spasztól Szkeláig, délen képeznek. Nyugatról csupán a Matisz medrén és a croiai s néhány más hegyszoroson keresztül lehet hezzáférni. Ha más oldalról akarnának bejutni, roppant nagy, sűrű erdőkkel fedett hegyeken kellene keresztül-mászni; az ország belseje végre mély hegynyilásokkal és erdőkkel bir, melyek a megvédésre igen előnyösek, míg a községeken a fekete Drin, a Drin és az Iszmusz völgye széles árkokúl szolgálnak, melyeken innen más hegységek eléltolt sánczok alakjában fordulnak elő. A tenger és az Iszmusz közötti hegyháton számos erőd emelkedik.

E fekvés oly erős, hogy azt a törökök soha sem tudták bevenni. Mindössze csak annyit értek el, hogy néhányszor Diberekbe és Croia felé hatoltak. Ezen előadás folyamán látni fogjuk, mennyibe került nekik e város és Szvetigrád (a szent erőd) ostromlása. — Szkan-derbégnek ezen örökös tartománya tehát Montenegrónak képmása.

E két nagy erősség között terül el a scutarii síkság, mely kénytelen volt magát az ottoman iga alá hajtani, míg a szomszédos hegységek maig szabadon maradtak. Ha Mirdita lakosai és a montenegróiak vagy gegek között oly nagy idegenkedés nem volna; és ha valamennyi gegek és a hegyekben Cattaro, Priepoli, Novi-Bazar, Mitrovitza között szétszort szláv törzsek egyesülése létrejönne, úgy egy hatalmas fejedelemséget lehetne itt alkotni, melynek fővárosa Scutari volna és a mely a körülfekvő országokra veszélyessé válhatnék.

Északnyugatról délkeletre hegylánczok által keresztül metszve, melyeket hegyszorosok és mély-útak kötnek össze Epirusz hegyi- és portyázó-harczokra igen alkalmas. Scutari környékén és Felső-Albániában számos erőd romjai láthatók, melyek Szkanderbég alatt a 15. században és halála után Scutari bevételéig 1479. emlékezetes események színhelyei voltak. A tó közepén egy szigeten még láthatók a Markowits erőd romjai négyszögü tornyaival; a törökök Goelbasinak nevezik. Drivaszti- vagy Drivasztoban (a törökök Dergoszában), a Kirin egy másik erőd romjai találhatók, a domb tövénél, melyen egy-

kor állott, egy kis, egykor szintén erődített városka fekszik. Nemanja Simon szerb király felesége, Ilona, a falakat újból helyreállította. 1478-ban a törökök rontották azokat le. Jelenleg ezen, egykor harczosok által lakott város csak egy jelentéktelen falu. Mint Szkanderbég idejében Alesszio város fölött ma is egy régi erőd uralkodik.

Valóban vonzó látvány, látni egy népet, minden egyfajuság nélkül, mely annyi évszázadon keresztül, az annyi egymás után következett, bolgár, szerb, byzanci, olasz, normann hódítások daczára is, megőrzi nemzetiségét. Albánián an nyers az életmód, de még ezen nyersségben is meg van az emberiség. Minthogy ott a modern társadalom sem előnyével, sem bűneivel, nem létezik, az emberek, némi tekintetben, nagyobbaknak látszanak.

Az állam helyett itt törzsek és családok léteznek, és mint a legrégebb, bibliai időkben a család személyesítője annak feje, korlátlan és teljhatalmu ura. Minthogy a műveltség maig sem hatolt ama vidékekre, a két tartomány jelleme sokkal elütőbb, mint két nemzet jelleme egyébütt. A gegek, az északi albánok éppenséggel nem hasonlítanak a toxidokhoz vagy doszkokhoz, a déli albánokhoz, noha csak a Szkumbi választja el őket egymástól. Ugyanazon nyelvet beszélnek, de nem ugyanazon nyelvjárást; de a mi főleg elválasztja őket, az a régi irigység: a toxida szereti a görögöket, mint szomszédait, a geg azonban szívből gyűlöli mindkét vetélytársát.

A Kaukasus Ázsiában, Albánia Európában, a Földközi tenger két nagy öble mellett, melyek vizeiket a bosporusi tengersizorson keresztül vegyítik, geographiai és morális tekintetben közeli rokonoknak látszanak. Az albánok Európa cserkeszei, a cserkeszek Ázsia albánjai. E két hegycsoportozat úgy látszik ugyanazon férfiakat, ugyanazon nőket, ugyanazon erkölcsöket szülte. Mint csúcsaiknak havából e két forrásból öt évszázad óta, e háromszoros vér gyakori keveréke által, származik a szépség és a vitézség, melyek az ottománok törzsét és erejét megifjítják. Szeretik a fegyvert, a harczot, a kalandokat, a szárazföldi és tengeri hadjáratokat, a veszélyes rabló hadjáratokat, a csatamezőt, a nélkül, hogy a harcz alapjait elsajátítanák, az egyiptomi, szyriai és kon-

stantinápolyi szultánok táborába való toborzást. Az európai hadseregek nagyon is szigorú fegyelme nekik nyomasztó, ők inkább szeretik az egyéni hőstettek fényét, az ottomán tábor féktelenségét, az ember ember ellen való harcztot tüzes arab vagy erdélyi paripán, ama civilizációt, mely megengedi, hogy a rabszolga, urának szélye szerint, a rabszolgaságból egy vezir vagy pasa rangjára emelkedjék, végre azon vallást, mely a hősöknek rabszolgákat és háremeket ad.

Szellemük, valamint erkölceik költői; népdalaik, főleg földijüknek, Szkanderbégnek hősi korszakától, inkább emlékeztetnek Homer énekeire, mint az új Görögország elpuhult dalai. Mint Achilles, egyesítik a költészetet, zenét, és tánczot. Majd tétlen, majd lázason mozgalmass életüknek pihenő óráiban a partok mellett vagy házaiknak erkélyein láthatni őket a napfényben heverészni, ilyenkor kobraik hangjánál megéneklék saját tetteiket, vagy tánczolnak zeneszereiknek majd harcziass, majd szerelmi melodiái szerint. Az albánok kormányformája hűbéruri, mint a kelet kormányformái, melyek a patriarchális család mintaképe szerint természetes uton kifejlődtek; oly kormányforma, mely a szabadságnak és rabszolgaságnak egyaránt kedvező; hol az atya a fő, a család a törzs, a szolgák rabszolgák, hol a születés és első szülöttség valamint az isteni rendelés által meghatározott hatalom szent és elvitázhatatlan, mint az atyai hatalom és az államot a törzseknek változatos és elmuló összeköttetése alkotja, melyek majd tömegesen egyesülnek nemzeti harcra az idegen törzsek ellen, majd az általános szabadság kedvéért független csoportokra oszlanak. Minden városnak, minden tartománynak, minden falúnak megvan a maga fejedelme, ura, a bey, ki a hagyományok és szokások szerint korlátlanul uralkodik. A tartományoknak, városoknak, falvaknak uraik vagy hűbérfejedelmök alá vetése, az általános szabadságnak és a szenvedélyes hazaszeretetnek érzetét, az albánok főrugóit, semmiképpen sem csökkentette. Az albán független, mint Tacitus germánja.

Minden vidéken, csaknem minden falúban, három, szigorúan elkülönzött kaszt létezik, melyek egymással soha sem keverednek össze: a katonák, azaz a nemesek,

a kézművesek és a parasztok. Mivel a munka szolgálai dolog, csupán a harcz nyujt dicsőséget és gazdagságot. Albánia minden időben szolgáltatott a szultánnak, az egyiptomi pasának és a berbereknek katonákat; nem egyszer Európában is felhasználták; voltak mirditák a pápa, Nápoly, Ausztria és IV. Henrik alatt Franciaország szolgálatában. Ama vad sztradioták, kiket Velenceze keleti birtokairól szerzett, és hódított területeinek védelmezésére a száraz földön használt, általában albánok voltak.

Hegyei által elsánczolva, és természet-alkotta erődítései mögött Albánia mély nyugalmat élvezett, midőn egy borzasztó vihar támadt felette.

A következőkben a rettenetes ellenségről fogunk beszélni, mely azt megsemmisítéssel, vagy, mi még annál is borzasztóbb, szolgasággal fenyegette.

A török nép eredete, melytől a mai ottománok származnak, a legrégibb századokba vezethető vissza. Turk, első fejedelmök, minden valószínűség szerint Herodot¹⁾ Targitaosa, és a szt. irás²⁾ Togharenoja. Több nép vette fel a török nevet, a nélkül hogy arra joggal birna. Mások ellenben, melyek ezen törzsből származtak, oly elnevezéseket használtak, melyek semmiben sem emlékeztetnek származásukra. Plinius és Pomponius Mela a törököket³⁾ név szerint ismerik. A byzancziak a törököket majd „perzsák“, majd „ongrok“ (ungarok)⁴⁾ névvel illetik, jöllehet a perzsák és törökök, valamint a perzsák és magyarok között a legsekélyebb rokonság sem létezik. Chalcondyl nem tudja, vajjon a scytháktól vagy a parthusoktól származtassa-e őket. Phranzes szerint az ottomanok törzsatyja Comnenus Izsák lenne, ki a seldsukok emirjének leányával egy fiat Suleimant nemzett, ki Ertoghrul atyja és Othman nagyatyja lön. Aeneas Sylvius, Leonardus Chienensis és más történetirók szerint a törökök egyenes ágon Teucertől és Hectortól származnának. Giovio (Jove) Pál nem kételkedik, hogy a törö-

1) Herodot, IV. 5.

2) Genezis, X. 3.

3) Turcaequae vastas silvas occupant.

4) Constantinus Porphyrogeneta.

kök tatárok volnának a Volga partjairól. Ujabban azt állították, hogy a Tereck folyó nevében a „türk“¹⁾ szó származékát kell keresni. A törökök, kiket a chinaiak hívtak legelőször „tuku“ néven, otthagya az Altait (Altuntagh) vagy Aranyhegyet (a byzanciak Ektaghját) Felső-Ázsia (a mai Turkesztán) tág és termékeny síkságjaiban telepedtek le, melyeket keletről Khatai, azaz: éjszaki China, nyugaton a nagy Aral tó és Khovareszm vagy Karizm, északon Sziberia, délen Thibet és a nagy Bokhara határol.

Ha hinni lehet a török szóhagyománynak, melyre Herodot is kutatásában a scythák eredetéről némileg utal, úgy Oghuz khán, Kara khán fia alapította hódításaival, valamint törvényeivel a török hatalmat és civilizációt. Állítólag Ábrahám kortársa lett volna. Oghuz khán felhagyott a bálványimádással, s egy magasabb istentiszteletet fogadott el és fivére ellen 70 éven keresztül polgár- és vallásháborút viselt. Karakumból, Kara khán téli tartozkodási helyéről és Urtagh és Kurtagh hegyeiből, Oghuz nyári székhelyéről, utóbbi délnek indult és Jassziban, Turkesztán egyik legnevezetesebb városában és hosszú ideig a török hatalom főszékhelyében telepedett le. Az uzbek khánok Moldváig hatoltak elő, és e tartomány fővárosának a tatár székhely nevét adták.

Oghuz, atyja Khara khán ellen fellázadt; legyőzte őt és meghódította Turkesztán azon részét, mely Arteleasztól és Szilemtől Bokharáig terjed. Hat fia e vidékek urainak nevét vették fel: a nap, a hold, a csillag, az ég, a hegy, a tenger ura.

Egyik napon vadászni küldte őket, azon reményben, hogy sorsuknak valamely előjeleit fogják visszahozni. Visszatérve egy íjjat és három nyilat adtak át neki, melyeket jártukban találtak volt. Oghuz a nyilakat az ég, a hegy és a tenger khánjainak adta és az íjjat a másik háromnak, melyet ezek eltörtek, hogy maguk között eloszthassák.²⁾ Az elsőket Utsokoknak (a 3 nyil),

¹⁾ Engel. Schlötzer, Geschichte Bulgariens.

²⁾ Az íjjről és 3 nyilról szóló monda helyett Herodotnál találunk egy másik mondát az ekéről, igáról, baltáról és kehelyről, az ég adományairól.

az utóbbiakat Boszükoknak (rombolók) nevezte el. Amazok a hadsereg balszárnyát vezérelték, emezek a jobbikat. Ezen jobb és balszárnyra való osztás oly szabály, mely a török, mongol és tatár hadiszervezetbe felvétellett.

Oghuz halála után fiai a birodalmat maguk között felosztották; a három nyíl, a balszárny vezérei, a keleti török törzseket kapták; a rombolók, a jobb szárny vezérei, a nyugatiakat. Minden fejedelemnek négy fia született, s ezek ősatyái a 24 török főtörzsnek.

Az izlamban a négyes szám szent szám.¹⁾ A birodalom négy oszlopa, vagy II. Muhammed Kanunnameh-jének 4 vezire, utánzása Djinghisz-khán 4 vezireinek. Ugyanezen négyes szám alkotmányuk alapjának létesítések is mérvadó volt. Így például Egyiptomban a bahariti és cserkesz mamelukok 24 beg-je, azoknak a legújabb időben történt kipusztításáig folytatásai voltak a törökök 24 patriáráinak vagy atyáinak.

Anélkül, hogy a bal szárny 3 khánjával és azok utódaival foglalkoznánk, kik keleti irányban eltűntek, a jobb szárny vagy a rombolók khánjait fogjuk követni; eleinte Turkesztánban laktak és a nyugaton Szihun és Djihun (Jaxartes és Oxus) között fekvő vidékeket elfoglalva, a Bosporusig és a Dunáig hatoltak elő.

Az oghuzok, seldsukok és ottománok történetírói szerint e népek fejedelmeinek nemzetiségi táblája a jobb szárny 3 khánjáig nyult vissza és az oghuzok a hegy khánjától, a seldsukok a tenger és az ottománok az ég khánjától származnak.

Az oghuzok Turkesztánban és a Jaxartes (Ázsia Tanaisza) és az Oxus között fekvő földterületen laktak és Perzsia Chosrocszeivel és Arábia khalifáival számos háborút viseltek. Csupán háromszáz évre Mohamed után vette fel Salur, Tagh-khan (a hegy ura) egy ivadóka az izlámot. Kétezer család követte példáját. Ézóta Tsanak

¹⁾ A próféta közvetlen utódai 4 khalifa Rasideddin, (Ebu-bekr, Omar, Osman, Ali), a 4 igazhitű iman (Ebu Hanifé, Ibu Maleck, Safe és Hanbeli) és végre a seik 4 tanítványa, kik úgy látszik a 4 evangelista utánzása. Az izlam Mahomed 4 felesége után, csupán 4 törvényes feleséget ismer el. Hammer, Az ottoman birod. tört. I. kt.

vagy Kara khán nevet viselte, és hogy népét a pogány törököktől megkülönböztesse, azt turkománnoknak nevezte el. Midőn utóbb a turkománnok részben a déli Arméniában, részben a Kaspi-tenger keleti partjainál letelepedtek, keleti- és nyugoti turkománnokra oszlottak. A vidéket, melyet laktak, ma is a turkománnok országának hívják. 459—1047-ig a hatalom a szamarkandi khán, Taghmadj kezeibe ment át és nemsokára azután fia Semszul-Mulk-ben-Ilik-Khán-ben-'Tahgmadj kettős kapcsolattal a seldsukok uralkodó családjával lépett összeköttetésbe.

Anélkül, hogy bővebb fejtegetésekbe ereszkednénk, melyek nem e könyv tárgyához tartoznak, fontos megállapítani, hogy az ottoman birodalom a seldsuk uralom romjain emelkedett. E birodalom a keresztényidőszámítás szerint a 13-ik századdal kezdődik vagy a hegira¹⁾ VIII-ik századával. De Othman, az alapító őseinek története, csaknem egy századdal előbb nagyatyjával, Szuleimánnal kezdődik, azzal, midőn törzse Djenghiz khán, Ázsia ostora és a világ réme, hódításai alatt, keletről nyugatra vándorolt.

Legyőzhetetlen bátorsággal Ortoghruul nagyszerű világnézeteket és oly vállalkozó szellemet egyesített, mely a birodalom-alapítók jellemének sajátja. 100 évvel Ortoghruulnak Ázsiában letelepedése után, 30 évvel Othmannak független fejedelemségre jutása után, és Orkhan uralkodásának 3-ik évében, azon időben, midőn Szép Károly Párisban meghalt, Bajor Lajos római császárrá koronáztatott és Andronicust unokája a trónról a börtönbe veti, akkoriban szilárdíták meg a fejlődő birodalmat hasznos törvények és tartós intézmények.

Ezen érdem Alaeddin vezírt, Orkhan egyik testvérét, illeti. Orkhan nagy életkorban halt el szeretettől és tisztelettől környezve. Igazságos fejedelem és vitéz harcos az ottomanok Numája volt.

Fiának, I. Murádnak uralkodásával az Európában tett hódításoknak fényes sora kezdődik, a dicsőség és

¹⁾ Az arab szó hedjira vagy inkább hidjred visszavonulást, vándorlást jelent, és nem menekülést (firar), a mint rendszeren fordítani szokták.

hatalom új aerája. 37 csatában győztes, a görögöktől egész Thráciát elvette Murád és az elfoglalt Drinápolyt tette fővárosává. A szerbek, bolgárok és magyarok ellene szövetszettek. 1389-ben, Kasszova síkságjain fölöttük nyert diadal alkalmával egy orgyilkos keze által esett el. A törökök szemében Kabilowits Milos bectelen gyilkos; a szerbek emlékezetében egy boszutálló és vértanú. Khoudawendghiar (úr) és ghazi (győző) melléknevekkel bírva, I. Murád az atyja által megkezdett munkát méltón folytatta.

Miként az emberi nem története, utódjának, Bajezid Ildirimnek (villám, menydörgés) uralma, testvérgyilkossággal kezdődött. 15 évig reszketett Ázsia és Európa a hódító léptei alatt; de annyi dicsőség, annyi gőg megtorlást, megfenyítést követelt; és a gondviselés Timurt támasztotta fel erre.

A harcias szellem, a hódítás szenvedélye, a fanatikus düh; mindent az izlam alá vetni, volt az, ami benne a török janicsárok hűbér-alapításának gondolatát (jeni tseri, új hadseregek) szülte. Egy évvel Othman halála után, 1327-ben, fegyveres csapatok Bithynia valamennyi keresztény gyermekeit összerabolták. E gyalázatos emberrablás, a janitsárok eredete, csupán II. Suleiman, II. Muhamed utódának uralkodása alatt, 1691-ben szünt meg. Azóta e hadtest magából egészítette ki magát. Igazságtalanul tulajdonították általában e rettentő katonaság alapítását I. Murád¹⁾ szultánnak.

I. Muhamed legyőzve testvérét Muzát, és 1413. óta szultán, megerősíté a megingott birodalmat, tengeri haderőt alapított, és Velence uralmát a tengerek felett vitássá tette. Erkölesi tulajdonságai és testi előnyei egyformán csodálatosak voltak. Nagylelkű, jótevő, emberies volt és jó akaratával a törököket és görögöket egyaránt elárasztá. Sőt a kereszténység is védőre talált benne. Egész élete alatt a byzanci császár híi szövetségese, a lázadó turkománnok félelmetes ellensége, Othman trón-

¹⁾ Midőn e fejedelem apját az uralkodásban 1360-ban követte, a janicsárok már 30 éve léteztek; ő maga csupán egyes változtatásokat eszközölt a janicsárok fegyelmezésében és szervezésében.

jának dicsőségteljes támasza, és a török történetírók szerint egy Noe volt, ki a tatárok özöne által annyiszor fenyegetett birodalom bárkáját megmentette.

E böles uralkodó idejében támadt a költészet és irodalom iránti előszeretet; azok ápolása terjedt; a művészeteket tisztelték.

Azon nap óta, hogy Othman, 1340. körül, magát függetlenítette, a török hatalom folyton növekedőben volt. Egy évszázad lefolyása alatt utódai, kik az „emir“ czímet a „szultan“ czímmel cserélték fel, birodalmukat az Euphrát partjaitól a Dunáig terjesztették ki. Már Thrácia, Szerbia, Maczedonia, Thesszália is meghódolt; már a hódítások hálózata vonta körül Konstantinápolyt: ekkor egyszerre, 1402-ben, nagy veszély fenyegette az ottomán birodalmat, midőn Timur I. Bajazedet tönkretette. De a válság rövid ideig tartott. Ibrahim khan vezirtől segítve, I. Muhamed büszkén felemelte a török zászlót, az első hajóhaddal, melylyel szultán birt, kivívta ismét a felsőbbséget, és az akkoriban mindenható Velenzének uralmát a tenger fölött vitássá tette.

Midőn Muhamed halálát közeledni érzé, a trónörököszt a nagyvezir Bajazid pasa hűségére bizta, és a levél végéhez, melyben szeretett fiát sietősen hazahívja, sajátkezűleg a következő perzsa verseket csatolta:

„Ha éjünk elhagy, fényes nappal követi azt: ha „rózsánk elhervad, pompás rózsató nő annak helyén.“

Megbetegedésének hírére a hadseregben rémitő ijedelem lett, és a szultán halás elérékenyülése oly nagy, hogy fegyvertársai előtt még egyszer meg akart jelenni, mielőtt őket örökre elhagyná. Másnap Muhamed meghalt.

Két híu vezire, Ibrahim és Bajazid pasa az ily nagy fontosságú eseményt a trónörökös megérkeztéig el akarták titkolni. Ez akkor Amasich helytartója volt, hol a birodalom keleti határait, a „fehér bárány“ dynasztiából származott Kara Juluk Banderi, turkomán fejedelem betörései ellen védelmezte.

Mig visszaérkezésére vártak, az államtanács, mint rendesen, összegyűlt; a szultán nevében Ázsia ellen indítandó hadjáratot tettek közzé, és Bighat, a karaszii szandsák fővárosát jelölték ki a csapatok gyűlhelyéül.

Az elvonulás előtt a janicsárok fejedelmöket kívánták látni; a konstantinápolyi szerail egyik koszkoenek ablakai alatt vonultak el, és lelkesült kiáltásokkal üdvözölték urokat, kit távolról láttak, és ki, a trónon ülve, már csak halott volt.

Néhány nappal ezután, 1421-ben (824) vonult a 18 éves II. Murad, Hunyady János és Szkanderbég leendő ellensége, Brusszá-ba. Kezébe vette az uralmat, minden gonosztett, minden szégyenfolt nélkül, a nélkül hogy testvéreit a hóhér vagy a byzanci császár kezeinek gyalázatosan kiszolgáltatta volna. A trónralépés, méltó volt a nagy férfiúhoz, ki annyi fényt volt hivatva birodalma és nemzete fölé terjeszteni.

Vele kezdődik ama nevezetes harez, melynek képét vázolni szándékozunk.

SZKANDERBÉG TÖRTÉNETE.

ELSŐ KÖNYV.

1440-től 1444-ig.

Maczedonia meghódítása II. Murád által. — Első megjelenése Epiruszban. — Kényszeríti Kasztriota Jánost, Croia, Szvetigrad és a Diber-völgyek urát, hogy négy fiát tüzszokúl neki kiszolgáltassa. — Azok legidősbikének, Györgynek csodálatos tulajdonságai. — Murád a mohamedán vallásban nevelteti őket. — A fiatal herceg hadi deréksége. — Bátorsága és hőstettei a Szkanderbég nevet szerzik neki. — Kasztriota János halála. — Murád országait elfoglalja. — Szkanderbég bosszúsága. — Több albán főnök fordul hozzá. — Lázadása. — Kihirdeti Albánia függetlenségét, megveri a törököt, Albánia erős helyeit visszanyeri, és a szomszéd vidékek valamennyi fejedelmét és főnökét Alesszioba hívja össze. —

A 15-ik században Albániát még több független főnök birta. Élükön állott Kasztriota János, mindnyája között a leghatalmasabb, régi, vitézi család sarja, alsómaczedoniai Emathiából.

Nejétől, a triballok fejedelmének leányától, Woizavától kilencz gyermekkel megáldva, János büszkeséggel látta négy fiát, családjának reményeit, oldala mellett felnőni. A legöregebbik volt Reposzim, a második Szaniszló, a harmadik Konstantin, a negyedik volt György, ki utóbb Szkanderbég név alatt lett oly híressé.

Ha hitelt adhatunk a népmondának, a fiatal herceg születését csodajelek kísérték, melyek dicsőségteljes jövőt jósoltak.

Midőn még anyja szive alatt hordta, azt álmodta, hogy egy sárkányt szült, melynek rémitő nagy teste egész Epiruszt befödte. A szörnyeteg a török határok

felé fordított véres torkába számtalan hitetlent nyelt le, és végtelen hosszú farkának 1000 gyűrűi a keresztények oldalán egészen Velenczéig a tengerbe merültek. Így látogatta meg egykor Olympiaszt, Sándor anyját, gyermekágyában egy kigyó: de a kigyó Jupiter volt; így láttak volna azon ágyban, hol Scipio született, egy iszonyu csúszó állatot, és Rómában nem kételkedtek, hogy egy isten vette föl ezen alakot.

Ezen álom örömmel tölté el Kasztriota János szívét: és előre megáldá e fiát, a honi föld és vallás rettenthetetlen védőjét, ki Jézus Krisztus ellenségei előtt oly rettenetes leend és a hatalmas Velenczének egy időben az annyira megérdemelt tisztelettel adózand. Egy másik jelentősebb előjel e drága reményt még inkább megerősíté benne. György, úgy mondják, jobb karján egy kard jegyével jött a világra. Miként lehetett volna hadi hivatásában még kételkedni? Alig hagyta el bölcsőjét, a fiatal herczeg, kit lábai még alig birtak vinni, atyjának fegyvereihez nyult. Majd az fjját, majd nyflakat, majd a csatakardot próbálta emelgetni. Gyermekjátékai testvéreivel vagy más fiúkkal játszott csaták voltak. Miután mindig a lelegelevenebb, a legerősebb, a legbát-rabb volt, már korán tanulta ismerni a győzelmet. Tetteiből valamint beszédéből már is lelkének legyőzhetetlen erélye, csodálatos felfogási képességének és mély hitének első szikrái jelentkeztek.

Valamint ügyessége a tanulásban, emlékező tehet-sége is rendkívüli volt.

Mint családjának kedveltje és büszkesége, György már is magára vonta mindenki figyelmét, és előre Albánia leendő hőstét üdvözölték benne. Ily viszonyok között 1423. körül, II. Murád Maczedonia ellen fordítá fegyvereit, miután már Thráczsiának és Görögország egy részének ura lón.

Alig lépték át a törökök Vardarit (Axius), midőn az égő falvak már is hirdették a Diberekbe való betö-résüket. A mirditák vitézsége, a hegyek töveinél, csak rövid ideig tarthatta vissza a kíméletlen csapatokat; nemsokára azonban egész törzseknek és városoknak, miután minden oldalról körül voltak kerítve, nem maradt egyéb hátra, mint a halál, rabszolgaság vagy hitchagyás között választani. Egyesek gyengéknek bizonyultak, és

az eltántorodás talán általános lett volna, ha a megpróbáltatás ideje sokáig tartott volna; de a gondviselés az elnyomottakat kegyes óltalma alá fogja venni. Egy mentő hős szavára mindnyájan visszanyerendik tettere-jöket, a még alig elpusztult ország tele lesz védőkkel; míg a hős él, a mirditák szabadok lesznek.

Azonban e dicsőséges napok még nem érkeztek meg. Kasztriotá János kényszerítve volt, békét kérni; megnyerte ugyan, de azon kemény feltétel alatt, hogy négy fiát kellett túszokul kiszolgáltatni.

Csak könnyek és panaszok között egyezett János és Woizava az elválásba. János megáldotta fiait, és így kiáltott fel: „Oh istenem örködj felettük és add, hogy a hitetlenek között a te szent törvényeidhez mindig hívek maradjanak. És te, kedves Györgyöm“, mondá f. kezelt szájalommal föléje hajolva, „ne csalj meg reményeinkben.“ Croia gyászolt; a nép jajgatott, midőn a tömegből egy ember előlépett és prófétai szellemmel felkiáltott:

„Erő, bátorság és üdv veled, Kasztriotá György! Átok pusztulás Murádnak, mivel egy vérengző orosz-lánt fog házában felnevelni!“

Midőn a fiatal fejedelemsfiak a szultán hatalmában voltak, körülmetéltette és a mahomedán vallásban neveltette őket.

Míg a három idősebb testvér homályban maradt, Szkanderbég kilenczedik életévét érte el. A szultán, meglepetve szerencsés tehetségei által, vonzalmának bizonyítékaival halmozta el. Derék tanítók utján, a fiatal epiruszi csakhamar elsajátította a görög, török, arab, olasz és szláv nyelveket. De Murádnak, a hódítónak egyéb sikerei még inkább tetszetek; Szkanderbég ügyessége, a kard, íjj és lándzsa használatában; bátorsága a lovak megfékezésében, a harczijátékok iránti szenvedélye, rettenthetetlen vitézsége a veszélyekben. Az ifju hős győzelmei a tornajátékok alkalmával fényes diadaloknak voltak előjátékai. Már is gyakorolta korai gyűlöletét, hogy a törököket egykor egy más csatamezőn leverje.

Alig volt 18 éves Szkanderbég, kire a birodalom egyik szandsakatját¹⁾ bizták, midőn Anatolia határaihoz

1) A pasalik egyik része.

ötezer emberből álló lovasságot vezényelt. Nagyszerű bátorsága, nagy hőstettei csakhamar mindenki tekintetét reáirányíták, és ő úszott a hirben, anélkül, hogy irigyei támadtak volna. A hadsereg egyhanguan neki tulajdonítá a hadjárat sikerét. Visszatérése alkalmával Murád őt ajándékokkal halmozta el. Ugyanazon időben Szkanderbég, „Sándor fejedelem, úr“ melléknévvel ruházták fel; véstjósító ajándék; mert egy napon e híres nevet a török birodalom drágán fizette meg!¹⁾

A legfényesebb jutalom várta a fiatal hőst; újabb, nyugtalanságok törtek ki Ázsiában. Szkanderbég egy hadsereg feletti főparancsnoksággal egyidejűleg azon megbízást kapta, hogy leverje a lázadókat. Két hadjárat fejezte be e vállalatot. Több fontos hely- és kiterjedt földterületnek elfoglalásával az ottoman uralom nagyobodott. Ugyanazon síkságokon, hol Konstantin 324-ben Licinust megverte, hol 378-ban a góthok Valens császárt semmisítették meg, vonult a fiatal győző a foglyok nagy tömege és a zsákmányul ejtett zászlóktól és hadijelvényektől körülvéve Drinápolyba, mely 1366. óta a szultánok székhelye volt. Csapatái épek és úgyszólván sértetlen állapotban voltak, annyira ügyesen tudta őket kimélni.

Ezen időben, de főleg keleten, a lőpor feltalálása a hadakozás módját még meg nem változtatta. A harc színterén tehát még mindig a fizikai erő, támogatva a tisztán egyéni bátorság által, játszotta a főszerepet, és páros viaskodásra való kiszólitás igen gyakran fordult elő; amint az Iliász, Odisszea, Aeneisz és a megszabadított Jeruzsálem számtalan példát mutat.

E páros viadatok nemcsak háború alkalmával fordultak elő, a két ellenséges had harcossai között; hanem teljes béke idején is megjelent gyakran egy idegen, egy koborló a városban és sorompóba hívta a legvitézebbeket, azáltal, hogy azokat kiáltásokkal felizgatta, a mi mai napság visszatetsző volna, de akkor visszhangra talált, mivel a vitézeknek ily kihívásai a kor szellemének megfelelték. A bátorság és becsület oltalma alatt az idegen, mint győztes nem félhetett a legyőzöttnek sem ba-

¹⁾ A nevek a sors prófétái, mondja a Korán.

rátaitól, sem földieitől, a győzelem mindenütt biztosított számára menedékhelyet. — Nemsokára Szkanderbég visszatérése után Drinápolyba egy óriás testalkatu skytha, nyilvános látványosság mellett szólítá fel Murád környezetének előkelő férfait a párbajra; oly feltételt szabott, hogy a két ellenfél teljesen meztelenül, csupán egy törrel felfegyverkezve és oly szűk térben lépjen a sorompóba, hogy csakis, mint győztes lehessen kilépni. Egyetlen török sem volt hajlandó e borzasztó ajánlatot elfogadni. Hiába ígért a szultán nagy jutalmat: mindenki mozdulatlanul maradt, nem félelemből, hanem megvetésből; és a skytha, mintegy ittasan a nagy ijedtségtől, melyet kelteni hitt, fokozta hetvenkedését, midőn Szkanderbég, ennek hivalkodása felett felizgatva, a küzdőterre siet, rettenetes ellenségére ront és baljával az óriásnak döfésre emelt jobb karját megragadva, törét mellébe döfi és halottan leteríti.

Minden oldalról a csodálat kiáltásai hallatszottak és Szkanderbég az óriás fejét Murád lábai elé tette.

Nemsokára reá Szkanderbég egy hozzá inkább méltó alkalom adtával újra bebizonyítá vitézségét, midőn hasonló szerencséje volt. Brusszába, Bythiniában követte volt a szultánt. Itt két perzsa lovag ajánlotta fel Murádnak szolgálatát; hogy bebizonyítsák vitézségüket, azt kívánták, hogy a két legvitézebb harcossal lándzsával vagy karddal küzdhessenek. Az egyiket Jaíanak, a másikat Zampszának hívták. A szultán elfogadta ajánlatukat és Szkanderbéghez fordulva, ezeket mondá: „Mit habozol, fiam, buzgó vitézségeddel? Ezen új győzelem jutalma máris a tiéd, menj és mutasd meg ma is büszke ifjui bátorságodat és legyőzhetetlen karodat.“

Szkanderbég a felhívást örömmel fogadta, azon felétel alatt, hogy egyedül harcol mindkettővel, a perzsák azonban csak egymásután és egyenként támadják meg.

Miután a szokás szerint megcsókolá a szultán lábait, lóra ült, megragadá fegyvereit és a sorompóba lépett. Előbb Jaia állott vele szembe: a két ellenség egyszerre rontott egymásra a legnagyobb heveséggel, azonban a perzsa lándzsája megakadt Szkanderbég pajzsában. Mig a lándzsa nyelére hajolt, hogy Szkanderbéget a lóról

ledobja, eltört a fegyvere; s mivel Szkanderbég lökése is, ki csak a fejre czélt, irányt tévesztett, mindketten visszafordíták lovaikat, hogy karddal mérkőzzenek meg. Ekkor Zampsza, a megbeszélés ellenére, nekiszegzett lándzsával rontott Szkanderbégre: anélkül, hogy időt venne, e csalárdságot szavakkal megfeddeni, a gyors al-bán kardját mellébe döfte és az áruló élettelenül hullott le lováról. Ezt látva Jaïa iszonyuan felkiáltott és rárontott ellenségére; kardja Szkanderbég fejét hátulról már is fenyegette, de ez egy villámgyors mozdulattal kikerülte a csapást; mindkét részen nagy volt az elke-seredés és a győzelem sokáig eldöntetlen maradt. Végre Szkanderbég Jaïát a jobb vállon közel a nyakhoz találta és a penge oly mélyre hatolt, hogy őt csaknem a csipőkhöz kettémetszé. A megijedt ló még egy pár perczig hurezolta a sorompóban urának véres hulláját.

Ily fényes bátorság által elragadtatva, és elhatározva, őt mindörökre saját személyének szolgálatára megnyerni, Murád minden hadjárataiban magával vitte Szkanderbéget. Együtt voltak Prusza, Otréa és Nikomédia (ma: Isznik-Mid) ostrómánál, mely utóbbinál Hannibál magát kivégzé, hol Arrian bölcész, történetíró, harezos és consul született, és melyet Vespasian, ki az ottani tartozkodást igen szerette, fényes műemlékekkel gazdagított. Otréa ostrománál Szkanderbég elsőnek mászta meg a falat, ott egy zászlót tüzött ki és híres névrokonához méltóan, egyedül rontott a városba, mely csakhamar megadta magát. Indiában, a Gangeszen innen, Lahore királyságban, hol jelenleg Utehi város áll, az oxydrakok fővárosának ostroma alkalmából történt, hol a macedoni hőditő e hősies példát adta.

Ázsiából a szultán fiatal hadvezérét Európába küldte.

Itt kezdődött Szkanderbégre a nehéz megpróbáltatások hosszú sora, a kegyetlen harez vallásos meggyőződése és hadvezéri kötelességei között. Míg csupán hitetlenek ellen harezolt, vitézségét semmi aggodalom nem korlátolta. De midőn a keresztények ellen kellett vonulnia, neki, ki bensejében keresztény volt, s kinck újjászületett szive mind jobban és jobban atyáinak vallásához vonzódott, lelkiismerete megingott, ég felé tekintett és Istentől kért tanácsot. Mint harezoljon a keresztények

ellen, a nélkül, hogy vérüket ne ontaná, és mint kimélje e drága vért, a nélkül hogy becsületét és a parancsára bizott hadsereg életét ne kockáztassa.

Végre hosszas megfontolás után oly elhatározásra jutott, mint a mely szerinte a hitet és kötelességet lehetőleg összhangba hozta.¹⁾ Ha Szkanderbég a keresztények ellen vonult, történt az akár Görögországban, akár Magyarországon, mindig kérte az Istent, ne engedje, hogy harczy tüze elragadja, mivel csupán fegyverbeccsületét akarta megőrizni, a nélkül, hogy az ellenséget elpusztítsa; ha a keresztény had gyenge volt neki ellenállni, Szkanderbég ügyesen közbe jött eset által mindig alkalmat tudott nekik a visszavonulásra adni; de ha a visszavonulás lehetetlen volt, és őket foglyokúl ejtette, iparkodott fogságukat enyhíteni, és kiváltásukat megkönnyíteni. Nem egyszer lemondott a biztos győzedelemtől, az által, hogy látszólag véletlenségből akadályokba bonyolódott, melyek közül merész mozdulatokkal és ügyes hadi csellel minden vérontás nélkül kibontakozott. S az ilyen sikerek, jobban emelték Szkanderbég tekintélyét a hadsereg előtt, mint a véres győzelmek; és a keresztények először áldottak egy török hadvezért. Murád hadvezérei közül egyik sem nyert annyi önkéntest zászlaja alá és Szkanderbég nevét mindenki ajkain hordta. A legénység és tisztek egyaránt szerették, mert mindenki barátot látott benne, ki mindig kész volt érdemeiket méltatni, és hibáikat palástolni. A győzelmek után Szkanderbég a zsákmányt a hadseregére hagyta, s abból soha semmit sem tartott a maga számára; ritka önzetlenség, mely őt a többi török hadvezér közül, minden más tulajdonságánál jobban, kitünteté.

E sok előnyt fokozta nem kevésbbé rendkívüli külseje: vonásainak férfias szépsége, sugár termete, széles

¹⁾ „Lehetetlen“, mondja Gibbon (A római birodalom bukásának tört.), a történetíró (Marinas Barletius) ravaszsága vagy könnyűhitűsége felett nem mosolyogni, ki előadja, hogy Szkanderbég a keresztényeket minden ütközetben kimélte, míg a török ellenségre mint a villám rontott.“ E mosoly felett sokkal inkább lehet mosolyogni, mivel Gibbon itt megvetőleg beszél egy kérdésről, melyet meg nem fontolt, vagy melyet komolyan venni személyes skepticismusa nem engedett.

vállai, sasszemei, egész személyén előmlő nemesség, minden oly lényre mutatott, mely parancsolásra született. Ajkait sűrű, fekete bajusz fedte, télen-nyáron a csata napokon jobb karja meztelen volt, és bámulni lehetett, midőn e kar működött. Vig kedély, gyors felfogási képesség, lovagias derékség, rettenthetetlen erély, vas egészség, voltak Szkanderbég tulajdonságai, midőn atyja Croïában meghalt.

Murád, minden előkészület nélkül, mintha a törvényes örökös lett volna, egyik hadvezérét Szewalit küldte oda egyik hadtesttel. Néhány nap mulva, lehet, mivel az országnak hiányzott ellenállási ereje, vagy mivel a lakosság, tudva hogy fejedelmök négy fia az ellenség kezében van, félttek, hogy Murád az ellenállást azokon boszulhatná meg, Croïa és János összes birtokai a törökök hatalmába kerültek. De Szkanderbég három fivére már régen megszűntek élni, anyjuk Woitzawa, leányával Mamiszával, Emathia belsejébe száműzetett.

Szkanderbég maradt csak hátra; mitevő legyen Murád egy oly emberrel szemben, ki a hadsereg bálványá volt? Nem ő volt e az egyetlen hadvezér, ki képes lett volna, messzeható hódítási terveit keresztülvinni? De másrészt hihetett-e Kasztriota János fiának ragaszkodásában, kit atyai birtokaitól megfosztott, őseinek vallásától elidegenített, és a ki egy napon talán kísértetbe jönne hitével egyuttal függetlenségét is magához ragadni? Folyton újabb és újabb kegynyilvánítással nyerje-e meg az ottomán ügynek? Vagy ellenkezőleg, távoli országban, szigorú felügyelet alatt tartsa-e őt?

Mielőtt a szultán magát határozottan eltökélte volna, egyedül akarta Szkanderbéget látni, tekintetéből, sőt hangjából ellesni gondolatait, rejtett önérzetének titkait. Midőn a palotába hívták, az epiruszi pillanatig sem kételkedett e megbeszélés nagy fontosságáról.

Miután Murad János és fiainak halála fölött sajnálatát fejezte ki, Szkanderbég előtt lehetőnek tüntette fel, hogy egy napon atyai birtokait újra megnyerheti, vagy a birodalom egyik fontosabb tartományát teljes önállósággal birhatja, ha a függés, melyben él, valamiképpen terhére válnék.“ „Hogy veled őszintén beszéljék“ mondá a szultán „legjobban szeretném, ha még néhány évig

nálam tarthatnálak, hogy veled közösen megvalósítsam messzeható terveimet, hogy a megkezdett háborúkat di-
csőségesen befejezzem; otthonodba téréskor válogat-
hatsz a méltóságok, kitüntetések, kincsek között.“

Szkanderbég tudta, hogy testvérei meghaltak, de a
halál közelebbi körülményeit nem ismerte, korán, de
természetes uton haltak meg; arról Murad nemes lelke
kezeskedett, de az elnyomott albánok szemeiben e titok
büntettet rejtegetett. A fajgyűlölet, mely szívében forni
kezdett, talán János fiában is hasonló gyanút ébresztett;
talán hajlandónak érezte magát Szkanderbég a felébredő
hazaszeretet fellobbanása között, testvérei emlékének
boszút, családja kiirtójának, birodalma leigázójának
gyűlöletet esküdni. Másrészről a szultán változatlan jó
indulata, bizalma, jótéteményei lecsillapították e benső
indulatokat.

Ezen egymást felváltó érzésektől áthatva, de látszó-
lag nyugodtan és elég higgadtan, nehogy tettetőnek lát-
szassék, hallgatta Szkanderbég uralkodójának szavait.

„Atyám, testvéreim már nincsenek“, mondá, „és if-
„juságom távol családomtól, távol hazámtól, folyt
„le, de e napig, nagylelkű szultán, a te jóságod pó-
„tolta nekem családomat, hazámat. Mutass tehát
„továbbra is csatamezőket, ott van az én jövőm,
„egyéb becsvágyat nem ismerek.“

Hitt-e vajjon Murád ezen szavak valódi őszintesé-
gében? Alig hihető. De legyen bár, hogy egy fontos
hadjárat előestéjén még Szkanderbég hasznát akarta
venni, legyen bár, hogy természetes deréksége még egyéb
próbákat akart megkísérteni, vagy hogy egy gyanús
hadvezértől megszabaduljon, azon veszélyekben bizott,
melyeknek a fiatal hadvezér tüzes bátorsága folytán ki-
téve volt, legyen bár, hogy szíve belsejében valódi von-
zalom uralkodott e fiatal, szolgálatára hivatott hős iránt;
a szultán reábizta a hadsereget, mely Szerbia despotája,
György ellen, a Brankovics házból, készült vonulni.

A régiek ezen felső Mösiája északon Magyarországgal,
nyugaton Oroszországgal, keleten Bulgáriával és Oláh-
országgal, délen Albániával és Ruméliával határos. Külön-
böző szerencseváltozat után 1151-ben Tsudomil szabadította
fel az idegen iga alól és a 14-ik században nagy királya Dusán

István alatt hatalmas birodalommá lőn; ez meghódította Thrácia egy részét, csaknem egész Maczedoniát, Theszália és Albánia több városát. De csakhamar bekövetkezett a pusztulás korszaka; a törökök lettek az ország uraivá és azt 4 livahra osztották, ezek: Belgrád, Szemendria, Krusevatz, Novi-Bazár.

Ha a katonák és bajtársak barátjai is voltak Szkanderbégnek, nem voltak azok a pasák és udvaroncok, kik Murádot környékezték; a nagyravágyó fondorlatok eme világában az albán harczos dicsősége már régen irigységet keltett ellene; az új kegy, melyben részesült, az irigység tüzét újra felélesztette. Valamennyien egyesítették igyekezetöket, hogy megrontsák az idegent. Majd kétszinüskedve dicsérték Murád előtt a bőkezűséget, melylyel Szkanderbég magát a tömeg előtt annyira megkedveltette, majd utaltak a katonaság vak ragaszkodására személye iránt, sőt értetni hagyták, hogy az albán titokban atyjai öröksége, s talán még magasabb czél után vágyik. Ily fülbesugások mégis gondolkodóba ejtették a szultánt, habár a remélt sikert nem is tették meg. És Murád és Szkanderbég egymáshoz való viszonya valóban tökéletesen hamis volt, tartós nem lehetett.

Szkanderbég minderről értesítve, hogy urának gyanúját magától elhárítsa, alávetette magát a szomorú kényszerűségnek, hogy a keresztényeket többé ne kiméllje, és a harcot nagyobb erélylyel folytatta, mint eddig. Minden harca győzelem volt, és a győztes visszatért Drinápolyba, hogy a gazdag zsákmányt a szultán lábai elé rakja. Miután végre egy nagy csatában a despota főhadát teljesen leverte, több várat vett be, kiűzte őt országából, és az összes vidéket a török uralom alá hajtotta.

Murád öröme nem volt zavartalan; büntényre képtelen, még veszély vagy előny esetében sem, Murád Szkanderbég halálát semmiesetre sem siettetten volna, de e diadalmenetek közepett talán vigasztalta volna magát, ha meg kellett volna őt siratnia. Ezen eset azonban nem állott be. Az albán újra megjelent, új dicsőséggel környezve, és erősbülve a folyton növekedő népszerűségben.

A szultán környezete hiába szaporította a torna- és

harcjátékok számát, azon reményben, hogy e harcok alatt, vagy az azokból származó párbajok alkalmával egy szerencsés esély mindenkorra megszabadítaná őket ily veszélyes vetélytárstól. De a gondviselés örködött védenze felett.

Noha Murád állhatatosan visszautasítá a besugások folytonos ostromát, Szkanderbég előbb-utóbb mégis katasztróphának volt kitéve. Ily gyáva árulkodás és csúf hálátlanság miatt felháborodva, csupán bilincseinek szétszakítására gondolt; lelkét sovárgó szomj a szabadság után töltötte el; tekintetével folyton a szeretett Albánia felé fordulva, vágyva a honi hegyek levegője után, újraébredő hitének fölszárnyalásában atyáinak istenéhez fordult, és éjjel-nappal a szabadulás órája után sohajtozott.

Atyja halála óta, fényes hírnévtől vonzatva, több albán főnök járult elébe titokban. Mindnyájan a vallás, a haza, a függetlenség nevében szabadítóul hívták fel. „A te szavadra“, mondták ezek „egész Albánia mint egy ember talpon lesz“.

Szkanderbég megdicsérte bátorságukat és megköszönte a bizalmat, melyre ő oly büszke, de egyúttal felszólította őket, hasonlítsák össze gyenge támadási erejüket a törökök roppant hatalmával. „Eddig“ mondá „uralmuk még tűrhető volt. De rettegjétek a leveretés következményeitől, s néhány órai szabadságért ne tegyétek kockára a haza egész jövőjét. Bizzatok rám a gondot, hogy könnyítsek lassan-lassan az igán, mely Albániára nehezedik.“ — Ura saját titkának és gondolatának egyedüli tudója, Szkanderbég titokban leste a kedvező pillanatot.

Időközben Szerbia despotája újabb csapatokat gyűjtött, visszatért államaiba, és csakhamar az összes török csapatokat kiüzte. Murád nagy hadsereggel személyesen indult Szerbiába. Pusztá megjelenésével győzött; mivel képtelen ily egyenlőtlen erőnek ellentállni, a despota rögtön Magyarországra menekült. E rövid ideig tartó hadjárat alatt Szkanderbég, ki mindig a szultán környezetében volt, ennek, új, az ezen ország ellen viselt háborúban nyert tapasztalatai által, igen nagy hasznára vált. S hogy ellenségeit Drinápolyban is elhallgattassa, tevékenységét és erélyét is megkettőztette.

Azonban a pillanat, melyben Albánia hívását kövesse, még nem érkezett meg. De csakhamar kínálkozott egy más alkalom, a mely döntött.

Ezen időben IV. Jenő ült a pápai széken. E pápa, kinek élete oly viharos volt, s ki csak utolsó órájában¹⁾ látta be az emberi dicsvágó semmisségét, felháborodással látta Szerbiát a hitetlenek kezei között.

Másrésről osztrák Albert, magyar királynak 1439-ben bekövetkezett halála szorult helyzetbe hozta a magyarokat, miután belátták a kényszerűségét annak, hogy a törökök előrehaladásának erős gátat vessenek.

Figyelmüket a híres Jagello fiára, Ulászló, lengyel királyra fordíták, és csakhamar 1440-ben a fiatal uralkodó fejére a második koronát tették. Hunyady János, Magyarországnak a törökök ellen, ezen élő bástyája, hatalmas fegyverét annak előnyére vetette mérlegbe. Ulászló, e szolgálatának jutalmául, Erdély vajdájává tette. Jenő Julián bibornokot (Juliano Cesarini, St.-Angelo-i bibornok) küldötte az új királyhoz, hogy őt felszólítsa a despota támogatására. Az ily hadjárat valóságos és lovagi csillogásától elcsábítva, Ulászló szavát adta rá, végzetes beleegyezés, mely neki csakhamar az ünnepélyes eskü szomorú megszegése után, életébe került. A király a német lovagrendet hívta segítségül, ez azonban vonakodott ezen új háborúban részt venni. Mentességül a Poroszországban és Lieflandban viselt legutóbbi hadjáratok által okozott kimerültségre hivatkoztak. Szerencsésebb volt a király a lengyeleknél és oláhoknál. Ezekről kapott egy hadsereget, melyet hat hónapon át az ő költségein kellett eltartani. Ezen csapatokkal tekintélyes számú német önkéntes egyesült.

Miután Ulászló seregével a Dunán átkelt, megtámadta Szóphiát, és azt elfoglalta. Ezen, az Iszker és Nisszava között fekvő város a régiek Ulpia Sardicája, melyet Justinian épített. A hadi készülődések első hírére Murád Belgrádot ostrom alá vette. De hét havi hasztalan erőlködés után, az ostromot beszüntetni kényszerült.

¹⁾ „Oh Gábor“, kiáltott fel ekkor „mennyivel jobb lett volna, sem bibornoknak sem pápának lenned, hanem élni és meghalni kolostorodban, rendszabályaid gyakorlásában.“

A szultán alig várta, hogy a félhold becsületét megbosszulja; 80 ezernyi sereget gyűjtött, a keresztényeknek bevonulását Moesiába megelőzte, s Szkanderbég és Karambey vezérlete alatt 20.000 embert Magyarország ellen küldött és saját főhadtestével követte a hatalmas előhadat.

A két török hadvezér, Bulgáriába vonulásuk után, a Morava mellett ütöttek táborn, szemben a 35.000 főnyi keresztény hadsereggel.

Hunyady, akár felháborodva azon, hogy hitének ellenségét ily közelben látja, akár pedig hadseregét a vérhasnak folyton növekvő pusztításaitól féltve, akár pedig azon okból, hogy a magyar király és Szkanderbég között már létrejött egyesség állott fen, Ulászlót hátrahagyva a táborban, átkelt a Moraván, és 10.000 főnyi sereggel kikémlelte a törökök hadi állását.

Általános támadásra készültek. Szkanderbég belátta, hogy megérkezett a pillanat. Magához hivatva legbizalmasabb barátait és unoköcscsét Hamzát, kit fényes haditettei miatt a katonák már régóta kedveltek, és közölte velük nézetét. Valamennyien helyeselték tervét és megesküdtek, hogy hazájukat vagy megszabadítják vagy meghalnak.

Alig hogy egymástól elváltak, Hunyady rá rontott a törökökre. Váratlanul megtámadva, de még mindig félelem nélkül, nyultak a szorongásban fegyvereikhez, de oh csoda! Szkanderbég, a legyőzhetetlen Szkanderbég habozik, a legelső eset, hogy hátrál, és harcosai megfutnak. Ezt látva a pasa, kábultan, nem tudja mit tegyen, megzavarodik, fejét veszi, és csakhamar egész hada szétbomlik. A menekülők halomra hullanak Hunyady csapásai alatt; a győzelemittas magyarok gyilkolnak és pusztítanak ellenállás nélkül, négyezer fogoly bizonyítja a vereség nagyságát. Karambey csupán lova gyorsaságának köszönhetette, hogy egy gyenge fedezettől kísérve, megmenekülhetett.

A pillanat kedvező volt: Szkanderbég Murád titoknokát (Reiseffendi) menekülése közben elfogatta, lánczra verette, és halállal fenyegette, ha rögtön a szultán nevében a croiiai helytartónak szóló parancsolatot alá nem írja, hogy az a várost Szkanderbégnek átadja.

A szerencsétlen engedelmeskedett, a nélkül hogy életéért könyörgött volna, és az őt kísérő törökökkel együtt azonnal meggyilkolták; éppen oly haszontalan mint visszataszító kegyetlenség, melyben a kor és az ország erkölcsi igen is híven visszatükröződnek.

300 férfi, többnyire bátor és szolgálatrakész albánok, csatlakozott Szkanderbéghez: ezek élén vonult Epirusba, és a hetedik napon érkezett Felső-Dibrába, a triballok határainál, 70 mérföldnyire Croiától, azaz azon hegyekbe, melyek a Dwinával és a Joniai-tengerrel párhuzamosan haladnak. E meredek és nehezen hozzáférhető hegyek északi Albánia (római Illyria) keleti határát képezik és fokozatosan lejtősödnek a Dwina partjáiig, mely annak tövénél folydogál. Itt látta egykori atyai birtokainak első városát; és a diberek minden időben kitüntek a Kasztriotá családhoz való ragaszkodásuk, valamint a törökök elleni engesztelhetetlen gyűlöletük által. E vidékek és Macedónia között Szvetigrádon kívül más erődített hely nem létezett. A hegyek csúcsain elszórt, vagy a völgyekben lakó népnek az ellenség támadásai ellen nem volt egyéb védbástyája, mint a természet által megerősített helységek, és saját legyőzhetetlen bátorságuk.

Ez Szkanderbégnek felette fontos hely volt. Terve szerint éjjel megérkezve, megállapodott, és titkon az előkelőbb polgárokat magához hívatta. Fejedelmök látására leirhatatlan öröm támadt köztök: némelyek, ily híres vitézzel szemben állva, a bámulattól elragadva, némán és mozdulatlanul maradtak, mások kezeit esőkokkal és könnyekkel borították el, vagy lábai elé hullottak; mások ismét, kardjaikat forgatva, fegyverre hívták a hazát, és üdvözölték a felvirradt szabadságot; mindenki lelkesedéssel felajánlotta életét, vagyonát, gyermekeit; Albánia felkelt.

Hogy minden megtámadást megakadályozzon, és a törökök elől minden összeköttetést Croiával megszakítson, Szkanderbég legelőször is arról gondoskodott, hogy mindenfelé megbízható őrségeket állítson. A katonaság készen állott, hogy az első jelre kivonuljon. Miután 300 lovasát 300 válogatott diberrel szaporította, csaknem valamennyit azon utasítással küldte előre, hogy a Croia

közelében lévő erdőségekbe és bokrokba rejtőznek. Az ősz vége felé volt ez. A nappalt meg sem várva, Szkanderbég uti-öltözetben, néhány jól felfegyverzett ember kíséretében Croiába tartott. A várostól némi távolságból, hogy a szerepnek, melyet játszani akart, nagyobb valószínűséget és ünnepélyességet kölcsönözzön, előre küldte unokaöcsesét és két más albánt. Éppen oly ügyesen és bátran ment Hamza, ki törökül mint egy született török beszélt, a városba, a helytartónak mint Szkanderbég titkára mutatta be magát, és bejelenté, hogy ura, kit a szultán Croia helytartójává nevezett ki, nemsokára kíséretével megérkezend.

A török teljesen kelepczébe került. Mihelyt Szkanderbég megjelent, üdvözölte őt mint a nagyúr képviselőjét, felbontá a császári viatot, tiszteletteljesen megcsókolta azt, és nyilvánosan utódául kiáltá ki. Csakhamar megjelent a várórség és a legelőkelőbb lakósok, hogy az új helytartónak hódoljanak.

E változás általános örömet okozott. A törökök szemében, kiket Szkanderbég annyiszor vezetett győzelemre, pusztá neve talizmán volt és szerették benne bőkezűségét és barátságos leereszkedését. A croiaiak azonban egyformán bámultak és örültek. „Murád politikája“, mondogatták egymásnak, „sajátságos. Hogyan, e város jogos urára bizza a szultán annak helytartóságát! Ellenségének maga akarja-e a fegyvert kezébe adni, vagy Szkanderbéget és benniünket úgy gyaláz meg, hogy elhitei magával, hogy mi annyira megszoktuk az igát, hogy az ő kísérlete teljesen veszélytelen volna“. Az öregebb emberek pedig büszkén emlékeztek a feltünő előjelekre, melyek a fiatal fejedelem születését kísérték. „Vajjon a gondviselés“, kérdezték maguktól, „a dicsőséges jóslatokat már is teljesítené?“

Az állítólagos helytartó nem késett, elosztatni minden bizonytalanságot: miután a legelőkelőbb polgárokat összehívta volt, felfedezte előttük tervét és mindent megbeszéltek. Éjjél táján az erdőkben elrejtett albánokat a városba eresztették és a helyiség fontossága szerint itt és ott felállították; a kapukat elzárták; a visszavonulás lehetetlen volt; a katonák és Croia polgárai hallgatagon várták a jelszót.

Hirtelen felhangzott a borzasztó kiáltás: „Szabadság Szabadság!” E kiáltásra, melyet ezer hang ismételt, mindnyájan a törökökre rontanak. A helytartó a legelsők között esik el; csakhamar foly az ellenség vére; sokakat (ezek a boldogabbak) álmukban gyilkolnak le, mások menekülni iparkodnak, de minden kijárat el van zárva és akár ellenszegülnek, akár megadják magukat, mindnyájan könnyörtelenül legyilkoltatnak. Sem kérés, sem seb, sőt a templomok szentsége sem védheti meg őket: vért szomjazva kéjjel élvezik az albán a bosszú minden örömét; az áldozatok jajgatása csak fokozza az engesztelhetetlen dühöt. Végre egy csoport kétségbeesett, könnyörtelenül üldözött török Szkanderbég lábai elé veti magát, ki kezében a karddal, katona és parancsnok egy személyben, mindenütt parancsainak véghezvitelét vezeti; könnyörületéért esedeznek és életükért könnyörögnek; végtelen erőlködések után, hogy albánait zsákmányuktól visszatartsa, sikerült őket megmenteni, és sorsuk eldöntését a következő napra halasztották.

Miután Szkanderbég valamennyi helyiség biztonságáról gondoskodott és a várost támadás ellen megerősítette, Hamzát az elért eredmények hírével sietősen Alsó-Dibrába küldte. Valamennyi sorsosainak azt ajánlotta, hogy fegyverkezzenek fel azonnal és a török őrséget mindenütt öljék le, mielőtt Murád, ki a magyarokkal igen el volt foglalva, a fölkelésről tudomást venne.

Következő napon, napfelkeltekor Szkanderbég trombitaszó mellett kihirdette, hogy mindazon mohamedánok, kik a keresztény vallást elfogadják és hozzá fegyvertelenül jönnek, életben maradnak; egyuttal fel lennének jogosítva a nyilvános hivatalokra és tisztségekre, mint a többi lakók. A makacsok ellen a győzelem legszigorúbb ítéletét fogják alkalmazni.

Ezen időben, melyben a középkor barbár vonásai még oly élesen mutatkoznak, különös tévhit uralkodott, azon bánásmód, melynél fogva az életet áttérés árán kimélték és a híveknek azt mondták: „Rögtön teljesen változtassátok meg hiteteket vagy testeiteket ölöm meg: hithagyás vagy halál.” Ez némileg magyarázatát a mögöttünk oly távol fekvő században leli; itt az engesztelhetetlen gyűlölet, a fajharcz győző vagy legyőzött közt

látszik a borzadályt enyhíteni, a mit ily eljárásoknál érzünk; de minő siralmas, ki nem menthető jelenetekre akadunk később előrehaladott művelődés mellett és keresztények között!

A felajánlott szomorú egyezkedés első feltételét csak kevés török fogadta el; a többiek menekültek, csupán azon reményben, hogy a halált legalább még egy pillanatig elkerülik. A többséget legyilkolták; számosan önmagukat ölték meg, hogy az ellenség ezen borzasztó élvezetét meghiúsítsák. Nehányan, kik a mézszárlásból csodálatos módon megmenekültek, újból Szkanderbég könyörületereért esedeztek. A fejedelem meghallgatta kérésüket, életben hagyta és szabadon bocsátotta őket, mely kegy azonban a szerencsétlenek közül csak kevésnek vált hasznára; mert alig léptek ki Croïa falai közül, a parasztok kezéi közé estek, kik csaknem mind legyilkolták. Azon néhány törököt, kik megkeresztelkedtek, ajándékokkal halmozták el; és a város ezen ünnepélyes eseményt nyilvános ünnepéssel ülte meg. Mindamellet azonban, minthogy esküjük nem őszinte is lehetett, gondosan őrködtek felettük, hogy új hitőknek időt engedjenek, hogy sziveikben gyökeret verjen, melyeket oly erőszakosan birtak annak elfogadására.

Miután a várost ily módon felszabadították, a félholdat ledobták, Murád czímerét darabokra törték, a zászlókat széjjel tépték, a török uralom minden jelét elpusztították és a régi kormányformát újra helyreállították.

Szkanderbég ekkor 29. éves volt. Mint a főváros ura, a szomszédos városokkal futárokkal tudatta a valóban nemzeti forradalmat; mindnyájan Croïa példáját követték; három-négy város kivételével, hol a törökök erősebbek voltak, az ottománokat mindenütt felkoncizolták. Csakhamar számos önkéntes ajánlta fel szolgálatát; és Szkanderbég, ki az egész haderő élére állott, Alsó-Dibra felé vonult. Hamza, ki már békében bírta az országot, várta őt ott. Mielőtt Szkanderbég előbbre hatolt volna, 2000 emberből álló csapatot küldött Szvetigrád és a Tomarusz hegy mellé, részint azért, hogy az ottani ellenségnek a hátrálást lehetetlenné tegye, részint hogy a törököknek a bejáratot megnehezítse. Ezen vidékek

Maczedoniától és Thráczsiától Epirusz felé valóban meglehetősen járható utakkal bírtak. Maga személyesen a csapatok maradványával Alsó-Dibra felé vonult, azaz e nagy hegyláncz északi részébe. Itt Golanto Mózes csatlakozott hozzá, a mi megbecsülhetetlen szerencse volt. Ezen, Albániában bátorsága által nem kevésbé, mint születési nemessége által híres vitéz azóta a szabadon választott fővezérnek kitünő szolgálatoakat tett. Mindennap gyarapodott Szkanderbég hadereje: a városok és fejedelmek között valóságos versenyzés állott be, hogy ki szolgáltatassa a legtöbb legénységet, a legtöbb pénzt, a legtöbb hadi szerezket. Minden kívánsága szerint ment; de a legnehezebb feladat még hátra maradt, tudniillik a törökök végleges kiűzése, kik még urai voltak a többi helyeknek. Szerencsétlenségre várórségeik igen számosak voltak és hadi csinek ellen biztosítva voltak. Lehetetlen volt tehát, ellenük valamibe kezdeni támadási eszközök nélkül, melyek a védelem segédeszközeivel arányban nem állának.

Miután Szkanderbég mindent komolyan megfontolt, megparancsolá tiszteinek, hogy annyi embert, a mennyit csak bírnának, gyűjtsenek össze, és rögtön Croiába menjenek, a hova összes rokonait, az epiruszi városok urait éppen meghívta volt. Croiá meredek szikláiról beláthatni ama nevezetes sikságokat, hol Cäsar és Pompejus egymást megfigyelve egymással szemben állottak, mielőtt Róma sorsa eldőlt volna.

Szkanderbég legelsőnek volt a hely színén, és ott várta be csapatait. De mielőtt a hadjáratot megkezdéné, e fontos vállalatot, melynek sikerétől a haza sorsa függött, nyilvános tanácskozás tárgyává akarta tenni.

Midőn a különböző hadesapatok, számra mintegy 12,000 ember, együtt volt, és a vezérek a tanácskozásra egybegyültek, így beszélt hozzájuk: „Vitéz barátim! Én itt semmi meglepőt nem látok, semmit, a mit elmémben nem szemléltem volna, valahányszor e nemzet régi vitézségére, rendithetetlen hazaszeretetekre és atyám iránti kipróbált hűségtekre emlékezem. Sohasem kételkedtem bennetek, soha önmagamban: ugyanazon odaadás, ugyanazon gyűlölet, ugyanazou vitézség lelkesít bennünket; ti olyanok vagytok, mint én, és én olyan vagyok, mint

ti. Mig természetes ellenségünknek szolgálatában állani látszottam, gyakran kértétek segítségemet; és ennek emléke nekem drága. Midőn a kedvező viszonyok hiánya folytán szomorúan bocsátottalak benneteket haza, talán azt hittétek, hogy hazámat, a becsületet, szabadságot elfelejtettem. És mégis csendben a ti és az én előnyömré munkálkodtam, a melyek legszorosabban kapcsolvák egymáshoz. Mert oly dolgokról volt szó, melyeket előbb kellett megcselekedni, mint megbeszélni, és nektek nagyobb szükségtek volt fékre, mint serkentésre. Midőn előttetek tervemet és határozatomat elrejtettem, ez nem bizalmatlanságból hűségtek iránt, hanem azért történt, mivel a szabadság szeretete könnyebben elragad, mint visszatartható. Ha csak távolról a legcsekélyebb reményt is sejtettétek volna, hogy azt visszahódíthatnátok, ezerszer daczoltatok volna a halállal, és számtalan kard emelkedett volna ellenetek. Ily végső esetben egyetlen kudarc minden reményünket tönkre tette volna, hogy még egyszer igánkat széjjel törhessük; kinok között haltatok volna meg, vagy azok, kiket a hóhérok megkiméltek volna, új szolgaságba estek volna, mely százszorta rosszabb lett volna, mint az azelőtti.“

„Polgártársaitok között mindenesetre találhattatok volna szabadítót. De Isten azon gondolatot sugallta nektek, hogy a szabadságot inkább tőlem várjátok, mint magatok azt keressétek. Noha hazafiui egyesülésünk napját óhajtottátok, büszke, a függetlenségben nőtt bátorságtok nem átallotta, a barbárok igája alatt maradni. De vajjon e szép „szabadító“ czímet elfogadhatom-e? Nem, mivel nem én hoztam nektek e szabadságot, hanem ti nálatok találtam azt. Alig léptem szeretett országtokba, alig hangzott el nevem, hirtelen elősiettetek, mintha a halottak országából atyáitokat, testvéreiteket, gyermekeiteknek kapnátok vissza. Nem én adtam nektek fegyvereket, mivel ti már fel voltatok fegyverkezve; a várost, e tartományokat nem én hódítottam meg, ti adtátok azokat nekem. Sziveitekben, homlokaitokon, fegyvereitekben, lándzsáitokon, mindenütt megtaláltam a szabadságot. Igen, ti vagytok, kik mint hű és alázatos gyámok őseimnek birtokait nekem visszaadtátok.“

„Fejezzétek be a munkát, melyet oly dicsőségesen

és szerencsésen megkezdtek. Croïa újra a miénk, az ellenséget a Diber-völgyekből elűztük, egész Epirusz felkelt; de elnyomóink még várakat, erődöket birnak. Ha erejüket és számos várórségeiket tekintjük, nagy ügyességre, fáradhatatlan kitartásra van szükségünk. De az ellenséggel szemben és karddal markunkban a fölött helyesebben fogunk itélhetni. Előre tehát a zászlókkal, vonuljunk ki a győzelem hitével, és a szerencse velünk lesz!¹⁾

Szkanderbég ezután kifejtette terveit és kihirdette, hogy az egy meredek szikla csúcsán épült, mindennemű élelmi szerrel és erős várórséggel ellátott Petrella az első hely, melyet meg kellend támadni.

Nem szabad e várost Petralbával (törökül Arnaud-Belgrád) sem Petra ad St^{um} Nicolaummal, a Durazzo alatt lévő kikötővárossal felcserélni. Mivel Petrella Croïához legközelebb feküdt, rajta volt a sor először, hogy bevétessék.

A mondott szavakat egyhangú tetszésnyilvánítással fogadták és az egész gyülekezet elhatározta, a törököket rögtön kiűzni azon helységekből, a melyet még elfoglalva tartottak. A vállalat igen bajos volt, mivel a földet magas hó borította; minden víz megfagyott. Jóllehet az epiruszi lázadás színhelye Rómával körülbelül ugyanazon egyenközü körben (42—43. szélességi fokok között) fekszik, a magas hegyek, a melyek azt átfutják, éppen oly hideggé teszik, mint Svájcot²⁾ De léteznek-e vajjon akadályok oly nép számára, a mely arra szánta magát, hogy bilincseit széttépi?

A segédcapatokkal, melyek az övéihez csatlakoztak, Szkanderbég 8000 lovas és 7000 gyalogos felett parancsolt.

Jövedelme, beleértve az önkéntes adakozásokat, 200,000 aranynál többre rugott, nem számítva Campupescuci sóbányáinak tetemes jövedelmét, melyek Durazzo felett a tengerparton Szelita és St. Miklós között fekszenek; utóbbi helység a régi Petra, hol Cäsar a római szenatorokat ostromolta.

Hamza 3000 lovassal rohanta meg Petralbát. Szkan-

¹⁾ Martinus Barletius Lib. I.

²⁾ Sismondi, A középkori olasz szabad-államok története, VII. kt., 4. kiad.

derbég nyomában követte. Egyik bizalmasa, egy ügyes, furfangos ember, kit magyarországi hadjárataiból hozott magával, mintha önszántából tenné, bement a helységbe, a parancsnok elé jutott, s ennek tudomásul adá, hogy Murád az utóbb szenvedett vereségek és több keresztény fejedelem ellen viselt háborúja folytán alig gondolhat arra, hogy Albániát támogassa. Kifejté, hogy a rettenetes Szkanderbég egész közelben vagy on és kész volna őt és övéit ajándékokkal elhalmozni, vagy irgalmatlanul elpusztítani. „Válassz tehát“, mondá a kiküldött, „a borzasztó kínok és a biztos halál, vagy az élvezett dús élet között. Ha elég okos vagy és az utóbbit választod, lesz Szkanderbégnél némi befolyásom és meglehetsz győződve, hogy a kapitulacio számodra bizonyos“. Úgy látszik, hogy e parancsnok kevéssé volt hajlandó kötelességének vértenujává lenni; tanácsára a várórség is könnyen engedett. Az alkut csakhamar megkötötték, esküvel erősítették és a törökök fegyvereikkel és málháikkal kivonultak. Hogy minden rosz bánástól megmentse őket, Hamza néhány lovassal Epirusz határáig kísérte őket.

Noha tél közepe még nem volt, a hideg máris rop-pant nagy volt: a hó vakítá a katonákat, a jeges északi szél megdermeszté tagjaikat, és testeik csaknem megmeredtek. Mindamellett, az új várórségen kívül senkinek sem volt szabad a várba lépni. Minthogy Szkanderbég maga is alávetette magát saját parancsának, mindenkinek példát mutatott.

Szellemi és testi tetteje oly hatalmas volt, hogy Epiruszba való bevonulása óta a törökök végleges kiűzetéséig éjjel sohasem aludt többet két óránál. Nagy evő volt, mint Papirius Cursor, ki 319-ben Kr. e. mosta le a caudin-i iga gyalázatát, arányosan ivott is, anélkül, hogy mértéktelen lenne, de az élelem teljes hiányát is elviselte: mindenben athleta volt. Ügyessége, melylyel széles kardjának csapásával a fejeket röpitette, közmondássá vált; az ellenséget gyakran egyetlen csapással kettéhasította.

Melyik katona mert volna ily vezér alatt valami veszély vagy fáradalom miatt panaszkodni? Nemsokára Petrella is a hódítók kezei között volt.

Innen Sztellusio ellen vonultak, egy kis, a természet által megerősített helység ellen, mely termékeny völgy felett fekszik, s mely Petralbától 25, Petrellától 40, Croiától körülbelül 50 mértföldnyire fekszik. Mivel a hadsereg csupán naplemente után érkezett a falak alá, a támadási kísérleteket más napra halasztották. — Napfelkelte után Szkanderbég alkudozókat küldött be; de határozatlan választ kaptak; mivel a várórségben a legnagyobb egyenetlenség uralkodott; több tiszt sürgette a gyors feladást; mások, s köztük Deszdrota várparancsnok, a legvégsőig akartak védekezni. E czivodás azonban a várban nem tartott sokáig; az első, számra túlnyomók, megragadták a kormányzót és hiveit és megkötözve a keresztény táborba hurczolták: Szkanderbég, kinek a várost ugyanazon feltételek alatt adták át, mint a többi városokat, Deszdrotát és övéit foglyokul tartotta vissza. Az árulóknak, kik őket kiszolgáltatták, lehetetlen volt a törökökhöz visszatérni; megengedték nekik, hogy Sztellusioiban letelepedjenek, mialatt a kereszténység felvételére serkentették; sokan beleegyeztek.

Hátra volt még Felső-Dibrában az utolsó hely, valamennyi között a legerősebb és legfontosabb, Szvetigrád, szláv nyelven szent-város, mely mint egy sasfészek függött a hegy csúcsán. Ily fészkekben ama idők emberei igazi helyen voltak.

Szkanderbég haladéktalanul Szvetigrád elé vonult, és felszólítá a várórséget, hogy adja meg magát, midőn egyúttal Sztellusio harczosainak sorsáról is értesítette őket, kik közül némelyek kegyekben részesültek, mások pedig oktalan makacsságuk büntetését legközelebb fogják szenvedni. Hogy tudositásának hatását biztosítsa, a város szemeláttára Deszdrotát a többi foglyokkal együtt megkötözve elébük vezettette. A választás az egyfelől a halálfélelemtől, másfelől kardesapás nélkül való átadás gyalázatától, szorongatott helytartónak felette bajos volt. Minthogy nem tudta, mire határozza magát, végigtekintett tisztjein, mintha azoktól kérne tanácsot. Ezek egyike rögtön felszólalt, felkelté a szivekben a kötelességérzetet, és a gyülekezetet becsületes határozatra bírta; mindnyájan megesküdtek: győzni vagy halni. A helytartó, örvendő ezen egyhangú ítéletnek, a követet visszaküldte,

és a védelemre készülődött. Az összes keresztényeket, néhány régi lakóssal, kikre gyanakodtak hogy az albánokkal rokonszenveznek, a külvárosokba utasították. A követ visszatérésekor Szkanderbég, ki a török parancsnok válaszában hiu dicsekedést látott, ezeket mondá: „Ha úgy cselekszik, a mint beszél, úgy becsületes ember. De ha Isten is úgy akarja, csakhamar őt is a sztelusioiak boldogult lelkei után fogjuk küldeni.“

Midőn ezután a foglyokat elővezettette, egy keresztet tartatott eleikbe. Azok, kik azt nem imádták, azonnal legyilkoltattak: közöttük volt Deszdrotá. E kegyetlenségnek azonban nem volt meg a várt hatása; mert a helyett, hogy Szvetigrád védőit megfélemlítette volna, azokat a legbátrabb ellenállásra buzdította.

Ezután a támadási tervet beszélték meg. A vélemények azonban igen megoszoltak: némelyek most semmire sem akartak vállalkozni, mivel a hegy a hó és jég miatt teljesen megmászhatatlan volt, és csupán tavasszal lehetne eredményes kísérletet tenni; mások azt akarták, hogy kiválasztott csapatokkal, tűzérsséggel, létrákkal és mindenféle ostromló szerekkel támadjanak, és a makacsságot makacssággal kellene viszonzni. „Várjuk mi“ mondták ezek „mint a kis madarak az enyhe tavaszi szellőket. Támadjunk, mielőtt Murád időt nyerne, a vár segélyére jönni.“ Mózes a közép-utat ajánlotta, Szvetigrádot nem kell ostromolni sem elhagyni, hanem olyképpen körülzárni, hogy sem be, sem ki ne mehessenek. E terv, mely ezen esetben valóban legezélszerűbb volt, tetszésre talált, és szerzőjét 3000 lovassal megbízták annak keresztülvitelével.

A hadsereg maradványát Szkanderbég Croiába vezette vissza; daczára több vezér heves sürgetésének, kik a csapatok lelkesedését arra akarták használni, hogy a török területbe betörjenek és néhány helyet bevegyenek. Miután Szkanderbég Szvetigrád körülzárásáról gondoskodott, belátta annak szükségességét, hogy összes hadieréjét összpontosítsa, hogy a törököknek Albániába való előrelátható betörését visszaverhesse. Egy hónap elegendő volt hazájának felszabadítására. Szkanderbég érezte annak szükségét, hogy Istennek hálát adjanak, megparancsolta tehát, hogy a karácsony ünnepet a legnagyobb pompá-

val ünnepeljék. Annyi évi elnyomatás után a keresztény vallás újra pompás fényvel diszkeskedhetett. E fenséges ünnepély alkalmával Hamza és sok török, kik Magyarországból jöttek vagy Croiában letelepedtek volt, elhagyták az izlámot és elfogadták a szent keresztiséget, ugyanazon napon, midőn Hunyady a Sztanicza melletti csata után a Hämusz hegyszorosain keresztül Thesszáliába hatolt.

Mint egy régi szokásnak hí követői, számos albán főnök és szomszédos fejedelem gazdag karácsonyi ajándékot hozott. Mindenfelé nyilvános örömyilatkozatokban ünnepelték meg a nemzeti önállóságot.

Ezen ünnepélyek közepette Mózes egy futára hírül hozta, hogy Petrella, Sztellusio, Petralba órségei Alchria mellett, Maczedoniában más, a hegyekben szétszort, török csapatokkal és a határokról eléhozott segédseregekkel egyesültek, és őt támadással fenyegették. Mózes helyzete igen veszélyes volt; az ellenség elé menni, annyi volna, mint Szvetigrádot felszabadítani; annak támadását bevárni pedig annyi volna, mint magát a várórség és azon hadak közé bezáratni hagyni, kik az ország urai voltak. Midőn a követ megérkezett, Szkanderbég éppen az asztalnál ült. Egy pár vezérrel lóra ült, és mintegy száz lovassal sietett parancsnokának segítségére. De már jöttének hírére ellenségei futásnak eredtek. Bosszúsan; hogy ily módon egy fényes győzelem dicsőségétől elesett, Szkanderbég Mózesnek 1000 lovasával Maczedoniára rontott, az országot elpusztítá és oly gazdag zsákmányra tett szert, hogy a tábor készletekkel egész télen el volt látva.

Eközben Szkanderbég lázadásának hire Muradhoz is eljutott; a szándékosan elvesztett csata, Croia helytartójához irt hamis kézirat, a szerencsétlen titoknok meggyilkoltatása, mind e körülmények a leghevesebben feldühösítették; de midőn egész Albánia felkeléséről értesült, midőn megtudta, hogy egyetlen hely kivételével, melyet megtartani nagy fáradságába fog kerülni, a többi igáját mind larázta, dühe aggodalomná változott.

Mit tegyen ily fontos események után? Egyfelől a keresztények sikerei után, fegyvereinek gyalázata, hatalmának gyengítése nélkül, Szerbia despotájának újra

trónra jutását eltűrhetette-e? de másfelől engedjen-e a segédforrásokban bővelkedő és a törökök szemeiben is oly hatalmas Szkanderbégnek időt, a lélegzés-vételre? Nem volna-e fontos, őt azonnal megsemmisíteni? de erre nem volna-e szükséges Hunyadyval és Ulászlóval egyezkedni? vagy nem kellene-e erőlködéseit Magyarország ellen megkettőzni, ne hogy egy gyenge tartomány lázadása miatt szégyenletesen visszavonulva, Európa azt mondhassa: Mi lett Murád messzeható terveiből?

Mint hogy nem tudott határozni, a divántól kért tanácsot, de ez sem tudott határozni. Végre komoly megfontolás után, akár azért, mivel valóban előnyösebbnek hitte. először a magyarral egyezkedni, akár, mivel bosszúságának hevessége mindenkelőtt Szkanderbég ellen tűzelte, a szultán a szövetséges fejedelmektől Magyarországon 10 évi fegyverszünetet kért, hajlandó volt nekik Mösziát átengedni, mely akkor Szerbiához tartozott. Hunyady, ki e pillanatban a többi fejedelmek távolléte vagy betegsége folytán csaknem egyedül állott az ügyek élén, elfogadta az ajánlatot, és a szerződést aláírták.

Murád kezdetben örvendett e felett, de midőn utóbb értesült a keresztény tábor valódi állásáról, belátta, mily könnyű lett volna győzedelmeskedni egy oly ellenség felett, melyet mindenféle baj emésztett, és midőn meg gondolta, hogy alaptalan aggodalom birta rá a végzetes aláírásra, nem tudta könnyeit visszatartani.

Csak a remény, hogy Szkanderbéget csakhamar megfenyitheti, enyhítette bánatát. De mivel a magyarok csupán akkor akarták fegyvereiket letenni, ha a despota államaiba már visszahelyeztetett, és a tél is igen szigorú volt, az epiruszi hadjáratot mégis elhalasztották.

Szkanderbég e késedelmezést feltudta javára használni. Az államigazgatásban nem kevésbé ügyes, mint a hadakozásban, a városokban és a vidéken csakhamar rendet csinált, igazság lépett az önkény helyébe, a törvények ismét visszanyerték erejüket, csendes biztosság lépett a szivekbe, egy nemzet támadt fel újra, mint valami csoda folytán.

De az nem volt elegendő a jelent javítani, a jövőt is biztosítani kellett. Csakhamar megjött a tavasz, és vele együtt a borzasztó csata minden esélyeivel. Szkan-

derbég Hamza és néhány más vezér kíséretében 6000 emberrel Szvetigrád elé vonult. A várórség bátorsága nem csökkent; magatartása a régi maradt; ígéret, fenyegetés, minden sikertelen volt. Mit tegyen tűzérség, ostromló-gépek nélkül? Az ostromot megpróbálni, a bizonyosság mellett, hogy számos emberáldozatba kerül, esztelenség volna. A hadsapatok egy részét Mózes mellett hagyva, köröskörül elpusztítá a vidéket, hogy a várost kiéheztesse.

Ekkor azonban a helytartótól a külvárosokba utasított lakósok közül többen titkon hozzájöttek és mondták: „Kinek akarsz te ártani, az ellenségnek, ki élelmi szerrel bőven el van látva, vagy nekünk, kiket te ily módon éhhalálra ítélsz? Mi vagyunk-e okai a törökök makacságának, és kételkedel-e készségünkön, hogy neked a város kapuit, ha csak lehetséges, kinyitjuk? Lépj fel teljes szigorral a törökök ellen, de kiméld a mi életünket, kik keresztények és híveid vagyunk, és számíts a mi szolgálatkészségünkre.“

Szkanderbég meghatva kéréseik által a triballok ellen fordult, egy szomszédos, Moerea nevű kerületbe, de a helyett, hogy e termékeny és népes vidéket elpusztította volna, hatalmába kerítette, és saját birtokával egyesítette; ezt könnyen megtehetette, mivel a török őrsegek közeledtének hírére azonnal megszöktek; mindenfelől lelkes csapatok jöttek elébe, örömrivalgva üdvözölték vörös zászlaján a fekete kétféjű sast; mindnyájuk előtt a szabadságot és dicsőséget jelképezte. A szellemek általános hangulata kielégítő volt, de Szkanderbég szemét a láthatárra irányítva, a zivatarról gondoskodott, mely felette tornyosult; csak hallatlan megfeszítésekkel lehetett volna a veszélyt elhárítani. Vizsgálta az összes helyeket, átkutatta a hegyeket, völgyeket, síkságokat, hegyszorosokat, megvizsgálta a folyamokat, gyakran betért Croiába, hogy siettesse az erődítési munkálatokat, tevékenységét a végtelenig megsokszorosítá, és éjjelnappal törte fejét, mint állhatná ki a csatát, a lehető legkevesebb embervesztéssel. Gyakori betörések a török területekre csapatait ébren tartották. Mint Fabius, Szkanderbég is e folytonos mozgásban találta a hadsereg életét.

Időközben Murád titkon legjobb csapatait gyűjté egybe; a lázadást és annak vezérét megsemmisíteni, könnyű feladatnak tetszett neki.

De az albán a portánál fenálló egyetértés útján csakhamar megtudta a roppant készülődések minden egyes részletét és azok célját.

Elhatározta tehát a szomszédos fejedelmekkel és urakkal támadó és védő szövetséget kötni. Alessziot, a Croïa és Scutari között fekvő, velencei uralom alatt álló várost választotta gyülekező helyül. Ezáltal mellőzte a fővezérség kérdését és az önszeretet minden megsértését.

MÁSODIK KÖNYV.

1444—1450.

Támadó- és védő-szövetség. — Szkanderbég annak feje. — Negyvenezer emberből álló lovasság, Ali pasa vezérlete alatt, Epiruszba ront. — Szkanderbég leveri. — Murád fegyverszünete a magyarokkal. — A szultán leköszön. — Ulászló a szerződést megszegi. — Murád újra kezébe veszi a kormányt. — A várnai csata. — A szultán béke-ajánlatai Szkanderbégnek. — Ez visszautasítja. — Győzedelmeskedik két pasa, Fizur és Musztapha felett, a velencezieknek háborút izen, seregöket széjjel veri, Musztapha pasa újabb csapatait tönkre teszi és alkudozik a köztársasággal, mely neki békét ajánl. —

A gyülekező-helyen legelőször Arrianites Thopia Comnenus, előkelő származású és nagynevű harczos jelent meg, nagyszámú lovas és gyalogos kíséretében. Már I. Muhamed alatt kitüntette magát birodalmának védelmezésekor, és később, midőn Murád Ázsiában Karamenia fellázadt fejedelme ellen harczott, szövetséges társával Kasztriotá Jánossal, Szkanderbég atyjával, Epirusz és Argyropolisz albánait lázadásra birták, kiket a rettenetes Turakhan csak nehezen tudott legyőzni; Janinának, Kara Eurenosz által történt meghódítása, és e gazdag vidéknek elpusztítása után Arrianites meghódolt és adófizetővé lett. De Szkanderbég szavára, bosszúkiáltására újra fellobogott benne a törökök elleni egész dühe. Csak egy gondolat töltötte be lelkét: Epiruszt, mely Aousztól (Voiussa) az artai (ambratiai) öbölíg az ő parancsainak hódolt, felszabadítani, és igazolni a „Nagy“ melléknevet, melyet neki, mint a kereszt hatalmas védőjének, adtak.

Arrianites Thopia után, testvére Endre, északi Albánia ura, Durazzoig jött. Epidamusz, Dyrrachium volt a rómaiak idejében, a főösszekötő hely Itália és Görögország között. Innen indul ki a szép egnatini út, melynek nyomaira minden lépésnél ráakad az ember, ha Durazzoból Ochridán keresztül Thesszalónikába utazik. Égve a vágytól, hogy Turakhant megfenyíthesse, ki elpusztítva a Muszas-kerületet és számos toxidát kivégezve, Avlona (a régi sinus Aeneus) közelében, ugyanazon nevű öböl mellett a keresztények fejeiből borzasztó győzelmi jelt emelt, Endre két fiát és unokaöcsesét Tanusios-t is magával hozta, kinek nagyatyja Thopia Károly, Croiát és Petralbát alapította.

E hármas zászló alatt vonultak hűbérkerületeiknek, mely Kis-Tyrannáig húzódott, hadi csapatai. E várost, Justinian szülővárosát, mint Avlonát és Muszeiont, e fejedelem építette fel újra, kit megghatottak a szerencsétlenségek, melyek a háború folytán Taulantiára¹⁾ (Közép-Albánia) inkább, mint Görögország bármely részére neheztedek.

Ily vezér alatt, ki nemcsak magas életkora, hanem haditettei folytán tiszteletben állott, vonultak hűbéresei, Sturia, Cherabi (Crabus), Pharca (Phurea), Chimarra és Vlicha urai, kik Sztrezius György, Bals²⁾ egyik fiának zászlaja alá voltak sorozva. Utóbbinak két testvére, kik még nagyon fiatalok voltak arra, hogy Györgyöt kövessék, Croia és Alesszio közötti birtokukon maradtak vissza.

Ezeken kívül a hadi gyülekezetben megjelentek: Dukaghin³⁾ Miklós és Pál, a termékeny vidék urai, melyet a Lodrino öntöz; a Muszakhik Kasztriotá szövetséges társai; Leccha Zacharias, a felső Zadrima ura a Drinon túl, nagy földterületnek, mely Felső-Mösiáig húzódik; Szpan Péter, Drivaszto ura, ki nagy Theodo-

¹⁾ VIII. toldalék.

²⁾ Az ezen nevű moldvaországi bojár család tehát albán eredetű, Bals falútól, mely Scutaritól 12 000, Drivasztól 100 000, Dayratól 1500 lépésnyi távolságban fekszik.

³⁾ A Ducaghiu és Muszakhi név még mindkét kerületben előfordul.

siustól származtatja magát, és ily ősre méltó is; fiai Alexis Boldár, Uroasz és Mirosz, Duszman Lukács, kinek a päoninaiak, a pelagonok, a scardok és több Drivaszto és Bals szomszédtságában fekvő város engedelmessékedett; Czernowitz István, Montenegro ura, kisérvé fiaitól; végül több más főnök és városi képviselő.

Mindezen epiruszi fejedelmek, kik országjaiknak kevésbé voltak korlátlan urai, mint inkább a családjukhoz ragaszkodó hűbéresek katonai főnökei, a történetben ritkán szerepelnek és Szkanderbég hősiez harcza utolsó közös erőlködésük volt; ugyanazon hajótörés alkalmával tüntek el ők is.¹⁾

Velence, mely Epiruszban lévő birtokai alapján szintén részt vett az általános védelemben, szintén köveket küldött ez országgyűlésre, tudniillik Scutari, Alesszio és több más város és vár helytartóit, melyek a köztársasághoz tartoztak. A meghatározott napon valamennyi főnök és képviselő a nagy templomban gyűlt össze; Szkanderbég kifejté előttük magatartásának indokait, és bebizonnyítá vallási és hazafiúi szempontból azon szükségességet, mely őt a kereszténység engesztelhetetlen ellensége ellen fegyverfogsásra bírta.

Emlékeztette őket a törökök gyűlölt zsarnokságára, testvéreiknek szenvedéseire, a dicsőségre, mely szent ügyekre háramlik; felszólította őket, hogy minden erejüket gyűjtsék össze: „Mihelyt megharsan a hitetlenek trombitája hegyeinkben,“ mondá végül, „meg fogjuk mutatni, hogy Jezus Krisztus méltó harczosai vagyunk.“

Szavait egyhangu tetszéssel fogadták, és éppen oly egyhangulag ruházták reá a fővezéri tisztelet. Erre felkelt Arrianites, üdvözlé őt, mint Albánia fejedelmét, és hozzátette, hogy az adót, melyet eddig Murádnak fizetett, ő neki fogja adni. Minden jelenlévő követte példáját; mindenki legalább ígért adósegélyt pénzben és emberekben.

A hatalmas Velence azt hitte, hogy helytelenül tenné, ha magát adósegélyre lekötelezné; de utóbb mégis hozzájárult a hadi kiadásokhoz.

Miután nyilvános imádságokkal és ünnepélyes kör-

¹⁾ Sismondi, Középkori olasz szabad-államok története, VII. kt.

menetekkel az ég áldását a szövetség zászlajára kikérték, elváltak.

Szkanderbég alig várva, hogy védelmi rendszerét minden ponton életbe léptesse, Mozest, ki végre Szvetigrádot feladásra kényszerítette, Croiába hívatta. Mózes csak 5000 embert hozott magával, mivel többi katonáit részint Szvetigrád megszállására, részint e hely vidékének védelmére fordította. Futárok mentek minden felé sürgetni az ígért katonaillesztést, minden szövetségnek lehető leggyorsabban a megjelölt gyülekező helyre kellett elindulni.

Eközben 40.000 ember lovasság vonult Albánia ellen Ali-pasa fővezérelete alatt, ki egyike volt a legjobb török hadvezéreknek.

E hirre félelem lepte meg a sik területek lakóit, asszonyok, gyermekek, aggok elhagyták házaikat és városokba menekültek; a templomok többé nem voltak üresek; azt hihette volna az ember, hogy az ellenség már a kapúk előtt áll.

De Szkanderbég férfias magatartása újra bátorságot öntött a szívekbe. Midőn a különböző segédcapatok Croiába érkeztek Szkanderbég tanácsosai a hadi erőt csekélynek nyilvánították, és tanácsolták neki, hogy újabb katonaszédést eszközöljön, vigan így felelt: „Nem, ellenkezőleg igen sok csapat van,“ és egy részét visszaküldte. Valódi terve pedig az volt, hogy a leveretés esetében segédforrásai legyenek. Az egész albán hadsereg 8000 lovasból és 7000 gyalogosból állott.

Szkanderbég katonáinak bizalma oly nagy volt, hogy azonnal az ellenség ellen vonult, miután a közönséges zsoldot kifizette és a táborban a miseáldozatot megtartották. Este felé egy sikságon, Alsó-Dibrában, Croiától mintegy 80 mértföldnyire, egy sűrű erdővel borított hegy lábánál megállapodott. Gun Muszakhi és Hamza 3000 lóval parancsára az erdőben lesbe állottak, és utasította őket, hogy meg ne moczezanjanak, míg az ütközet meg nem kezdődött; akkor pedig teljes erővel rontsanak a hátvédre. Ő maga, háttal a hegynek támaszkodva, a sikság végső szélét foglalta el, és előtte helyet engedett a törököknek, hogy csatarendbe helyezkedhessenek.

A helyett, hogy a Croiába vezető hegyszorosokat elzárta volna, megvárta, míg az ellenség egy medenczébe vonult, melyet sűrű erdővel fedett hegyek lánczai alkottak, s melyek amphitheatrumot képeztek. Ez kitünő intézkedés volt, mivel a meredek sziklákon felállított emberei mindazokat összezúzhatták, kik azok tövéhez közeledni merészelték.

A két hadsereg csakhamar egymással szemben állott. De mivel az éjjel miatt az ütközetet nem lehetett megkezdeni, Szkanderbég a táborban minden világosságot eloltatott és meghagyá csapatainak, hogy mozdulatlanul és csendesen maradjanak. Erre megjött a törököknek a bátorságuk; nagy tüzet raktak és a kis keresztény hadat szidalmakkal, de sikertelenül, harcra szólították.

Napfelkelte után Szkanderbég, ki előre sejtette, hogy a csata sokáig fog tartani, legénységét étkezni hagyta, és az ellenség számáról és intézkedéseiről jól értesülve, az ütközetre minden előkészületet megtett. Mózes az 1500 lovasból és 1500 gyalogosból álló jobb szárnyat, Tanusios az ugyanúgy szervezett bal szárnyat vezérelte; a középpontban, mely félholdalakban volt felállítva, Szkanderbég foglalt helyet; a hátvédet, vagy tartaléksereget, mely válogatott legényekből állott, Uranoconte, tapasztalt vezérre bizta. Hogy a katonák a harci lelkesedés által elragadtatva, széjjel ne szóródjanak, Szkanderbég meghagyá, hogy jelt a támadásra csak akkor adjanak, midőn az ellenség már megmozdult.

A pasa megvetéssel a szerény hadcsapat iránt, vad örömének kifakadását nem tudta visszafojtani; „Ime“ mondá nevetve „lássátok a bolond keresztényeket, mint rohannak vesztükbe.“

Türelmetlenkedve, hogy az ilyen elbizakodást igazolhassák, a törökök elszántan előre rontanak. De Mózes és Tanusios hirtelen az ellenséges szárnyakra rontanak és azokat megingatják; Szkanderbég a középnek ront, széttépi azt, míg az erdőben elrejtett hadtest előtör, a hátvédre veti magát és azt megzavarja.

De egy áthathatatlan tömeg még ellenáll: ez a török derékhad volt, melyet Ali egy pontban egyesített.

Szkanderbég minden vitézsége, kit a törökök számra annyira felülmultak, e sziklán hajótörést szenvedett. Sze-

rencsére nemsokára Muszakhi és Uranoconte segítették őt ügyes közreműködésükkel a győzelemre. Mig az első, gyalogosainak élén maga előtt mindent letiport, és így a pasát arra kényszerítette, hogy legénységének egy részét a beállott zavar megszüntetésére küldje, utóbbi a tartaléksereggel Szkanderbég mellé sietett. Ali már, dacára vitézségének, kezdett ingadozni, midőn Muszakhi rontott elő, kinek senki sem tudott ellenállni. Minden oldalról körülzárva, a pasa gyors futásnak eredt: a két szárny követte a középpont példáját; a leveretés általános volt. A négyórai harcznak 22.000 halott, 2000 fogoly, 25 zászló volt győzelmi eredménye. A keresztényeknek csak kevés halottjuk volt, de sok sebesültjük; az oroszánokat oroszánok vezérelték.

Miután Szkanderbég a hadsereget a következő éj végéig a táborban visszatartotta, hogy azt előkészítse egy másik tervbe vett hadjáratra, napfelkeltekor ily szavakkal üdvözölte katonáit: „Nincs hatalmamban titeket úgy megjutalmazni, a mint azt megérdemelnétek; ahhoz nem vagyok elég gazdag; de létezik-e számotokra dicsőbb jutalma vitézségteteknek, mint a legyőzöttek zsákmánya? Előttetek fekszik az ellenséges terület: karjaitok megfosztották azt megvédőjüktől; vonuljatok tehát oda és szedjétek bőségesen győzelmetek gyümölcseit; ez legyen a ti becsületes zsoldotok. Előre, barátaim, Isten velünk; utánam!”

E szavak hatása nem lehetett kétséges; minden fáradalom feledve lőn, még a sebesültek is részt akartak venni a hadjáraton, és Maczedonia irányában a gazdag vidékre rontottak, mely után mindnyájan kívánczok. Nem kimélték semmit, csak az öregeket és a nőket, és azokat, kik magukat alávetették; a kipusztított városokat és falvakat hamúvá égették; még a fák sem kiméltettek. A katonák, rémitő nagy zsákmánnyal megrakottan, tértek táborukba és lovakat, marhacsordákat és rabszolgákat hurezoltak magukkal. Miután egy éjen át pihentek, utra keltek és diadallal vonultak be Croiába. A nép bevonulásukkor minden felől összefutott. Szkanderbég látásakor lelkes örömrivalgásba törtek; a haza felszabadítóját áldották és üdvözölték benne. Az örömnünpélyek 3 napig tartottak. Régi szokás szerint valamennyi szövét-

séges fejedelemnek borostyánnal koszorúzott levelet küldtek, melyekhez az ellenségtől zsákmányúl ejtett néhány zászlót csatoltak; a többieket feldiszítve a templomok boltozataira függesztették.

Eközben IV. Jenő, ki minduntalan a hitetlenek elleni általános szövetség tervével foglalkozott, folytonos figyelemmel kísérte a keletet. Az albán fölkelés, Szkanderbég sikerei, Murád leveretése Magyarországbán, Paliölog János, görög császár sürgős kérése, minden kedvezni látszott óhajainak. Miután rábirta Ulászlót, hogy e hadjárat fővezérletét elfogadja, két évre átengedte neki a Szt. Péter-filléreinek jövedelmét, mely akkoriban tetemes összegre rugott, arra a célra, hogy a hadjárat költségeit fedezhesse.

A szövetségesek terve a következő volt: Karaman Oglu Ali bey, a törököknek természetes ellensége, kinek egyedüli törekvése az volt, hogy azok igáját lerázza, belépett a nagy keresztény szövetségbe; egyuttal kötelezte magát, Anatolia különböző fejedelmeit, a nagyúr vazallusait, szintén a belépésre bírni. Murád ázsiai koronatartományait mindnyájan egyszerre akarták, előre megállapított időpontban megtámadni. E nagymérvű készülődés arra bírta a szultánt, hogy európai hadseregének legnagyobb részét a Levantebe¹⁾ összpontosítsa; azután egy 70 keresztény vitorlás hajóból álló hajóhadnak, minthogy Görögország összes helyei védtelenül állottak volna, Murád távollétében, a Gallipoli²⁾ tengerszorost kellett meghódítani, és az összes átjárókat elzárni. Ha a szultán azután Oglu Ali beyvel és szövetségeseivel már egyszer harczba vegyült, az európai szövetségesek Thrácfiába rontanának, és csakhamar visszahódítanák a görögöktől elvett összes helyeket.

Jaj lett volna a félholdnak, ha e tervet éppen oly jól vitték volna keresztül, mint a hogy azt megállapították.

¹⁾ Levante elnevezést főleg Anatolia, különösen pedig nyugati Anatolia megjelölésére használják.

²⁾ Keliboli, európai Törökország szigetei ejaletjének főhelye. Ugyanevű félszigeten, a Dardanellák bejáratánál fekszik. Ez az első európai város, mely 1356-ban, a törökök hatalmába került.

Nyugtalankodva a kereszténység nagy szervezkedése által, Murád Magyarországnak békét ajánlott; és daczára a szent-szék küldöttjének, Julián bibornok erőlködésének, 1444. július 12-én Szegeden, a Tisza mellett, nem minden élénk vita nélkül, 10 évre megkötötték a fegyverszünetet; mert a szultán el volt határozva, hogy hódított területeiből semmit sem enged át. De gőgje megtörött: kötelezte magát Brankovics György fejedelemnek Szerbiát visszaadni, annak két fiát elbocsátani, és Szkanderbéget atyái birtokaiban nem zavarni. Bulgária egyik részének kivételével elvesztette hódításainak minden gyümölcsét. Hogy a szerződésnek ünnepélyes jelleget adjon, Ulászló, jobbját az evangéliumra tevő, Jezus Krisztus halhatatlan testére megesküdött, hogy minden pontot pontosan meg fog tartani.

Murád ugyanazt ígérte a koránra. De alig irták alá e szerződést, mely nagy áldozatok árán akarta a szultán nyugalmaát biztosítani, midőn egy szomorú hír verte őt le. Fia Alaedlin meghalt.

A szomorú hír által szívéen találva, Murád megunva a szakadatlan harcokkal teli életet, hatalmának tetőpontján, legszebb életerejében, búcsút mondott az emberi dicsőségnek, miután birodalmának békét szerzett. Lemondott a még alig 14 éves második fiának, Mahomednek javára, melléje adta a hivatalaikban megöszült minisztereit, és maga Magnesiába vonult vissza.

Két bizalmas embere, Iszhak pasa és főpohárnoka, Hamza bey, követték őt. Hogy magános életében is fenntarthassa a legnagyobb rang fényét, biztosította a maga számára Mentesi, Szarukhan és Aidin, (azaz Kária), tartományoknak, Meonia és Jónia legszebb földterületeinek jövedelmeit.

A csendes székhelyhez nevezetes történeti emlékek fűződnek. Magnésia mellett, a Sziplusz és Hermusz töveinél terül el ama síkság, hol az ázsiai Scipio a nagy Antiochus felett nyerte azon győzelmet, melynek következtében Kis-Ázsia összes városai a római uralom alá kerültek. Feljebb emelkedett Thyatira (Akhisszár) a kereszténység egyik legelső bölcsője, melynek közelében Valeus és Procopius harcoltak az uralomért.

A Hannibál által, az Olympus alján épített Prusza;

Bythyniában Libyssa (Gebiszé), önkéntes halálának színhelye és hamvainak nyugvóhelye, e nagy emlékeknek köszönik nevezetességüket.

De a fegyverszünet, melynek 10 évig kellett volna tartani, csak 10 napig tartott.

Alig hogy kicserélték a szerződési okmányokat, midőn Condolmieri Ferencz, florenczi bibornok, Jenő unokaöccse és a pápai flotta parancsnoka, hírvél hozta Ulászlónak, hogy egy nagy török hadsereg vonult Ázsiába, s hogy Murád, a thráciai Chersonesusban táborozó katonaságot kivéve, összes csapatait visszavonta Európából, és a hitetlenek helységei és birtokai a Boszporuson innen védtelenül állanak; hogy ő maga szándékozik, flottájával az Egäi-tengerbe hajózni és Gallipolisz tengerszorosban helyet foglalni, azon erős elhatározással, hogy az ellenség előtt a visszatérést Európába elvágja. „Most rajtad áll“, folytatá Condolmieri, „magyarok vitéz uralkodója, és szövetségeseiden, hogy a törököket megtámadjátok, tőlük birodalmaikat az utolsó faluig elragadjátok és a kereszténységet e csapástól megszabadítsátok. Az alkalom bizonyára kedvező, ne engedd használatlanul elmúlni.“

A budai udvarban már is megbánták a legújabb szerződés-kötést, midőn Paläolog Jánostól sürgönyök érkeztek. A magyar király vitézségére mondott néhány bók után a görög császár arra kérte, hogy tudatná vele a legközelebbi hadjárat terveit, hogy azokkal saját működését is összhangba hozhassa. Paläolog János tudára adta, hogy Miszitra felé,¹⁾ Lakoniába vonult, hogy a szövetségesekekhez és a harcztérhez közelebb legyen. Miután végül a szultánnal kötött állítólagos szerződésre vonatkozó hírek felett csodálkozásának adott kifejezést, a szomorú következményekre utalt, melyeket ilyen lépés maga után vonna. Nem-e Ulászló óhajára, sőt az ő buzdítására jött létre a szövetség? Ha Ulászló a vállalatot most cserben hagyná, nem reá háramlanék-e minden megtörténhető szerencsétlenség felelőssége? Nem tenne-e neki a kereszténység szemrehányást, hogy e szép, ezen egyetlen alkalmat, hogy a törökökkel végleg végezzen,

¹⁾ Az Iri vagy Vaszilipotamusz (Eurotasz) mellett.

elmulasztotta? A görög uralkodó végül sürgető kéréssel fordult Ulászlóhoz, hogy tudassa vele végső szándékait, hogy aszerint intézkedjék és így elkerülhesse az örvényt, melybe bizalma, a melynek még mindig hitelt akar adni, ellenkező esetben őt sodorná.

A bizonytalansághoz, melybe Ulászló egy ily levél által jutott, járultak még Julián bibornok állhatatos rábeszélései, ki nem szünt meg őt a harcz megkezdésére buzdítani. Minthogy a fiatal király nem tudta, mitevő legyen, összehívta a haditanácsot és birodalmának nagyjait; előadta nekik aggodalmait.

Itt a bibornok-küldött kifejté, hogy Ulászló esküjét nemcsak megszegheti, de kötelessége azt megszegni: mivel ő a pápával, Fülöp burgundi herczeggel, a velenzeiekkal, a genuaiakkal és a szent szövetségnek, melynek ő maga a feje, minden tagjával kötött szerződés folytán már le volt kötve, s így ő utóbb Muráddal, előbbi szerződésének hátrányára, szerződést érvényesen nem köthetett. Különben Murád maga is megszegte az alkut, amennyiben annak pontjait nem teljesítette, jól lehet az arra meghatározott időtartam már régen elmúlt.

A bibornok-követ híres beszéde, melyet a harcvágyó emberek lelkesedéssel fogadtak, Ulászló minden kételyét eloszlatta. A végzetes többség által elragadtatva, a fiatal fejedelem egy kötelezettségre vállalkozott, vagyis inkább egy ünnepélyes esküszegést tett: mindnyájok jelenlétében, az új szerződés ellenére, megesküdött, hogy minden erejét megfeszíti, hogy a törököket az év vége előtt elűzze és Görögországot felszabadítsa, midőn egy újabb, teljesen előre nem látott hirt kapott: Murád, ígéretéhez híven, Szerbia despotájának visszaadta két fiát, erődített helyeit és valamennyi foglyot.

Ulászló most átkelt a Dunán, s a Fekete-tengerig, Várnáig vonult, ez volt a szövetségesek gyűlhelye.

E viszonyok között a szövetségesek figyelmét Szkanderbég sem kerülte ki; új diadalainak fénye, a félelem, melybe a törököket ejtette, azok politikájának és igazi erejének pontos ismerete, engesztelhetetlen gyűlölete a félhold iránt, minden hatalmas segítséget ígért benne. Ulászló tehát fellívta, lépjen a szövetségbe.

Szkanderbég azonnal egybehívta vezéreit és velük

a hozandó határozat felett tanácskozott: mindnyájan azon nézetben voltak, hogy részt kell venni a dicső vállalatban. De némelyek azt vélték, hogy Szkanderbégnek nem kel-
lene Albániát elhagynia: mi lesz az országból az ő hal-
talmas védelme nélkül?

Erre Dukaghin válaszolt: „Higyjétek el, ő maga a
szent szövetségeseknek hasznosabb lesz, mint egész Al-
bánia felfegyverkezve; a belső birodalom védelmére vá-
laszszatok bármely vitéz és tapasztalt vezért; csapatjain-
kat csak egy méltó vezetni, az a hős, kinek a haza
szabadságát köszöni. Ti arról beszéltetek, hogy küldjünk
5000—6000 embert. De mit gondolnának a mi szövet-
ségeseink ily maréknyi csapat láttára? Egy hadsereget,
egy teljes hadsereget kell nekik küldeni. És hogy engem
ne vádoljanak avval, hogy tett helyett csak beszélek,
kötelezem magam 5000 emberrel a szent harcza vo-
nulni.“

E szavak által meghatva, az egész gyülekezet
Szkanderbégnek feltétlen teljhatalmat adott. Másnap ez
válaszolt a magyar királynak, hogy 15,000 emberrel,
egyesülve az Ali pasa felett győzedelmeskedett 15,000
harcossal, nemsokára meg fog jelenni.

Igéreétéhez híven Dukaghin 5000 jól felfegyverkezett
ember élén legelőször érkezett meg. Minden kész volt
és a hadsereg a legnagyobb harci kedvben és Szkander-
bég kivonult, miután szokása szerint kikérte az ég vé-
delmét.

A szövetségesek helyzete kezdett veszélyessé válni,
mivel Murád, engedve megszorult birodalma kérésének,
nagylelkűen odahagyta nyugvóhelyét és Karamánnal
gyorsan békét kötött. Néhány génuai kereskedő pénz-
vágyának köszönhető, hogy hadseregét Ázsiából áthozta
Európába és gyors menetben Magyarország ellen vonult.
E hirre az albán hadsereg megkettőztette buzgalmát;
már elérte Mösia határát, midőn ugyanaz a fejedelem,
kit még nem rég Hunyady és Ulászló a törökök ellen
megvédett és országába visszaültettek, az átvonulást meg
nem engedte; ez Szerbia királya volt, Brankovics György.
Mintegy határkő a törökök és keresztények közé ékelve,
de majd ehhez, majd ahhoz szívtva, György nem ismert
más törvényt, mint a saját hasznát. Nem törődött sem

az evangéliummal, sem a koránnal. Ezuttal kétségkívül leányának házassága a szultánnal, s talán a bosszúság is amiatt, hogy Ulászló Hunyady Jánosnak elismerésül a Karaman Ogli felett nyert győzelemnek Szerbia néhány erődített helyét ajándékozta oda, vonták őt a törökök részére.

Mivel Brankovics Szkanderbég minden kérését dacosan visszautasította, az albánok elhatározták, kieroszakolni az átvonulást.

Ezalatt Ulászlónak, Várna urának, Murád visszatértéről és az akadályokról, melyek az albánokat visszatartják, még nem volt tudomása. Már készült is Drinápolyig és innen Konstantinápolyig vonulni, hogy a görög fővárost megvédje valami hadi csin ellen, midőn e két fontos eseményről értesült. A hír annyira meglepte, hogy hirtelen megbetegedett és kénytelen volt néhány napig Várnában időzni; ezen végzetes késedelmet azután az ellenség hasznára fordította. Várna-vár egy öböl északi pontján fekszik, melyet két a tengerbe nyúló előhegység képez; a várostól északra fekvő fokon, a Balkán egyik lejtőjén, a Macropolisz nevű falu fekszik, a déli előhegyen 5000 lépésre a várostól fekszik Galata, az egész Galata és Várna közötti térséget mocsarak borítják. Itt értesült a magyar hadsereg Murád hirtelen megjelenéséről Európába, mintegy 40,000 emberből álló hadsereggel. A Helleszpontot, hol a keresztény hajóhad czirkált, kikerülte és kikötött a Boszporusz partjain. A génuiai hajók, minden embert egy aranyért, egész hadseregét átszállították. Gyorsmenetben előrehatolva, a szultán táborát a keresztényekétől 4000 lépésnyi távolságban ütötte fel. Julián bibornok és az egi és váradi püspökök a haditanácsban azt ajánlották, hogy magukat árkokkal és szekerekkel körülsánczolják, de Hunyady a szabad mezőn való támadás mellett volt és a király osztozott e nézetben, mely féktelen vitézségének inkább megfelelt.

1444 november 10-én a két hadsereg csatarendben egymással szemben állott. A keresztény bal szárny, mely oláhokból és öt magyar csapatból állott, a várnai mocsarak által volt fedve; a jobb szárny, mely a város felé nyult el, teljesen fedetlen volt, de a magyarok ösz-

szes hadi ereje e pontban egyesült. Itt lobogott Magyarország nagy fekete zászlója, mely alá a Julián bibornok által vezérelt keresztes vitézek voltak sorolva. A hátvéd élén, mely szt. László zászlója alatt néhány lengyel csapatból állott, a váradi püspök fedte a hadsereg hátát, a málhát és a tábori löszereket. A középben volt a király, ötven lovastól körülvéve, szt. György zászlója alatt, melyet Báthory István hordott.

Hunyady, a parancsoló hadvezér, mindenütt volt. A török hadseregben a jobb szárnyat Tourakan, Rumélia beglerbégje,¹⁾ a bal szárnyat Karadja, Anatolia beglerbégje vezette. Egy változhatatlan szokás szerint a tisztelet, a jobb szárnyat vezérelni, az elsőt illetve, ha a háborút Európában és az utobbit, ha Ázsiában viselték. Murad janicsár-jaival a középben maradt. Előtte egy elkarózott árok vonult el, melynek szélén egy lándzsahegyre, az Ulászló által megszegett békeszerződés volt feltűzve, mintegy hivatkozva az isteni igazságosságra. A tevéket és a málhát a központ mögé állították.

Hirtelen viradatkor, abban a pillanatban, midőn a háborúnak kezdődni kellett volna, egy vihar, mintegy vészjósló előjel, a király zászlaját kivéve, az összes magyar zászlókat széttépte.

Erre Hunyady személyesen a bal török szárnyra rontott, áttörte és szétverte azt; a másik oldalon az oláhok oly erővel támadtak, hogy a jobb szárnyat, mely a ruméliai csapatokból állott, első támadásra halomra döntötték és karddal kezükben a török táboron keresztül a szultán sátráig rontottak elő.

A győzelem a keresztények részéről már bizonyosnak látszott. Sőt Murád, a zavar tanúja és kétségbeesve hadseregének megmentésén, már futni készült, midőn lovának fékét egy hatalmas kéz megragadta. Karadsa volt, ki rákiáltott: „Uram, ne hagyd el seregedet, ha kell halj meg, de halj meg dicsőn.“ Jazidji Toghan, a janicsárok seghan basija, éppen meg akarta büntetni a beglerbéget nemes merészségeért; de egy magyar csapatától lehullott. Murád, felfogván Karadsa áldozatkészességét, bátor hadvezérének taglejtéssel köszöntött. „O JÉ-

¹⁾ Egy tartomány főkormányzója, pasa 3 ló-farkkal

zus“, kiáltott fel, „ha isten vagy, a mint a keresztények mondják, bosszúld meg híveid hamis esküjét.“ És a magyar király heves támadásával szembe szállt.

Addig Ulászló, Hunyady tanácsát követve, a tartalék-seregnél maradt. De csakhamar minden intés daczára az ellenségre rohan és a janicsárok sorain keresztül az ottomán hadsereg közepébe ront, hol meglátja Murádnak gyémántoktól csillogó turbánját; a kengyelvason állva, kardját forgatva készül a szultánra halálos csapást mérni, midőn lova, egy csatabárdtól találva, összerogy és lovasát is magával rántja; távol övéitől és ellenségtől körülvéve, hiába védekeznek. Egy öreg janicsár, Chizr hodza, levágja fejét, lándzsára tűzi és felmutatja és dörögve kiáltja: „Keresztény ebek, itt a királytok!“

E látványra a szövetséges lengyelek és magyarok, az ijedségtől megdermedve, megállnak, zavarba jönnek és futásnak erednek. A törökök a felbomlott csapatokat keményen üldözöbe veszik; és ez már nem volt vereség, csak mézárulás. A halottak között volt Julián bibornok és két püspök.

10.000 keresztény hulla borította a csatamezőt. A törökök vesztesége sokkal nagyobb volt. Murád nem örült győzelmének. Szomorúan nézett végig a halottakon. Vezire kérdezte: „Miért vagy oly szomorú ily győzelem után?“ „De nem látod,“ válaszolt Murád, „a sok hívőt a porban elterülve? Jaj nekem, ha még többször ily áron győzedelmeskedem.“

A csatamezőn egy emléposzlopot emeltek, hol a szerencsétlen Ulászlót a végtisztességben részesítették. Fejét azonban, mézbe téve, Djubé Ali burszai pasának küldték, azután megmosták és a városban körülhordták. Hasonló módon jártak el a parthusok Crassussal.¹⁾

A kezét, mely a rútul megszegett szerződést aláírta, szintén levágták a testről. Egyiptom uralkodójának 25 magyar sisak hirdette a félhold győzelmét, és hogy a szultán minő vasembereket győzött le.

Hunyady vitézsége csodákat mivelt, hogy a törököktől az ifjú király fejét visszaszerezze. Miután hadseregét elég jó állapotban a Dunán átvezette, Moldva despotájá-

1) Florius. A római történet vázlata, lib. LII. told. IX.

nak, a törökök egyik szövetségesének, III. Wládnak (Drakul) kezeibe jutott, ki őt csak azon fenyegetésre bocsátotta szabadon, hogy Moldvát tűzzel-vassal elpusztítják.

A keresztényeket ért ezen szerencsétlenség folytán a várnai síkság szomorú nevezetességre jutott. A törökök ezen, bár drágán nyert győzelmüknek köszönhették, hogy Európában hódított területeiket megerősíthették, és ama nagyszerű alkalmat, másokat is hozzácsatolni.

Paläolog János, kiért annyi katolikus pusztult el, 1448-ban diestelen módon halt meg; testvére Konstantin lépett helyébe néhány évre; de legalább halálakor az utolsó görög császár dicsőséges halotti lepelbe takaródzott.

Szkanderbég még nem hagyta el a szerb területet, midőn e siralmas hír tudomására jött. Fájdalomtól és bosszúságtól áthatva, megátkozta Brankovics hűtlenségét, és megfogadta, hogy rajta véres bosszút áll. A hűtlenséggel vádolva, Brankovics György azzal válaszolt, hogy az átvonulás megtagadása az eskühűség iránti nagy tiszteletéről tanuskodnék; mivel ő másképpen, a nélkül, hogy esküszegést el ne kövessen, nem cselekedhetett, mivel ünnepélyes lekötelezettsége folytán a törökök ügye részére kötötte le magát.

De Szkanderbég elfogultságának nemesak a bosszúság a felett, hogy a keresztény fejedelemnek segítségére nem mehetett, volt egyedüli oka. A szultán, újabb győzelmét felhasználva, vajjon nem kettőzhetné-e meg erőlködését Albánia ellen? Sürgősen kellett tehát a hazavédelméről gondoskodni. Mind a mellett, hogy Györgynek emlékezetes isten veledet mondjon, távozása előtt egész Szerbiát elpusztította.

Visszatérésekor Croiába számos lengyellel és magyarral találkozott, a várnai sereg szomorú romjaival; Szkanderbég ellátta őket élelmi szerekkel, pénzzel és hajókkal, melyek Raguzába vitték, a honnan hazájokba tértek vissza.

Ha Murád, a helyett hogy megelégedett volna győzelmével, azt felhasználni tudta volna, a várnai nap az

1) X. told.

egész kereszténységre végtelenül végzetessé válhatott volna. Magyarország nyitva állott előtte; ő nem hatolt be; mintha láthatatlan sánczok előtt hirtelen megállott volna, ellenségeit erőhöz engedte jutni, a nélkül hogy Albániával, egész bosszúságának tárgyával, foglalkozott volna.

Nemsokára azonban a török uralkodó újra visszanyerte erélyes tevékenységét; az egyik oldalon a maczedonok kértek segílyt rettenetes albán szomszédaiknak folytonos betörései ellen; a másik oldalon apósa, a despota kért megtorlást a Mösziában ért gyalázatért, és segítséget Szkanderbég ellen.

Murád, mielőtt fegyverhez nyult volna, bárminő nehezére esett is, más utat keresett. 1445. június 15-én irt Drinápolyból e lázadó alattvalónak. Levelét következőleg kezdte:

„Murád stb. Szkanderbéget, hálátlan nevelő-gyermekét nem üdvözli.“ Miután összes jótéteményeit felsorolta, és keserű szavakkal szemére vetette hálátlanságát, melyet azokért tapasztalt, bocsánatot ígért a multaknak, sőt Croiát, atyai birtokainak némely más városával is átengedte neki, de csakis két feltétel alatt: az első az volt, hogy mindent visszaadjon, a mit tőle és szövetségeseitől elvett; a második: hogy nekik az okozott károkat pénzzel tegye jóvá.

Végül hivatkozott Murád birodalmának kiapadhatatlan segédforrásaira; a magyarok legutóbbi leveretése és Ulászló szomorú vége nem volt-e rettentő bizonyíték?

Az egyesség megkötésére megbizható és bizalmas alkuszát Airadint hatalmazta fel.

Legkevésbé sem lévén hajlandó a gögös parancsnak engedelmeskedni, Szkanderbég a levelet az államtanács elé hozta. A legtöbben azon nézetten voltak, hogy azt figyelembe se vegyék. Egyesek kevésbé határozottan hajlandóknak mutatkoztak békés kiegyezésre. De miután a fejedelem minden bizonyítékaikat megezáfolta, a szultán ajánlatát egyhangúan visszavetették.

Mindannak daczára a török követtel minden kigondolható udvariassággal bántak. Fölkérték, hogy utazását halaszssa el néhány nappal, és meghosszabított ott tartzkodása alatt csupa ünnepélyeket, játékokat és népmultságokat rendeztek.

Szkanderbég egy férfi önbizalmával, ki tudatában van annak, hogy mindig rettenetes, soha kétségbeesni nem fog, megmutatá Airadinnak Croia erődítvényeit a legkisebb részletekig, fegyvertárát, hadi raktárát; beszélt vele csapatainak létszámáról, azoknak féktelen harci kedvökről, szövetségeseinek készségéről, és összes védelmi eszközeiről. Azután visszabocsátotta oly válaszszal, mely így kezdődött: „Croia melletti táborunkból 1445. aug. 12. Kasztriotá György, másként Szkanderbég, Jézus Krisztus harczosa és Épirusz fejedelme, Ottománnak, a törökök fejedelmének, üdvözlétét küldi.“ Miután Szkanderbég Murádnak megmondta, hogy azon állítást, mintha a szultán nagylelkiségben és jótéteményben őt felülmulta volna, szerényen és hallgatva akarja eltűrni, mivel aljas dolog, az ellenséget, legyen az bár halálos ellenségünk is, szidalmazni, megjegyzé, hogy írása inkább mosolyt, mint haragot keltett benne. „Mert tényleg mi volna (különösebb), mint midőn a legyőzött a győzőnek ajánl feltételeket, még pedig oly elidegenítő feltételeket, minőket a szabad férfi meg sem hallgathat? A keze által írott ennyi gyalázat bizonyára a bárányszelid türelmet is ki hozná sodrából, és jogot adna a megtorlásra; de, a nélkül, hogy a maga részéről igen messze menne, annyit szabad kérdeznie, melyek tulajdonképpen azok a szemére hányt jótétemények? azok-e vajjon, hogy Murád atyai birtokait elragadta, és a legszentebb jogok ellenére az ő örökségét magának tartotta? Nem volna neki, Szkanderbégnek, több joga őt számos szolgálatára, nyert csatáira, hódításaira és a szultán dicsőségeért kiállott veszélyekre emlékeztetni? S mi volt annyi fáradság jutalma? Tűrhetetlen rabszolgaság, és a folytonos rettegés, nehogy sötét bizalmatlanságának áldozata legyen. Különben nem igen bánja, ha árulónak, hálátlan-nak, hűtlennek nevezik, mivel őt vallása, lelkiismerete, gondja személybiztonságára, az atyai birtokokra való joga és hazájának felszólítása a méltányos birák szemében eléggé igazolják; mely meggyőződést maga Murád is helyeselné, ha csak értelmére hallgatna.“

Végül inté őt Szkanderbég, hogy jövőben tartozkodjék büszke fenyegetéseitől, és ne hivatkozzék a magyarok legutóbbi leveretésére, mert minden embernek

megvan a maga sajátos egyénisége. A mi őt illeti, bármily sorsot küldjön is reá Isten, nyugodtnak, elszántnak és türelmesnek fogják találni; sem tanácsot nem fog ellenségeitől kérni, sem békét a törököktől; de bizni fog a gondviselésben és türelmetlenül várja a győzelmet.

Murád e választ eleinte látszólagos közömbösséggel olvasta: megvetően mosolygott, míg szakálát simogató. De midőn azon helyre jutott, hol Szkanderbég ezeket mondja: „A győzedelmeskedő kereszt és a legyőzött félhold“, kitört haragja: „Te szerencsétlen tehát, emlékezetes halálra vágyodol; nos az meg is leszen, igen, Albánia nagy királya, mi, parancsod nélkül, részt fogunk venni nevelt-fiunk temetésén, és ne legyen a más világon miért panaszkodnod, hogy abban a téged megillető tiszteletben nem részesítettünk!“ Bizonyára, ha Murád csakis haragjára hallgatott volna, erélyes nyilatkozata szerint, egész erejének viharát Epiruszra zúdította volna. De a szerb despota ismételt intései figyelmét más tárgyra fordították. Brankovics György állítása szerint Hunyady, miután embereinek maradványait újra összegyűjtötte és azokat újakkal erősítette, új hadsereget állított össze. Murád, akár mivel Magyarország ellenében nem akarta magát gyengíteni, akár mivel a pillanatban megelégedett avval, ha Szkanderbéget féken tartja, csupán 9000 lovast küldött Epiruszba.

Fizur pasa, egyike a legjobb török hadvezéreknak, kire a hadjárat bízott, lehető legnagyobb titokban vonult Maczedoniába. Innen csak egy uton juthatott Albániába; ez a Mocrena-völgy volt, szűk szoros, erdőkkel és fákkal elborítva, hol egy maroknyi nép egy egész hadsereget tartoztathatott fel. Az útszoros éjszaki kijáratánál a Lachnidi-tó oldalán kezdődik Dasszaretia, illyr tartomány; körülbelül a mai Ochrida szandsakat Rumeáliában.

De jóllehet a pasa éppoly eszélyes, mint tevékeny volt, Szkanderbég még is értesült a hadjáratról, és így azok, kik őt akarták meglepni, maguk lettek meglepetve. Csak 2000 lovastól és 1500 gyalogostól kísérve, ezeket úgy állította fel, hogy az ellenséget körülzárta, és várt csendesén.

Csakhamar megjelent a török előcsapat, melyet két hadtest nyomon követett; teljesen gondtalanul hatoltak előre. Alig vonultak be ezen útsorokba, midőn megbeszélte jelre a keresztény gyalogság az első hadtestre rontott; az előről, oldalról és hátulról megtámadott törökök vitézül ellenállottak; de erőlködésük hiábavaló, elpusztulásuk elkerülhetetlen volt. Sokan kétségbeesve a fegyverrel kezökben akartak inkább elesni, mint megadni magokat; mások, számra 700-nál többen, térdükön könyörögtek irgalomért a győzőtől. Az albánok, kik tudták, miként bánnak el ily esetekben a törökök a keresztényekkel, le akarták őket ölni. De Szkanderbég, szánalomtól áthatva, foglyokká tette őket.

Fizur pasa, ezen előre nem látott szerencsétlenség láttára, nem törődve urának parancsaival és saját méltóságával, így kiáltott fel: „A jó hadvezér, a helyett, hogy összes embereit bolond makacssággal elveszítse, inkább megmenti a maradványt.“ Megfordítá lovát, és a többieket maga után ragadta. Az albán lovasságtól a leghevesebben üldözve a menekülőket irgalom nélkül levágták.

Ez volt Szkanderbég második diadala; a harmadik csakhamar követte.

Musztapha pasa, ki 15,000 lovassal és elődjének romjaival vonult Albániába, az ország pontos megvizsgálása után, egy meredek magaslaton ütött tábor, melyet védművekkel véttetett körül. A szomszédos hegyek összes hátait előőrsökkel látta el, és megparancsolta, hogy őt az ellenség közeledtéről jeltűz által értesítsék. Hogy oktalanságnak és árulásnak eleje vétessék, az őrzőjáratoknak halálbüntetés terhe alatt csakhamar a táborba vissza kellett térniök. Miután ezen elővigyázati intézkedések megtétettek, Musztapha csupán az ország elpusztítására gondolt. Rablás, égetés, gyilkolás, minden csapás egyszerre elborítá az országot. Mindazokat, kiket a kard megkimélt, rabszolgaságra hurczolták. A szerencsétlen parasztok mindenünnen jajveszékelve menekültek a városokba.

Szkanderbég, alig hogy értesült a gyászas betörés felől, 4000 lovassal és 1000 gyalogossal a Mocrenavölgybe vonult. Megtámadja-e az ellenséget vagy kiéhez-

tesse erődítvényeiben? Midőn még ingadozott e két terv között, egy albán jött hozzá, kit a törökök elfogtak; de kinek sikerült megmenekülni. A törökök fekvéséről pontos felvilágosítást nyújtott. Adataiból kitűnt, hogy Musztaphát, távol attól, hogy legyőzhetetlen lenne, könnyen lehet megtámadni, míg nagy kiküldött csapatai koborló hadjáratokra kivonultak. Néhány nap mulva értesült Szkanderbég kémei által, hogy megérkezett az idő a cselekvésre. Csapataival elhagyta a völgyet és sietve haladt előre, hogy a törököknek idejük ne legyen egyesülni.

Közeledtével az összes hegyeken megadták a megbeszélte jeleket, és mivel e támadás egészen váratlanul jött, a törökök között lárma és zavar támadt. Az izgalmat csak fokozta a számos menekülő szakadatlan kiabálása: „Szkanderbég, nagy hadsereggel van itt, Szkanderbég maga stb.“ Több század kéz-ijász elfoglalta a török tábor összes bejáratát; meg volt parancsolva, mindenkire löni, aki ki vagy be akart menni.

Azonnal riadót fújtak: az albánok keresztülmázták a szekereket, az árkokat, sziklákat; nem használtak sem hajító dárdákat, sem ijjakat; ember-ember ellen, test-test mellett, kardcsapásokkal és vas buzogányokkal harcolnak. A föld halottakkal van boritva; végre meghátrálnak a törökök, daczára szokott vitézségüknek, minden oldalon: maga Musztapha is, ki egy távoli kijáraton megmenekül, életét csakis gyors lovának köszönheti. Megfutamodása után megszűnt minden ellenállás. Az életben maradtak lerakják fegyvereiket, és kegyelemért könyörögnek. De az albánok, dühösek a legutóbbi kegyetlenségek miatt, 5000 közül alig 300-at kimélték meg; és ezen szerencsétlenek is sebekkel voltak boritva. A győztes alig 70 embert veszített.

Ezen újabb, oly annyira váratlan leveretés a szultánt felette meglepte. Mindamelleltt az általános várakozás ellenére, uralkodott önmagán; egyetlen arcvonásával sem árulta el belső felindulását. — Csakhamar megtudták e nyugodtság okát.

Miután Murad 1426-ban Zante szigetét, mely akkor még a velenceiek birtokában volt, elpusztította, azután Moreát meghódította, a görög császárt adófizetővé tette,

Thesszáliát elfoglalta és a velencezieket békekötésre kényszerítette, miután 1434-ben Karaman Ogli lázadását annak személyében elfojtotta, és ama Hunyady Jánosra nézve oly dicsőséges háború alatt a Dunán átkelt, Belgrádot, habár sikertelenül, ostromolta, Szerbiát leigázta, melynek ismét visszaadta a békét, miután sógorával, ugyanazon Karaman Oglival, ki újra fegyvert ragadott, kibékült, az izlám e Diocletjánja, mint már fentebb említettük, lemondott a trónról. Kényszerítve a legnagyobb hatalmat újra kezébe venni, hogy Várnánál győzzön, megörzé szívében a vágyat kedves pihenő helye után, és szerencsének érezve magát, hogy az államot megmentette, a jogart csakhamar újból letette, hogy visszavonuljon Magnesia csendes magányába, ugyanazon helyre, hol egykor a menekülő Themistocles menedékhelyet és kenyeret talált.

Ez volt oka, hogy oly nyugodtság és érzéketlenség vett rajta erőt, melyek a hódító fiatal hevének helyébe léptek. De még más csapások is érték e nemes lelket, mely uralkodásra volt kárhóztatva.

A fáradhatatlan Szkanderbég, ki ezen oldalról erőt gyűjthetett, most a velencezieket támadta meg; erre a következők szolgáltak okúl: Leccha Dukaghin, Pál fia, tudta, hogy Leccha Zachariásnak, Dayna és környéke urának, nincsenek gyermekei s reménye, hogy legyenek. Mivel vágyodott annak birtokai után, melyek az övéivel határosak voltak, meggyilkoltatá őt. Az elkövetett bűntény után Dukaghin elfoglalta Leccha birtokainak egy részét, megjelent Dayna előtt, és szabad bemenetelt követelt. A Dayna-beliek, kiket a gyilkolás felbőszített, távol attól hogy a felszólításra hallgassanak, Boszának, Leccha Dukaghin anyjának megígérték, hogy őt és jogait megvédik. Ezen ígéret enyhíté az özvegy bánatát. De mivel már igen agg volt, és félt a fegyverek zajától, Scutariba, Albánia egyik városába vonult vissza, mely akkor a velenceziek birtokában volt. Itt oly figyelemben, oly kétségkívül nem önérdek nélküli tiszteletben részesítették, hogy ő, a köztársaság iránt való háláját kifejezendő, annak javára birtokairól írásban lemondott. Ily módon az arra igényt tartók minden czivodásától megszabadult.

Most azonban egy Leccha Zacharias és Szkanderbég között kötött kölcsönös átengedési szerződés értelmében kettejük közül, az fogja kapni az egész örökséget, ki a másikat túléli. Érvényes volt-e ezen szerződés? Rendelkezhetett-e a két fejedelem ily módon országairól rokonaik hátrányára és a többi államok beleegyezése nélkül? E jogi kérdéstről sokat lehetett vitatkozni.

De midőn Szkanderbég értesült, hogy a velenceiek az ő előnyükre tett ajándékozás alapján Daynat elfogalták, tiltatkozott ezen jogtalan birtokba vétel ellen, ismeretessé tette a Zachariással kötött szerződést, csapatokat gyűjtött, Dayna ellen rontott, ostrom alá vette és felszólítá, bár hasztalanul, hogy adja meg magát.

Egy erődített helyet bevenni nem volt oly könnyű, mint az ellenséget nyílt csatamezőn vagy lesben megverni. Hogy a Daynabelieket el ne keserítse és őket az ellentállásban makacsokká ne tegye, nem támadott, minden pusztítást szigorúan megtiltott. Szkanderbég körülzárással oda akarta vinni, hogy a város megadja magát.

Értesülve a veszélyről, mely Dayna városát fenyegette, a velencei senatus, mely el volt határozva azt felszabadítani, összegyűjtött albánokat, szlavonokat, olaszokat. De ez csak egy összetákolt tömeg volt, s nem hadsereg. De a köztársaság csakhamar hatalmas segílyt nyert; két albán főnök, mindeddig a törökök ellen Szkanderbég pártján, Duszmanusz Leccha és Szpan Péter, ezen ügyben elváltak tőle. Mint Velenczének régi szövetséges társai, és annak érdekéhez számos jótétemény által lekötve, azonkívül a köztársaság több birtokának szomszédai, a hála valamint a biztonságukért való gondoskodás erre bírta őket. Ezen egyesült haderők 13.000 embert tettek ki. Jurich Dániel, Scutari helytartója, volt vezérük. Szkanderbégnek 14.000 embere volt, melyet azonban két hadtestre kellett felosztani, 5000 embert rendelt Dayna körülkerítésére, a 7000 lovasból és 2000 gyalogosból álló hadtest a velencei hadsereg ellen volt szánva. Noha az albán vezér nem kételkedett harczosainak bátorságában, mégis kérdést intézett hozzájuk, mielőtt támadni készült: A keresztények ellen éppen oly erős lesz-e karjok, mint a törökök ellen? Egy férfias beszéddel azonban

csakhamar bátorságot öntött a vitézekbe, mely őt magát is lelkesítette.

Vele szemben folyt a Drin, mely, mint a Genusszus, a Kandavia-i hegyek fensikján, a görög hegyláncz tövénél ered. Keresztül ömlik az Ochrida taván, eleinte észak felé fordul, utóbb pedig nyugatra a fehér Drinnel való egyesülése után, mely a Szkardusz hegységből eredve és dél felé folyva, annak más irányt ad. Miután a Drin nagy ivet képezett, az adriai tengernek egyik igen nyílt öblébe ömlik, melynek nevét kölcsönzi. Ez volt egykor a keleti és nyugati császárság határa.

Szkanderbég átkelt rajta, maga után hagyta, a nélkül hogy az átjárat megvédésére vagy a visszavonulás fedezésére tartaléksereget állított volna fel; oly nagyon bizott a győzelemben. Türelmetlenül várva, hogy véget vessen a dolognak, dél felé kis hadseregét egy kedvező fekvésű síkságon gyorsan felállította. Elöl a zászlók előtt állottak az ijászok egyéb könnyű csapatokkal; a két szárny mindegyike a gyalogság egy részéből és 2000 lovasból állott; a központban volt lovasságának és gyalogságának maradványa.

A velenceiek oldalán a zászlók előtt a dsidásoknak sűrű sorai állottak, a jobb szárnyon, hol Jurich Dániel állott, szlavon lovasokból álló erőst hadtest volt, olasz csendőrséggel keverve; a bal szárny oly emberekből állott, kik a köztársaság szolgálatára Epirusból voltak szedve, Colla Hunoi Skutariból, ki azokat vezérelte, Mózes és diberjei ellen akart működni; testvére Endre és Volcathagnes Simon vezették a centrumot. De minden sorban különböző fegyverzetű katonaság volt szét-szórva; a mi nagy baj volt; mivel a háborúban inkább, mint bárhol kívánatos az egység a különféleségben. Mindössze körülbelül 13,000 emberből állott a haderő.

A velencei dsidások kezdték meg a támadást, az albán ijászok a heves támadást eleinte visszaverték. De mivel az előbbieket újra támadtak, és neki rontottak, a nyilak használata lehetetlenné vált; az albánok már csak nehezen tartották magukat, midőn Szkanderbég, a veszélyt észrevevé, egy lovascsapattal előre vonult, hogy őket fedezze. Hagyta őket néhány lépésnyire hátrálni;

ezen előnyös mozdulattal lehetővé tette, hogy ijaikat újra használhatták.

Akközben az albán dsidások, kik sűrű pánczéllal voltak fedve, hevesebben neki rontottak az ellenségnek. E perczen a két szárny vad lármával egymásnak rontott, és dühös tusa támadt, melynek kimenetele sokáig kétséges volt. Szkanderbég több lovascsapat élén az ellenség jobb szárnyára tört; mindenfelé hullottak csapásai alatt. Már is azt hitte, hogy az ellenséges hadsereg tetemes részét tönkre tette. Ekkor a szlavonok, kik gyorsan ismét egyesültek, megújították a támadást. Minden erőlködésük azonban csak egy ideig volt képes vezérüket élükön tartani, sőt a velencei dsidások is már, a helyett hogy támadnának, csak védekezésre gondoltak.

A derékhadak mindkét oldalról még mozdulatlanul maradtak; de figyelmöket a két szárny harezára irányították, mely felette elkeseredett, de még mindig kétséges volt. Ekkor Tanusius, Szkanderbég hőstetteinek szemtanúja, tovább nem fékezte magát; a derékhadból, hol a csatarendben rábizott helyet elfoglalta, lovasságot és gyalogságot vett maga mellé, azzal az ellenséges bal szárnyra rontott, visszaverte a jobb szárny felé és a scutarii lovasságra tört, mely minden segítség nélkül és minden oldalról felbomolva futásnak eredt. Hiába iparkodott a derékhadból néhány csapat segítségére sietni; Tanusius szétverte őket, s ezek megfutamodtak, vezéreiket Endrét és Volcathagnest cserben hagyva, kiket számos más tiszttel együtt csakhamar fogságba ejtettek. Ezen siker a bal szárnyon fokozta Szkanderbég vitézségét; erősbülve a diberek által, kik a rendkívüli erőlködések által kifáradva Mózes erélyes buzdítására gyorsan felbátorodtak, oly erővel rontott a jobb szárnyra, hogy az szétveretve, roncsokba foszlott széjjel. A leveretés most már általános volt. Mindenkitől elhagyatva, életét és szabadságát veszélyeztetve látva, Jurich odahagyta a csatatért, gyászos példáját követte az egész hadsereg. Szkanderbég a menekülőket Scutari kapujáig üldöztette, de parancsot adott, hogy a kit csak utólrének kiméeljék meg és fogják el. A keresztény vér ontása — a legsürgősebb szükség nélkül — gyűlöletes volt előtte,

— Mivel a félelemnek szárnyai vannak, a rossz hírek előbb jutnak helyhez és célhoz, mint a jók. A városban már értesültek a velenceiek leveretéséről. Mindenütt rettegés és zavar uralkodott. De a fájdalomhoz csakhamar megalázkodás is járult. A falakról hallgatták a város lakói a győztesek szidalmait és kihívásait; szomorúan számlálták a foglyokat, kiket kényszerítettek, hogy szemük láttára elvonuljanak.

Ily vitézeknek, kik oly hősieken harczoltak, szabad volt ellenségeik rovására kissé mulatni. Miután Szkanderbég a homéri idők eme mulatságában részesítette őket, visszavezette még ugyanazon este a daynai táborba. Azt hitte, hogy győzelme meg fogja rendíteni a lakósok ellenállását. De e várakozásában teljesen csalódott, a város rendithetetlenebb volt, mint azelőtt. Távol attól, hogy haragra gyúlna, Szkanderbég, ki természeténél fogva oly zabolátlan és heves volt, az összes foglyokat minden váltságdíj nélkül szabadon bocsátá és csupán a két legelőkelőbb embert, Endrét és Volcathagnest tartotta vissza, kik a legszelidebb bánásmódban részesültek.

Ezen események tartama alatt István, Bosznia hercege, Drivaszto környékét elpusztította.

Az egyedüli, a mit tenni lehetett, az volt, hogy a körülményeket ostrommá változtatják. De mivel érdekében feküdt a dolgot mielőbb elintézni, mivel Murád mindig eszében forgott, a következő eszközökhöz nyult: Dayna közelében, a velencei birtokok két városa, Scutari és Drivaszto között állottak Balesze némi romjai, mely régi várost állítólag Attila pusztított el; elhatározta, hogy azt újra helyreállítja, remélve, hogy egy erős várórség segítségével Daynat minden segélyforrástól megfoszthatja és gyakori kitörésekkel a velencei birtokokat elpusztíthatja. A vállalatot bámulatos gyorsasággal hajtották végre; rövid idő alatt készen állott a város, a falak felépítve és az erődítvények jó állapotban voltak. Tekintélyes számu haderőt szállásoltak el benne. Hamza, Szkanderbég egyik unokaöccse és Szpan Marinus, vitéz albán főnök, mindkettő szigorú rendelettel ellátva rendeltettek parancsnokokká.

Szerencsétlenségre a fiatal Hamza, heves és kalandvágyó a milyen volt, Szpan józan ellenvetései daczára,

Drivasztot akarta megrohanni; hatalmas kudarczczal bűnhődött ezen meggondolatlan kísérletéért. Ez egyébiránt csak előjátéka volt ama szerencsétlenségeknek, melyek őt későbbben érték.

Szkanderbég, elkeseredve rendeleteinek ily végzetes áthágása miatt és felindulva azon gyalázatos pusztításokon, melyeket Hamzának bosszúja az országban véghezvitt, heves szemrehányásokra fakadt; elkeseredésében oktalanul feláldozott társainak vérért követelte vissza; kárhoztatta a földek pusztítását, a karddal és tűzzel oly sok békés családra hozott nyomort. Minden arra látszott mutatni, hogy szavai nem vetnek féket haragjának és hogy Hamza, daczára a családi köteléknek, ballépéséért még szomorúbban fog bűnhődni. Azonban a vezérek és katonák érdekében kérést terjesztettek elő; Szkanderbég meghallgatta kérésüket és megbocsátott.

Midőn a törököknek szándékba vett vállalata miatt aggódott, nem csalódott; Musztapha Macedonián keresztül már visszatért, hogy 15,000 főnyi lovassággal Epirusz határán állást foglaljon, de ez alkalommal utasításai mindenben különböztek az előbbeniektől; így pl. nehogy újlag szégyenletes vereséget szenvedjen, határozottan meg volt neki hagyva, hogy az albánokkal minden összecütközést, bármennyire kedvezőknek ígérkezzenek is a viszonyok, kerüljön, továbbá, hogy semmi pusztítást ne tegyen, hanem egyedül a birodalom határát és alattvalóit védje.

Musztapha már néhány nap óta itt állást foglalt volt, midőn Szkanderbég a Dayna melletti táborát elhagyta, hogy a velenceikkel összetűzzön. A hirtelen távozás és a hadtestnek, mely a város alatt maradt, gyengesége kísértetbe hozták a török hadvezért, hogy támadást intézzon. Vajjon lesz-e jobb alkalma valamikor a megtorlásra? De másfelől a kapott rendeletek tartalma és urának hajthatatlan szigora visszatartották: mivel maga a győzelem is fejébe kerülhetett volna; a török évkönyvek nem egy szomorú példára emlékeztették. És mégis, hogy célhoz jusson, a szultán előtt folyton ecsetelte az ellenség zavarát és gyengeségét. Ha hinni lehetett neki, szerinte a győzelem biztos lenne, ha a támadásra felhatalmazást nyerne. Végre megjött az óhajtott engedély.

Mint fogja Musztapha győzelmi ígérését teljesíteni?

Szkanderbéget megtámadni nem volt könnyű feladat. Alig értesült a pasa megjelenéséről, midőn 5000 embert Maczedonia határára küldött, hogy őt megfigyeljék és féken tartsák.

Parancsnokuk, ki a török csapatok mozdulataiból azon meggyőződését merítette, hogy azok támadni készülnek, Szkanderbégtől utasításokat kért, mitevő legyen.

Mivel őt még Dayna előtt feltartoztatták, így válaszolt: „Kerülj minden összeütközést a törökökkel mielőtt eljőnnék; kevés nap múlva tetemes segélylyel fogok hozzád érkezni. Addig is védj magad az erdőkben és hegyekben.“

Nemsokára reá az ostrom vezetését Hamzára bízta, azon parancscsal, hogy a helyet mind szűkebbre zárja körül, anélkül, hogy a táborból távoznék; ő maga 500 főnyi lovast és 1500 ember válogatott gyalogost vett maga mellé és sietett a Musztapha által szorongatott hadtestnek segítségére. Alig hogy távozott, midőn a scutaribeliek, értesülve a törökök szándékáról, Baleszet készültek megrohanni, melynek őrsége őket folyton zaklatta és az országot pusztította. Összes haderejük vett részt e hadjáraton; hatalmas tűzérseget is vittek magukkal. E mozdulat azonban nem maradhatott észrevétlenül. Szpan Marinusz, ki Baleszeben parancsnokoskodott, csakhamar elhatározta magát. Az éj közeledtével csendben otthagya a helyet; az emberek és málhák, minden szerencsésen megérkezett a daynai táborba.

A scutaribeliek, kik már a várnak közvetlen közelébe értek, csodálkoztak, midőn a kapuk előtt sem előőrseket és fegyveres őröket, sem a falakon őrállókat nem láttak. A csend és nyugalom által meglepetve és cseltől tartva kémeiket küldötték előre, és csakhamar megtudták, hányadán vannak. Nem volt tehát már remény, szert tehetni könnyű zsákmányra; és a csalódás kellemetlen volt. De hogy az ellenségtől elvegyék a kedvet újra visszatérni, nem volt egyéb hátra mint a várost lerombolni; a mi igen könnyű munka volt, mivel még nem mult el elég idő arra, hogy kő és vakolat eléggé megszilárduljanak; a tűz elpusztította a czölöpöket és néhány óra alatt Balesze újra rom volt. Mivel e vállalatban,

mely méltóbb feladat sánczásoknak és kézműveseknek, mint katonáknak, semmi emlékezetest nem tettek, számosan azt ajánlották, hogy egyenest Dayna ellen vonuljanak, és szabadítsák azt fel. Mivel azt hitték, hogy Szkanderbég más felé van elfoglalva, távollétét biztosítéknak vélték arra nézve, hogy az sikerülni fog. De sürgetésük hasztalan volt; a tanács többsége azon nézetten volt, hogy, mielőtt ily vállalatba bocsátkoznának, nagyobb hadierőre és a helytartó határozott rendeletére volna szükségük.

Musztapha sem volt szerencsésebb, hiába igyekezett a csapatnyi vitézeket, kik ellene kivonultak, tönkre tenni. Majd sánczaik mögé rejtözve, majd itt, majd ott a tartományban kóborolva fitymálták az ellenséget, mely nem merte őket vad búvóhelyeikben megtámadni, sem szinlelt futásukban üldözni. A pasa lemondott a reményről, hogy őket ütközetre kényszerithesse, és megelégedett avval, hogy a tábort jól megerősítette, és maga körül mindent elpusztított. Végre ezen heves harczágyát kielégíthette: Szkanderbég maga érkezett meg. A türelmetlen pasa rögtön előre vonult, és tábort ütött az orosz vagy orocheri¹⁾ síkságon, fél mérföldre az albánoktól és Kroítától körülbelül 5 mérföldre. A keresztény hadsereg csupán 4000 főnyi lovasságból és 2000 gyalogosból állott.

Már szemben állottak egymással, midőn egy török kilépett a sorból; gazdag fegyverzete, szép lova, minden magas rangra mutatott. Karagusza (ez volt a neve) az albánok elé lehető legközelebb lépett, és a legvitézebbet közülök párbajra szólította. Eleinte a kihívást figyelemre se méltatták. Felizgatva a közöny által, melyet félelemnek hitt, Karagusza szidalmazta a gyáva ellenséget. Szkanderbég, ki alig tarthatta vissza magát, hogy e vakmerőséget maga fenytse meg, jelentőségteljes pillantást vetett tisztjeire. Manasszi Pál megértette a felhívást; a fejedelemhez közeledett, kikérte engedelmét, és a harcra lépett, lándzsáját nyelég beleszurta a török jobb szemébe, ledobta a lóról, megfosztja fegyvereitől, levágja fejét és a véres győzelmi jelt Szkanderbég lábai elé rakja. Ezen esemény a keresztényekre a győzelem zálo-

1) Mások e várost Oroscinak vagy Oronochének nevezik.

gát képezte, a törököknek a leveretés előjelét. Bátorságteljesen és örömtől ragyogó homlokkal indult Szkanderbég dobpergés és trombitaharsogás között büszkén az ellenség ellen. Az ily gyenge csapat e merész mozdulata nyílt mezőn bámulatba ejtette Musztaphát; hogy visszavesse, hamarosan néhány rosszul alakult lovas századot küldött ellenük; csakhamar az egész hadsereg követte azokat, de rendetlenül elkülönítve, és mindezen zavaros töredékek széttöredeztek az ellenség szilárd tömegén. Musztapha kétségbeesetten kiált övéire, hogy bátran kövessék, a hová csak ront, és a vitéz pasa az ellenség legsűrűbb soraiba ront; egy csapat rettenthetetlen vitéz követi; sőt számos menekülő is, megrestelve gyávaságát, visszatér az ütközetbe.

Ezalatt ezen ellenséges viharral Mózes szállott szembe és borzasztó vérengzést vitt véghez, míg Manasszi Pál hevesen a török tartalékseregre rontott és azt szétverte. Musztapha, ezért feldühödve díjat tűzött e rémitő ellenség fejére. Elkeseredve a vereségen és a jutalom varázsa által csábitva, egy csapat török azonnal Mózesre tört; iszonyu támadás volt. De hiábavaló volt minden fáradtság, az albán vitéz ellenállhatatlan csapásai alatt, mindnyájan elhullottak. A sorok át voltak törve, az állást ott hagyták, a lovak dsidával leszurattak, a katonák vérben úsztak. Ekkor Musztapha egy utolsó erőfeszítést kísérelt meg, újból egy sűrű tömegbe hatolt, hol Szkanderbég, kezében a karddal, és, mint rendesen, meztelen karral sietett elébe; őt elevenen vagy holtan kézre keríteni, mily győzelem mily dicső vigasz lett volna annyi vereségért! De a fényes álm csakhamar szétoszlott: 12 legelőkelőbb tisztjével elfogatva és lefegyverkezve az összes hadi sorok előtt elvezették; ő egyedül ült lovon, bajtársai gyalog hátrakötött kezekkel mentek. 10.000 halott török harczos feküdt a harcztéren 15 zászló esett az ellenség kezébe. Csak kevés jutott fogságba. A keresztények részén alig volt 200 halott. A zsákmány tetemes volt, mivel a török tábor magában rejtette a szomszéd országokból rabolt összes zsákmányt.

A katonák meg voltak elégedve, de a vezér még nem. Bosszút kellett még állania Albániáért az elkövetett pusztítások miatt. Miután hadseregét néhány pilla-

natig pihentette, tűzesek és bosszúvágyók, a mint voltak, muzulmán területre vezette őket, elpusztították és felgyújtották a falvakat s a mezőket.

Midőn a táborba visszatértek, már éjjel volt. Itt mély csend uralkodott, se dal, se örömtűz, a vig izgalom semmi nyoma nem volt, mely a győzelmet követni szokta. Mivel éppen Balesze elpusztításáról értesültek. Telve haraggal e szerencsétlen hír miatt Szkanderbég szemét se tudta lehunyni. Másnap, 2000 főnyi lovasságot és ugyanannyi gyalogost hagyva hátra a határok megvédésére, a maradékkal, a foglyokkal és a zsákmánnyal egyenesen Dayna felé vonult. Elhatározva, fényes bosszút állani, átlépte a Drint, és Scutari területébe hatolt. Éppen aratás ideje volt, a fákat kivágták, a szőlőtökéket kitépték, számos falvat felgyújtottak; mindent legyilkoltak, mi ellenállt.

Miután az országot így tönkre tették, elpusztítottak más vidékeket is, és Szkanderbég előbb meg nem nyugodott, míg a nagy esőzések, havazások és a fagy ideje be nem állott: ekkor kényszerítve volt, Dayna melletti sátraiba menekülni. Csapatái, a béke ellenségei, azt kívánták, hogy támadják meg azonnal a várost, de mivel arról értesült, hogy az éhínség nemsokára megadásra fogja kényszeríteni, jobbnak látta, még várakozni.

Néhány napra ezután követek jöttek a szultántól táborába, hogy Musztapha és a többi tiszt kiváltásáról egyezkedjenek. A követelt 25,000 arany váltságdíjat azonnal kifizették neki. Szkanderbég az egész összeget azon tisztjei között osztotta széjjel, kik leginkább kitüntették magukat. Miután a törökök most már szabadok voltak, úgy bántak velök, mint vendégekkel, mint barátokkal; azután egy tisztelet-kiséret vezette őket a határig.

Ugyanazon időben Velenöze következő békeajánlatot küldött az epiruszi fejedelemhez:

„Dayna maradjon teljes tulajdonjoggal a köztársaság birtokában; az epiruszi fejedelem ennek fejében terjedelmes földterületet kap, mely a Drin mentén Scutari irányában húzódik.“

Mivel e szerződés Szkanderbégnek minden tekintetben megfelelt, sietett azt az államtanács belegyezé-

sével elfogadni. Megbizta a felhatalmazottakat, hogy felhatalmazóik előtt fejezzék ki sajnálkozását azon harcz felett, melyet kikerülni becsülete nem engedte, sőt a melyet lelkiismerete kötelességévé tett. „De ezentúl“ tevő hozzá „számíthat a szenatus karomra és teljes odaadásomra.“

Az örömhirt Epiruszban a futárok csakhamar elterjesztették.

Dayna megszállását abba hagyták, és a város kapui megnyíltak. Az ostrom alá fogottak és az ostromlók mint testvérek érintkeztek egymással; közösen dolgoztak az erődítések lerontásán, melyek a helyet körülzárták; Endre és Volcathagnes ismét szabadon bocsáttattak, minden, a mi a scutariaktól és a köztársaság alattvalóitól elvétellett, várak, erődök, tartományok visszaadatott.

Számos örömnepély, játékok, tornajátékok tanuskodtak az általános vigasgról, és a követek ajándékokkal elhalmozva, tértek vissza hazájukba. Ez oldalról szabadon, Szkanderbég a hadtestet, mely Dayna előtt állomásozott, egyesíté azon csapatokkal, melyek a győzelmet kivívták, és a török határokat újból elpusztították. E szakadatlan hadjáratok kényszer-helyzetéből folytak; mivel népét nem akarta adóval terhelni, a katonáknak más zsoldot nem adott, mint a zsákmányt. Ez is egyik oka volt ama fáradhatatlan buzgalomnak, melylyel katonái az ő zászlóit követték. Miután e hadjárat, mely valóságos razzia volt, befejeződött, embereinek egy részét elboesátá, Maczedonia határára elégséges haderőt állított fel és Kroíába tért vissza. Néhány nap mulva a szenatus nevében egy ünnepélyes követség hozta neki és utódai számára a velencei polgárjogról szóló okmányt; a fényes köztársaság egyuttal összes birtokainak helytartójává, és altábornagyjává nevezte ki Epiruszban. Ugyanazon naptól fogva nevét a velencei nemesség első soraiban az arany könyvbe írták.

HARMADIK KÖNYV.

1450—1452.

A janicsárok lázadása. Hogy ezt elfojtsa, Murád másodszori lemondása után, újra elhagyja nyughelyét. — Személyesen vonul Albánia ellen; Szvetigrad ostromlása; a lakosok legyőzhetlen tetteje; egy áruló átadja a várat. — A szultánnak Adrianopel felé való távozása után Szkanderbég, de tüzérség hiányában, sikertelenül ostromolja Szvetigradot. — Murad visszatér; roppant hadsereg; Kroia ostroma; a törökökre nézve vésses ostromok; Murad visszavonul; halála. — Fiának II. Muhamednek trónralépése. — Szkanderbég megnősül. — Új hadjárat a törökök ellen; új győzelmek. — Belgrad (Albániában) ostromlása Szkanderbég által. — Tanusziosz és Muszakhi albán hadvezérek leveretése. — Mózes elpártolása.

Murad nem élvezhette sokáig másodszori visszavonultságának kellemetességeit: az állam másodszor követelte vissza megmentőjét. Ama lázongó harczosok, kiket csak vas kéz volt képes féken tartani, fellázadtak, mivel megvetették egy gyermek uralmát. Egy általok támasztott tüzvész következtében a vásártér környezetének összes házai hamúvá égtek: ez a rendetlenség jelneveinek amaz előjele volt, mely Adrianopelt rettegésbe ejtette. A heréltek legfőbbje, ki a lázadók gyűlöletének tárgya volt, csaknem csodamódra menekülhetett el boszszújuk elől. Feldühödve a miatt, hogy véráldozatuk megmenekült, a janicsárok, a város elpusztítása után, Bauschul hegyre vonultak.

A lázadást a lehető leggyorsabban el kellett fojtani; mivel a lázadás egyike a legveszélyesebb betegségeknek a társadalmi életben, és a forradalmak igen gyakran nem egyebek, mint elhanyagolt lázadások.

Khalil nagyvezir, Isak pasa és Uzghur beglerbég, kik a szultán nevében uralkodtak, siettek a lázadóknak napjára egy fél aszperrel zsoldjavítást engedélyezni. Azután, midőn látták, hogy a csend egy időre helyreállott, társukat, Szarudse pasát, Murádhhoz küldték, hogy neki a fenyegető veszélyt ecsetelje és őt a közjó nevében felkérje, hogy a hatalom gyeplőit harmadszor is kezébe vegye.

Az uralkodó nagy lelke ismét hallgatott a nemes felszólításra.

Muráddal a nyilvános rend is visszatért Drinápolyba. Muhamed, kit azon napon Khalil vadászatra hívott meg, visszatértekor atyját a palotában találta. Minden panasz nélkül engedelmesen Magnesiába vonult vissza, de a miniszterium ellen, mely őt egy évben kétszer tétette le a trónról, engesztelhetetlen bosszút forralt. Szaganosz pasa, kinek nagy befolyása volt a fiatal szultánra, Balikesz-ribe száműzetett, hogy ott mint egyszerű magánzó éljen; és az ügyek vezetésével Khalil pasa bízott meg mint nagyvezir.¹⁾

Alig volt birtokában a hatalomnak, melyen többé túl nem adott, Murád figyelmét az európai byzancezi császárság déli tartományaira, tudniillik Peloponneszra és Albániára irányítá. Korinthnak Turakhán által való felgyújtása után a szultán az északi tengerpartok mentén átvonult Achaián és ostrom alá fogta Patraszot,²⁾ Morea második fővárosát, s egyik legrégibb városát amaz achaji szövetségnek, mely 224-ben Kr. e. lerázta a maczedon igát, Görögország szabadságát hosszú időn keresztül védte a rómaiak ellen és Korinth bevétele után Mummius consul fegyverének meghódolt; ez a szerződés megkötése után, mely egész Peloponneszust a törököknek adófizetőivé tette, ismét visszavonult.

¹⁾ Hammer, A török birodalom története.

²⁾ Sajátságos babona uralkodik Patrasz mai lakói között; azt hiszik u. i. hogy Szent-Endre vértanú halála óta, mindazon polgártársuknak, kik papi pályára lépnek, egy év lefolyta után, meg kell halniok. Senkise nem merészkezik tehát magát e veszélynek kitenni, és a város érseke és összes papjai idegenek. Pouqueville, Utazás Görögországban, IV. kt.

A következő év tavaszán a szultán, felháborodva amiatt, hogy legjobb pasáit egymásután verte le egy lázadó, elhatározta, hogy személyesen vonul Albánia ellen. Roppant előkészületeket tett; Ázsia és Európa 150,000 huzest szolgáltattak neki: 90,000 ember lovast és 60,000 ember gyalogost. E tömeghez járult a nagyúr egész háztartása, számos kalandor és számtalan rabszolga-csapat, melyeket a szultán kíséretében mindig magával huzolt, hogy az kapja az ellenségtől az első verést, és mint a mérsárszékre szánt csapatok némileg annak dühének táplálékául szolgáljon.

E hirre nagy rettegés szállotta meg Albániát. Szkan-derbég, ki átlátta a veszélyt, anélkül, hogy az nyugtalanítaná, azonnal rendezni kezdte védelmi rendszerét: ily nagy tömeggel nyílt csatamezőn megütközni, tiszta lehetlenség volna; terve tehát az volt, nehezen hozzáférhető helyeken állást foglalni, az ellenséget folyton ingerelni és minden működése ellen akadályozólag működni.

Nyugtalanul várta a törökök támadását, midőn jelentették neki, hogy az éjjel 5000 lovas rohanta meg Szvetigrádot és másnap, 1449 május 14-én Murád személyesen jelent meg a hely előtt.

Azonnal 4000 lovassal és 1000 gyalogossal kivonult a Kroia melletti táborból és 24 óra múlva a Szvetigrádtól 2 mértföldnyire fekvő vidékre jutott. Egy az erdők és hegyek által védett helyen tábort ütött, haladéktalanul árkokkal és földsánczokkal vette magát körül, előrsöket állított fel, kiküldött kémlelő őrzőket, lesbe állított embereket, csendet parancsolt és megtiltá, hogy tüzet gyujtsanak.

Ezután Thanuszioszszal és Thopiával az erdőkön és a völgyek kígyózó kanyarulatain keresztül hatolt, felmászott egy magas hegyre, Szvetigráddal szemközt. Innen áttekinthette az egész török hadsereget és kifürkészhette annak gyenge oldalait.

Eközben a rettegés, mely Albániában uralkodott, Szkan-derbéget nagy mértékben nyugtalanította, e morális ragály minden igyekeztét megbéníthatta. Elhatározta tehát, hogy annak tovaterjedését személyesen fogja megakadályozni. Csupán 12 embertől kísérve és egyszerű lovagló öltözetben felkereste az összes helyeket, kissé

tovább időzött fővárosában, Kroíában, az összes vidékeket meglátogatta, bátorságra buzdított és minden kedélybe a saját bizalmát öntötte.

Alig tért vissza sátrába, hol annyi éjjeli virasztás, gond és fáradalom után oly nagy szüksége lett volna a pihenésre, midőn több követ szövetségeseinek uraitól és fejedelmeitől látni kívánta őt; azért jöttek, hogy egyesült segítségüket neki felajánlják. E vastermészetű ember haladéktalanul fogadta őket sátrában, megköszönte az ajánlatot és kifejezte, hogy egyelőre hadi ereje elegendő. „Ne tegyétek országaitokat védetlenné“, tevő hozzá, „ez annyi volna, mint azokat a törökök betöréseinek kitenni. Ami engem illet, mihelyt alkalom kínálkozik, hogy nagy csatát megkíséreljek, igénybe fogom venni vitéz segítségteket, addig is legyetek résen, de maradjatok otthon.“

A szokáshoz híven fényes lakomával ülték meg az összejövetelt és ezen éjet is álmatlanul töltötték.

Azalatt Murád, mielőtt az ostromot megkezdéné, rábeszélést akart megkísérelni: egyik pasa, született albán, ki az ország nyelvét beszélte, nevében a város kapui előtt megjelent; egy rejtekkapún vezették fel. Perlat kormányzó fogadta őt a Miasszonyunk templomában az első tisztviselők és a főtisztek jelenlétében. A követet ajánlatainak ügyes előadásában nyugodtan meghallgatták, de oly választ kapott, mely minden sikerre való kilátást kizárt. Murád csakhamar értesült, hogy a rettenthetlen őrségen csakis fegyverrel lehet győzedelmeskedni. Az ostrom tehát megkezdődött. Azon időben a tűzértség még igen ritka volt és a törökök csak két nagy ágyút és néhány könnyebbet vittek magukkal. Az albánoknak azonban semmi lövegük nem volt. Három napi szünetlen tüzelés után egy széles rés támadt és egy csapat azabot¹⁾ és janicsárt ostromra parancsoltak. De Perlat megtette volt előkészületeit: roppant földsáncz által védve az ostromlottak a támadókat nyilaikkal lelőtték, vagy óriási kövekkel zúzták szét, melyek őket a mélységbe dobták. Néhány török, kik a kevésbé meredek lejtőket

¹⁾ Gyalogkatonák, kiket háború idején a tartományok szolgáltattak.

megmászták, a falakig jutott; de midőn a bástyaormozatokat merészen megragadták, hogy azon keresztül másszanak, levágták kezeiket és a szerencsétlenek megcsonkítva gurultak le a hegyen.

A szultán elkeseredve a veszteség felett a támadást megújította 3000 emberrel; de csakhamar leöntötték tűz-esővel, forró olajjal és égő szurokkal. A fele az embereknek csaknem elégett s a többiek egy hozzáférhetőbbnek tetsző pontot támadtak meg; már csaknem megmászták azt, midőn Perlat és a diberek őket újra ledobták.

Szem előtt tartva Murád parancsát, ki mindenkit halálra ítélte, ki a győzelem vagy határozott jeladás előtt visszavonul, e szerencsétlen de vitéz csoport tovább harczolt, midőn a trombiták visszavonulót fúttak, mivel a portyázó lovasok és porfelhő Szkanderbég jöttét jelentették. A rettenetes albán 5000 lovassal tényleg sietett Szeptigrád fölmentésére: lármájuk nagy örömet keltett a városban és rettegést az ostromlók között. Mózes és az egész gyalognép, azaz 3000 ember és 2000 ló, félmérföldre onnan egy előnyös helyen visszamaradtak, melyet csak határozott parancsra volt szabad elhagyniok.

Murád legelőször egy számra túlnyomó lovasságot küldött ellenök; de midőn látta, hogy az már az első összeesapásnál meghátrált, hadseregének legnagyobb részét mozgósította. Ekkor azonban Szkanderbég, hogy el ne zárják, Mózes felé vonult vissza; célját különben teljesen elérte, mivel ő csupán eselmiveletet akart csinálni. — Másnap megfigyelte a törökök állását; mivel a török táborban minden csendesnek látszott, csapataival Felső-Dibra felé vonult, hol, az ellenségtől öt mérföldnyire, egy hozzáférhetetlen állást foglalt el. Itt biztonságban vala, volt takarmánya bőségben, és a mi főelőny vala, Szeptigráddhoz közel volt. Innen, mint az oroszán zsákmánya körül, török vért szomjazva, bebarangolta a környéket.

Junius 22-én vitéz Tanusziusszal és 50 lovassal egy dombra mászott, midőn egy teljesen nem remélt látványt meglepte: a törökök, a tikkasztó forróságtól aléltan, lovak és emberek egymás mellett heverték a földön, őrzőjáratok nem voltak felállítva, még a zászlók és a hadi

lobogók sem voltak kitűzve; mindenfelé mély csend és teljes gondtalanság uralkodott. Ekkor Szkanderbég így kiáltott fel: „Oh szép látvány, gyönyörű kép! Ez tehát keletnek rettentő hadserege, a népek réme, mely palotáit annyiszor ékitette Magyarország győzelmi jeleivel, Ázsia kincseivel és Morea gazdagságával; itt hever a legmélyebb álomban, a fáradságtól elbágyadtan; nézzétek, mint győzte le őket Szvetigrád csekély várőrsége és maga jobban hasonlít az ostromlotthoz, mint az ostromlóhoz!”

„Azt hihetné az ember, hogy harczosok helyett, tisztátalan állatok csoportjait látja! Haj, mért nem nézhetik e pillanatban a keresztény fejedelmek mindannyian velünk e látványt! De siessünk, míg nappal van; térjünk vissza a táborba, bontsuk ki zászlainkat és fegyverezzük fel testvéreinket, hogy ezen ellenség, mely oly jól tud aludni, soha többé fel ne ébredjen.“

Harczvágya oly nagy volt, hogy csapatainak időt sem engedett, hogy egyenek; mindenki egy napra való élelmi szert vitt magával. Sűrű köd kedvezett a tova-vonulásnak.

Midőn a futó-árkokhoz közel jutottak, két kipróbált vitézségű férfit küldtek előre, hogy az ellenséges tábort kikémleljék. Mózes, töröknek átöltözve, oldalán szlavon karddal, maga akart mindent látni. A köd eloszlott, és fényes holdvilág kedvezett szándokának. — Miután Szkanderbég a kellő értesítést megkapta, beszédet intézett katonáihoz, mint mindig, felhívta az isteni segélyt és az ellenség ellen vonult.

Szkanderbég egyik régi életrajzírója: Lavardin Jakab ezeket írja: „A hitetlenek mindenfelé sóhajtvá lehelték ki lelküket a keresztények kezei alatt, és levágott torkaikból széles vérpatakok bugyogtak. Oly heves volt mindegyikök buzgótsága, hogy fejedelmének adott ígérete zálogául és tanúsított vitézségének jeléül a törzsüktől megfosztott fejeket előmutathassa.“

Midőn Murád e rémitő meglepetés után magához tért, és többi csapatait harcza akarta vinni, már késő volt: Szkanderbég, idejekorán figyelmeztetve, már visszavonult. A törökök részén 2000 embert öltek meg és 600-at megsebesítettek; az albánok csak 40 embert vesz-

tettek. E csapás a szultánt a legnagyobb mérvben megrendítette. Hogy urának ezen búskomorságát eloszlassa, a ruméliai pasa három ostromot kísérelt meg, melyet azonban az ostromlottak mindannyiszor visszavertek. Ekkor Murád elhatározta, hogy a dolognak, bármi áron, de véget vet. A tapasztalásból tanulva, ekkor Fizur pasát 12.000 lovassal és 6000 gyalogossal küldte előre, hogy az albánt féken tartsa. De Szkanderbég kémjei és számos szökevény által erről is értesült. A törökök minden pillanatban újabb vereséget szenvedtek: míg Uranoconte a janicsárokat, kikkel szemben állott, számos kitöréssel ritkította, a fáradhatatlan Szkanderbég éjjelnappal támadta meg az ostromlókat és kényszeríté, hogy azok is körülsáncolják magukat. — Éjjeli portyázásaira Szkanderbég oly embereket választott, kik, mint ő maga, rendkívüli testi erővel bírtak; megparancsolta nekik, hogy egymást felismerhessék, hogy ruháikra ingeket vegyenek fel; így voltak képesek, az éjjeli sötétség által kedvezve, oly sok áldozatot legyilkolni. Katonái a kéztusák közben gyakran Uranoconte emberei közé gyűltek, és az ostromlottak ily módon segítséget nyertek a városba.

Midőn egy reggelen, a legelső napsugaraknál, a török trombiták támadásra jelt adtak, rögtön az egész hegy tele lett harezosokkal, kik zsákmányvágygyal voltak eltelve és bosszút szomjaztak.

Egy ideig a szerencse a félholdnak kedvezett; de a rettenthetetlen Perlat, ki minden fenyegetett ponton megjelent, az ütközetnek kedvező fordulatot adott és a támadók kezdtek szünetelni, midőn a rémitő kiáltás felhangzott: „Itt van Szkanderbég!” Ekkor Fizur pasa vetette rá magát, kinek feladata volt őt féken tartani. E kihívó szavakat kiáltotta feléje: „Harcz nélkül nincs átjárat!” Szkanderbég, mintha a túlnyomó sokaság által megfélemlített volt, 9000 emberével kissé visszahátrált; valódi szándéka azonban az volt, hogy a harcra alkalmasabb területet keressen; nem messze innen Muszakhi állott 1500 emberrel; e tartaléknak feladata volt a leveretés esetén a visszavonulást fedezni. Miután a területről már gondoskodott, az albán összeállította csapatait és ismét elszántan előre hatolt.

Fizur pasa a maga részéről hadtestét egyetlen egy vonalba állította fel, mely hosszú homlokzattal, de csekély mélységgel birt, hogy a 4000 ló hadmenetét, a melyeket kiküldött, fedezze; e különített hadtestnek Szkanderbéget hosszú kerülő út után hátulról kellett volna megtámadnia. Ez azonban észrevette a mozdulatot. Fizur pasa ellen tehát Mózes állította főhadtestével, mindazonáltal megparancsolta neki, hogy a mennyire csak lehet kerülje az általános támadást és visszatértéig csupán apró csatározásokra szorítkozzék. Ő maga 2000 lovassal jobbra fordult, rárontott a 4000-re, kik őt elakarták zárni, elérte őket és heves ellenállás daczára leterítette őket. Távozása előtt Szkanderbég Muszakhinak meghagyta, hogy 1500 emberével azonnal egyesüljön Mózesrel, hogy pótolják a 2000-et, kiket ő maga mellé vett. Muszakhki rögtön előre hatolt és a pasa bal szárnyára rontott, melyet hevesen szorongatott. Mivel meglehetősen nagy távolság választá el őket egymástól, egy ütközet helyett, három fordult elő. Mózes ütközete a jobb szárnyval és a török hadvezér főhadtestével, Muszakhki harcza a bal szárnyval és Szkanderbég csatája a kiküldött hadtesttel.

Különös eset történt e napon: midőn Mózes, e harczi játék változatos jeleneteire figyelve és elhatározva, semmit sem bizni a véletlenre, övéinek harczi tüzet bölcsen féken tartotta, Fizur pasa a keresztények felett hangosan gúnyolódni kezdett, szemeikre vetve a gyávaságot. „Hol rejtőzik ugyan Albánia vitéz királya?!“ így kiáltott, „vele akarok megmérkőzni és nem ez aljas csapat rablókkal és korbálókkal! Jöjjön ő, merjen ő előttem mutatkozni és karom majd igazságot fog neki szolgáltatni!“ De a büszke pasa többet tudott meg, mint a mennyit tudni akart: mivel embereinek leveretése Szkanderbég jelenlétét hirdette neki, ki vágatva futott elő és egy csoportot rendetlenül hajtott maga előtt. Látára a még hevesebben felizgatott Fizur megkettőztette kihívásait és Szkanderbég ellen szóval és kézmozdulattal fenyegetődött. Az albán vezérek megvetették ezen szidalmakat és kérték fejedelmöket, hogy ne vegye azt figyelembe, de a türelem ily alkalmakkor nem képezte Szkanderbég erényét. Kérésükre nem hallgatva egyenest

ellenségére rontott; és mintegy varázs által lebilincselve, egyszerre valamennyien rögtön csendben megállottak: valamennyi harczos mozdulatlan maradt: semmi kiáltás, semmi zaj nem hallható, néma csend uralkodik mindenfelé: mindkét sereg aggódó várakozásban áll... Egyszerre a keresztények soraiban diadalmi örömkialtás támad; Fizur élettelenül a földre hullott.

Anélkül, hogy érdemesnek találta volna, a legyőzött zsákmányát a földről fölemelni, Szkanderbég vágatva tért vissza övéihez, megmutatá nekik az ellenséget és mindnyájan újból előre hatoltak. — De feladatuk könnyü volt. A törökök hiába igyekeztek hadvezérük hulláját magukkal vinni; daczára vitéz ellenállásuknak kiragadták kezeik közül. Gyáván széjjel futottak és oly nagy volt meneküléstük gyorsasága, hogy legtöbben a török táborba menekültek. De a harc eleje óta már 4000 ember esett el és a zsákmány, főleg lovakban, igen tetemes volt.

Mig Fizur pasa csapatja Szkanderbéggel harczolt, Murád újabb rohamot parancsolt, de jobb siker nélkül; számos sebesült mellett 7000 embert vesztett. — E két leveretés igen ingataggá tette őt; szégyenteljes visszavonulásra határozza-e el magát, vagy továbbra is hasztalanul áldozza fel embereit ily kis hely előtt? Mivel nem tudta, mire határozza magát, Szkanderbég szemmel tartására több lovas századot hagyott hátra, táborának leggyengébb részeit megerősíté a város mellől eléhozott ágyúkkal, kiegészíté Fizur pasa csapatait és elővédnek állíttatta fel, megtiltott határozottan minden összeütközést a keresztényekkel és összehívta a hadi tanácsot.

A vélemények igen elágazók voltak: némelyek nézete szerint az ostromlást kettőztetett erővel kellene folytatni; mások abba akarták azt hagyni és Albániát tűzzel-vassal elpusztítani; ismét mások azt kívánták, hogy azonnal Kroïa ostromlására vonuljanak; mivel ezen egyetlen hely bevételével az egész ország kezeik közé esnék; Szkanderbég, hogy a helyet megvédje, a városba zárná magát, és ha egyszer őt elfogták, minden háború megszűnne és Albániát végképpen legyőznék.

Végül egy utolsó vélemény is merült fel, mely oda irányult, hogy a helyet körül kellene zárni, a nélkül,

hogy azt teljesen feladnák és Szkanderbéget a végsőig üldözni, míg élve vagy halva kezeikbe nem kerítenék. Murád mindezen tanácsok ellen kifogást emelt és szétosztatá a gyülekezetet, anélkül, hogy maga is határozott volna.

Altalában azt hitték, hogy el van határozva visszaterni Drinápolyba. Bármí volt is szándéka e tekintetben, ő más támadási módot kísérelt meg; talán az árulás kieszközölheti azt, a mit a győzelem megtagadott. De a legfényesebb ígéretek is hajótörést szenvedtek a várórség megvesztegethetetlen hűségén. Szerenesétlenségre egyik lakos szívét aljas pénzvágy szállotta meg. Szvetigrádon, mely egy meredek szikla csúcsán feküdt, nem volt más iható víz, mint egy igen régi kút vize. A diberek pedig, kikből a várórség állott, megbocsáthatatlan bűnök tekintették olyasmit enni vagy inni, a mi egy ember vagy állat hullájával érintkezésbe jött; hitők szerint a test bemocskolása a lélekre is átmegy. A nyomorult a felajánlott jutalom csábjától eltántoritva, a kútba egy kutyát dobott. Számítása nagyon is helyes volt: sem a lakók kérései, sem Perlat sürgető intésci nem voltak képesek legyőzni a diberek ellenszegülését. E végső szükség felett feldühödve, eleinte a várost fel akarták gyujtani és karddal kezökben útat törni az ellenségen keresztül. De miután kétségbeesett hangulatuk ismét lecsillapult, elhatározták, hogy megadják magukat és fegyverrel és málhával szép rendben elvonultak, míg az az ellenséges táboron keresztül daczosan végigmentek. A lakósoknak szintén ott kellett hagyniok a várost, annyira félt Murád Szkanderbéghez való ragaszkodásuktól.

Ha Barletiusnak és a többi történetírónak, kik róla irtak, hinnünk szabad, Konstantinápoly egykori meghódítója, a fiatal Mahomed, atyját szintén követte Szvetigrádba; állítólag már ezen alkalommal elárulta volna magát természetes vadsága és szószegésc által; és hogy a vitéz diberek irgalom nélkül fel nem koncoltattak, annak egyedüli oka, hogy a szultán nemeslelkűségében birt annyi erővel, hogy fia vad kéréseinek ellenállhasson.

Elég kegyetlenség kapcsolodik Muhamed emlékéhez, a nélkül hogy kortársainak gyűlöletes rágalmait is hozzá-

adnók. Mióta atyja a kormány gyepelőit másodszor ragadta meg, a fiatal fejedelem Magnesiát többé el nem hagyta.

A becestelen, ki hazáját eladta, gyalázatos tettének gyümölcseit nem sokáig élvezte. Aranyokkal megrakva hirtelen eltűnt, a nélkül hogy valaha megtudták volna, mi történt vele. Talán Murád, ki az újonnan meghódított városban egy árulóban nem bízott, titkon láb alól eltette, talán valamely albán bosszuló vasa szolgáltatott számára igazságot.

E váratlan feladás hírére a mélyen megrendült Szkanderbég sátrába zárkózott el. El volt határozva, hogy rémitő példát fog adni. De midőn Perlat, e rettenthetetlen őrség élén, melyet csak a babona győzhetett le, a siránkozó lakosság kíséretében némán és leverten előtte megjelent; midőn e férfias harczosok, e vigasztalhatatlan csapat előtte térdre hullott, minden haragja eltűnt. A lakosoknak segílyt és földeket adott; azok, kik szolgálatba akartak lépni, fegyvereket kaptak. A dibereknek megengedte, hogy más csapatokhoz csatlakozzanak, anélkül azonban, hogy valaha egy erőd megvédését ismét reájuk bízták volna.

A derék Perlat mindenesetre kemény dorgálást érdemelt, hogy gondosabban nem ügyelt az ellenség és lakosság közti egyetértésre, hogy a város egyetlen kútját jobban nem őrizte. De vitézsége és hazaszeretete oly nagy volt, hogy Szkanderbég, távol attól, hogy megdorgálná, tisztjei jelenlétében dicséretekkel halmozta el, vigasztalta mint fegyvertársát, és mint nagylelkű főnöke megjutalmazta. Perlat, ki Emathiából való volt, pap volt, és hazájában oly állással bírt, mely körülbelül egy abbé állásának felel meg.

Nagy volt az aggodás, hogy Murád ezután mit szándékozik tenni, miután Szvetigrád ura lett. A barbárok tömege Epiruszt mindenesetre el fogja árasztani!

De annál nagyobb lett a megijedt vidékeken a bámulat és öröm, midőn megtudták, hogy a török hadsereg, melynek még jó két, hadjáratra alkalmas hónapja volt, utját Drinápoly felé vette. E gyors visszavonulást különféleképpen magyarázgatták: némelyek szerint Magyarország mozdult meg ismét; mások szerint Perzsia

készült hatalmasan háborúra: egyesek azt állították, hogy Görögország magatartása nyugtalanító volna. De az igazi ok az volt, hogy a jelentéktelen város bevétele a törököknek 30.000 emberükbe került.

Murád július 31-én az ágyúk dörgése és a trombiták harsogása mellett távozott; a visszavonulásnak a győzelem látszatát adta.

De alig értesült Szkanderbég ezen mozdulatról, hogy a törököknek isten hozzádot mondjon, 8000 lovassal és 2000 gyalogossal követte a hadsereget gyorsmenetben, leverte az utócsapatokat, megtámadta az egyes hadtesteket, apró csatározásokba vegyült hol az oldal — hol a hátsó — csapatokkal és minden lépésen megzavarta a hadsereg vonulását, melyet a szultán győzelmi menetté akart tenni.

Ezen alkalmatlankodó üldözés az elhagyott tábortól még két mérföldnyire is tartott, midőn Murád, e heves támadásokat megúnva, melyek neki sok emberébe kerültek, megparancsolta a rumeliai pasának, hogy 30.000 főnyi lovassal maradjon hátra, hogy a többi csapatok visszavonulását fedezze. Szkanderbég ily módon két hadtest közé szorulhatott volna; ezt azonnal észrevette, és embereivel biztos völgyekbe visszavonult: „Inkább akarom“ mondá ezeknek „e helyet visszavonulásommal, mint keresztlemmel megjelölni.“ Épiruszban, valamint másutt is szokásban volt, azon a helyen, hol egy keresztény, és főleg egy nevezetes személy tönkre ment, keresztet emelni.

60.000 lovas és 40.000 janicsár képes volt ugyan a mezőket elpusztítani, az elhagyott városokat elfoglalni, a templomokat mecsetekké átalakítani, fiatal keresztényeket körülmetélni, foglyokat feláldozni, kik hitökhöz hívek maradtak; de ezen oly fényesnek ígérkező hadjáratban a szultán összes hódítása a kis Szvetigrád várra szorított, melynek legyőzhetetlen védőrsége azon felül csakis durva cselnek lett áldozatává.

Miután Kroia alatt számos embert veszített, abba hagyta az ostromot, és visszavonulása csupa csatározásokból állott. A fiatal albán fejedelem pedig aránytalanul csekély számú embereivel a régi harczedzett csapatokat folyton megverte.

Mintán Szkanderbég az ellenséges hátvédet folyton ingerelte, visszatért Kroiába. Ott a katonaság legnagyobb részét szabadon bocsátá, és egy gyülekező helyet tüzött ki, a hol két hónap mulva ismét találkozni fognak, hogy visszahódítsák Szvetigrádot. Mivel nagy fontosságú volt, örködni a törökök felett, kik téli szállásukat Macedoniába tették, 2000 lovas és 1000 gyalogos a határon állítottatott fel.

Az epiruszi fejedelem, ki pillanatra megszabadult a háború gondjaitól, egész tevékenységét a belső szervezkedésre fordítá: bölcs intézkedésekkel biztosította az igazságszolgáltatást, mely annyiszor megakasztatott és oly nehezen szervezhető volt; a sokáig elnyomott kereskedelem újabb lendületet vett; a templomok romjaiktól újra felépültek; a vallás, a népek ezen első szüksége, újra kinyerte jótékony befolyását. Hatalmas kéz alatt Epirusz új életre ébredt, és sebei behegedtek.

De e szerencse, egy férfiúnak a műve, csupán annak kezeiben feküdt; az oszloppal együtt az épület is össze-roskadna. Ezért a nemzet, egyformán hálás a jelenért, mint aggodó a jövőért, a legélénkebben óhajtotta, hogy szeretett fejedelmök megnősüljön, hogy biztosítsa törzsének fennmaradását. Azonban nem látszott könnyű dolognak, Szkanderbéget erre rábeszélni; bámulatos tevékenysége, az elkerülhetetlen szükségesség, hogy birodalmának majd egyik, majd másik végén jelen legyen, harezias életének szakadatlan változása, minden mellözhetetlenné látszott tenni, hogy nőtlen maradjon. Fontos volt azonban megtudni, hogy mint áll a dolog. Nehány bizalmas barátja tehát egy napon érintették e kérdést: „Hogyan“, válaszolt „ti azt tanácsoljátok, hogy magamat egy asszony igája alá vessem, miután a törökök igáját széttörtem.“ Erre ismét komoly hangra tért és szemrehányásokat tett nekik, melyeket kötelességeinek teljesítése sugallt neki. De hogyan álljon ellen annyi ismételt sürgető kérdésnek? Megígérte, hogy teljesíti a közkívánatot, mihelyt Szvetigrádot a törökök kezei közül visszahódította, mely vállalathoz rögtön hozzá akart fogni. Valóban 1449. szeptember 20-án 10.000 gyalogossal és 8000 lovassal megjelent a helyszínén.

Mivel a várórség puskásokból állott, táborát és a

lovasságot a falaktól megfelelő távolságban állította fel, a gyalogságot kissé előbbre tolta, de magas ezölöpvárművel vétette körül. Azon időben Szkanderbég volt az egyetlen keresztény hadvezér, ki a hitetlenekkel folytonos harcban állott. Ezért, hívásának engedve, mindig számos idegen sietett szolgálatába állani. Voltak köztük olaszok, németek, kik puskákat és kéz-ijakat viseltek; szlavonok, ügyesek a kard forgatásában; francziák, kik mindig és mindenütt dicsőséget és veszélyeket keresnek; ezek igazították az ágyúkat, mivel ezen fegyvernemben igen ügyesek voltak. Az albánok kedvencz fegyvere az ij volt.

Az ostromlottaktól nemcsak minden szállítást el kellett zárni, hanem a reményt is, hogy ahhoz férhessenek: Sztresza és Thanusius erős csapataikkal minden a védőrségnek szóló tudósítást lefogtak.

Ezután Szkanderbég az ostromlottakat megadásra szólította fel, és ugyanazon feladási pontokat ajánlotta nekik, melyeket nemrég Murad engedélyezett.

„E várat, mely annyi vérbe került“, válaszolták büszkén „csak vérrel lehet visszanyerni. Keresztények, áldozatok ti is annyit fel, a mennyit mi áldoztunk fel, mielőtt a feladásról beszélnétek. Különbben majd meglátjátok, vajjon bennünket is le fog a diberek babonásága fegyverezni.“

Szavukat oly híven tartották meg, hogy Szkanderbég október 23-án, a hadimiveletek megkezdése után egy hónapra, daczára csapatai bámulatraméltó vitézségének, megszüntette az ostromot. Nagy lövegek nélkül sem a várat össze nem lövöldözhetette, sem részt nem törhetett. A különböző ostrom alatt 500 embert veszített.

A gyors elhatározást lényegesen elősegítette azon hír, hogy Murád még nagyobb haderővel készül újból Epiruszba rontani. Bármennyibe kerüljön is, ha lemond a birodalomra oly fontos hely védelméről, és az elleniségnek megengedi, hogy Epiruszban erős állást foglaljon, Szkanderbég érezte annak szükségességét, hogy erejét ne egyes ütközetekben pazarolja el, hanem azt megőrizze a fenyegető eshetőségek ellen, melyek mutatkoztak. A parancs már ki volt adva, hogy az összes ottomán csapatok márczius 15-én Drinápolyban összegyűljenek.

Alig visszatérve Kroíába az epiruszi fejedelem, magának egyetlen napi pihenőt sem engedvén, a honvédelmet szervezte. E hely megtartásától, mely különben éppen oly erős volt természetes fekvése következtében, mint a védelmére emelt bástyák által, függött az egész ország megmentése. Több mint egy esztendőre való lelmi szerrel és hadi szerekkel ellátta. Az ágyúk nem voltak elegendők: a mennyire csak lehetett megszaportotta azok számát, és azokat a francziák belátó vitézségére bízta. Az egész, a szolgálatra képtelen lakosságot, nőket, aggokat, gyermekeket, a velencei területre küldte és helyökbe válogatott katonaságot helyezett.

A vitéz Uranocontest, ki már a város kormányzója volt, megerősíté teljhatalmában: senki sem méltóbb ily bizalomra.

Miután ily módon fővárosáról gondoskodott, hasonló elővigyázati intézkedéseket tett Petralbát, Sztellusiát és a többi helyeket illetőleg. A télnek egy részét arra fordította, hogy Albániát bejárva kiválaszsa azon állásokat, a honnan Kroíát a legjobban lehetne megvédeni. Sem hó, sem jég, sem felhőszakadások nem tartóztatták fel abban. Pásztornak felöltözve Szvetigrád falai alá vonult; ott az eszközökről gondoskodott, melyekkel a hitetlenektől a zsákmányt elragadhatná. Sőt, 10 embertől kísérvé, a szomszédos fejedelmeket és a velencei városok kormányzóit is meglátogatta; igyekezett elöttük a véghetetlen veszélyt megmagyarázni, mely mindnyájukat fenyegeti, és a melyet csak véghetetlen tetterő volna képes elhárítani. Külsején semmi sem árulta el ezen legyőzhetetlen lélek gondjait: vigan, mosolylyal ajkain és mindig jó kedvűen megőrizte az erő nyugodtságát, és azt a környezetben is terjesztette.

1450. ápril 5-én a török előhad (az akindjik) Kroia környékén ütött táborn; vezérüknek Szewalinak meg volt parancsolva, hogy a helylyel minden közlekedést elvágjon. Megérkezése előtt 3 nappal Szkanderbég, hogy az ellenséges lovasságnak lehetetlenné tegye a takarmányozást, 5—6 mérföldnyire a környékben minden fűvet lekaszáltatott; azután Kroíától 4 mérföldnyire, az ellenség területéhez tartozó Tumisztosz hegyre vonult. Ugyanazon hónap végével megjelent a szultán személyesen roppant

hadi szerekkel és óriási hadsereggel. Nem számítva a számos hivatalnokot és szolgásgót, 160.000 harcos volt együtt.

A számos ostrom-lövegekhez, melyeket a tevék hordtak, Murád 10 roppant nagy ágyút adott, melyet a táborban öntöttek. Kaliberük a mai lövegekét jóval felülmulta; de lövésük nem volt biztos.

Egy úteget a fal azon oldala felé irányítottak, mely Tyranna irányában kelet felé nézett; a másikat Kroia egyetlen kapuja ellen: a többi oldalak valamennyien meredek szikla-lejtőt képeztek és hozzáférhetetlenek voltak. Négy napig erősen lövöldözték a várost. Csakhamar széles rések támadtak és megkezdődött az ostrom. Mindkét részen egyforma elkeseredés uralkodott: az egyik az egész hazát védte, midőn a várost védte; a mi a másik részt illette, csupán a győzelem törülhetett le annyi megelőzött vereséget. A szultán egyszersmind fényes jutalmakat is ígért.

A törökök iszonyú kiabálás között már megmászták a lejtőket, midőn a tábor legmesszeesőbb részeiben a kiáltás hangzott fel: „A fegyverekhez!“ Szkanderbég volt 5000 lovassal, kik mindent levágtak, a mi útjokba került. Midőn az első ijedtség már elmúlt, a szultán Szeremet-et, egyik legjobb hadvezérét küldte előre 4000 lovassal; de már késő volt; mint egy sas-csapat, a vérrel jóllakott albánok ismét eltűntek.

Soha sem volt Szkanderbég ily nagy veszélyben; egyideig a legsűrűbb török lovas századok között egészen egyedül volt, minden oldalról körülkerítve, a nélkül, hogy övéi tudták, mi lett belőle. Ereje már kezdett lankadni, és fáradt lova közel volt a lerogyáshoz; midőn egy végső hatalmas erőfeszítéssel magát megmenté. Teljesen szétvert paizsa darabokra hullott, és mégis egyetlen sebet sem kapott; egy magasabb kéz háritotta el tőle a csapásokat. Isten örködött az új Maccabäus felett.

Hiába követte egyik ostrom a másikat; mindig idejekorán, akár a hegyeken meggyújtott tűz által, vagy kémei által, akár saját bámulatraméltó ébersége folytán, annak idején értesülve, az epiruszi fejedelem minden támadást meghíúsított. Majd a szállitmányokat fogta el,

majd az ellenséges táborba hatolva mindent tüzzel-vassal pusztított. Mindig résen és mégis mindig meglepve az ostromlóknak pillanatnyi nyugalmuk sem volt. Hadvezérek és katonák, mind elesüggedtek.

Ezen ostromlás alatt, szégyen-gyalázat! velencei kereskedők látták el a török táborát élelmi szerekkel. Mily gyarló teremtések az ily emberek, kik csak nyereség után vágyakoznak! Ezek előtt nincs sem szent meggyőződés, sem haza és hit, hanem pénz minden áron és semmi más, csak pénz.

E kínos helyzetben a különben oly nemeslelkű szultán nem riadt vissza attól sem, hogy aljas eszközhöz nyúljon. Egy lakós árulása szolgáltatta kezei közé Szvetigrádot; Kroíában is megpróbálta a megvesztegetést. De Uranocontesnek nemcsak bátorsága, hanem erénye is rendithetetlen volt. Nem sok hiányzott, s a török követek sikertelen kísérletüket szemcikkkel, orrukkal és füleikkel fizették volna meg.

Mintán aranyát megvetették, Murád egykori alattvalójával alkudozni szándékozott. De mivel ez minden esin után Tumenisztosz erdeibe és az Iszmusz¹⁾ síkságaira rejtőzött el, Juszuf, a török alkusz, a mélyedésekben és magaslatokon az albán fejedelmet 3 napig hiába kereste: néhány díbrai lakós kísérte őt. Midőn végre egy síkságon „a vörös mezőn“, a folyótól egy mértföldnyire reáakadt, ura nevében felajánlotta neki a fellázadt birodalom békés birtoklását 10,000 tallér adó fizetése fejében; melyet az alkusz a körülményekhez képest annak feléig leszállíthatott.

Szkanderbég büszke válasza minden további alkudozásnak véget vetett.

Akközben a számos vereség megtámadta a szultán egészségét. Szkanderbég egy újabb és sikeres betörése csak fokozta csüggedését; az évszak előre haladt, és őszre a nagy záporosók állottak be, melyek minden ostrommunkát megakadályoznak. Annyi ok által vezetve, Murád arra határozta magát, hogy hadseregének romjaival visszavonul. A hegyeken keresztül vonulva

1) Presza falai mellett foly el és az Adriai tengerbe ömlik.

még számos embert vesztett, és sok nehézség után érte el Drinápolyt.

Kroïa ostromlásának abbahagyását két történetiró¹⁾ tévesen a magyar hadsereg elővonulásának tulajdonította: mivel ezen táborozás 1450. tavaszán vette kezdetét és 1448. október 17-én kezdődött ama nevezetes csata Kosszova mellett, mely leirhatatlan elkeseredéssel három napig tartott, és I. Murádnak 1389-ben bekövetkezett haláljáról nevezetessé vált mezőkön vívatott. Akkor az ellenséghez átpártolt oláhok által elárult Hunyady meghátrált, de sánczait jó rendben elfoglalta. De a vereség következtében megzavarva és önmagában nem bizva ott hagyta a tábort, hogy visszavonuljon Magyarországra. Az ily módon elhagyatott keresztény hadsereg felbomlott és legyilkoltatott. 17,000 magyar veszett el: a győzelem a törököknek 40,000 emberükbe került.

A Szeptigrád átadása és Kroïa ostromlása közötti télen Murád azon örömben részesült, hogy a görög császárságra vágyók között megállapította a trónöröklés rendjét. Midón Paliolog János (1449. október 31-én) meghalt, Demetrius, noha fiatalabb mint testvére Constantin, Peloponneszus ura vágyott a trónra. De Constantin Phranzes protovesztiárt hét ízben küldte Murádhoz, hogy nála a görög császárság elnyerését kieszközölje. Végre az állhatatos kérést meghallgatták, és a követ ajándékokkal elhalmozva tért vissza. Így lépett a szultán kegyelméből a hetedik és utolsó Paliolog Byzancz trónjára, melynek romjai alá ugyanazon szultán fia őt, 3 évvel később temette. Ugyanazon évben házassítá meg Murád fiát Muhamedet a szulkadri hercegnővel, Szuleiman bey Turcománia fejedelmének egyik leányával; az ünnepélyek Drinápolyban három hónapig tartottak, mire Muhamed újra helytartóságába, Magnesiába vonult vissza.

¹⁾ Chalcondyle, A törökök története és a görög birodalom bukása. — Sismondi, A középkori itáliai szabad államok története I. X. A leideni egyetem tudós tanára, Hamaker M adta ki Chalcondyle munkáját. Megjelent a byzanczi történetirők gyűjteményében, melyet Niebuhr 1827-ben Bonn-ban kezdett meg és maig folytattak.

Egy hónappal később, 1451. február 5-én, meghalt Murád, 49 éves korában, szélhűdés következtében, egy ünnepély közepette a drinápolyi tó egyik szigetén, mulatságainak rendes színhelyén. 30 évig dicsőn uralkodott.

Valóban, e hódító nevezetes férfi volt, ki diadalainak közepette a magányba vágyódott, a jogart kétszer letette és azt csakis népeinek sürgető kérésére és kötelességérzetétől ragadta ismét kezébe. Igazságos, jóságos, jótékony, lelkiismeretes őre a fogadott hűségnek és a megszegett szónak rettenthetetlen bosszúlója mecseteket, úti szállókat, népkonyhákat, collegiumokat és kórházakat alapított. Mekka, Medina és Jerusálem ájtatos imádkozóinak évente 2500 aranyat és 1000-et a próféta utódainak küldött. Ha egy várost elfoglalt, első gondja az volt, hogy benne egy dsamit (székesegyház), mecsetet, imatornyot, egy medreczét és egy khant emeljen. A drinápolyi mecset, mely Uts-Cherofeli néven 3 erkélylyel ismeretes, az ő műve. Annak közelében egy darulbadie-t (korán-iskolát) építtetett és ezen intézetben gazdagon díjazott tanárokat alkalmazott. Brusszában szintén emelt egy mecsetet egy cyprus erdő közepén, hol nejeinek, fiainak és testvéreinek sírjai vannak. — Murád ájtatos volt, annélkül, hogy vallásüldöző lett volna. Ezen igazságosságot a keresztények is elismerik. A görögök ezeket mondták róla: „Mivel a mennyben, melyből őt válása kizárja, nem lesz megjutalmazva, Isten őt ezért a földön azzal kárpótolta, hogy mindennemű szerencsében részesítette.“ Ha a harezban vereséget szenvedett, állandóan ezt mondá: „Ha, a teremtő az ellen van, mit tehet a teremtmény?“ És a szerencsétlenségeknek okát népének és főleg saját vétkeiben látta.

Lelke az igazi nagyság bélyegét viselte. Konstantinápoly első ostromlása után sem Paläolog távolléte és szerencsétlensége, sem a tőle szenvedett sértések nem bírhatták rá, hogy siettesse Byzancz¹⁾ utolsó perceit.

Az ottomán uralkodók között ő volt az első, ki nagyobb hosszúságu hidakat épített; az ő parancsára

¹⁾ Gibbon, A római birodalom felbomlásának és bukásának története.

építettek egyet a Thesszalonika és Yeni-Cheir között elterülő nagy mocsarak felett; egy másodikat Erkenében, mely 171 rőf hosszú volt; egy harmadikat Angora mellett. Az utóbbi hidvánja a mekkai és medinai hadseregeknek volt szánva. Murád polgári zavarok közt születve utolsó pillanatáig rendkívüli bátorságot fejtett ki. Hódításai számosak voltak, de ezek közül sok csak visszahódítása volt a régi birtokoknak, melyeket a török birodalomtól elszakítottak. Így hódította vissza keleten az áruló Cineis-től,¹⁾ Szmyrnát és Ephesust, a ravasz Musztaphától, kit Mánuel császár vetélytársául állított szembe, Nicäát Bithyniában, Iconiumot, Koniaht Kappadocziában, Larandát és az összes országokat, melyeket a csaló elhódított. Miután harezra indult, hogy Šzipha vagy Szinope és Kasztamuni tartományokat Paphlagoniában birodalmához csatolja, Ismael kérésére lemondott ezen tervéről, de csak ezen feltétel alatt, hogy a fejedelem adó fejében neki évente testének térfogatához hasonló finom réztömeget fog adni. Ciliczia, Pamphylia, Lycaonia hatalmába kerültek: Murád Karamánia urának az országokat visszaadta, ki legközelebb hálájának ígéreteit nagyon is elfelejtette. Phrygia, Galatia és Kappadoczia ama részét, mely a durguti turkomán fejedelemé volt, adófizetővé tette; ezen országban bevette Ak-Szerait (fehér város) a régi Antiochiát Pisidia határán; elfoglalta Izmirt, a virágzó Szmyrnát, mely egykor igényt tartott azon tiszteletre, hogy Homér szülővárosa; elfoglalta továbbá Mentechet (Myndus), a Meander által áztatott Aidint és Szarukhánt Káriában. Amil Ogli összes birtokai ugyanazon sorsra jutottak; Európában szintén számos területet hódított vissza Murád, melyeket Musztapha elfoglalt, így Gallipolit és Drinápolyt. A hódítás joga következtében mint egész Peloponneszus ura, ezt Paläolog Constantin császár testvérének adta át, ki ennek fejében őt hűbérurának ismerte el. Etoliában²⁾ Joan-

¹⁾ Karasu pasa fia, Szmyrna kormányzója Bajazed uralkodása alatt. Hires volt vakmerősége és hűtlensége által és úgy halt meg, hogy négy hóhér álmában agyonütötte.

²⁾ Ez az Achelousz és az Evenusz között Görögország ama része, melyet északon mellékágaival a Parnassusszal érintkező

nina is kaput nyitott előtte; több város a Sztrymon torkolatánál, Berkosz, Szettunion, Meszembria (Miszivre) meghódolt neki; Kasztriota János, Szkanderbég atyja, országaitól megfosztatott és Epirusz több kisebb, addig független fejedelme a porta hűbéresei lettek.

A Duna felé Szerbia despotájától Murád elfoglalta Szespiát, Novemontet és Szophiát (Ulpia Sardiciát), melyet Justinian a Hämusz tövénél épített, meghódította Szaitzát, Bosnia (Uszkub) fővárosát, elfoglalta Bulgária nagy részét, az egész Ypszala országot leigázta; Oláhország despotájának meghagyta a fejedelemséget 3000 nyílból és 4000 paizsból álló évi adó fejében; végül újra egyesítette mindazon országokat, melyeket Timur I. Bajazedtől elragadt.

Számos hódított területei közül egyik sem feküdt annyira szívéen, mint Thesszalonika, melyet a velenceziek től hódított meg, kik azt nemrég a görögöktől vették meg. Ezen már régóta nevezetes város keletkezése alkalmával csupán egy kis tanya volt, Thermesz néven ismeretes, a meleg gyógyforrásoktól így nevezve, melyek Thesszalonikától keletre és délre vannak. Innen van a „thermäi“ név is, melyet a thesszalonikai tengeröböl még sokáig viselt, miután a város nevét már megváltoztatta. E változtatás Antipater egyik fia, Kasszander idejében történt: ennek nejét, Fülöp és Olympia egyik leányát, annak atyja Thesszalonikának nevezte el, mivel e fejedelem, ugyanazon napon, midőn születéséről értesült, a thesszáliaiakat legyőzte és diadalának emlékét állandóan egy szeretett tárgyhoz akarta fűzni. Kasszander ezen tisztán egyéni emléket nemzetesítette azáltal, hogy egyik városra ugyanazon nevet ruházta. Mint Maczedonia fővárosa Thesszalonika a rómaiak előtt már akkor híres

Pindusz koronáz erdőkkel fedett hegycsúcaival, és melynek déli oldalát a corinthis tenger vize mossa. – Herodot III (Uranie) 73. -- Dionys Halicar. Lib. Strabo 1. X – Pouqueville, Utazás Görögországban III. köt.

Konstantinápoly bevétele után a latinok által Angelus Tivadar, császári-görög vérből származva, Epiruszban és Etoliában egy független fejedelemséget alapított; de midőn utódai alatt pártoskodás támadt, Murád egyesítette őket, a mennyiben az országot elfoglalta.

volt. 1205-ik évben, Konstantinápolynak bevétele után, a latinok által Thesszalonika ismét az új maczedoni vagy thesszalonikai királyság fővárosává lett, de 1252-ben a nicäai császársággal egyesítették. A törökök által többször elfoglalva és elpusztítva, Murád állandó birtoka lön. — A város kereskedése virágzó volt; kikötőjében az árboczoknak egész erdeje meredezett; Arábiából és a Vörös-tengerről számos hajó jött ide.

Murád ugyan nem alapította a janicsárok intézményét, de azok szervezetét javította és egész hadseregét szigorú fegyelem alá helyezte. Chalcondyle¹⁾ a katonai intézkedésekről vonzó adatokat közölt.

Kizárólag a szultán udvarában állandóan 6000—10,000 gyalogos szolgált. A foglyúl ejtett fiúknak 2—3 évet Ázsiában kellett tölteni, hogy a török nyelvet megtanulják. Ha már beszélni és írni tudtak, számra nézve mintegy 2—3000-et, a Gallipoli mellett állomásozó hajórajhoz küldték őket, hogy magukat a tengerészetben kiképezzék. Minden évben egy öltözetet s egy kardot kaptak. Innen a szultán udvarába hivattak és fentartásukra elegendő zsoldot kaptak, mely azután érdem szerint emelkedett. Erre ezután 10 vagy 50 emberből álló csapatokban tapasztalt tisztek parancsai alá helyeztetek és 2 hónapig szolgáltak; ezen novicziátus végével a szultán testőrségében tisztekké lettek; oly benső szolgálat volt ez, melyre csupán nemesvérű hercegek, vezírek, magas kincstári hivatalnokok és a császár apródjai bocsáttattak. A szultánnak egy vörös és két más sátra volt, melyek aranyhimzett nemezzel voltak fedve. A janicsárok által őrzött sátor-területen még 15 más sátor is állott, melyek különböző czélokra szolgáltak. A körön kívül táboroztak a porta egyéb főhivatalnokai, a lovászmesterek (mirakhor), a pohárnokok (serubdar), a zászlóvivők (mirulalem), a porta miniszterei (vezírek) és a szultán követői (tsaus). Mivel valamennyi hivatalnok nagy szolgakiséretet vitt magával, a hadsereg teljes száma igen tetemes volt. A janicsárokon, a szultán díszőrségén kívül, még 300 lovas szilindár (fegyverhordozó), kiket szintén a janicsárok közül válogattak ki, örködött a

¹⁾ Párisi kiadás, V. 122. l.

esászári sátor közelében; ezek után jöttek a gharibek (idegenek), így nevezve, mivel rendszeren Ázsiából, Egyiptomból vagy Afrika egyéb vidékeiről származtak. Ezek után következtek közvetlenül az ulufedsik (zsoldos csapatok), számra 800-an és 200 szípahi (előkelő törökök fiai), kiket a szultán apródjaival egészítették ki. A ruméliei és anatóliai pasa osztozkodott a hadsereg főparancsnokságán és maguk közvetlenül a szultán alatt állottak. Az ő parancsaik alatt állottak a szandsakbegek, kik, ha az uralkodó őket szolgálatába fogadta, a zászlóval a parancsnokságot több város felett kapták, melyeknek katonái és tekintélyes polgárai velük a háborúba vonultak.

A táborban uralkodó rend a következő volt: a lovasság szakaszokra oszlott és az arabok egyetlen vezér alatt harcoltak. A szilahsorokon (fegyverszolgák) kívül voltak még azabok, kik akkiamnak nevezve, egy hadtest gyalogost képeztek, s az utak rendezésére és más hasonló munkákra használtattak.

A táborok beosztása úgy a sátrak arányosságát tekintve, mint az ételmezést, bámulatraméltó volt; de a főtisztviselők, kik a szultánt kísérték, annyi málhalovat, lovat, öszvért és fegyverekkel és ételmi szerrel megrakott tevért hordtak magukkal, hogy a hadseregben több volt az állat, mint katona. Külön csapat volt az ételmi szerek szállítására rendelve. Szükség esetén az ételmi szereket a legjobb csapatoknak osztották szét. A sátrak rendszeres száma 10,000 volt, több vagy kevesebb, a hadjárat szükségére szerint.

Murád előtt és után az ázsiai és európai háborúkban számos török hadvezér tüntette ki magát. Röviden fel akarjuk sorolni neveiket és azon beglerbégek, beyek és nagyok neveit, kiknek családjában az állam legnagyobb tisztségei tényleg átörököltettek. Ezek közül legbatalmasabbak voltak a Tsendereli, a Timurtas és Ewrenosz család. Az elsőben a nagyvezirség Kaireddin pasa dédapától, Ali pasa nagyapjára, azután Khalil apjára, Ibrahim pasára, Murád nagyvezirére szállott át örökségképpen.

Ismeretesek Timurtas fiai: Urudjbeg, Rumélie beglerbége, Umurbeg, Oszmanbeg, Kermian helytartói, Yakh-sibég; ki Kolumbáczt ostrománál a főparancsnokságot

vitte és unokája Alibég, Karaszi helytartója. Ewrenosz 6 fia közül, kiket Chalcondyle¹⁾ sorol fel, kiválóan Isza tünt ki a Hunyady ellen viselt háborúban, úgyszintén több pasa és beg. Az évek hosszú sora óta e három család a veziri és beglerbégi méltóságot, de semmiesetre sem az öröklési rend jogánál fogva, az atyáról a fiúra hagyták.

Időközben az akindsik (portyázó lovasok) főparancsnosági, a lovászmesteri és pohárnoki tisztségek a Mikhaloghli, Szamszama, Tsaus és Elwanbég családokban örökösökké lettek. Ilyképpen az örökösség elve, mely a török birodalom némely intézményébe behatolt és végül gyökeret vert, sokban hasonlít az európai nemesség lényeges elveihez.

Murád hadvezérei közül a magyar történet kiemeli Ishak pasát, ki Boszniába való egyik betörése alkalmával esett el, Mezidet és Sehabledint, kiket Hunyady oláh területen győzött le és Kaszim és Karadsa beglerbégeket, kik a Hämusz hegyszorosai és a várnai mocsarak között gyilkoltattak meg. Vajjon Sehabeddin vagy pedig Seheinkule volt-e a második török hadsereg főparancsnoka, kit Hunyady Oláhországban szétvert? Valamennyi történetíró e pontban ellenmond egymásnak; mégis minden valószínűség szerint az utóbbi volt az, mivel ezen leveretés után Sehabeddin ismét feltünt, mint a heréltek főnöke és az első janicsár-lázadásnak Drinápolyba, valamint II. Murád harmadszori trónralépésének volt okozója. Thurakan a történetben a Peloponneszba és Epiruszba történt betöréseiről ismeretes. Mahmudbég, a szultán veje, ki a kanovitzai ütközetben foglyúl esett, Carambusz név alatt ismeretes. Hamzabég, Tsuneid, Yurkede pasa ellen elkövetett hűtlensége, a turcománok legyilkoltatása által szerzett magának a történetben átkos emléket. Szadsi pasa, ki már Bajezid harczaiban is fellépett és később Murád és fiának nősülése alkalmával mint követ szerepelt, II. Muhamed alatt ismét megjelenik a politikai színhelyen, miután már három fejedelem alatt szolgált volt. Ezen agg volt, ki a rendkívüli ázsiai katonaságot szaridsenek nevezte el.

1) Chalcondyle, bázeli kiadás, IV. 58. l.

Ezzel megismerkedtünk a Murád által behozott hadszervezettel. Ugyanazon szellem lengte át az államigazgatás különböző ágait is.

A törvénytudásnak, azaz hittudománynak és a jogtudománynak Murád alatt több kiváló magyarázója volt, noha nem voltak oly számosan és jelesek, mint II. Muhamed alatt. Molla Yekan, ki Aidinban született, s a nagy Fenarinak volt követője hivatalában, mint muderisz (tanár), mufti (a törvény első magyarázója) és kadi, Brusszában tanított, hol három unokájával, tudományosságának és tisztségeinek örökösével temettetett el.

Molla Yekannak nagy igénye volt kortársainak tiszteletére az által, hogy a következő kormány két legkitünőbb tudósát nevelte, Molla Kizrbeget és Molla Kuranit, II. Muhamed fiainak tanítóit. Említést érdemelnek még Molla Sukrullah, ki Karamania fejedelméhez való követséggel volt megbizva, ki maga részéről Molla Hamzát küldte a szultán udvarába; Molla Muhamed, másként Ayasszuluk, születéshelye Ephesus volt, a két tudós Mawlana Cherefeddin és Szaid Ahmed, kiknek melléknevek krimi volt, mivel Krimből származtak. A legjobb theologiai, csillagászati és jogtudományi írók közé sorozandók még: a persa Molla Szaid Ali, Mawlana Illés, Mawlana Ibu, Minas, Mawlana Katzi, Mawlana Ali Kodjhiisszari, Mawlana Mahomed Nicüából, Mawlana Fethulla Sirwanból, és Mawlana Hoszameddin Tocatból.

Murád kormányának seikjei között van két testvér, kik Yazidsi Oghli (az író fiai) név alatt ismeretesek. Ezek egyike, Muhamed Bidsan, egy nagy tanító költeményben az izlam dogmatikus és myszticus részét dolgozta fel. Gallipoliban élt és ott halt meg szentnek hírében. A másik testvér Ahmed Bidsan testvérenek arab művét „A szeretők fáklyái“ czímen törökre fordította. Mindkét munka, mint nyelvemlék, igen becses: mivel a nyelv ezen időben már csaknem meg volt állapítva: ez lényegesen különbözött öregebb testvérétől, az uigurok vagy a dsagataiok nyelvétől, melyet ó-töröknek hívtak, és az arab és persa szavak minden belekeverésétől ment maradt. E két fivér dervis volt a beiramiye rendből, mint Akbiük seik (fehér bajusz), kinek sirja

fölött Brusszában később egy mecsetet építettek. Egy napon, midőn Akbiik seikjéhez ment, leesett a fejdísz, melyet a dervisek koronájuknak neveznek. Ezen eseményben az isteni akarat kinyilatkoztatását és azon parancsot látta, hogy ezentúl turbánt viseljen. E nap óta letette azt, mely példát fia és tanítványai is követték. Szaid Nataat, ki Belgrádon született, a nagy seik Emir szultán nevelte fel, kit Bajezid udvarába kísért. Emir szultán házassága alkalmával e fejedelem nővérével, tanítványa Iszhak pasa nővérét vette nőül. Mint Bajezid, ki sógorának Brusszában egy mecsetet és egy kolostort építtetett, úgy Iszhak pasa és veje számára egy mecsetet és kolostort alapított, melynek dervisei később Abu Iszhak nevét kapták.

Azon időben, midőn Timur tatárjai Ázsiát elpusztították, Szaid Nataa, valamint ura és a tudós Fenari, hatalmukba estek; később valamennyien ismét szabadon bocsáttattak. Yildirim Bajezid, nagy erényeinek elismeréséül a szaidok és emirek, azaz a próféta rokonainak előjárójává nevezte ki. Az ünnepélyek alkalmával, melyeket II. Murád fiának Muhamednek körülmetélteésekor rendezett, Szaid Nataa az asztalra egy takarót terített, melyet sajátkezüleg készített, mely fényűzés az ottomanoknál mindaddig ismeretlen volt. Fia Szeinul Aleddin követte őt hivatalában mint a próféta rokonainak feje. Ali, Szeinul Aleddin egyik fia, költeményeivel lett híressé. Unokájának Asik Tselebinek köszönhető, ki Nagy Szuleiman alatt élt, az ottomán költők csodálatos életrajza. Ezen és más életrajzokban találhatjuk felsorolva a II. Murád idejében élt költőket. Ezek között említést érdemel a turkomán Amadeddin, kit születés-helye, egy falú után Bagdad közelében, Nizimnek is neveznek, nemcsak költői tehetsége, hanem szerencsétlen vége miatt is. Ő elfogadta Subli seik pantheisztikus tanait, melynek egész lényege ezen axiómán nyugszik: „Én isten vagyok“, és a mely nyilvánosan tanította, hogy az emberi lélek, az istenségbe mélyedve: azzal, mint az eső a tenger vizével egyesül; Amadeddin, Fazlullah Hurufinak volt lelkes híve, ki az abéczé betűit az ész jelképes jelvényeinek tekintette, melynek mind-egyike az ember egyik tagjának felelne meg: ezen alap-

gondolat szerint a koránt tisztán emberi munkának nyilvánította. Ily módon a népet a szófik tanának titkával megismertetni, nagy oktalanság volt. A jogászok kezeibe került, kiknek büntetőjogi rendszere keleten csakis valódi tényekkel foglalkozott; mindamelllett Halebben az ulemák által elítéltetett és elevenen megnyúzták. Munkái váltakozva perzsa és török költeményeket tartalmaznak; főmunkáját azonban „A divánt“, török nyelven írta.

Ámbár I. Mohamed, I. Bajazid uralkodása alatt több költő írt török költeményeket, egyik sem érdemel közülök kiválóan említést. Az első költő, kinek munkái értékkel bírnak, Amadeddin, II. Murád kortársa volt. Tehát e nagy fejedelem uralkodása alatt és termékeny befolyása alatt kezdett a török költészet némi fényt árasztani.¹⁾

II. Murád 1451. február 5-én halt meg, és fia Muhamed, ki akkor 21 éves volt, azt csak 3 nap múlva tudta meg. A hirt Drinápolyból Khalil pasa²⁾ nagyvezir egyik futára hozta Magnesiába. „A ki szeret, kövessen“, kiáltott ez fel, mialatt arab paripájára ugrott.

Két nap múlva fegyverhordozóival és futáraival Gallipoliba jött. Két napig tartózkodott itten, hogy megvárja kiséretének maradványait és Drinápoly lakosságának a thráciai Cherszoneszbe való érkezését tudtúl adja. A nép mindenfelől özönlött elé, hogy üdvözölhesse új uralkodóját. Mihelyt megjelent, a vezirek, a beglerbégek, az ulemák, a seikék, kik a város előtt egy mértföldnyire eleibe jöttek, leszálltak lovaikról, és gyalog Drinápoly kapujáig előtte mentek. — De a menet, mielőtt a városba lépett volna, megállott; azután mindnyájan a gyász jeléül, és hogy Murád emlékének utoljára hódoljanak, panaszos kiáltásokba törtek ki. Ekkor Muhamed leszállott lováról, siránkozott a jelenvoltakkal, és azután kezét nyújtotta a csókra; ezután a menet ismét megindult, és őt a szerailig kísérte.

¹⁾ Hammer, A török birodalom története, II. kt.

²⁾ Ducas, A görög birodalom bukásának története, XXXIII. 126. l. XI. told.

Másnap a szultán a vezirek jelenlétében és a fő-tisztviselők számos gyülekezetében trónra lépett. Sahin, a herétek feje és Ibrahim pasa közvetlen alatta ültek le; Iszhák pasa és Khalil nagyvezir kissé távolabb maradtak. Utóbbi, ki jelenlegi urát kétszer távolította el a legfőbb hatalomtól és száműzte, jól ismerte őt, sem hogy jóakarátára számíthatott volna. „Miért“, szóló Muhamed, a herétek fejéhez fordulva, „miért maradnak az én vezireim oly távol? Mond meg Khalilnak, hogy foglalja el rendes helyét: Iszhák pasára, mint Anatolia helytartójára bízom a gondoskodást, hogy atyám szent maradványait Brusszába vigye.“

Ily módon megerősítve magas tisztségében, Khalil pasa a szultán felé közeledett és megesókolta kezét. Iszhák pasa pedig, ki Murád halandó maradványait az utolsó nyugvóhelyre kísérte, a gyászmeneten rendkívüli pompát fejtett ki, az alamizsnapénzettel marokkal szórták.

Ekkor Muhamed megtartá az oly szenvedélyesen óhajtott hatalmat mindvégre. Egy fiatal ös, még az anya keblén, tette őt bizalmatlanná: mint Murád és a szinopei hercegnő törvényes fia, míg ő, Muhamed, csak egy rabszolganó fia volt, Ahmed talán a jövőben igényeket támaszthatott volna a trónra: Muhamed a fürdőben megfojtatá őt, abban a pillanatban, midőn a vigasztalhatatlan özvegy, ki mitsem sejtett, legújabb szerencsétlenségéről, gyermeke hóhérának szerencsekívánatait hozta.

Ezután ugyanazon halottaskocsi vezette az ártatlan áldozatot és annak atyját nagy pompával ugyanazon sírhelyre. — De az ily gyűlöletes tett fellázíthatta a közérzületet. Muhamed megsemmisítette az eszközt; ez annyit jelentett, mint megtagadni a gonosz tettet. Másnap a gyilkost, Alit, Ewrenosz egyik fiát, halálra huzolták. Ahmed anyját kényszerítették, hogy egy Iszhák nevű rabszolgához menjen nőül. Hasonló gyalázzal akarta Muhamed második mostohaanyját, Szerbia hercegnőjét is illetni; de attól félve, hogy az ilyen eljárás háborút okozna, ajándékokkal elhalmozva, visszaküldte atyjához és tetemes özvegyi segélyben részesíté. Ez volt Muhamed első fellépése.

Mara, Murád özvegye, éppen elhagyta Drinápolyt;

atyjának a szultán egy levelét hozta, melynek czélja volt, a két fejedelem közötti szövetséget szorosabbá fűzni, midőn Dragozes Constantin megjelent a szultán előtt, hogy őt a görög császár és testvérének Demetriusnak, Peloponneszosz despotájának nevében, üdvözölje. A legkegyesebb fogadtatás után Muhamed megesküdt, hogy az atyjától Demetriusnak ¹⁾ ígért békét fentartja; a görög követnek egyúttal ünnepélyesen megígérte, hogy a Sztrymon mellett fekvő néhány falú jövedelméből 300,000 aszpernyi összeget fog fizetni Urkhan, Szuleiman egyik unokájának fentartására, kit régóta a konstantinápolyi udvarban tartottak. — Hamis eskük, melyeket csakhamar megszegett; a nap nem volt messze, midőn a görögök a csatazajt hallani fogják. Mivel Muhamed sohasem érezett lelki furdalást azért, ha szavát megszegte, mihelyt azt önérdéke megkövetelte, ha erősebbnek érezte magát. A különböző államok követei egymás után érkeztek meg: Raguzából, ²⁾ kik a szultánnak felajánlották, hogy az atyjának fizetett évi adót 500 arannyal fogják szaporítani; Oláhország, Genua, Galata, Chios, Mithylene, a máltaiak és végül Hunyady követei, kikkel Muhamed 3 évi fegyverszünetet kötött. ³⁾

Miután a szultán ily módon, helyzetének szüksége szerint, a békét az európai szomszédhatalmakkal biztosította, személyesen Ibrahim bey, Karamánia fejedelme ellen vonult, ki Murád halálát hasznára fordítva, éppen egy hadjáratot indított meg, hogy a tőle elvett tartományokat visszanyerje. Mivel Ibrahim Muhamed tapasztalatlanságát akarta kizsákmányolni és őt egy azon időben különböző pontokon foglalkoztatni, Kermian, Aidin és Mentese régi fejedelmeinek több valódi és állítólagos utódait felbujtogatta, hogy e tartományokat elvegyék és örökségeiket elfoglalják. Muhamed Iszhák pasának, Anatólia beglerbegének parancsolta meg, hogy az ellenség ellen vonuljon; ő maga nyomban követte őt. De Akserba érkezésekor Ibrahim egyik követe békét kért tőle; a fejedelem, teljes meghódolásának jeléül, leányának kezét

¹⁾ Ducas, i. h. 130. l. — Chalcondyle, VII. könyv végén.

²⁾ Engel, Ragusa története, 175. l.

³⁾ Ducas, i. h. 131. l.

ajánlotta neki. Muhamed habozás nélkül fogadta el mindkettőt; mivel ő összes szomszédaival szárazon és vizen békeségben kívánt élni, hogy minden más gond nélkül valósíthassa meg terveit Konstantinápoly ellen. A görög császár egy éppen oly ügyetlen, mint rossz időben alkalmazott lépésével siettette az órát, melyben a rémitő álom Konstantinápoly meghódításáról meg fog valósulni.

Időközben Szkanderbég, a török hadsereg szerencsés üldözése után, visszatért fővárosába. Visszatérése igazi diadalmenet volt; a nép átvonulásakor tömegesen tódult elejébe. A harangok zúgása, a kürtök harsogása és az ágyuk dörgése közé az öröm kiáltásai vegyültek. Uranocontes, vitéz várórségének élén, volt a legelső, ki őt üdvözölte. Ily tisztelet jogosan illette őt. Mihelyt megjelent, Szkanderbég karjaiba borult. Hogy vitéz védelmének emlékét megörökítse, Emathiát hercegségre emelte. Valamennyi vitézt, kik oly bátran állottak oldala mellett, ajándékokkal halmozta el.

Kíváncsian, az oly vitéz ellenállásnak dicső színhelyét látni, ezer meg ezer idegen tódult oda a legkülönbözőbb országokból. Az egész keresztény világ részt vett Albánia örömeiben. V. Miklós pápa,¹⁾ ki szerencsés volt megérni, hogy az ellenpápa V. Felix lemondjon és így a nagy vallásszakadás megszűnt, Magyarország királya, Fülöp burgundi herceg Szkanderbéghez követeket küldtek gazdag segélypénzzel, hogy a súlyos háború bajait enyhítsék. V. Alphons, a nagylelkű, Aragonia, Nápoly és Szicília királya már régóta meleg bámulattal adózott az albán hős iránt: meg nem elégedve avval, hogy neki kincstárát megnyitotta, 300 ezer köből búzát és 100 ezer köből árpát küldött. — Azonban Szkanderbég nem volt az az ember, ki babérain elalszik. — Néhány, a pihenésre szánt nap után, komoly munka és elővigyázat lépett újra napirendre; a várost újabb erődítvényekkel

¹⁾ Parentucellii vagy Sarzannei Tamás. E bölcös pápa könyörögve kérte a görögöket, hogy a florenczi zsinat határozatait fogadják el, és az evangéliumi parabola szavaival megjósolta nekik, hogy ha a fügefa három évig gyümölcsöt nem terem, a törzse a gyökereikig ki lesz vágva, és a görög nemzet tönkre megyen.

vették körül és a védelmi eszközöket a támadási tudomány újabb vívmányaival a kellő arányba igyekeztek hozni. A tüzéség borzasztó hatásai egészen új rendszabályokat tettek szükségessé.

Annyi nyilvános és magános gond, annyi elmúlt, jelenlévő és jövődjö megpróbáltatás befolyása alatt, Szkanderbég szive mélyéből remélte, hogy azon bizonyos ígélet, melyet mult évben tett, feledésbe merült, vagy legalább annak teljesítését nem fogják sürgetni; és ha időt nyert, mindent nyert. Azonban várakozásában csalódott. Sőt a kérésekkel annyira sürgették, hogy engednie kellett. Engedett tehát a közkivátnak, és nőül vette a szép Doniczát, Arrianitesznek, déli Albánia leghiresebb és leghatalmasabb főnökének, leányát. A szomszédos fejedelmek, városok, népek, valamennyien részt vettek e szerencsés eseményben, a közbiztonság ezen óhajtott zálogában. Velence szerencsekivánataival dús ajándékokat küldött. De Alphons király ajándékai oly rendkívüli fényesek voltak, hogy Szkanderbég azokat eleinte el sem akarta fogadni. Hogy azokat vissza ne utasítsa, a spanyol követ heves nógatására volt szükség. Szkanderbég nem nyujthatott oly fényes ajándékokat, csupán dicsőségeseket; fegyvereket, lovakat, rabszolgákat, zászlókat, melyeket a törököktől foglalt el. Az albán néptörzsek harezias szelleme tornajátékokban, harezokban és játékokban nyilatkozott, melyekben az ügyesség a bátorsággal mérkőzött.

Szkanderbég már rég óta nem tekinthette meg birodalmának különböző határait, városait és vidékeit. Mindjárt a násziünnepélyek után megkezdte élettársával e fontos látogatásokat. Számos lovasság kísérte. Mindenütt megható hódolattal fogadták; a nép tömegesen tódult elébe, meleg szerencsekivátnokkal fogadta, és a fölctet lombokkal hintette be. Itt a gazdagok felajánlott ajándékaikat e szavakkal adták át neki: „Fogadd el, Szkanderbég, fogadd el; vitéz kezeidben a mi ajándékaink vassá leszen, hogy magunkat megvédhessük.“ Másutt a szegények meghatótt szivvel kiáltottak feléje: „Nincs egyebünk, csak karjaink és sziveink, s azok a tied.“ Midón Szkanderbég Macedónia határaitra érkezett, egy ideig Alsó-Dibrában tartozkodott; a törökök rende-

sen itt törtek be Albániába. Elhatározva, hogy előttük e bejáratot mindenkorra elzárja, Modrizza magas hegyén egy várat építtetett. Innen egy nagy földterületet lehetett belátni. A munkások védelmére 4000 katonát állítottak fel. Azonban az ellenség meg sem kísérelte, a munkát megzavarni.

Ezen új állás nagy előnyöket nyújtott: egyrészt ezentúl a törökök közeledését ágyúlövésekkel lehetett messzire tudtúl adni, és megelőzni minden megtámadást; másrészt adott jelre a föld népe a vár falai mögött és az erős várórség ótalma alatt biztos menhelyre találhatott.

Különben sok elővigyázati intézkedést nem lehetett tenni; mivel egy rettentő ellenség övezte fel Ottoman kardját. Az alig 22. éves Muhamed már is hirdette, hogy mi lesz egykor. Atyjának két izben, 1443-ban és 1446-ban történt lemondása alkalmával, kétszer lón szultán és kétszer lett ismét alattvaló, de nem halálos gyűlölet nélkül azon hű tanácsadók iránt, kik a birodalomnak dicső védőjét újra visszaadták; ha bosszúját el is halasztotta, az még sem volt kevésbé engesztelhetetlen.

Homályos előadásba burkolta gondolatait. Egyik tanácsosa egy napon kérdezni bátorkodott tőle, a nagy készülődések oka után: „Ha szakállam egy szálla tudná“ válaszolt nyersen Muhamed, „kitépném és a tűzre dobnám.“

Mindenkor mosolylyal ajkán hirdette ki a halálosítéletet.

Az ij-lövészet volt kedvencz foglalkozása; ajánlotta azt csapatainak, főleg a janicsároknak, és egy arab monda alapján, gyakran elmondta nekik, hogy Gábor arkangyal egyszer Ádámnak, midőn neki megjelent, egy ijat és nyilat nyújtott át e szavakkal: „Használd e fegyvert, ez Isten ereje.“

Egy török író személyét különösnek írta le: „Sas orra hasonlít a papagáj esőréhez, mely eseresznyét tör; fekete szakálla oly vastag mint összesodrott aranyszállak; és a bajusz úgy ékíti ajkait mint a barolinlevelek, melyek a rózsabimbón fekszenek.“ Fekete szemei kicsinyek voltak, tekintete eleven és fénylő, termete közép magas és szép formájú. Minden testi gyakorlatban ügyes, a

kard forgatásában, a dserid dobásában a legtűzeesebb paripákat megzabolázta. Ruházata a következő volt: bő nadrág, lebegő felsőkabát, sárga himzett félczipó, hengeralku turbán, különböző színű selyemszövetből. Mivel szerette a pompát és fényt, ruhái, fegyverei, gyeplője, nyerge és a lovak esótárai ragyogtak az aranytól és ékszerektől.

A veszélylyel szemben nyugodt, óvatos, fáradhatatlan, vállalataiban kitartó, önérzetéhez hasonló belátással, az igazságtalanságot és jogtalanságot, mikből saját élete a leggyalázatosabb példákat nyújtotta, másokon, ha azoktól semmi előnyt nem húzhatott, irgalmatlanul fenytve, végtelen erővel felfegyverezve, vitéz fanatikus csapatok élén, akaratán kívül más lelkiismeret nélkül, magán kívül más hit, más Isten nélkül, és a legundokabb szokásokkal boritva, Muhamednek, hatalmával és kicsapongásával a világot rettegésbe kellett ejtenie.

Ez volt az ellenség, mely ellen Szkanderbégnek folyton harcolnia, a rettenetes uralkodó, kit folyton megverni kellett.

Az új szultán szemében Albánia már előre el volt ítélve. De gyűlöletének kitörését egy pillanatig még késleltette. Mivel arról értesült, hogy Geangir shah ellene nagyban készülődik, Szkanderbégnek békét ajánlott, igen csekély évi adó feltétele alatt: de mint atyja Murád, ő is visszautasító választ kapott. Hogy ezt nyilvánosan megerősítse, a török területre valóságos razziát intézett, és embereit zsákmánynyal megrakva vezette vissza, miután Macedónia határán elegendő haderőt felállított. Krojába visszatérve, a város legelőkelőbb polgárait és tisztjeit azonnal egybe hívatta. A terv, melyet eléjük terjesztett, de mely nem talált tetszésre, a következő volt: a kedvező alkalmat, hogy Muhamed a perzsákkal volt elfoglalva, arra akarta felhasználni, hogy Svetigrádot visszafoglalja vagy Belgrádot (Epirusz végső szélén) elfoglalja, azután hogy a törökre rontson, és így a szent atyától, Alphons királytól és más fejedelmektől küldött segédesapatokat nem Epirusz kizárólagos hasznára, hanem a kereszténység általános javára fordítsa.

Sokkal vitézebb és odaadóbb, sem hogy a bátortalanság gyanújába esnék, Uranocontes, ki mindnyájuk

nevében szólott, kifogásait őszintén előadta; ezek okosak voltak és Szkanderbég engedett azoknak. A kívánt hadjáratot tehát más időpontra halasztották. Szkanderbégnek különben nem volt szüksége, hogy a szultánt kihívja; ez, ki a háborút a perzsákkal megszüntette, nem késett, magáról jelt adni. Szkanderbég, Hamzatól kísérve, Petralbában újra találkozott fiatal feleségével, egy üde, kedves vidéken, hol Woitzawa, Szkanderbég anyja, a nyarat rendesen töltötte; télen Kroíába vonult, s ha a törökök Albániát fenyegették vagy megtámadták, egész háztartásával Colchinoba, egyik velencei tengeri városba, vonult vissza.

A vár egy magaslaton állott, melynek tövénél egy tág síkság terült el, mely a természet minden adományával volt diszitve, és az emberi kéz által a legesodálatsabb módon volt művelve. E termékeny mezőség körül szűk völgyek feküdtek, sűrű erdők, és hogy a megtámadástól biztonságban legyenek, számos katonai örök állottak.

Alig élvezett ott Szkanderbég néhány percnyi nyugalmat, midőn Muhamed fenyegető készülődéseiről értesült. A fejedelemlőt gyorsan Kroíába vezette vissza, összehívta a rendelkezésre álló katonaságot, és csupán 5000 emberrel Alsó-Dibrába vonult; mivel ez volt a rendes állása, a honnan az ellenség mozdulatait megfigyelte. Mózes egy másik hadtesttel a határon állott: meg volt neki hagyva, hogy egyedül ne bocsátkozzék ütközetbe, hanem várja be, míg mindkét hadtest egyesülhet.

Nem mult el 10 nap, midőn Modrizza ágyúi az ellenség közeledését hirdették. Szkanderbég a sötét éjjel óltalma alatt azonnal a törökök ellen vonult. Ezek Hamza pasa (azonos nevű Szkanderbég unokaöccsével) vezérlete alatt gyors menetben közeledtek. Miután Mocrea hegyen átkeltek, megállapodtak a völgyben, mely e hegy és a Modrizza között terül el, és a másodikat kezdték megmászni, hogy a túlhan fekvő síkságot elborítsák.

Örvendve, hogy az epiruszi éberségét ily módon kijátszották, minden habozás nélkül előre hatoltak, midőn Szkanderbég rejtekéből lavina módjára rájuk vetette magát: ló és ember, minden tarkán-vegyesen gurult a

hegy tövéhez. A gyalogság egy része azokat támadta meg, kik a csúcsot már elérték, a lovaknak levágták térdesuklóját és legyilkolták a katonákat. Egy más oldalról Hamza, nagybátyjának parancsára egy erős lovas csapatral egy kevésbé meredek lejtő mentén elővonult, és a völgybe hatolva, levágta az egész ellenséges előcsapatot. Itt magát a pasát is elfogta. 7000 török esett el. Összes zászlóik, málhájuk a győztesek kezeibe került, kiknek alig volt 34 ember veszteségük.

Szkanderbég akarta, hogy a keresztény Hamza egyedül diadalmaskodjék a török Hamza fölött; az egész zsákmányt azután katonáinak engedte át, tovább vonult, hogy a határokat megtekintse és néhány nappal karácsony előtt ismét Kroïába tért vissza.

A harezban rettenetes, ugyanezen férfiu a csata után foglyaival jóindulattal bánt. Az ily bánásmód bámulatba ejtette a pasát, és bátorságot adott neki arra, hogy kikérje a kegyelmet, miszerint magát és bajtársait kiválthassa. Kérését meghallgatták, a váltságdíj megállapított, és két magas rangú fogoly ment Drinápolyba a szultán beleegyezését kikérni.

Az alkudozás elhúzódott; Muhamed az új vereség miatt feldühödve hadvezérét majd árulással, majd oktalansággal vádolta; de végre mégis engedett, a mi nála ritka esemény volt. Miután Szkanderbég a kialkudott összeget megkapta, a felénél többet unokaöcsésének adott által; a többi Modrizza harezosai és Mózes csapatai között osztatott szét. Hamza, nem kevésbé nagylelkűen, mint nagybátyja, az ő részét katonáinak engedte át. A pasa azonban Szkanderbéget nehéz szívvvel hagyta el; sőt állították, hogy vele Muhamed ellenséges tervéről és az eszközökről, melyekkel azokat meg lehetne hiúsítani, fontos dolgokat közölt.

Utóda már is ki volt nevezve; Debreasz, épannyira elbizakodott, mint hires vezér, igyekezett a veszélyes tisztséget elnyerni. Habár egy pillanatra habozott is, midőn halotta, hogy Hamza pasa Szkanderbég bámulatos hőstetteiről és csodálatos harezi szerencséről miket beszélt; de az önbizalom csakhamar ismét felülkerekedett benne, és telve reménnyel indult neki a hadjáratnak.

Miután 15.000 ember élén gyors menetben a Polog

hegyen túl egy tág síkságra jutott, mely Bulgáriát Epirusztól elválasztja, letelepedett, hogy megvárja a másik napot. Az egyik oldalon Mocrea hegység emelkedett; a másikon Szkopia feküdt, egy városka az Obresca és Verbász összefolyásánál. A szkopiai gazdag völgyben mindenfelé művelt földek és számos lakó épületek fekszenek; néhány domb zárja be a síkságot és a Polok hegységgel érintkeznek.

Itt nem remélt meglepetés várt a vakmerő pasára.

Hogy őt egy hosszabb hadmenet fáradságától megkímélje, Szkanderbég 6000 emberrel ment elébe. Midőn megfelelő távolságban volt, Mózeset kémnek küldötte ki. Ez, csupán 10 emberrel, átbujkált a bokrokon és a hold fénye mellett sikerült neki az ellenség számát és fekvését alaposan kifürkészni.

Szkanderbég, ki most teljesen értesítve volt és az éjet fel akarta használni, siettetten az előre vonulást. Mintha a Mocrea-hegyről való lejövetelüket fedni akarta volna, az ég a síkságra lépésük előtt beborult. De a jelenet csakhamar megváltozott; viharos szél támadt, vakító villámok az egész vidéket lángra gyújtani látszóttak és borzasztóan menydörgött; záporosó árasztotta el a talajt. Vajjon szerencsétlen előjel akart-e ez lenni? Babonás félelem kezdte az albán hadsereget megszállni; mindenki ijedt tekintettel kérdezni látszott bajtársát. Szkanderbég észrevette ezt; éleződött e meghökkenés felett, kedélyesen lehordta az előcsapatokat, mosolyogva megrázta a zászlóvivőt és így szólt: „Rossz próféta, elveszít-e a fejedet? Előre az ellenségre, ne törődjünk e márcziusi esővel. A szép idő mindjárt vissza fog térni.“

Alig mondotta ki e szavakat, midőn az eső megszünt, a csillagok ragyogni kezdtek és a hold ismét előbukkant; a hadcsapat örvendve folytatta útját és Debreasz előtt állottak a férfiak, kiket ez távol hitt. Eleinte csak apró csatározásokba bocsátkoztak. Mózes, ki övéiben nem találta a szokott erélyt, azok élére állott, hatalmas támadást intézett és kényszerítette az ellenséget, hogy a főhadtesthez vonuljon vissza. A pasa mindazonáltal azt hitte, hogy ezen első támadással a dolognak vége lesz; miként tételezhette volna fel, hogy ily nyílt területen komoly támadást fognak ellene intézni? Főhadtestét te-

hát igénybe se vette, de csakhamar belátta csalódását, mivel az egyik Muszakhi, Szkanderbég egyik sógora, kinek parancsa volt, a bal szárnyon csupán apró csatározásokat vívni, hevesen a török vonalra vetette magát és azt keresztül törte. E rendetlenség láttára Szkanderbég a középhadra vetette magát és a pasát kereste, mivel főelve volt mindig azzal kezdeni a harcot, hogy a hadvezért lerázza nyakáról: „Ha a fej le van vágva“, szokta mondani, „a törzs magától esik.“ Azonban Debreasz a balszárnyhoz sietett, hogy azt ismét rendbe hozza. Szkanderbég, mindig a pasa visszatérésére várva, leverte az első sorokat. Ekkor a harcziás Mózes tovább nem tartóztathatta magát, az ellenséges csapatok közé hatolt, megragadott egy török zászlót és azt, mint egy felhívást a győzelemre, társai felé dobta. E győzelmi jel fellelkesítette őket; mindenki meghátrált az albánok előtt. Dühösen, magán kívül rontott ekkor elő Debreasz. De míg magát hiába való fáradságban fárasztotta, hogy a hadsereget ismét rendbe hozza, Szkanderbég, ki őt észre vette, lándzsát szegezve neki rontott, leszúrta és földre terítette. Ekkor meghátrált az ellenség és felbomlott: Mózes és Muszakhi üldözték a menekülőket, karddal nyomukban; e rendetlen futás alatt több török veszett el, mint a csatában. Veszteségük körülbelül 4000 ember volt. Ha Szkanderbégnak íjászai és puskásai lettek volna, kevés menekülő került volna ki a hasonló sorsot. „Valóban rendkívüli körülmény“, mondja Barletius és leírói, „hogy egyetlen albán sem gyilkoltatott vagy sebesült meg.“ Hogy ily túlzást elhiessen az ember, nem kevésbbé rendkívüli könnyen hívőségre volt szükség. De tény, hogy az albánok vesztesége igen csekély volt.

A csata után az epiruszi fejedelem őszinte lelkesedéssel magasztalta összes tisztjei előtt Mózes csodálatra méltó vitézségét; sajátkezüleg átadta neki a török hadvezér lovát és fegyvereit. A többi vezérek és katonák szintén megkapták a zsákmányból a maguk részét. Egyeseknek foglyokat adtak. Midőn Muszakhi egy fiatal, nemes magatartású törököt kapott, az úr és a fogoly között sajtászerű vita támadt. Az utóbbi azt kérdezte Muszakhitól, vajjon minő váltságdíjjal volna megelégedve. 200 tallérban egyeztek meg, melyet a fiatal ember egy

elrejtett zsebből vett elő, azonnal kifizette és búcsúzni készült. Ekkor az albán így szólott hozzá: „Megállj te, tréfálsz-e, vagy valóban a saját pénzemmel szándékozol engem kifizetni? Valamint személyed, úgy pénzed is és minden, a mi nálad van, az enyém; mert egy hadi fogolynak semmi sem a sajátja.“ Mivel a török ezen állításnak nem igen örült és az albán rendithetetlen meggyőződéssel védte álláspontját, a kérdést Szkanderbég elé vitték. „Valóban“, mondá ez, „a kérdés sajátyszerű! mivel mindketten olyasmi felett perlekedtek, a mi az enyém. E pénzt nem ajándékozhattam neked, Muszakhi, mivel arról mitsem tudtam és neked fiam, jóságommal nem kellett volna visszaélned, mivel a hadi szabály szerint életed is a győző kényétől függ; annál kevésbé tarthatsz valamit a saját birtokodnak. Mindamellet, hogy saját ügyemben bíró ne legyek, kérdem, nem volna-e helyes, ha a hadi törvény szigorú alapelvét egy fogoly kedvéért enyhítenők? Bizonyára nem. Szabad akaratból tehát most mindent neked ajándékozok, Muszakhi, de te is add meg a fiatal embernek szabadságát!“

Egyelőre Szkanderbégnak a törököktől mitsem kellett félnie és ezért tervét, hogy Szvetigrádot vagy Belgradot elfoglalja, újra elővette. Miután a dolgot komolyan megfontolta, az utóbbi hely ostromára határozta el magát.

De erre a kedvező siker kilátása nélkül nem akart vállalkozni. Tapasztalata pedig megtanította, hogy a nyílt csatákban oly hatalmas albánjai az ostromlásban kevésbé ügyesek.

E tényállás következtében az epirusi fejedelem királyi barátjához, Alphonsohoz fordult; levelét következőleg kezdte: „Katonáim, igen katolikus király! csupán férfiak ellen tanultak vívni; de a mi falakat illeti, azokhoz nem igen értenek.“

Azonnal küldtek neki 500 puskást, ugyanannyi kézi íjászt, ágyút és tűzért. E segédesapatokon kívül még pénzt, 300,000 köböl búzát és 100,000 köböl árpát küldött. A válaszirat egy tréfával végződött: „Olaszaim“, írja a király, „igen vállalkozók; jól ügyelj, nehogy a törökökkel való összeütközés előtt azzal töltsék idejüket, hogy az albán férjek nyugalmát megzavarják.“

A 8000 főnyi lovasságból és 7000 főnyi gyalogosból

álló ostromló hadtest csakhamar megjelent Belgráde alatt. A várban, mely meredek sziklán állott, csupán 1000 főnyi várórség volt. A kormányzó az összes polgárokat, kik mint epirusziak és keresztények neki több nyugtalanságokat okoztak, mint segélyt nyújtottak, szívesen elűzte volna a várból; de igen sokáig késett, és az ellenség megjelenése az intézkedéseket lehetetlenné tette. Miután az ütegeket felállították, megkezdték a tüzelést. Miután negyed napon a rések igen tágak és az árkok falromokkal csaknem telve voltak, Szkanderbég az ágyúkat visszavezettette, és nap felkeltekor kezdetét vette az ostrom. A csapatok vígan törtek elő, midőn két békekövet jelent meg. A fejedelemhez vezetettve megkérdezték, minő feltételeket szabnának a várórségre, ha rögtön megadná magát. „Életet és szabadságot, semmi mást.“

Mivel a válasz az ostromlottak előtt igen keménynek látszott, egy havi fegyverszünetet kértek, és kötelezték magukat, a várat feladni, ha addig fel nem mentetnének. Midőn Szkanderbég az újabb ajánlatról értesült, azt lehetetlennek és nevetségesnek találta. „A következő éjjel még engedem nektek“ válaszolt „hogy kevésbbé el nem fogadható feltételekről gondoskodjatok. Ha ezen idő elmúlt, egy általános roham meg fogja nektek mutatni, vajjon azért jöttünk-e mi ide, hogy benneteket egy hónapig keresztbefont karokkal nézzünk.“ — Azon hibát követte el, hogy ezen oly böles határozatot a haditanács elé terjesztette, mely 16 napi fegyverszünetet határozott el, és azon még nagyobb, hogy e fegyverszünetbe beleegyezett. Szkanderbégnek, ki ha kezében volt fegyvere, fékezhetetlen tetterőt fejtett ki, az ügyvitelben nem egyszer hiányzott az a szívósság, mely egészséges értelemmel szövetkezve első rangu tulajdonságot alkot. Bámulatra méltó rettenthetetlensége nem mindig volt képes a túlságos engedékenységből eredő hátrányokat jóvá tenni.

Belgráde alatt ezt szomorúan kellett tapasztalnia. Muhamed, ki már régóta tervbe vette Konstantinápoly bevételét, clóvonulni szándékozott, hogy azt megkezdje, midőn Belgrade ostromlásáról értesült. „Mi“, kiáltott fel bosszúsan, ismét Epirusz és mindig Epirusz az, mely terveimnek útját állja! E nyomorult fészek nekem király-

ságokba fog kerülni!“ Hiába figyelmeztette néhány véletlenül közelében levő pasa, hogy hagyja békében a kis fészket, hogy kizárólag nagy hódításával foglalkozhassék. „Nem!“ válaszolt ezeknek „Konstantinápoly nem vész el kezeim közül; de ha Belgrádet veszik el tőlem, talán soha sem szerezhethném azt vissza.“

És 40,000 lovasság azonnal parancsot nyert, hogy Belgráde alá vonuljon. Szewali volt parancsnokuk. Ura ismételtén kiáltotta neki: „Menj oda, annélkül hogy az ellenség tudná, hogy elindultál“: ez mindenestre helyes tanács volt; a háború magával hozza az ilyesmit, de a háború gyalázatos fondorlatra semmi esetre sem jogosít fel: két fizetett orrgyilkos vegyült ugyanis a katonák soraiba; Szkanderbég halálát sok pénzzel akarták megjutalmazni.

Gyorsan, mint azt ura akarta, előzte meg Szewali a hirt; megérkezését maga hirdette ki.

Minő volt a keresztény hadsereg állása?

Szkanderbég 1000 főnyi gyalogossal és 3000 főnyi lovassal egy hegy tövénél, a város közelében táborozott; Tanusziosz és Muszakhi a többi hadesapatokkal a tágas síkságon voltak. Elöl felállított örök fedezték őket és 25 embernek, kik Belgrádetől meglehetősen távol egy magas hegyen állottak őrt, az ellenség támadása esetén, nagy tüzet kellett volna gyújtaniok. Akár árulás, akár az éberség hiánya okozta, de a jeladás elmaradt és a törökök tömegesen Tanuszioszra és Muszakhira rontottak és minden oldalról körülzárták. Midőn az albánok a meglepetéstől magukhoz tértek, megkísérelték ellenállani; de hasztalan; sokan elestek, többek között Muszakhi, miután a vitézség csodatetteit vitte véghez. Szkanderbég odajötte vetett véget a vérengzésnek. Már előbb is oda-sietett volna, ha emberei nem kérik, hogy várja meg a kedvező alkalmat. Ilyenkor az epiruszi fejedelem reszkedett a hevességtől, mint a lelánczolt oroszlán, mely ordítva tartja készen a támadásra iszonyu fegyvereit. Ily heves kedélyállapotban Szkanderbég arcán feltünő változás ment végbe. Felső ajka kettéhasadt ilyenkor és a vér ívben frecscent elő. Az egy pillanatig elfojtott vihar kitörése ez egyszer oly rendkívüli volt, hogy Szewalinak minden erejét meg kellett feszítenie, hogy an-

nak ellenállhasson. Szkanderbég, ki a pasát környező csapatokat már áttörte, már győzelmesen közeledett feléje, midőn a két orrgyilkosnak sikerült közelébe jutni. Mihelyt egy erős lovascapat, mely őket támogatta, Szkanderbéget embereitől elszakította, mindketten a karddal markukban reá rontottak. Miután Szkanderbég a csapások egész özönét egy ideig magáról elhárította, az egyiknek, Barakhinak kettéhasította fejét és holtan lábaihoz vetette. Amath, a másik, e rettenetes tusában, elejtette kardját, kétségbeesetten és a dühtől reszketve rontott Szkanderbégre, remegve átkarolta és igyekezett őt a nyeregről levetni, jóllehet a borzasztó ütések következtében, melyeket e rémitő ellenfél reámért, maga is már lerántatott lováról; de csakhamar eleresztette, megingott és véresen a földre hullott: Szkanderbég kardját hátul a nyakába döfte és levágta fejét. Ily módon ellenfeleitől megszabadulva és embereivel ismét egyesülve, újra a törökökre rontott és karjával irgalmatlan bosszút állott annyi elesett harczos halálán. Minthogy már sötétedett, Szewali a harcot befejezte és Szkanderbég, túzárságát cserben hagyva, egy sűrű erdővel borított hegyre vonult vissza, mely Belgrádetől félóránnyira feküdt.

E szomorú napon 5000 emberét veszítette el; csaknem az egész nápolyi segédcsoport tönkre ment. Thopia György, Tanusziosz testvére, nyílakkal borítva és élettelelenül csaknem az ellenség hatalmába került, midőn övéi fölemelték, egy lóra kötötték és a keresztény hős holttestét a kereszt zászlaja alá visszavezették. A törökök vesztesége tetemes lehetett, mivel Muhamed, midőn a háború egyes részleteiről értesült, nem állhatta meg, hogy fél ne kiáltson: „Noha győztes, mégis legyőzöttnek tekintem magamat.“ Katonái gyalázatos undokságokat követtek el: így, hogy győzelmi jeleket vigyenek magukkal, a sebesülteknek, kik még lélegzettek, levágták fejüket; de mivel a roppant hőség miatt e testrészek csakhamar rothadásnak indultak, lenyúzták azokat és csupán a bőrt megtartva, azokat szalmával töltötték meg. Minél rettentőbb volt az illető életében, annál inkább gyalázták meg, mint holtat. Ez okból a vitéz Muszakhin a legocsmányabb meggyalázásokat követtek el; testrészeit, melyeket 20 csatamezőn szerzett annyi nemes seb

látszott megszentesíteni, levágták és szerte szórták; az alak-talan testesonkok százával bűzősítették messzire a vidéket.

E vereség hírére Albánia gyászba borult; mint mindig ilyen esetekben, a nép könnyühitűsége most is túlozta a szerencsétlenséget; de ezen ijjedelem közepett is, a Szkanderbégről táplált jó vélemény, legesekélyebb csorbát sem szenvedett; az általános hír szerint a vereséget ezen emberfölötti vitéz egyedül élte volna túl, a ki mindig sebesíthetetlen és mindig Isten kezének védelme alatt áll.

Ez volt Szkanderbég első veresége; ennek következményei igen szerencsétlenek lehetnének: vajjon nem fog-e az albán nép tettereje megrendülni? A keresztény fejedelmek továbbra is fognak-e segítyt nyújtani? A harc, e nemzeti és vallás-harc továbbra is lehetséges-e?

Ily fontos kérdések nyugtalaníták Szkanderbéget, midőn a csapások közül az előre legkevésbé látható érte őt: főembereinek legjobbika, legbizalmasabb barátja, dibrai Mózes elárulta fejedelmét, hazáját, vallását és az ellenséghez pártolt. Talán a szultán minden aranyja nem tudta volna erre birni; de Albánia koronája, melyet neki felajánlottak, győzött hűsége felett. Noha szive mélyén találva, Szkanderbég ezen elpártolásról csak mérsékelt kifejezésekben beszélt; sőt azokat is elnémította, kik azt állították, hogy az már régebben az előtt lón elhatározva. „Adná Isten“, kiáltott fel azután néhány pillanat mulva, „hogy Mózessel minden árulás és minden szerencsétlenség elhagyta volna Albániát!“

Miután csapatait elbocsátotta és Alphons királyt az utolsó eseményekről értesítette, átkarolta nővérét Maniszát, Muszakhí szomorú özvegyét, gyermekeinek gyámjává Tanuszioszt rendelte, s átengedte neki férje egész birodalmának vezetését és haszonélvezetét. E bizalom teljesen helyén való volt; mert a nővér méltó volt fivéréhez. Itt értesült, hogy Nápolyból a király követsége érkezett Kroíába. Sietve tért oda, hogy azokat fogadhassa. Alphons gazdag ajándékokat küldött neki, és újra rendelkezésére bocsátott újabb segédsapatokat és segédeszközöket.

E közben Szewali győzelmi pompa között vonult Drinápolyba. Legelől jöttek a keresztény foglyok hátra kötött kezekkel; a zsákmányúl ejtett keresztény zászlókat előttiük vitték; azután jöttek a fegyverek, a zsák-

mány, az undorító koponyák, melyeket az utcán széjjel szórtak, és melyeket a gyerekek játszásra használtak; a büdös szalmát, a mivel meg voltak töltve, egyenlő értékűnek tartották az aranynyal.

Az olasz foglyok közül a fiatalokat a legtöbbet ígérőnek adták el: az öregeket és sebesülteket elevenen nyársra húzták; úgyszinte igen sok albánt. Egy sem tagadta meg e kínok között Istenét, mindenki vigaszt talált abban, hogy mint vértanú annak nevében hal meg ily módon, ki mindenkiért meghalt.

Ily büntetések Muhamed gyűlöletének kedvesek voltak; de a mi leginkább hízelt neki, az Mózes jelenléte volt, ki mindaddig fejedelméhez oly hű, ellenségei előtt oly félelmetes volt. A világ szemében nem volt-e ez a legjelentékenyebb győzelem; Albánia szemében egy elkerülhetetlen leveretés előjele? Mózeset elhalmozták kedvezésekkel és azonnal tetemes évi díjat kapott. De a mit sürgősen kért, azt meg nem szerezhette, egy Szkanderbég ellen vezetendő hadsereg fővezérletét. Muhamed, a tél közeledését okúl hozva, azzal válaszolt, hogy jobb lesz a tavaszt bevárni. Sokkal óvatosabb, semhogy előzetes megpróbálás nélkül egy árulóban megbíznék, és jól tudva, hogy a ki egyszer árulkodott, ismét elárulhat, fentartá magának az eszközöket, hogy új szolgájának őszinteségét kifürkészsze.

A szultán mégis, hogy érzékenységét kimélje, más hadvezért nem küldött Epirusz ellen.

A tél tehát elmúlt minden ellenségeskedés nélkül a törökök és albánok között.

De a vétkes nagyravagyás, mely e tiszteletreméltó vitézt árulóvá tette, Mózesnek nem hagyott nyugalmat. Folyton megújította kérését; szavai szerint, fellépése alkalmával Epiruszban az egész lakosság, főleg a diberek, zászlaja alá sietnének. Muhamed éppen a görög birodalom ellen gyűjtötte haderejét; 15,000 embert abból elválasztani, nem okozhatott hátrányos gyengítést. Mózes megkapta őket, és 1453., a kereszténységre oly szomorú emlékü év február 15-én hagyta el Drinápolyt, és mindaz ellen indult, mit szive addig szeretett, mindaz ellen, a mit karjával oly vitézül védelmezett.

NEGYEDIK KÖNYV.

1453.

Konstantinápoly ostroma Muhamed által. — Hős védelme. — Constantin (Dragozes) császár nemes halála. — A város bevétele és pusztítása.

1261-ik év július 24-ről 25-re viradó éjjel történt, hogy Strategopulus, a Nicäában uralkodó császárnak, Paläolog Mihálynak hadvezére, 20,000 görög élén Konstantinápolyba vonult, és II. Balduin, az árnyék-király félelemmel telten a hajón megfutott.

Igy végződött 57 évi fennállása után a latin császárság.

Egy böles agg férfiú Tornices könyvezett, midőn földieinek Konstantinápolyba való diadalmas bevonulásáról értesült. Midőn e felett csodálkoztak, így kiáltott fel: „Nem látjátok-e, hogy az ország a pusztulásnak van átengedve. Minden javat a földművelés ad, és nekünk már nincsenek földjeink. Katonáink Byzancez buja kéjeiben majd elgyengülnek, és azután a törökök lerohannak hegyeikről, megtámadják Európát és elfoglalják Konstantinápolyt. Ezért sirok én!”

Két század mulva a jóslat beteljesült.

Ottomán halála óta 1452-ig, azaz 126 évi időtartam alatt, ennek 6 utóda, Urkhán, I. Murád, I. Bajezid, I. Muhamed, II. Murád és II. Muhamed, a görög birodalomtól elvették Kis-Ázsiát, Thesszáliát, Thráckiát, Bulgária egy részét, a Fekete-tenger partvidékének több mint fele részét, az Archipelagus néhány szigetét és a Boszporusz bal partját. Ama harci politika szerint, mely

szerint fővárosukat mindig a legutóljára elfoglalt országba helyezték, a birodalom székhelyéül Drinápolyt tették.

Midőn az utolsó görög császár, Paliológ Constantin vagy Dragozes (e nevet anyjától vette) a roskadozó trónra lépett, a császárság csupán Konstantinápolyból, Lesboszból, Achajából és Moreából állott; s e mellett a görög fejedelmek, kik e tartományok felett uralkodtak, a byzanci császár főuralmát csak igen kis mértékben ismerték el. El lehet mondani, hogy ezen időben a főváros körfala a császárságot, mint valami foglyot kerítette be. Az egész roppant nagy testből csupán a fej maradt, és a fej is alig élt már.

A Szuleimánok és Murádok gondolata szerint az ottomán uralom mint egy diadal-öv az egész Adriai-tenger mentén fog végighúzódni; de e határt teljesen soha sem érték el: a hódítás nem tartott lépést a nagyra-vágyással.

Az albánok, a szerbek, a bosnyákok rettenthetetlen ellenállása tartotta föl a folyam futását. Velenceze, mint az Adriai-tenger ura, védelme alá vette az összes tengeri városokat és szigeteket. Raguza és Montenegro megőrizték függetlenségüket. Bajezid-Yildirim (a villám, villám-sugár) már 1402-ben ostromolta Byzanczot, de akkor a rémitő Timur jelent meg Galatiában, és a szultán ellene vonult, hogy Angurieh (Ancyra) mellett megveressék, ugyanazon helyen, hol Pompeius Mithridatest semmisítette meg. Timur Konstantinápoly bukását félszázadig késleltette.

II. Murád, kétszer, de sikertelenül, támadta meg e várost. 200 év óta a szultánok birvágya e zsákmányra lesett.

Muhamed az európai és ázsiai követeknek, kik trónra léptekor szerencsét kívánni és barátságát kérni jöttek, a legbékéesebb mérséklettel válaszolt. Nyilatkozataiban még jóakaratot is tanúsított és a békéről és annak előnyéről beszélt. Ünnepeyes esküvel a görög császár bizalmát újra felkeltették. Kérelmére a byzanci udvar magánál tartotta Urkhant, Bajezid egyik igazi vagy állítólagos fiát. Muhamed bőkezűleg gazdag koronajavakat ajánlott fel a Sztrymon (Sztruma vagy Karaszu) partjain, hogy a 300.000 aszpernyi évi díjat neki abból fizessék.

De csakhamar jelentőségteljes jelenségek lettek nyilvánvalókká, és a szemek megnyitak; de főleg szomszédait nyugtalanították azok. Szigorú reformok az atyai udvartartásban, 7000 solymásznak, kiket eddig csak a vadászatnál használtak, a hadseregbe való felvétele, tetemesebb katonai haderők szervezése, minden a becsvágy előkészületeire vallott, mely kitörni készült.

Uralkodásának első éve óta Muhamed egy tekintélyes hadsereg élén bejárta Ázsia tartományait. A karamániaiak felett győzedelmeskedve, elfogadta ezek hódolását, a nélkül hogy előbbre vonult volna. Csak az feküdt szívéen, hogy magát kizárólag nagy tervének keresztülvitelére szentelje.

A görögök szerencsétlenségére azok oktalansága sietette a katasztrophát.

Mivel egyes muzulmán casuisták alapelvei szerint a hívőket az ígélet semmire sem kötelezheti, ha az a vallás érdekeinek ártalmas, a szultán szabadságában állott, saját és elődeinek szerződéseit semmiseknek nyilvánítani. A derék Murád sokkal nagylelkűbb volt, sem hogy ily gyalázatos előjoggal élt volna. De az ily előítéletek fiát nem feszélyezték; és az emberek legbüszkébbike, pirulás nélkül követte el a legaljasabb hitetlenségeket.

Konstantinápoly bevétele állandó gondolatát képezte. Mivel a görögök ezt tudták, mindent, a mi a szakadásra ürügyül szolgálhatna, kerülniök kellett volna; de távol ettől, követeik állhatatosan követték a török tábornokot; a császárságnak járó összeg fizetését sőt felemelését kérték. Ezen alkalmatlankodások kifárasztották a diván türelmét; Kalil pasa, a vezir, ki titkon a keresztényekkel egyetértett, még kollegáinak véleményeiről is tudósította őket, melyek teljesen alkalmasak voltak arra, hogy őket visszarettentsék. Sajnos ezen üdvös intés hatása csakhamar elenyészett a Muhamed által történt udvarias fogadtatás és azon kegyes ígérete után, hogy a görögöket Drinápolyba való érkezése után azonnal ki fogja elégiteni.

De alig ment át a Helleszponon, midőn az évi dijat megtagadta és a görög hivatalnokokat a Sztrymon partjairól elűzte.

Csakhamar azonban egy még jellemzőbb eset jött

elő, mint az égető sóvárgás fenyegető nyilatkozata: Bajezid Yildirim a Boszporusz ázsiai partján Guzel Hysszár erődöt építtette; Muhamed elhatározta a szemben fekvő parton, t. i. az európai oldalon egy még nagyobb építeni.

Ez annyit jelentett, mint magát a Fekete-tenger bejáratának urává tenni, és Konstantinápoly ostromát azonnal megkezdeni.

Továbbra halasztani a türelmetlen Muhamed nem volt képes. Ő maga rajzolta meg Konstantinápoly falait, jelölte meg a támadási pontokat, az ütegek és hadi gépek felállítását; ez még álmát is megzavarta.

Egyszer éjfél után magához hivatja vezirét Kalil pasát. Az idő, a követség, urának jelleme, saját lelkiismerete, minden megijesztette a minisztert. Ő volt az, ki Murád bizalmát bírva, annak a trónra visszatértét előkészítette. Muhamed, végleges trónrajutása alkalmával Kalil pasát megerősíté hivatalaiban; de minél nagyobbak látszott kegye, annál inkább félt az öreg vezir a bukástól. Mivel az előbbi uralkodó alatt a keresztények iránt jó szívvvel viseltetett, az Oszmánliktól a gyűlöletes Giaur Yol-Dasi melléknevet kapta, és az ellenséggel még most is titokban egyetértett. Engedve ezen parancsnak Kalil pasa átölelte feleségét és gyermekeit, kiket nem remélt többé viszontlátni, egy csészét megtöltött arannyal, sietve ment a palotába, a szultán lábai elé vetette magát, és hálás meghódolásának jelét felajánlotta neki. „Nem“ válaszolt Muhamed, „vissza nem fogadom, a mit neked ajándékoztam, én még több jót fogok reád halmozni. Hanem azért egy páratlan ajándékot, kincset akarok: én Konstantinápolyt akarom. Nézd e rendetlen fekhelyet, a melyben hánykolodom a tűz alatt, mely emészt. Számomra nincs több nyugalom, több alvás, mint a görögök fővárosában! Segíts nekem Konstantinápolyt bevenni!“ — „Ugyanaz az Isten, ki a római birodalom oly nagy részét ajándékozta neked,“ válaszolt neki az újra szabadon fellélegző pasa, „annak fővárosát sem fogja tőled megvonni. Parancsolj, életem, vagyonom a tied.“ Muhamed a namazhoz (a törökök déli imája) a prófétának Eyub zászlóvivőhöz intézett jóslatát szokta hozzacsatolni. „A hívők be fogják venni Konstantinápolyt;

a legjobb fejedelem az lesz, a ki azt meghódítja, és az ő hada lesz a legjobb.“

E szavakban bizva, az arabok a 7-ik században néhány év alatt hétszer kísérelték meg Konstantinápoly bevételét; Eyub, ki e szavakat annyiszor ismételte, 672-ben esett el falai alatt.

Eközben a fiatal szultán, hogy türelmetlenségét csillapítsa és fenyegető szabad idejét eltöltse, Peloponézust Turakhan vezére által elpusztította, Drinápolyban a Jehan Numa (világ-örkunyhó) palotát építtette, és hogy e névnek megfelelően, az épületet rémitő magasra emelte.

1452-ben Muhamed személyes vezetése mellett a Boszporusz jobb partján, Atomaton síkságán 6000 munkás 3 hónap alatt Phrygia meszével, Herakleasz és Nikomédia erdeinek fáival és Anatolia köveivel egy várat épített, melyet a szultán Boghaz Keszen-nek,¹⁾ (Torok-metszőnek) nevezett el. Szigony alakot adtak neki, minden sarkon állott egy nagy torony; a falak vastagsága 22 lábnyi volt; a tornyok átmérője 30 láb. Ezen erőd azzal szemben állott, melyet Bajezid a csatorna bal partján épített. A várórség 400 janicsárból állott, Fizur pasa parancsnoksága alatt.

A pompás templomok, melyek mindkét parton állottak, és a nagyszerű márványoszlopok, melyek Mihály

¹⁾ A törökben a boghaz szó egyuttal torkot, tengerszorost és hegyszorost jelent. A görögök, kik a boghaz szót a bas (fej) szóval cserélték fel, azt hitték, hogy a vár neve Bas-Keszen (fej-levágó), *λαμοκοπας*-nak (hullám-metsző) is nevezték a hullámok zajától, melyek a hermái előhegy szirtjein törnek meg.

„Az európai erőd (Rumili-Hisszár), melyet Boghaz-Keszennek is hívnak, a domb hátsó oldalán egyenlőtlen magasságu fehér tornyaival és orompártázattal ellátott falaival jól veszi ki magát. A három nagy és a kisebb torony, mely a tengerpart közelében emelkedik, fordítva, török írásban, négy betűt M. H. M. D. mutatnak, melyek az építőnek, II. Muhamednek nevét jelzik. Ezen építészeti rejtvény, melyet nem lehetne megfejteni, az Escuriál tervére emlékeztet, mely sz. Lőrincz rostélyát ábrázolja, kinek tiszteletére a kolostor épült. E különöséget csak akkor vesszük észre, ha arra figyelmeztetnek.“ (Konstantinápoly, Gautier Theophilől.)

arkangyalnak voltak szentelve, szintén építő anyagot szolgáltatottak Boghaz Keszen erődhez és a keresztényeket, kik e megszenteltelenítés ellen panaszkodni mertek, megfojtották: a templomrablást a vértanúság követte.

Midőn Constantin néhány szerény ellennyilatkozatot tett a szultánnak, ez eképen válaszolt: „Atyám, a dicső emlékü II. Murád, a várnai csatamezőn megfogadta, hogy Anatoli Hisszárral szemben egy várat fog építeni; én teljesítem, a mit megfogadott. Van-e nektek“, folytatá a görög követek felé fordulva, „van-e nektek jogotok, azt megbírálni, a mit területemen tenni jónak látok? Mindkét part az enyém; az ázsiai, mivel azt törökök lakják, az európai, mivel azt nem vagytok képesek megvédeni. Menjetek és mondjátok meg uraitoknak, hogy a jelenlegi szultán semmiképpen sem hasonlít elődeihez, és hogy kívánságaik nem nyultak oly messzire, mint hatalmam. Távozzatok, én megengedem. De a jövőben hasonló hírek hozóját elevenen megnyúzatom.“

A görög császár e vad fenyegetésekre mint keresztény válaszolt, a mint később mint hős cselekedett: „Mivel sem eskü, sem szerződés, sem engedékenység nem képes a békét fentartani, folytasd istentelen támadásaidat: egyedül Istenbe helyezem bizalmamat. Ha tetszeni fog neki szivedet meglágyítani, örvendeni fogok a változáson; ha átadja neked Konstantinápolyt, szent akarátának panasz nélkül fogom magam alávetni. De míg a föld fejedelmeinek legfőbb birája ellenünk nem nyilatkozott, népem védelmezésében fogok élni és halni.“

Husvét utáni pénteken 1453. ápril 6-ikán (837 I. naby 23-án) jelent meg Muhamed a város előtt és zászlaját a Szent-Román kapuval szemben tűzte ki, a háromszög azon oldalán, mely a szárazföld felé fekszik és ugyanazon helyen, hol 30 évvel azelőtt 1423-ban II. Murád foglalt állást az ostromlás alkalmával.

„Egy reggel“, mondja a történetíró Khodja-Effendi (Szaad-Eddyn-Muhamed), „míg a nap fénylő hadserege előrehatolt, hogy elfoglalja a sötétség palotáját, a nagy-szultán (II. Muhamed) győzelmes előhada Konstantinápoly falai alá érkezett; ezt követte gyorsan, végtelen tengerhez és 1000 féktelen folyamhoz hasonlóan, a csá-

szári hadsereg és a várost a szárazföld felől ostrom alá fogta.“¹⁾)

A török hadsereg, roppant nagy tűzérsegen kívül, körülbelül 250,000 emberből állott,²⁾ kik között katonák minden nemzetségből és szökevények minden országból fordultak elő.

Muhamed következőleg állította őket fel.

100,000 főnyi lovasságot a tábor leghátulsó részére állított fel; 100,000 főnyi ázsiai gyalogos képezte a jobb szárnyat, mely az arany-kapuig nyult, a melyen keresztül egykor a diadalmas vezérek vonultak át, midőn még Konstantinápolyban diadalmeneteket tartottak; azt befejezték egy jóslat következtében, mely azt jövendölte, hogy a keresztények egyszer ismét ezen kapun keresztül fognak bevonulni: a főoldalon még most is ott áll Theodosius neve, ki a barbárok és Maximus leveretése után a győzelem istennőjének azon egy képszbrotot állíttatott.

A bal szárny, mely 50,000 európaiból állott, északi irányban a fa-kapuig (Odun-kapuszi) és Chryszokersz tengeröbölíig nyúlt.

A szultán 15,000 janicsárral a középpontban maradt. Sátora a domb mögött állott, mely a régente Caligariának nevezett kapuval szemben feküdt, s mely kaput a törökök Egri kapuszinak (hajlott kapúnak) neveztek el. 1200 janicsár védte a sátorba vezető bejáratot; egy mély, erősen kiczölöpözött árok környezte azt. Hogy Pera és Galata genuai lakóit féken tartsa, Zaganosz pasa, Muhamed egyik rokona, egy csapat katonasággal a belső kikötő felett foglalt állást.

A hajóraj 18 háromevezős, 48 kétevezős és 25 szállító-hajóból állott, és 300 más csekélyebb nagyságúból; mindössze 420 hajóból. Ezeket a tél folyama alatt Balta Oghlu vezetése alatt a Boszporusz egyik öblében szerelték fel, melyet máig is Balta-Oghlu-öblének hívnak. Miután Phidaliában vitorlázásra készek lettek, Diplancion

¹⁾ Tadj al Tawarikh, A történetek koronája.

²⁾ Ducas a törökök számát 200,000 re teszi; Khioszi Leonard 300,000-re; Chalcondyl 400,000-re. De egy tanú, ki e szomorú eseményben szerepelt, ki szintén fájdalmasan felkiáltott: Et quorum pars magna fui, 250,000-et említ. L. XII. told.

(Besiktas) felé vitorláztak. E kikötő helyen a hajóművek közül többet a partra húztak.

Thrácziai helység Lygosz néven, görög gyarmat Byzancez,¹⁾ néven, azután a római birodalom fővárosa a nagyotmondó Neurom elnevezéssel, végre Konstantinápoly²⁾ lett és maradt a Boszporusz e szép királynéja, mely 7 dombból álló előhegyén, mint valami trónon ülve arra látszott hivatva lenni, hogy 2 tenger és 2 világ-rész felett uralkodjék.

A marmorai tenger, a régi Propontisz egy, 50 mértföld hosszú és 25 mértföld széles, Európa és Ázsia közé zárt beltenger, egy felől a thrácziai Boszporuszt fogadja be, és másfelől a Dardanellák szorososa által az Archipellel (az Aegäi tengerrel) áll összeköttetésben.

Egyfelől Propontisz és a szomszédos vidékek, Cherszonzesz, Thráczia, másfelől Trója, Kis-Ázsia, Bythinia, mily emlékek!

Thráczia és Bythinia hegy-végei közé szorítva vonul végig a Boszporusz³⁾ egy hosszú tekervényes csatornában, melynek partjai a legnagyobb hajóknak nyujtanak biztonságot. Ama tenger közvetítésével, melynek Tournefort kifejezése szerint „csupán a neve fekete“, belé ömlenek hátsó Kis-Ázsia, a Kaukázus, az orosz fensik és az Alpések lefolyó vizei, forrásaiktól a Duna torkolatáig.

1) 656-ban Kr. e. egy megariai gyarmat élén Byzas, időzött a pompás háromszögű előhegyen, melyen 7 egyenlőtlen, Ázsiával szemben fekvő domb fekszik, és ott a 41° 1' 27" szélességi fok és 26° 35' hosszassági fok alatt az azóta oly híressé vált várost alapította, melynek nevét kölcsönözte.

2) A byzancziak dóriai nyelven beszéltek. A környék parasztjai, midőn Byzancezba mentek, közönséges görög-dóri dialektusban azt mondták: Mi megyünk „es tan bolin“. A görög *εις την πολιν* a törökök Isztambol-t, és szójáték útján vallásos értelemben Iszlambol t (az izlam telje) csináltak. Ummedunia — (a világ anyjának) és Sztamboulnak (a jól öröztnek) is nevezik. — Az orosz annalesekben a neve Tzarigarad vagy királyváros; Tzarigarad a szlávoknál; Zarigrad a bolgárok és oláhoknál. A 10. század óta az izlandok és a skandináv népek Myclagard (nagy város) név alatt ismerik.

3) *Βοσπορος*, annyit jelent valószínűleg mint a bika átjárata, mivel tényleg egy ökör átuszhatja, vagy Jo emlékére, ki tehénné változtatva átuszta a thrácziai Boszporuszt?

A hajók szállítják Byzanczba a Földközi-tenger és az Archipel termékeit; a karavánok Perzsia, India és a perzsa tengeröböl gazdagságait.

Valóban csodálatos, bámulatos, és a legrégebb időtől napjainkig óhajtvá kívánt fekvés! A költészet csodálatos énekekben beszélte el, hogy Görögország Ilion ellen fegyverkezett, hogy Helena rablóját megbüntesse, hogy megbosszulja a durván megsértett Hyment; de mondhatta-e a történet, hogy a görögök, midőn Priamus birodalmát elpusztították, elhárították az akadályt, mely előttük elzárta a Helleszpontot. Mennyi kalandos és hősies hadjárat az Argonauták,¹⁾ Xerxes és Sándor óta a keresztések áthajózásáig Byzancz elfoglalására, és a törökök fenyegető fellépéséig, kik a keresztény Európára rontottak!

Észak felől egy kis öböl, a Boszporusz egyik mellékága, az egykori Chryszokerosz, melyet arany szarvnak hívnak, választja el Konstantinápolyt Galatától; ez egyike a világ legszebb kikötőinek. Tizenkétszáz hajó vethet ottan biztosan horgonyt.

A háromszög azon oldalán, mely görbe vonalban északkeletről délnyugatra nyúlik, folyik a Propontisz, vagy a Marmora-tenger; itt egy kikötőt alkot, melyet a görög császárok idejében, Szophia-kikötőnek, gályakikötőnek, a császári palota kikötőjének, Bucaleon-kikötőnek neveztek, mivel onnan nem messze egy csoport volt látható, mely egy ökör viadalát az oroszlánál ábrázolta. A nagy kikötővel ellenkezőleg, mely a Chryszokeroszi öbölben fekszik, és belső kikötőnek hívnak, az utóbbit külsőnek nevezték.

¹⁾ E nevezetes vállalatig, melyet görög kereskedők időszámításunk előtt 1350-ben intéztek, hogy Görögországra, a partvidékre, az Aegäi tengerre és az Achipelag szigeteire szorítókozó kereskedésüket a Fekete-tengerig terjeszszék ki, és melyet Alexandriai Apollonius költőileg színezt, vezeti vissza Newton észleleteit, melyek alapját képezik a chronológiáról szóló értekezésének. De a nagy férfi szelleme a földön kevésbé volt járatos, mint azon terekben, melyekben az égi testek mozognak.

Lásd erről: *Defense de la Chronologie fondée sur les monuments de l'histoire ancienne contre le système chronologique de Nowton par Freret Secrétaire perpet. de l'Academie des Inscriptions.*

A tenger által mosott két oldalt egyetlen fal vette körül, míg a szárazföld felé néző oldalt kettős körfal védte. Mindegyik lőrésekkel volt ellátva és tornyokkal és bizonyos távolságokban kapukkal fedve, melyek erős bástyákkal voltak pásztázva. Az első fal nem volt oly magas, mint a második; kifelé egy igen széles és mély árok, mely faragott kövekből volt rakva, akadályozta meg a közelbe jutást; mivel ezen oldal inkább volt kitéve az ellenséges támadásoknak, mint a másik kettő, szükségképpen erősebben is kellett azt megvédeni. A háromszög minden sarkán vagy csúcsán egy erős erőd emelkedett.

A keleti csúcson, azelőtt Acropole és ma Szerai-csúcs, állott a Szent-Demeter-erőd, nem messze az ezen szentnek épült templomtól: tőle vette az előhegy is nevét, míg a tengert, mely a kikötőt alkotja, egy a parton épült templomtól, Szent-György karjának hívták. A második sarkon, a hová a vonal mentén a kikötőtől a szárazföld felé jut az ember, állott a Cynegion (ökörviadalra szánt amphitheatrum), mai napság Haiwen-Szerai, és e mögött emelkedett a Blachernok palotája. Innen a kettős fal mentén, mely a várost a szárazföld felől elzárja, a háromszög harmadik csúcsához jutott az ember, hol a Cyclobion vagy Pentapyrgion áll, mely azóta mint a 7 torony vára oly ismeretessé vált.

A bekerítő falak még ugyanazon fekvésűek, mint azok, melyeket Cyrus-Constantin consul II. Theodosius parancsára felállítottatott. Kerületük körülbelül még ugyan oly nagy. Chalcondyle 111 stadiumra becsüli, Gilliusz 13 olasz mértföldre és a legjobb újabb adatok 9800 ölre becsülik.

40 stadiumnyi terület mellett a régi Byzancz a szárazföldről a Beszesztanig, vagy a nagy piaczig terjed; Nagy-Konstantin körfalának kerülete nem volt akkora, mint a mostanié, legalább nem minden pontján. E nagyobbítás csupán az ifjabb Theodosius alatt és Heraclius uralkodása alatt, 625 körül történt. Jelenleg a városnak 28 kapuja van, 14 a kikötő oldalán, 7 a szárazföld felé és ugyanannyi a tenger felé. A mi az erődműveket illeti, az azoknak helyreállítására szánt pénzüsszeget két tolvaj ügynök, Giagari Manuel és Neophyt Rhoduszból, elsik-

kasztotta; és e szomorú kormány, mely saját oktalansága folytán jutott tönkre, oly gondatlan volt, hogy az ily bosszantó pazarlásokat a százados ellenség jelenlétében még meg sem akadályozta. A város elpusztításakor még 60,000 darab aranyat találtak elásva, melyek e hazafias munkára voltak szánva. V. Miklós egyik követé, Izidor bibornok, a görögök sorsától meghatva, tőle telhetőleg ismét jóvátette ama két nyomorult gaztettét és saját költségén megerősítette Anemasz tornyait, a hová egykor Andronicus atyját Paläolog Jánost és két testvérét Mihályt és Theodort bezáratta.

Ilyen volt körülbelül Konstantinápoly, midőn azt II. Murád fia ostrom alá fogta.

A rémitő intézkedések láttára, melyek városukat, mint valami halottas lepelbe borították, bátortalanság és kétségbeesés szállotta meg a lakókat. Eleven képzeletök mindenütt az isteni harag nyilatkozatait fedezte fel, tüzes légtüneteket, vészt hirdető jóslatokat, jámbor kinyilatkozásokat, minden megzavarta ezen elgyengült lelkeket. Az állam levéltárában IV. Leonak, a különös „böles“ előnévvel, egy állítólagos jóslatára bukkantak; ez arra az időre jósolta meg a keleti birodalom tönkretűnését és jövendölését két táblácska felfedezésére alapította, melyeket állítólag újabban Szent-György kolostorában a fegyvertár (szerai-csúcs) mellett találtak. E két táblácskák közül, melyek mindegyike több részre oszlott, az egyik a császárok névsorát, a másik a patriarkák névsorát tartalmazta Leo uralkodása óta; de az utolsó császár és az utolsó patriarka neve mindkét táblán hiányzott, s azok számára két hely üresen maradt.

Egy másik jóslat, mely a görög császárság bukását hirdette, azon jövendölések között fordult elő, melyeket az Erythrai szibyllának tulajdonítanak.

Egy nagyon hitt elbeszélés szerint Mihály, a Paläologok elseje, egy jóst kérdezett volt meg a császárság sorsa felől utódai alatt. Minden válasz helyett ez csupán egy szót ejtett ki: mamaimi; most ezen, magában értelmetlen szót úgy magyarázták, hogy betűinek száma jelezne, hogy a Paläolog családból hét császár fog lenni, és hogy az utolsó trónjától meg lesz fosztva. E jóslatot Othman családjára is kiterjesztették, az is csak 7

fejedelemmel fog birni, és azután a szeldsukok örökségét el fogja veszíteni.

Végül egy byzanci író elbeszéli, hogy midőn Hunyady a kosszovai csata után veresége felett panaszkodott, egy vén férfi elébe állott és így szólt hozzá: „A míg a görögök el nem pusztulnak, a keresztények mindig szerencsétlenek lesznek. Hogy a hívők bajai véget érjenek, Konstantinápolynak a törökök hatalmába kell jutnia.“

Két jóslaton kívül, melyek a város kapuira vonatkoztak, volt még kettő, mely főleg magára a városra vonatkozott: az egyik szerint az ellenség Konstantinápoly közepébe az ökörpiaczig fog bevonulni; de akkor a lakosok ismét meg fognak fordulni, az ellenséget a falak közül ki fogják üzni, és újra a város birtokába fognak jutni.

A másik szerint, mely századokra nyúl vissza, és melyet általában egy Morenus nevű szent férfinak tulajdonítanak, egy nyilakkal felfegyverkezett nép fogja a konstantinápolyi kikötőt bevenni, és az egész görög lakosságot elpusztítani. Amaz és emez jóslat között tehát világos ellenmondás létezett; de a jóslat, mely csak muló veszélyt jövendölt, elenyészett más még vésteljesebb jövendölés tömegében, melyek a városra, birodalomra és az uralkodó dynasziára várakozó szomorú sorsot jósoltak.

A mi Morenus szavait illeti, meg kell jegyeznünk, hogy azok határozatlanok és nemcsak az arabokra, perzsákra és törökökre alkalmazhatók, hanem a szlávokra, bolgárookra, avarokra, sőt a frankokra, latinokra, görögökre, s végre mindazon népre alkalmazhatók, a kik Konstantinápolyt¹⁾ ostromolták és az íjat használták.²⁾

De egy másik babonaság az általános könnyenhitűségre még szomorúbb befolyással volt: rajongók vagy árulók azon hirt terjesztették, hogy az égből egy parancs hullott le, mely elrendeli, hogy a törököket hagyják bevonulni a városba; ha a Justinian-oszlopáig jutottak, egy angyal valamennyit tönkre fogja tenni. E rendelet

¹⁾ XIII. told.

²⁾ Hammer, II. kt.

nagyon is megegyezett ezen elfajult tömeg kislelküségével, semhogy abban kételkedtek volna. Egy lakos sem akart felfegyverkezni és a várórséghez csatlakozni; a félelem magyarázta ezt meg, hogy engedtek a gondviselés tanácsának.

A kedélyek e gyalázatos elpuhulása között, melyek voltak a főváros határáig visszaszorított császárság segédforrásai, hogy az ellenség roppant száma ellen védekez-hessék? — Kétezer genuai Giustiniani vezérlete alatt, és 6000—8000 görög és idegen; a tengeren 14 vitorlás hajó. Konstantinápolynak a keresztések által 1204-ben történt elfoglalása alkalmával a városnak egy millió lakossága volt; 250 évvel később legfőlebb 200,000 lakósa maradt.

A császár a fegyverképes polgárok és szerzetesek felvételét is elrendelte: Phranzesznek kire a jegyzék biza-tott, jutott a kellemetlenség, urának bejelenteni, hogy csupán 4970 „római“-ra lehet számítani. Régebbi idő-ben, hogy a kereszténység e védbástyáját elfoglalják, Európának csaknem összes fejedelmei egyesültek: hogy azt megvédelmezze egyetlen egy sem mutatkozott.

Sajnos, kislelküségük a szultánokkal szemben maga után vonta a nyugati államok megvetését a görög császárok iránt. Továbbá III. Frigyes, a Habsburgok gyászos utóda, csak arra gondolt, hogy Ausztriát főhercegségre emelje. Bizonyára Jó Fülöp, burgundi herceg, nem volt hatalom hiányában; de akár agg gyöngeségből vagy önző számításból, a félelem nélküli János fia volt az első, ki megtagadta az ígért segílyt; az olasz fejedelmek maguk között viszálykodtak: Aragonia és Kasztília egyesülése még nem ment végbe, és a félhold Spanyolország egy részében még mindig uralkodott.

Néhány évvel az előtt, midőn IV. Jenő pápa a császár segílyéért folyamodott, az uralkodó gúnyosan válaszolt: „A görögök azok, kik a törökök előtt kinyitották Európa kapuit, és a farkast a bárányakolba bocsátották.“

A francziák, kik III. Balduin bukásakor közömbösek maradtak, a görög császár kedvéért nem akartak megmozdulni; különben VII. Károly a királyság felszabadítását és az angolok kiűzetését fejezte be. Angolországban

a benső harcok kezdődtek meg. Európában csupán a genuiaiak és velenceiek érdeklődtek a kelet iránt; a lengyelek és magyarok, kik a görögök bukása után legközelebb voltak fenyegetve, 1442-ben megfeleltek a kereszténység feje felhívásának, Lengyelország és Magyarország országgyűlésein a törökök ellen indítandó kereszties hadjáratot hirdettek. De Lengyelországot akkor rosszul kormányozták, sem hogy kifelé hatalmasan felléphetett volna, és Magyarországot belső forrongás emésztette.

Négy génuai hajóból, melyek közül az egyik III. Frigyes császáré volt, állott az egész segítség, melyben Konstantinápoly részesült. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a vallási viszályok soha hevesebbek nem voltak; a szakadárók gyűlölete a római egyház ellen soha nagyobb dühvel nem tört ki.

Alig hihető, hogy ezen végső pillanatban, midőn a császárság védelem hiányában bukás szélén állott, Paläolog Konstantin alattvalói gúnyolódásának és szitkainak volt kitéve, mivel azon helyes gondolatának adott kifejezést, hogy a nyugati országokat fogja segítségre felhívni: „Nem“, kiabálták a görögök a nyilvános helyeken, az utcákon, a császári palota ablakai alatt, „nem, mi sem a latinokról magukról sem segítségükről mitsem akarunk tudni. Távol legyen tőlünk az azymiták¹⁾ gyalázatos cultusa.“ „A mi engem illet,“ mondá Natharosz nagyhercege „ezerszer szivesebben látnám Konstantinápolyban a török turbánt, mint a pápai tiarát!“

Nem kell-e a presbyterianus Knoxra gondolnunk, ki a római katolikusokra vonatkozólag ezeket mondá: „Szivesebben látnék Skótországbán 30.000 ellenséget kikötni, mint egy misét tartani.“

E két fanatikus egy és ugyanazon családból származott.

Távol attól, hogy a törökökre gondoltak volna, kik őket szétzúzni készültek, az esztelen Konstantinápolybeliek csupán arra gondoltak, hogy a pártok egyesülését megakadályozzák: a mult év december 12-én a Szent-Szófia-templomban megtörtént a színleges kiengesztelő-

¹⁾ Azymitáknak nevezték a görögök a katolikusokat, mivel az Úr vacsorájánál kovásztalan kenyeret használtak.

dés;¹⁾ de ezen álnok cselekménynyel azt akarták elérni, hogy Európa nagyhatalmainak részvétét maguk iránt megnyerjék, és ilymódon tőlük segítséget nyerjenek. A szakadás tüze el nem aludt, és a bosszantó viszályok naponta megújultak. A nem katolikusok elkeseredése a legmagasabb fokra hágott: egyrészt az udvari klerus, a káplánok és diakonusok résztvettek a császárral együtt az Izidor bibornak által tartott katolikus istentiszteleten; másfelől a világi papok, az archimandriták és szerzetesek undorral távol maradtak attól, és nem hagyták el Pantocrator kolostort, a hova Gennodiusz száműzetett. A patriarcha czellájából menydörgött az azymiták ellen; a Henoticont vagy is a rendeletet, mely a két egyház egyesülését parancsolta, istentelen egyezkedésnek nevezte, és Aquinói szent Tamást eretnokséggel vádolta. Szavai, mint megannyi jóslatnak tekintve, a fanatikus tömeget esztelen viszálykodásba sodorták, melyet Lucasz Notarasz, az udvarnál leghatalmasabb férfi, engesztelhetetlen gyűlölete a katolikusok ellen még inkább elmérgesített. De e kevésbbé eltévedt nép kijelentette, hogy ha választani kellene, inkább a keresztényeknek igáját hordaná, mivel ezek Jézusban, és a szent szűzben hisznek, mintsem a törökökét, kik a keresztény hit esküdt ellenségei.

A helyett hogy a közös védelemre összesereglettek volna, a görögök és latinok egymást kerülték; a templomok üresen állottak; a papok megvonták az ellenpárt haldoklótól a szentségeket; a szerzetesek és apácák visszautasítottak minden gyóntató atyát, ki a Henoticont elfogadta. A csalás egy neme szállta meg a kolostorokat; egyik apácza, az igazhívók nagy bosszúságára, a törökök cultusát sőt ruházatát fogadta el, húst evett és a prófétához imádkozott.

A bőjti idő így mult el.

Mindazonáltal és a heves gyűlölködés ellenére V. Miklós, fáradhatatlan kötelességének gyakorlatában, mint a kereszténység atyja, Európát könyörögve kérte, hogy a közös ellenség ellen fegyverkezzenek.

Később utóda III. Calixt az isteni segílyt a magya-

¹⁾ Ducas XXX. 143. l.

rok részére kérte, kik ellen Muhamed irtó háborút vezetett, és elrendelte, hogy Európa összes plébániáin naponta déli órában harangozzanak; a hívők megható és szent fellívása volt ez imára!

S hogy e testvéries ájtatosságra jobban buzdítson, hogy valamennyi hangot, valamennyi szívet egyesítsen, Calixt az összes keresztényeknek bínci megbocsátását engedélyezte, kik a harangozás alkalmával egy Miatyánkot és egy Ave Máriá-t imádkoznak. Ez volt jámbor eredete az Angelus-nak (az angyali üdvözlletnek), melyet a katolikus egyház mai napig megőrzött, valamint számos egyéb szokást, melyek az ember természetével és földi és örök rendeltetésével annyira összhangban állanak.

De ezen siralmas szükségben a haldokló Konstantinápolynak élén, hogy halálát szentesitse és temetését dicsőítse, egy igazi császár állott. Csaknem mindenkitől elhagyatva, Konstantin, önmagát nem hagyá el. Szembe nézett a veszélylyel, megmérte azt szilárd tekintettel, szívét Istenhez emelte, és alávetette magát kötelességének, anélkül, hogy a győzelmet remélte volna.

Kilencz napon keresztül 14, roppant kaliberű titeg lövöldözte a várost. Egy iszonyú nagyságu ágyút, a legnagyobbat, melyre a történet emlékezik, Drinápolyban egy magyar, Orbán nevű, rézöntő készítette; 30 szekér, melyet 50 pár ökör huzott, vitte Konstantinápoly alá.

A Szt.-Román-kapúval szemben felállitva, melyet azóta ágyú-kapunak (top kapuszi) neveznek, egy 600 fontos golyót több mérföldnyi távolságra röpitett, de nagyobb lármával, mint kárral. Megtöltésére több mint 2 óra kellett. Ezen ágyú-szörnyeteg az ostrom alatt szét-pattant és szétzúzta a szökevényt, ki azt öntötte.

Az egész vonal az arany kaputól a fakapuig tüzer-séggel és kő-vető gépekkel volt tele, és mig a nyilaknak egész özöne borította el szakadatlanul az ostromlot-takat, az akna-ásók, kik Novoberda hegyeiből jöttek, munkájukat a város árkáig folytatták. Aközben Konstantin és méltó helyettese Giustiniani a leghevesebb támadásokat rettenthetetlenül verték vissza. Génuaiakat, velenceieket, görögöket a hősiség utáni dicső versenygés szállotta meg; valamennyien megsokszorosodtak vitézségük-

kel; egy vitézből több lett, egy maroknyi csapatból egy egész hadsereg látszott keletkezni. A nyilak és hajító dárdák egész özöne, puspák, melyek egyszerre 10 nagy golyót röpitettek ki, a görög tűz¹⁾ és forró olaj özöne, iszonyú nagy kövek lavinája, melyeket a falakról lehangerttek, a törökökre mindenfelé elkerülhetetlen halált hoztak a legiszonyúbb módon; darabokra tépett hulláikkal boritva volt a föld.

Az előkelőbb görög harcosok között kitűnt Lucas-kotaras, Cantacuzeno Demetrius, Nicephorus és Theophilus a Paläolog családból, és Carystinus Tódor; a velenceiek között Contarino Contarini, Gabrieli Trevisoból, Giovanni Loredoból, Battista Gritti, Girolamo Minotto; egy kitűnő vitéz, Pedro Juliano, a katalonok consula, szintén segítségre jött; végre egy herczeg az ottomán származású Urkhan Celebi, a görögök vendégbarátja, Muhamed ellen oly féktelen vitézséget tanúsított, a minőt a bosszúvágytól fokozott gyűlölet szokott felidézni.

Az ellenség egy több emeletes iszonyú nagy fatornyot épített; és ökörbőrből készült háromszoros pánczéllal volt boritva, és hengereken bármily módon lehetett megmozdítani; erről a Szt.-Román-kaput romokra lövöldözték. E mozgatható fegyvertár védelme alatt, mely telve volt lőkészlettel és rőzsényalábokkal, az ostromlók folytonosan és veszély nélkül lövöldözhettek a nyílásokon keresztül; az előoldalán készített három kapun a katonák és munkások kitörhettek és visszavonulhattak. Egy lépcsőzetten a lapos tetőzetre lehetett jutni; itt hengerekkel egy hágsót lehetett felállítani, melyet hidnak hosszabbítva az ellenséges bástyára lehetett erősíteni.

A görögök ezen iszonyú hadi gépet epipolisznak nevezték. Négy másik gép, melyek kerekeken jártak, működtek az első mellett.

E roppant tornyot elégették. A törökök a Caligaria kapú felé aknát ástak: egy német mérnök Grant János vette észre.²⁾ A nappal lerontott falakat újjal újra helyreállították, és a törökök mégis, hogy az ostromlottaknak idejük ne maradjon, a lerontott műveket újra

¹⁾ XIV. told.

²⁾ XVI. told.

felépíteni, az éj sötétsége daczára, folytatták támadásaikat, a mennyiben lándzsáik esúcsára fáklyát kötöttek.

„Esküszöm valamennyi prófétára“¹⁾ kiáltott fel egyszer Muhamed, hogy sohasem hittem volna, hogy a görögök egy éjjel ily nagy dolgokat művelhetnének.“

Az ostromállapot már egy hónapig tartott, és a szakadatlan harcok napról-napra ritkították a vitéz vörösrég sorait. Hány sziv nem dobogott már a vitéz csapatból, mennyi rés támadt már oly csekély számu soraikban? Mindamellet az ellenállás a régi maradt: a törökök ezen oly erélyesen ostrom alá vett talajból még egy lándzsányi területet sem nyertek.

Egyik napon, világos nappal öt hadihajó mutatkozott, melyek a Marmora-tengeren fölfelé vitorláztak. Az egyik Konstantin császáré volt, a többi a genuiaiaké. Testvérek, barátok voltak. Az egész város örömrivalgással üdvözölte őket.

De 300 török hajó egy roppant félhold alakjában a kikötővel szemben felállított, melynek vas lánczai a bejáratot előttük elzárta; az öt keresztény hajó, valóságos tengeri oroslánok, melyek Görögország és Itália veteránjait vitték, éppen oly ügyesen mint merészen, egyszerre sortüzet adott reájuk; 12.000 török ment a habokban tönkre; a mely hajók, a keresztények golyóit elkerülték, az európai és ázsiai partokat iparkodtak elérni. Az óriási lánczot, mely a bejáratot elzárta, leeresztették, és a vitéz Mauritius Cataneo hajóival diadalmasan vonult az arany szarvba.

Muhamed Pera magaslatairól nézte a jelenetet; a düttől reszketve lovagolt most le. Kitéve a veszélynek, hogy belefúl, lovával a tengerbe ugrott, mintha a görögöktől a győzelmet el akarná ragadni; hajói felé közeledett, elátkozta a tiszteket, és Oghlu pasát nyársra akarta húzatni. Ez szökevény volt a bolgár fejedelmi családból, kinek nagy hadi tulajdonait piszkos fősvény-sége elhomályosítá.

Mindamellet Muhamed, engedve a janicsárok kérésének, kegyesnek akart látszani, elébe vezették a lán-

¹⁾ XV. told

ezekkel megrakott Balta Oghlut, 4 rabszolga a lábai elé fektette; ő rá lépett és százszor ráütött a topuzzal, mely arany buzogányféle volt, és uralkodói méltóságát jelképezte.

Ezen szégyenletes megfenyítés után egy azab a szegény bünös arczába egy követ dobott, mely őt veszélyesen megsebesítette, és az öreg tengernagy félig holtan, összes birtokaitól megfosztva és az országból elűzve, áldhatta urának kimondhatatlan jóságát, ki oly kegyelmes volt, hogy fejét megkímélte.

Az idejekorán jött segély újra felélesztette a görögök vitézségét; de csekélysége egyuttal vádolta a nyugati népeknek a lanyha szövetségeseknek közömbösségét, kiknek önérdekét csupán rövidlátóságuk multa felül. Konstantinápolyba a segédsapatok, mivel fekvésénél fogva az ellenség ellen fedve volt, könnyen bejuthattak; a tengeri hatalmak kissé tetemesebb felszerelése mellett, Konstantinápolyt, e nagy keresztény várat, az ottomán birodalom szívében, meg lehetett volna védeni. De csupán 5 hajó volt az összes segítség, melyet szerezhettek.

Eközben egy magyar követ érkezett Muhamed táborába és tudtúl adta, hogy Hunyady az államügyeket Lászlónak, uralkodójának kezeibe adta át, és az egy évvel ezelőtt kötött fegyverszünet, jóllehet még nem járt le, megszűntnek tekinthető.¹⁾

Míg a görögök a belső kikötő urai maradtak, addig Konstantinápolyt nem lehetett bevenni; a legutóbb elért siker bizonyította ezt; mivel ezen oldalról a bástyákhoz könnyebben lehetett férni, mint más helyen. De a két vasláncz, e legyőzhetetlen örök, elzárták a bejáratot az arany szarvba, és az öt hajó ágyúit Kadikenire irányozta.

A kikötő északi részében a nagy görög és génuiai

¹⁾ Sajnos, ezen ügynök, egy végzeteljes előitélet folytán (l. fent. 142. l.), arra törekedett, hogy Konstantinápoly bukását tőle telhetőleg siettesse, ő volt az, ki egy napon a nagy ágyúnál felállított tüzérnek megmutatta, hogy hogyan lehet gyorsabban lőrést csinálni; így egy magyar öntötte a nagy ágyút, és egy magyar tanította meg a törököket a vele való bánásra. Hammer, A török birodalom története, II. kt.

hajók számára nem birt elég vízmennyiséggel; csupán a törökök hajói, melyek könnyebbek voltak, vethettek horgonyt.

A szultán elhatározta, hogy hajóraját a szárazon e pontra fogja hozni. Merész terv, mely azonban már nem volt új; mivel a peloponneszi háborúban a spartaiak 60 hajóikkal, melyek az Iszthmuszon keresztül Leucadiától indultak el, így jutottak Píloszba;¹⁾ így hozott Hannibal számos hajót a Tarenti öbölbe; és Octavianus Augusztus²⁾ az övét Nicopolisból az Iszthmuszon át így hozatta az Ambraciai öbölbe.

Midőn a normannok a 9. században Párist kétszer ostromolták, ők is bárkáikat csaknem 2000 lépésnyi területen keresztül vonszolták, hogy ismét a Szajnába juthassanak; a következő században Nicetas patricius gályái hasonló módon jutottak a Corinthi kikötőbe; és a velenceiek 1435-ben hajórajukat az Etsből a Gardatóba vitték. Nicäa ostrománál a kereszties vitézek hajóikat Khioszból Ciamusz öbölnél (a mai Mudiana öböl) az Aszkaniusz taváig vonták; ez legalább 3 mértföldnyi utat tett szárazon.

Egy éjjel 80 török gálya vagy naszád 50 és 30 evezővel a Boszporusz azon helyétől, hol ma Besiktas (Diplancion) palota áll, zsirral erősen bekent pallókból álló pályán karjaikkal és hengerekkel előre vonszoltattak, és hátul a hajókalauzok, élükön a kapitánnyal, dobpergés és trombitaharsogás mellett kifeszített vitorlával a halálmező mögé vonultak; átvonszoltattak a perai dombon keresztül, és Szent-Demeter szűk völgyecskéjén keresztül, Galata nyugati oldalán a kikötőbe bocsáttattak.

Midőn napfelkeltekor látták, hogy a hajóraj a kikötő közepén horgonyt vetett, a görögök meglepetése leirhatatlan volt; a török történetíró, Szolak Zadeh, ezeket mondja: „belátták, hogy pusztulásuk ideje megérkezett, a szó fennakadt szájukban és a kétségbeesés tüze gyúlt ki sziveikben.“ — A nép között elterjedt jóslat

¹⁾ Thucidides, IV. 8.

²⁾ Gibbon Augusztus ezen kísérletét mesének tartja, anélkül hogy állítását okokkal bizonyítaná. Gibbon, i. h. LXVIII. fejt.

nyugyanis azt hirdette, hogy a város tönkre fog menni, ha a szárazföldön hajórajt fognak látni vitorlázni.

Hogy e végzetes színmű teljes legyen, szemek előtt egy hajóhid, vagyis inkább egy gát emelkedett, 5 rőf szélességben és 100 rőf hosszúságban. Egyfelől a galatai parton megerősítve átmetszette az öblöt szélességében és az ellenkező parton, Konstantinápoly falainak tövénél, Cygenion kapuval szemben végződött.

Hogy a génuaiak tüzét elnémitsák és a várost öszszelövdözzék, a törökök ottan ütlegeket állítottak fel, melyeket, valamint a gátat a jól felfegyverezett hajóművek kettős sora fedett, míg a 80 gályát, a csapatokat és a hágsókat a leghozzáférhetőbb pont mellé vitték, oda tudniillik, a honnan a latinok egykor a várost bevették.

Mindkét oldalról most szükségképpen a lánczért harcoltak, mely a bejáratot a kikötőbe elzárta; valóban igen gyakori és heves harcok is folytak itten. Azonban a bátorság és hősiesség kénytelen volt a tömegnek engedni. Az ostromlottak számára csak egyetlen menekülési eszköz létezett, a hajók elégetése; Giustiniani és egy válogatott csapat vállalkozott e dicső tetre.

A törökök tüzelése 40 nap óta nem lett gyengébbé, általános támadásra készültek; már a második fal egy részét is lerombolták; 4 torony és több várfal összelövdöztetett és a bátorság még mindig a régi volt. Pénz nélkül, a templomok megrablására kényszerítve, hogy csapatait kifizethesse, s mely elrablott tárgyaknak azonban négyszeres értékét szándékozott megtéríteni; csaknem segédforrás nélkül oly gazdagok között, kik a helyett, hogy a hazán segítenének, kincseiket gyalázatos módon elásták; sőt gyakran az aljas csőceselék által szidalmazva, mely bátor tetre képtelen és minden hazaszeretettől megfosztva, nyílt utcán szemére hánytva vakmerő ellenállását; s kényszerítve a legelőkélőbb tisztjei között folyton megújuló viszályt lecsöndesíteni; de tevékenyebb, elszántabb és a trónhoz méltóbb mint valaha Konstantin, csodákat művelt és példája lelkesítette a csapat bátorszivű vitézt, mely melléje sorakozott.

A leginkább fenyegetett és legveszélyesebb pont a Szt-Románkapú volt. Itt harcolt a császár oldalán a

rettenthetetlen Giustiniani 300 génuaival, Don Francesco de Toledo és egy görög díszesapat. Két testvér, földiei Troilus Bochiardi Pál és Antonin védték a drinápolyi vagy myriandrii kapút. Egy ügyes fjjász és a német tüzér (Grant János a Caligaria- vagy Charsiasz (ma Egri Kapou) kapúnál állottak. — Egy másik vitéz, még pedig egyike a legbátrabbaknak, Cynegiontól a Szent-Demeter templomáig terjedő egész vonalt védte, ez az olasz bibernok Izidor volt, a ki egy olasz és egy Chioszból hozott katonákból álló csapatot vezérelt. Nehány hónappal azelőtt küldte őt a szent-szék, hogy a görög és latin egyháznak a florenczi zsinat határozatai szerint törté-
nendő egyesülésénél elnököljön.

Minotio Jeromos, velencei tisztviselő, Blachernesz császári palotát védte; az olasz Jeromos és a génuai Leonard de Langosco ugyanezen palota alsó részét, a fa-kaput, mely a kikötőbe vezetett és a tengerhez közel állott és végre Anemasz tornyot.

Sajnos a galatai génuaiak, hogy a győző védelmét, bárki legyen az, maguknak biztosítsák, ezen ostrom alatt a törököket és keresztényeket egyformán elárulták: éjjel titkon a görögöknek küldtek segílyt, nappal pedig a törököknek szállítottak roppant mennyiségű olajat, melyre szükség volt, hogy a nagy ágyút minden lövés után kitisztíthassák.

Az ellenséget ők tették figyelmessé. Midőn Giustiniani éjjél felé közeledett, a törökök résen állottak és tüzet adtak; egy roppant golyó által szétzúzva, hajója elsüllyedt 150 görög és olasz ifjúval; Giustiniani csak bajosan menekült meg: csaknem valamennyi társa elmerült.

Ahelyett, hogy ez hősiességüket lohasztotta volna, e szerencsétlenség még jobban élesztette azt. Egy velencei, Kok Jakab, az uszolyhidat, mely a kikötőn át vezetett és az egész város falai alatt horgonyt vetett hajórajt el akarta égetni. Görög-tűzzel és más égető anyaggal ellátva, egy éjjel 40 elszánt fiatal hajóssal, 3 könnyű hajóval, melyek gyors evezősök voltak, indult el. Mihelyt a láng a hajórajt megfogta, 10 hajósnak, kiket Kok a hidnál hagyott, szintén tüzet kellett volna rakniok.

Azonban az ellenség éber volt: a kövek tömegével zúzták szét a hajókat; egyetlen török gálya égett el; de a tűz a hidon, alig élesztve, ismét eloltatott és a 3 hajó legénységét elfogták.

Másnap az első tavaszi napsugarak e keresztény fejekre sütöttek, melyek hosszú póznákra voltak szúrva. Konstantin azonnal 250 fogolyt a kikötő felé fordított falpárkányokon felakasztatott. Ez visszatorlás volt, de nem siker.

Hogy a szerencsétlenség teljes legyen, Giustiniani génuai emberei és a velenceiek között viszály tört ki. Amazok szemrehányásokra fakadtak és a szerencsétlenséget Kok ügyetlenségének tulajdonították; ezek ezért megnehezteltek. Régóta vetélytársak, közel voltak ahhoz, hogy össze nem tűztek. Notaras és Giustiniani, kiknek nagyravágyását a közös veszély nem ölte meg, egymásnak már a leghevesebb vádakát mondogatták, midőn végre Konstantin hosszas kérésének sikerült őket lecsendesíteni.

Ezalatt Muhamed a galatai génuaiakra nem alaptalanul gyanakodott. Egyszer, miután kettős játékukról meggyőződött, rálövetett egyik hajójukra, mely dúsán megrakva Galata mellett horgonyt vetett. A hajó darabokra hullott.

Midőn a génuai követek panaszkodtak, hogy szolgálataik, melyek nélkül a szultán sohasem juthatott volna a kikötőbe, így jutalmaztatik, a szultán, e lépés fölött látszólag esodálkozva, azt válaszolta, hogy ő nem hitte, hogy a hajó az övék volna, ő azt kalóz-hajónak nézte, mely a várost élelmi szerekkkel látta volna el; különben, hogy hasonló félreértést elkerüljenek, legjobban tennék, ha a kikötőt elhagynák és máshol állomának meg. Midőn a génuaiak éppen nem siettek e tanácsot követni, egy másik lövés furta át vezérhajójukat és arra kényszerítte őket, hogy távozzanak.

Lucas Notaras vezényelt a kikötőben, melynek bejáratát a gálya-kapitány Dinio András őrizte; állandó szállása azonban Petrión negyedben volt, Agra vagy Szent-kapu mellett; Trevisani Gábor 400 velencei nemessel az Acropole csúcsa és a világító torony között állott fel. Nem messze a nagy toronytól, mely a Hippo-

dromot fedte, Petro Giuliani spanyol consul, spanyolok és egy görög hadesapat élén az erődítések védelmezésével volt megbizva, melyek a tenger mentén Bucaleon palotától Kontoscalionig húzódtak el; és a velencei Contareno a Psamatiától az arany kapúig húzódó vonalat védelmezte.

Az arany és a Pegce- vagy kút-kapu¹⁾ között állott Mauritius Cataneo, egy génuai nemes, 200 íjászzal, saját nemzetéből; a görög tudós Paläologus Theophil pedig a bástyák azon részénél, mely Szelymbria- és a Szent-Román-kapu között fekszik.

Néhány Kandiai-tengerész Horea kikötőt vagy a szép kikötőt védte. Egy csapat görög póttartalék, mely különböző helyen volt felállítva, a gyengébb pontokra segélyesapatokat küldött. Hogy a néplázadást és az ellenséges megtámadásokat megakadályozzák, Demetrius Cantacuzeno, veje Nicephorus Paläologus és Gudelli Miklós 700 főnyi esapattal a város különböző negyedeit járták be.

Mindössze 12 állomás volt, melyek közül csupán kettő volt görögökkel betöltve; a többi 10-nek génuai, velencei, spanyol, orosz, német tisztjei voltak.

E szomorú viszonyok között Szent-Basilius szerzetesei és az oltár többi szolgálói bámulatraméltó hazaszeregetet tanusítottak: egyuttal katonák és papok szakadatlanul a templomból a lőrésekhez futkostak.

Eközben Muhamedet, noha erőlködéseit megkettőztette, kínos gondok bántották: katonái, kiket az ostromlás lassúsága elfárasztott, zúgni kezdtek. De egy éjszaka újra felélesztette reményeiket; egy fényes meteor jelent meg a város felett, e kedvező előjelet örömmel üdvözltek: nem akarta-e Isten haragjában a görögök városát a lángoknak martalékkul adni? Azonban e bizalom nem tartott sokáig; midőn hirtelen azon hír terjedt el, hogy a rettenetes Hunyady, kit a törökök ördögnek hívtak, egy hatalmas hadsereg élén gyorsmenetben vonul elő,

¹⁾ E kapu onnan kapta nevét, mivel azon keresztül kellett menni, hogy a kútról nevezett boldog-asszony templomához jusson az ember, hol egy forrás volt, melynek gyógyító erőt tulajdonítottak.

és hogy Itáliából egy hatalmas hajóraj jön, az örömet a bátortalanság szorította ki; a szerencsét jelentő jel most szemeikben iszonyu vést jósolt. E vak ijedelem pillanatra oly nagy lőn, hogy a táborban minden oldalról lázongó kiabálással kívánták az ostromállapot megszüntetését.

Muhamed azonban, anélkül hogy pillanatra is zavarba jött volna, e balhiedelmet előnyére tudta fordítani. Ügyes magyarázatának sikerült e korlátolt de üdvökért aggódó népnek bizonyítani, hogy az égi jel elkerülhetetlen győzelmet jelent.

Ezen ostromlás alatt 1453-ban, a legenda szerint, Eyub, a próféta híres társa és zászlóvivője egy seiknek megjelent álmában, és megmondta neki a helyet, hol csontjai pihennek. A szultán, maga ment minden vallásos érzülettől, népének fanatizmusát hasznára tudta fordítani. A csodálatos felfedezés tehát egészen kapóra jött neki.¹⁾

E heves harczok közepette némi hajlam jelentkezett az egyezkedésre. Ismael, Paphlagoniában Szinope fejedelmének sürgető kéréseire, ki jóllehet török volt, semmiképpen sem szerette volna, ha Konstantinápoly ura Muhamed lenne, Konstantin engedett, és a szultánnak egyezkedési ajánlatokat tett.

De ez semmiről sem akart hallani és a főváros rögtön átadását követelte. Konstantinápolyt birnom kell, vagy Konstantinápolynak engem kell birnia, felelt ő. De daczára e fenyegetőző vakmerőségnek a kérdést mégis a diván elé vitte. A nagyvezir Khalil pasa, ki a görögök felé hajolt, a béke mellett szavazott. De véleménye a második vezir, Szeganosz pasa, a szultán egyik kedvence és sógora, Molla Muhamed Karani, egykori

¹⁾ Miután a város ura lett, Eyub emlékének egy mecsetet és egy siremléket emelt. Ezen mecsetbe, hasonnevű elővárosban, mennek a szultánok trónra lépésük alkalmával, hogy a próféta kardját felkössék. A két másik mecset közül, melyeket Muhamed utóbb építtetett, az egyik egyike az izlám legszebb emlékeinek. Az ajtó felett arany betűkben a prófétának tulajdonított jóslatot lehet olvasni: „A törökök Konstantinápolyt be fogják venni. Üdv a fejedelemnek, üdv a hadseregnek, mely azt meghódítja.“

helytartó, és Ak-Chemsz-Uddin seik nézetével szemben érvényre nem juthatott. Utóbbi még annyira ment, hogy a napot és órát is előre mondta, a midőn Konstantinápoly bukni fog. E nézet Muhamedével is annyira meggyezett, hogy a legfelső beleegyezést is azonnal ki nyerte.

Khalil pasa, elkescsedve ellenének győzelme felett, Konstantint azonnal értesítette a tanácskozás eredményéről, és hatalmas ellenállásra buzdította. Itt nyilatkozott e miniszternek a byzancezi udvarral való összeköttetésének bűnössége. Ha a két uralkodó között csupán a békeközvetítő szerepét játszotta volna; ha csak arra törekedett volna, hogy urának érzületét mérsékelje, s felfortyanó és könyörtelen természetét csillapítsa, akkor nemesen cselekedett volna; azonban az ellenség előtt elárulni az állami titkokat, egy hazaáruló büntette volt; ez óta megvásárolhatósága nem volt többé kétséges.

Két hét óta az ostrom a szárazföldi oldalon folytonosan tartott; 4 torony összedőlt; a Szt-Román-kapuban széles lőrés támadt; a hadsereg elfoglalta az erődítmények romjaival félig megtelt árkokat; a város falai alatt horgonyzó gályák máris hajítógépeket és faltörőket állítottak fel.

Azonban Muhamed mégis küldött egy követséget a császár elé, akár azért hogy eleget tegyen a törvénynek, mely megparancsolja, hogy az ellenségnek a tönkretétel előtt békét kell ajánlani, vagy pedig azért, hogy megtudja, vajjon a város képes-e még ellenállni vagy sem. Apósa Eszfendiar Oghlu jött Konstantinápolyba, nem mint követ, hanem mint olyan, ki a görögök sorsa iránt érdeklődik.

Az uralkodó, ki erről értesült, egész udvarával fogadta őt. Eszfendiar Oghlu figyelmeztette, hogy magát rögtön és teljesen alávetve, kerülje el a szultán haragját.

Azonban a közvetlen ezután tartott államtanácsban csupán a becsület és a kétségbeesett bátorság szavára hallgattak.

„Ha a szultán békét ad és annak lelkiismeretes megtartásával elődeinek példáját akarja követni“, válaszolt Konstantin a követnek „úgy hálát adok Istennek.

Különben azok közül, kik Konstantinápolyt ostromolták, senki sem élt sokáig. Muhamed követeljen adót tőlem; de e várost soha sem adom neki át, a melyet megvédeni — megesküdtem.“

Ezen válasz után az általános ostromot május 29-ikére, mint azon napra helyezték át, melyen a jóslat szerint a bevételnek meg kell történnie.

Egy nappal azelőtt mindenkinek bőjtölnie kellett és hétszer kellett mosakodnia. Azoknak, kik fegyverrel kezökben fognak elesni, a dervisek örök ifjúságot ígértek a feketeszemü hurik karjai között a paradicsom hűs patakjai és pompás kertjei mellett; az életben maradtoknak Muhamed kettős zsoldot, a szép görög asszonyokat, fiatal lányokat és háromnapos pusztitást ígért, míg magának csupán a várost és épületeit tartja meg, a legvitézebbeknek timaréket, sőt szandjakatusokat ígért, és azon katonának, ki a falakat legelőször fogja megmászni, leggazdagabb tartományának helytartóságát. Lován ülve, arany topuzával jobbájában, a szultán Mekka prófétájára, atyjának lelkére, gyermekeire, kardjára megesküdött, hogy a korán győzni fog. — Borzasztó örömrivalgás követte Muhamed beszédét; az ostromlott városban mint a halálos ítélet hangzott vissza.

A szultán intézkedései a következők voltak: a szárazföldi oldalon 100.000 ember a tábor jobb oldalán az aranykapuval szemben állott fel csatarendben. Egy másik hadoszlop 50.000 emberből, a bal oldalon lépcsőzetesen állott fel. 100.000 ember alkotta a tartalékot: a középben pedig Muhamed állott 15.000 janicsárral.

A tenger oldalán 80 gálya a kikötőben a fa- és a Platea-kapu (Balat kapuszi) közötti vonalat foglalta el; a hajóraj maradványa, mely addig Diplancion kikötőnél vetett horgonyt, az Oraia-kaputól (Halpiacz-kapu) a Szent-Demeter csúcson (ma: Szerai-csúcson) roppant nagy félkörben a Blanca-kapuig, melyet ma is Vlangabosz-tannak hívnak, húzódott.

A 28-ik este hirtelen az egész török tábor megvilágított; Galatatól a hét toronyig szárazföld és tenger fénylett a tüztől; a katonák énekekkel és játékokkal előre ünnepelték győzelmüket. A La Ha Illalah kiáltásokba belevegyült a fegyverek zöreje és a trombiták harsogása.

Ezen ünnepélyes órában Konstantin, a Szóphia-templom nagy oltárának lábánál térdelve, a magasból segélyért könyörgött; meggyónt és megáldozott. A nép körülvette őt. Midőn felkelt, ezeket mondá: „Ha bűneim Isten haragját a császárságra vonták, kész vagyok, azokat életemet feláldozva, jóvá tenni.“

Erre a császár, a papság, katonaság, kik mindnyájan a vértanúság elé néztek, Istenhez folyamodott, nem az izlám által ígért gyalázatos kéjekért, sem pusztításért és gyilkolásért, hanem segélyeért a harcban és kegyelméért a halál után; ünnepélyes búcsúvétel volt az élettől, zsolozsma a halottakért, ezektől maguktól, a törököktől előre énekelve, kik másnap már a halál birodalmában leendenek. A papság meztláb, a szenátus, az udvari hivatalnokok és számtalan nép kíséretében vonult keresztül a városon, és ereklyéket és a vallásos tiszteletnek egyéb tárgyait vitték magukkal. Aggok, asszonyok és gyermekek az utcákon és nyilvános téreken kegyelemért kiabáltak, és zokogva könyörögtek az Úrhoz, hogy nyáját ne engedje át a barbárok dühének. „Kyrie eleison, Kyrie eleison!“ kiáltották ők, „Urunk fordítsd el tőlünk igazságos haragodat és szabadíts meg ellenségeidtől.“ A nép minden reményét a szent Szűzbe helyezte, ki az utóbbi Murád által történt ostromnál csodálatos módon a falakon megjelent és a törököket szétszórta. Képe húsvét hete, az ostromlás kezdete óta, az elízó Istenanya (Hodegetria) templomában az Acropoleben, Minerva Embasia régi oltárának helyén ki lett téve.

A császár ezután visszatért a palotába, melyet többé nem fog látni, odahívta a legelőkelőbb görögöket és a szövetségeseik közül a legvitézebbeket, rendezte velük a védelmi intézkedéseket, minden hibájáért, melyeket uralkodása alatt elkövetett légyen, hangosan bocsánatot kért, fegyvert ragadott és lóra ült. A keresztény megtette napi dolgát, most már a harcoknak kellett a magáét megtenni.

Az elválás előtt mindnyájan megölelték egymást; készen a családot, a barátokat, a hazát elhagyni, mindnyájan hősi módra elbúcsúztak az élettől, szemeiket az égbe fordítva, kezükkel a kardon.

Éjféltől után 1 óra körül kezdődött a támadás.

Éste a csapatokat, az ágyúkat, a rőzsenyalábokat az árok szélére húzták előre, mely több helyen a lőrésig egyenes utat mutatott; az előrész 80 gályából állott; ostromló létráik csaknem érintették a kikötő legsebezhetőbb falait. Halálbüntetés mellett volt a csend megparancsolva; azonban annyi dobogó szív verése, e roppant tömeg ide-oda járása-kelése és tevékenysége, a tornyokon felállított örök füleihez zavaros hangokat bocsátottak.

Napfelkeltekor megkezdődött az általános roham.

E pillanatban, a 10,000 hajóson és tengerészen kívül, 250 ezer török, gyalogság és lovasság volt mozgásban. Szoros és szakadatlan támadási vonalukat egy óriási fonott vagy csavart hajókötélhez hasonlították. A roppant várost egy tűzháló kerítette be. A fanatismustól ittasan, pusztítás után sovárogyva rontottak a törökök a támadásra, lábaikkal, kezeikkel és fogaikkal kapaszkodva az övéik vérétől csurgó falakra.

A görögök ellenállása nem kevésbé volt elkeseredett; a görög tűz, égő olaj és izzó szurok, malomkövek, szikladarabok tömege, a puska-golyók és nyílak özöne terítette le az ostromlókat. A védelem ereje oly nagy volt, hogy a görögök a győzelmet több órán át kétségessé tették, a kikötő oldalán pedig az ellenséget nagy veszteséggel vissza is verték. Azonban e siker szerencsétlenséggé változott: az első sorok, melyek a török csapatok aljából, fegyelmetlen önkéntesekből, vénekből, gyermekekből, parasztokból, zsákmányeső bitangokból, vagy a vértanúságra vágyó rajongókból állottak, a tűz és golyózapor által elpusztultak; száz más ostromló szintén elesett. Ennyi ember megtöltötte az árkokat és az ellenségnek hid gyanánt szolgáltak.

Ekkor megjelent a szultán, lovon ülve és kezében a topuzzal, kísérve Ahmed Kurani és Ak-Chemsz-Uddin seikektől, kik rajongó áhitattal a korán verseit Konstantinápoly bevételéről hangosan énekelték, szavával és taglejtéssel vezényelte ezen embertömeget, levágta a habozókat és féktelen janicsárait a csatába üzte.

E döntő pillanatban a trombiták, kürtök, dobok lármája elfojtott minden jaj- és vészkiáltást; a vonalak, a gályák és a hidak tűzérsege mint egy tűzi fal nyelte

el a görögöket minden ponton; és a tábor, a város, ostromlók és ostromlottak iszonyú zaj között egy roppant felhőben veszttek el.

Habár megtizedelve, a görögök még sem hátráltak meg, és a bátor császár nem szünt meg őket a haza felszabadítására serkenteni.

De úgy van az államok életével, mint az egyes emberek életével; ha ütött az óra, elégséges a legegyszerűbb esemény, hogy végét előidézze. A szárazföldi oldalon, Bactatinia kapu felé, nem messze a Szent-Román-kaputól, azaz, hol leghevesebben dühöngött a csata, sebesítették meg Giustinianit. Pánczélingén egy golyó hatolt keresztül. Fájdalma oly nagy volt, hogy öntudat nélkül összerogyott. Hogy sebeit megkötözzék, a csatamezőről elvitték.¹⁾ E visszavonulás miatt megrettenve, a latin segédsapatok rendetlenül visszavonultak; a védelem abban a pillanatban meggyengült, melyben a támadás ereje megkétszereződött.

Ugyanazon időben a várost más oldalról is megtámadták; este az ostrom előtt kinyitották Cercoporta kapút azon czélből, hogy a török táborra kirontsanak, de meg nem magyarázható hanyagság folytán többé be nem zárták; 50 török erőszakosan behatolt és a görögöket hátulról megtámadták.

A kikötőből e rémhír eljutott a Szent-Románkapuig és ijedelmet keltett azoknak már is annyira megtizedelt soraiban, kik a császár oldalán harcoltak. Nemsokára pedig, Konstantin hihetetlen erőlködései daczára, a törökök útései alatt, összedőlt a Szt-Román-kapu; az első fal urai lettek tehát és a görögök a második mögé vo-

¹⁾ Az ellenség már a hely ura volt. Azután Giustiniani, ki társainak maradványával Galata felé vonult vissza, Chioszba vitorlázott, és ottan csakhamar meghalt. Ily módon terheli emlékét saját vére láttára támadt méltatlan kislelkűség vádjá. Phrances elbeszélével azonban szembe állítják Ducas Mihály elbeszélését. Hogy lehetne azt feltételezni, hogy egy oly vitéz harcos, ki életét a csatamezőn annyiszor koczkáztatta, egy seb következtében annyira elveszítené lélekjelenlétét. A hősiességnek meg van a maga logikája, és ily következetlenségek lehetetlenek. A történetnek nem szabad ily nemes életet csupán kétségből megbélyegezni.

multak vissza. De mivel az ellenség nyakukon volt, soraikban rendetlenség támadt; a város belsejébe iparkodtak, mely alkalommal oly nagy volt a szorongás, hogy számosan összenyomattak, s még többen legyilkoltattak. A többiek ismét egybegyültek és életüket oly drágán a hogy csak lehetett adták el. A Caligaria-kapu még mindig ellenállott: a császár néhány híú kísérővel sietett oda. De csakhamamar ezen gát is összedőlt és a törökök előzönlötték a várost. Ekkor már nem volt csata, csupán mészárlás. Görögök és törökök egymást átölelték és megfojtották egymást; fogak és körmök pótolták a fegyvereket.

Ekkor Konstantin, Paläolog Theophilus, Kommenes, Dalmáciai János, Toledo Ferencz, és sok más vitéz hullájától környezve, így kiáltott fel: „Mit, mindnyájan meghaltak, birodalmam elveszett, és én még élek? Elve kerüljek-e a törökök kezébe, nem találkozik-e valamely keresztény, ki engem leölne?“¹⁾

Ugyanazon pillanatban két janicsár szúrta őt keresztül és a nagylelkü császár elesett mint Hector a szküi kapu előtt, saját életével a császárság utolsó sóhaját kilehelve.

Mintha a hős emlékét akarná megörizni, a helyen, hol az utolsó Paläolog elesett, még ma is egy terebélyes fa áll.²⁾

Ezalatt a megrémült nép tömegesen a Szóphiá-templom oltárainak lábaihoz menekült; mindnyájan kér-

¹⁾ A francia történet hasonló megható jelenetet említ Valois Fülöp életéből, ki a crécyi vérfürdő után 5 lovaggal, 80.000 főnyi hadsereg romjával, egy kúnyhó ajtaján kopogtatott, a tulajdonost felkölté, és hozzá egy hős nyugalmával, ki nem esik kétségbe, e szavakat intézte: „Nyisd ki, itt áll Franciaország és szerencséje.“

²⁾ Sajátságos tény, hogy a numizmatikai gyűjteményekben az ezen nevü gyenge császárok pénznemei bőségesen fordulnak elő, azonban e fejedelemtől sem szobor, sem érem vagy pénzdarab nem létezik. Létezik ugyan egy aranyérem e körirattal: „*Κωνσταντίνος εν χρω αυτοκρατορ Παλαιολογος*“; de egy avatott bíró Mionnet azt hamisnak tartja.

Tizennégy császár viselte a Konstantin nevet; csupán kettő méltón, az első és utolsó: amaz az alapító, ehez a vértanú.

ték Istent, küldené el öldöklő angyalát, hogy mentse meg Konstantinápolyt. „Nyomorult görögök“, kiáltott fel Ducas hazafiúi haraggal, „jóslatokhoz fordultok segélyért? Egy angyaltól várjátok megszabadítástokat? Oh, bár a szerencsétlenség közepette, mely benneteket szétzúz, az égből egy angyal szállna le, és nektek megígérné, hogy ellenségeteket elpusztítaná, de csakis azon feltétel alatt, ha a két egyház egyesülésébe beleegyeztek, ti megvetnétek e segélynyújtást, vagy ha elfogadnátok, csupán azért tennétek meg, hogy eskütokei megszegjétek! Ők tudják, vajjon igazat mondok-e, azok, kik kevés nappal azelőtt úgy nyilatkoztak, hogy a törökök igáját előbbre helyeznék, a latinok segélyezésének, a megmenetésnek, mely tőlük eredne.“

Reggeli 8 órakor egész Konstantinápoly a törökök kezében volt. Három napon keresztül a legborzasztóbb pusztítások mindenféle szörnyűségeit szenvedte. Gyilkolás, megszentégtelenítés, templomrablás, mindent, a mit csak a féktelen pogányok ördögi képzelete kitalálhatott, elkövettek.

E gyalázatos tettek után, mely jelenlétének méltó előjátéka volt, Muhamed, környezve vezírjeitől, pasáitól és janicsárjaitól diadalmasan elfoglalta új birtokát; ő a Szent-Román-kapun vonult be.

Csaknem valamennyi kiváló fogoly, kiket elébe vezettek, kinok között halt meg.

60.000 lakóst rabszolgaságba hurczoltak, körülbelül 40.000 a győztes kardja alatt esett el; sokan, kik menekülni akartak, a hullámokban találták halálukat.

Izidor, a szent szék vitéz követe, ki Szt.-Demetrius örhélyén oly férfiasan harczolt, a törökök kezébe esett, anélkül azonban, hogy felismerték volna, mivel bibornoki ruháját levetette volt és egy halottat ruházott fel vele. A törökök örvendve annak, hogy ily ellenségtől megszabadultak, levágták annak törzsétől a fejet, és azt, a vörös sapkával fődötten, diadalmasan körülhordozták. Ily módon megszabadulva bosszújoktól a bibornokot, mint egy közönséges fogolyt Galatába adták el. Azonban megmenekült, és sikerült neki Peloponnezust, utóbb Itáliát elérni. Innen a kereszténység összes fejedelmeivel megható ecseteléssel közölte a szerencsétlenségeket, melyek-

nek éppen tanúja volt; figyelmeztette őket, hogy összes erejüket a közös ellenség ellen egyesítsék.

Időközben egy nagyobb, V. Miklóstól, a velenceiek, génuaiak, és katalonok támogatása mellett, felszerelt hajóhad indult el. Május 30-án, Konstantinápoly bevétele utáni napon, érte el Negroponte szigetét. Monstrelet¹⁾ szerint 29 gályából állott Jakab, raguzai érsek, és V. Miklós görögországi követe, parancsnoksága alatt.

Ha ezen hajóhad előbb érkezett volna meg, ha a magyarok az ígért segédsapatokat elküldték volna, a törökök kétségkívül felhagytak volna az ostrommal, mivel már Európa szervezkedésének egyszerű hírére is pillanatra a visszavonulásra gondoltak.

A régi Hippodromban, mai nap At-Meidani²⁾ hol az elfajzott nép egykori vitézségének maradványát circusharczokra és versenykocsizásra fordította, valamint már előbb tehetségének utolsó szikrái theologiai szórészalhasogatásokban aludtak el, azelőtt istenek és hősök, egy egész Olympus érzbe és márványba öntve, diszelegtek. De Augustus és más császárok szobraival, Diana, Juno, Pallas, Helena, Hercules,³⁾ Páris szobraival; a nőstény farkassal, melyre Virgil Aeneas paizsának leírásával czélloz, a nőarczú sphynxxel 1204-ben a latinok ostroma alatt számtalan remekmű veszett el. E durva kezek alatt a művészet legremekebb termékei, a legbecsesebb művek közönséges pénzzé változtattattak.

A régi emlékek közül, a Hippodrom becses diszesége közül csupán három élte túl az 1453-iki katasztróphát: a földrengés által ledöntött és Theodosius által újra felállított obeliszk, Konstantin Porphyrogeneta oszlopa, melyet egy ércz-felirat a rhodusi colossussal hasonlított össze; és a kigyó oszlop, mely a delphii templomban a híres arany háromlábú széket hordta, melyet a plataai csata után Apollónak szenteltek.

A néphit e három összegöngyöldött és esigateker-

¹⁾ Monstrelet ott kezdi, hol Froissart végzi; krónikája 1400-tól 1453-ig terjed.

²⁾ Szósztrinti fordítása e görög kifejezésnek: *ἱπποδρόμος*, lófuttatásra szánt hely.

³⁾ Lysippusnak tulajdonítják.

vényben emelkedő kigyó csoportjához a város sorsát fűzte; Muhamed, midőn a roppant nagy téren átment, csatabárdjával egyet¹⁾ a három fej közül levágott, mintha be akarná bizonyítani, hogy a régi Byzancez már nem létezik.

Három nappal reá ugyanazon helyen²⁾ a legjelesebb férfiak vére folyt, kiket a megkegyelmezés ravasz kihirdetésével oda csábítottak.

A Szóphia-templom nagyságát és pompáját látva, a szultán sem tudta bámulatát visszafojtani.

A görög legenda szerint tervrajzát egy angyal készítette és építésére a pénz az égből hullott. A 700 oszlop, a fényes bazilika legbecsesebb támaszai, a leg-ritkább márványfajokkal borítva, rózsapirossal vegyített kigylamárvánnyal Synadából, zölddel Lakóniából, kékekkel Lybiából, fehérrel Boszporuszról, csillagos gránittal Thesszáliából, Epiruszról és Egyiptomból; a nyolcz szép porphyroszlop, melyeket az Aurelián által Balbekben épített nagytemplomból, Ephezus, Cyzico, Alexandria-Troász (Eszki-Sztambul), Athén és a Cycládok templomaiól vettek; az apostolok és evangelisták, a szent szűz és a megfeszített pompás képei, valamennyien színes üvegü mozaikban, a művészet e remekei, eleinte néma bámulatba ejtették.³⁾ Ezután egy muezzin által a muzulmánokat imára hívatta, maga adott példát, az oltárra lépett és imádkozott.⁴⁾

Ily módon hozta be a próféta cultuszát a keresztény bazilikába; a görögök és latinok megfajthetetlen ellenmondásai után a török dogma következett: „Csupán

¹⁾ 1700-ban a másik kettő is eltűnt, anélkül hogy a török kormány legkevésbé is kutatott volna utánok, hogy azokat megtalálja.

²⁾ Csaknem valamennyi író, ki Konst. ntinápolyról irt, ugyanazon hibát követte el, hogy At-Meidanit teszi színhelyévé a janicsárok lemézzárlásának Mahmud szultán alatt; e véres esemény Et-Meidani-ban történt, azon helyen, hol a csapat élelmét kapta, és a hol kaszárnyái voltak.

³⁾ XVII. told.

⁴⁾ Principe filio iniquitatis supra sanctam mensam locato. (Ducas XL.)

egy Isten van stb.“ Midőn a szultán az új mecesetet Aya Szóphiát otthagya, a császári palotába távozott.

Itt, amnyi elpusztúlt fény színhelyén, ezen kifosztott és elhagyott folyosókon, a vérben tönkrement trón látára egy pillanatra borús érzés járta át e vasszívot: „A pók“, mondá egy perzsa költővel, „marad örnek a császári palotában és függönyt ereszt a kapú elé; az éjjeli bagoly hallatja bús énekét a királyi csarnokokban Éf-raszáílról.“

Igy mondá egykor Scipio Aemilianus Karthágó elpusztulása után meghatva és Róma sorsára gondolva, ama homéri verseket, mintha hazája sorsát akarta volna megjósolni: „Eljön egyszer a nap, midőn Ilium szent városa és a harcziás Hektor népe el fog pusztulni.“

Mig a hódító az elpusztult várost hatalmába vette, utolsó ura igazi helyén a csatamezőn feküdt, mint keresztény császár. Midőn Muhamed sorsa után tudakozódott, Konstantint egy rakás hulla alatt találták a sebektől annyira elrútitva, hogy csupán bibor, arany sasokkal himzett topánjairól ismertek reá. A szultán előkérte fejét és azonosságát, a mennyire csak lehetséges volt, az előkelő görögöktől kipuhította. Ugyanazon időben Szuleiman egyik unokájának, Urkhan-nak fejét is lábai elé rakták.

Theodosius egy Nagy Konstantin által anyja emlékének szentelt és Augusteumnak nevezett nyilvános téren egy ólom-oszlopot emelt, melyre saját 700 font súlyos ezüst-szobrát állíttatta. Justinian ezen oszlop helyébe egy másikat porphyrból állíttatott. Theodosius képszobrát felolvasztották és helyébe egy bronz-szobrot állítottak, mely Justiniant lovon ülve ábrázolta, balkezeben egy földgolyót arany kereszttel tartva és jobbjaival a keleti birodalomra, mint országára mutatva. Ezen oszlopra a ló lábai alá tették a szalmával kitömött császári fejet egy teljes napig. Kegyetlen gúny, ha a keleti népek győzelmi kívánataira gondolunk: „Ellenségeid fejei lovad lábai alá hulljanak.“ Ezután Nagy-Theodosius utolsó utódának szomorú maradványait a keleti birodalom valamennyi városaiban körülhordozták.

A mi a törzset illeti, annak eltemettetését megengedték a császárok temetkezéseinél szokásos gyászünne-

pélyek kíséretében. Ez arra szolgált, hogy halálának híre a legnagyobb nyilvánosságra jöjjön.

Két nap telt el vigalom között. Az új Balthazár ezen ünnepein a szent edények szolgáltak a szultánnak és vendégeinek kelyhek gyanánt; a templomok ezüstszerei, az istentisztelet díszletei ékesítették a lakomatermet.

Ily példák által felbátorítva, a katonaság a legféktelenebb kedvtelések kiesapongásaiba merült; lerészegedtek a szent edényekből, a lovakat oltár- és papi-ruhákkal ékesítették fel, melyeket a templomokból raboltak el.

Hogy a szent dolgok meggyalázásában hátra ne maradjanak a többiektől, a janicsárok dobpergés között táborukban körülhordozták a megfeszített képszobrát, melyre egy török főveget tettek és felkiabáltak: „Keresztény kutyák, ime Istenetek!“, és a szent szobornak ugyanazon gyalázásokat kellett eltűrnie, mint egykor Isten fiának. Sőt a szent oltárokat is a leggyalázatosabb gázságokkal mocskolták be!

Az undorító orgiák végével a félittas Muhamed egyik heréltjének megparancsolta, hogy vezesse hozzá Notaras legifjabb fiát, ki még csak 14 éves volt, és kinek szépségét előtte magasztalták.

Az azelőtti napon a nagyherceg a győzővel szemben gyengének mutatkozott, midőn kincseit a szultán lábai elé rakta, Muhamed felbőszülten így szólott hozzá: „Miért nem fordítottad ezen aranyokat fejedelmed és hazád védelmezésére?“ Notaras így válaszolt: „Isten akarata volt, hogy e kincsek a tieid legyenek.“ — „Nos tehát“, válaszolt a szultán helyesen, „akkor ezt Istennek köszönhetem és nem neked.“

Egy fontosabb vád nehezedik az ő emlékére:¹⁾ szemére vetik, hogy a szultánnak piszkos birvágyból az állam legjelesebb hivatalnokainak névsorát adta volna át; és a szultán minden katonának 1000 aszpert ígért, ki neki ezen gyalázatosan elárult fejek közül egyiket elhozná. Annyi bizonyos, hogy másnap, a megvetendő

¹⁾ Ducas XL. Különbösen mindezen vádakát csak kételkedve kell fogadnunk. Mivel a kor szenvedélyei és gyűlölete nagyon is visszatükröződnek az azonkorú történeti műveken.

polgár helyébe, az atya jelent meg teljes méltóságával: ugyanazon férfi, ki az úr előtt meghajolt, újra fölegyenesedett a hóhér előtt: „Sohasem fog“, válaszolta a heréltnek, „az én gyermekem a te urad gyalázatos kéjeinek tárgyául szolgálni; inkább meghalok összes enyéimmal, semhogy ilyen gyalázatot családomban eltűrjek.“

Muhamed maga ragadá ki az atya karjai közül a gyermeket és a szerencsétlen áldozatot háremébe záratta.

Notaras intette másik két fiát, hogy mint keresztények haljanak meg, és őket megáldva, így kiáltott fel: „Te igazságos vagy, oh Istenem!“ Mintán gyermekeit szemei előtt fejezték le, a hóhértől néhány pillanatranyi időt kért, hogy a közeli kápolnában imáját végezhesse, és ezután szintén kivégezték. A kivégezettek hulláit az utcára vetették, és fejüket a szultán maga elé asztalára helyezteté.

Muhamed Phranzes történetírót, ki Paliologus Konstantin minisztere és barátja volt, nem tudta hatalmába keríteni; parancsára fiát fojtották meg, miután előbb a leggyalázatosabb módon megbeestelenítették.

Ezek után a gyalázatos tetteknek egész sora kezdődött: miután Muhamed a trapezunti Komneneket kirabolta, e számos és szerencsétlen családnak csupán a halál és korán között engedte meg a választást; egyikök sem habozik; mindegyikök a halált választja a hitehagyás helyett. Bosznia királyát és három fejedelmet, kik magukat alávetették, megfojtották. 300 Leszbosziszigeti lakost és 500 görögöt, kik Modon védőrségét képezték, elevenen szétfűrészelték; a velencei és spanyol consulokat családjaikkal együtt az Arkádus-oszlop lábánál az asszony-piacon (awret bazari) gyilkolták le.

Sok byzanci nemes, szülővárosuknak pusztítása óta elrejtözve élt. Muhamed, ki félt befolyásuktól, ünnepelesen felhívta őket, hogy nemesi-oklevelükkel előtte megjelenjenek: teljes biztonságot, előbbi előnyeiknek és előjogaiknak érvényben maradását ígérte nekik. Mindnyájukat, kik megjelentek, azonnal, még a palóta lépcsőin, lefejezték.

Cantareno és a többi velencei nemes ugyanazon

sorsban részesült volna, ha Szaganos pasának, hogy életüket megvásárolják, 70.000 aranyat nem adtak volna.

A legelőkelőbbek közül sokan a katonák kezeibe kerültek: a szultán kiváltotta őket pénzen, hogy a keresztény fejedelmekkel való összeesküvés ürügye alatt legyilkolhassa őket.

Minden janicsár 1000 aszper ajándékot kapott (körülbelül 5 aranyat). Ebből lehet következtetni a roppant nagy zsákmányra.

Harmadik napon a város bevétele után, Muhamed megparancsolta a hajórajnak, hogy vitorlázzon el. Ez a tengerre szállt, arany és ezüst edényekkel, értékes ruhaneműekkel és foglyokkal megterhelve.

A szekerekre össze-vissza hányva számtalan könyvet a tartományokba hurezoltak. Tíz kötetet Plato vagy Aristoteles művei közül egy pénzdarabért adtak oda. 1000 kézirat tünt el, elégett vagy széttépetett. A pompás aranyborítékokat a dúsan kötött evangéliumkönyvekről letépték, és a képeket a tűzbe dobták.

E végtelen szerencsétlenségben a nevezetes menekülők: Lascaris, Chrisolorus, Chalcondyles, Bessarion, Trapezuns, Argyropulos, Marullus, mint egykor Aeneas és Anchises legalább Vesta szent tűzét és a honi isteneket magukkal vihették. Nemes, pompás jutalom a vendégszeretetért, melyért Európához fordultak, mely nem akart rajtuk segíteni.

Hogyan ne gondoljon az ember^{nek} ily szenvedésekre emlékezve az 1203-iki év szenvedéseire, a melyek még siralmasabbak voltak? Mivel Konstantinápoly akkori gyujtogatói, hóhérai, pusztítói sem törökök, sem pogányok nem voltak, hanem nyugat durva harcosai, keresztények voltak. — A nélkül, hogy itt elősorolnók a mindenféle kicsapongásokat, melyeknek akkor a szerencsétlen város színhelye volt, mily nagy gyász volt az a művészetekre és tudományokra! Mily nagy örökre sajnálandó veszteségek? Mennyi kincs, mely az egész emberiség tulajdona volt, tünt el azon siralmas napokban visszahozhatatlanul?

A szerencsétlenséget részben felfoghatjuk, ha a könyvtárra gondolunk, melyet Photius patriarcha, körülbelül 200 évvel a latinok végzetes odajövele előtt

gyűjtött össze. A művek, melyeket használt, részben kritikai ismertetés alakjában vannak elősorolva.

E két század Konstantinápoly irodalmának arany korszaka alatt, misem veszhettek el, a minék csak némi fontossága is volt. Hogy a történetirókról és szónokokról beszéljünk, Photius birtokában volt Macedonia történetének Theopomptól, a parthusok, Bithynia és Sándor utódai történetének Arrian-tól; Perzsia történetének és India leírásának Ctesiasztól; az Agatarchidák földrajzá-
nak; oly könyvek, melyekből már csupán alig néhány összefüggő töredék maradt fenn. Meg volt neki még az egész Diodor, az egész Polibius, az egész Halicarnassus-i Dionysius Demesthenes 45 beszéde helyében, melyek máig fennmaradtak, ő 65-öt olvasott; Lysias 34 beszéde helyett 233-at, az apokryphokon kívül; tanítványának Isäusnak, ki Demosthenes tanítója volt, 10 beszéde helyett, ő 64-et ismert; Hyperides egyetlen beszéde helyett 52-t.

Ennyi irodalmi kincs ment néhány nap alatt tönkre!¹⁾

600 évi haláltusa után, 1453. május 29-én, kedden, két nappal a Sz. Háromság vasárnapja után, a hedzsra 831. évében, vérpatakok folyása mellett, utolsó Konstantin alatt, veszett el azon császárság, melyet 1125. évvel előbb egy másik Konstantin alapított. Mindkettőnek anyja Ilona volt; de a két uralkodó oly kevéssé hasonlított egymáshoz, mint a két fejedelemlő.

E haláltusában a roppant nagy város, mely azelőtt a pogányok ellen oly nagy tetterőt fejtett ki, nyakát a törökök kardjának szolgáltatta ki: a nagyok gyáva önzése, kik az ostromlás előtt kincseikkel megszöktek, az elfajult nép hóbortos babonája, minden a közjó ellen esküdött össze.

Ilyen volt Róma 410-ben, midőn Alarich pusztította el. Rómaiak és konstantinápolyiak nem érdemeltek többé ily hazát.²⁾

„Igy teljesültek be“, kiált fel Ducas³⁾ „Amosz próféta szavai: Bethel oltárait meg fogom fenyíteni: az

1) Heeren A. H. L., A keresztes hadjáratok befolyásáról.

2) Poujolat, Konstantinápoly története, 1. kt.

3) Ducas XXXIX. XVIII. told.

oltár szarvai le fognak vágatni és a földre fognak hullani; a palota ormaival le fog dőlni és az elefántesontszobák el fognak pusztittatni, és velök számosan (III. 14. 15.). A ti ünnepéyeitek előttem gyalázatosak, és a ti áldozataitok előttem nem kedvesek. A ti éneketek zaja maradjon tőlem távol, és én nem akarom hallani a zsoltárokat, melyeket hárfáitok kíséretében énekelték (V. 21. 22. 23). Népemre el fog jönni az enyészet, én nem akarom őt többé megkimélni, és azon napon a templom csarnokai visszhangozni fognak az orditástól (VIII. 3).“

Brussza,¹⁾ az ázsiai Olymp tövénél, melynek csúcsait Konstantinápolyból láthatni, a törökök letelepedése óta Kis-Ázsia belsejében, emelkedő birodalmuknak második fővárosa lett, kedvező fekvésű hely, a honnan a szultánok a Dardanellák utja vagy a thráciai Boszporusz felé fordulhattak, ha Európába akartak átkelni, vagy ha Konstantinápolyt ostromolni szándékoztak.²⁾

Ezóta e város, valamint Drinápoly, birodalmuk székhelye is, már csak másodrangu városokká lettek.

Muhamed azonnal a Konstantin által kiszemelt magas dombot választá székhelyéül, maga és utódai számára; a háromszög csucsán nyolcz stádium volt az ő palotája számára kijelölve.

A rombolás műve be volt fejezve. Már korlátlan úr Konstantinápolyban, csak arra gondolt, hogy hódításait intézkedésekkel megerősítse, a melyek megfeleljenek új alattvalói erkölcesinek és igényeinek.

E tekintetben nyilatkozott Muhamed államférfiui te-

¹⁾ Brussza az ifju birodalom ázsiai fővárosa volt, de csakis a 14-ik század egyik része alatt, mivel nemsokára Drinápolyba tette át székhelyét, mely hadászatilag fontos és különben is kellemes hely volt. Mintegy vigaszúl a szultánok továbbá is szépítették Brusszát, kiválóan pompás mecsetekkel, minő a Yesil-imaret, vagy a zöld kolostor, melynek belsejét zöld perzsa porcellán képezi. Annyi épületből ma csak néhány rom létezik; a mecsetek és a régi szultánok sirkápolnái elpusztulnak; a birodalom alapítójának, Ozmánnak kápolnája már csak romhalmaz, és nemsokára el lehet mondani: Etiam periere ruinae. William Rey: Ausztria, Magyarország, Törökország 1839 · 1848.

²⁾ Andreossi, Utazás a fekete tenger torkolatáig.

hetsége: nevezetesen az államférfiu igyekezetei, új alattvalóit a hódítóval kibékíteni.

Igy akarta, tisztelve a keresztények vallását és szokásait, hogy a nem rég elhunyt patriarcha helyébe egy új egyház-fő választassék a régi szertartások szerint. Mihelyt Scholarius ¹⁾ az új méltósággal felruháztatott, a szultán meghívta őt fényes lakomára, elhalmozta őt tiszteletnyilvánítással, és a legbizalmasabban társalgott vele. Miután pedig a reá ruházott egyházi és polgári hatalom jelvénye gyanánt egy pompás jogart nyújtott neki át, ezeket mondá: „Légy patriarcha, és az Isten legyen oltalmazód! Számíts mindenkor barátságomra; élvezd békeességben mindazon előjogokat, melyekkel elődeid birtak.“

Ezután maga a palota udvaráig vezette, és megparancsolta az őt környező vezireknek és pasáknak, hogy a főpapot lakásáig kísérjék.

Ezután Muhamed arról is gondoskodott, hogy a várost újból benépesítse. Hogy a rengeteg ürességet betöltse, Ázsia, Görögország és Krim több városainak, hogy a legborzasztóbb büntetéseket elkerüljék, szeptember hava előtt Konstantinápolynak át kellett szolgáltatniok lakosságuknak egy részét. Valamennyi keresztény, kik csak megmenekültek a törökök fegyvere elől, szabadnak nyilvánított. Azoknak, kik vissza akartak térni, teljes lelkiismeret-szabadságot ígértek.

A művészet remekeinek egész tömege hevert szerteszéjjel szétrombolva, és a régi Görögország teljes lángesze nem lett volna képes, azokat újra teremteni; azonban, a mennyire csak lehetett, kijavították a nyilvános emlékműveket és magánépületeket, és számos újat építettek.

Mindezen tevékenység azonban az uralkodó bosszúszomját mégsem tudta lefegyverezni, szívében még mindig maradt hely a bosszú számára. Midőn 20 nappal Konstantinápoly bevétele után D.inápolyba visszatért, lefejeztette a nagyvezirt, Khalil pasát; vétkes volt annyiban, hogy a görögöknek kétségtelen módon pártját

¹⁾ Gennadius néven is ismeretes, és azon kor filozofiai vitáiban Plátónak egyik buzgó ellene.

fogta, különösen pedig vétkes, hogy Murád fiát kétszer szorította le a trónról.

Ezután az egyiptomi szultánt, a perzsa sahot és Mekka sherifjét értesítette Konstantinápoly bevételéről. A szomszédos keresztény államokra adó vettetett ki. Tourakan hadvezére Peloponneszba vonult, hogy az utolsó görög császár testvéreit, Demetriust és Paläologus Tamást, az albán szövetségeseik ellen segítse, kik tőlük hatalmuknak maradványát akarták elragadni: 12.000 arany évi fizetés volt a védelmi viszony feltétele. Scivri (a régi Szelymbria) és Bivadosz (a byzanceziak Epibatosza) siettek, daczára erős erődítvényeiknek, neki kulcsaikat elküldeni.

Muhamed, most már Konstantinápoly biztos birtokosa és a nagy állam elvitázhatatlan ura, komolyan azon gondoskodott, hogy Szerbiát hatalmába kerítse.

Már Konstantinápoly bevétele előtt is az egész császári terület a szultáné volt; a főváros bevételével is kissé nagyobbította Muhamed birodalmát; egyetlen jelentékeny tény egy barbár tábornak Európába való telepedése volt.

A törökök történetök egyik korszakának végére jutottak, mely korszak 150 évet foglal magában, tele harcokkal és hódításokkal. A háboru, Othman szeszélyeinek tanulékony eszköze, hatalmukat kiterjeszté és megszilárdítá. A görög birodalom romjaiból Európára a harcoknak és szerencsétlenségeknek hosszú sora támadt.¹⁾

A nyugati államok, melyek a kereszténység bástyáját szétdúlni engedték, csakhamar tapasztalták, minő jóvá nem tehető hibát követtek el; Olaszország, Magyarország, sőt Németország is reszkettek a gondolattól, hogy nonsokára valamelyik pasa uralma alá kerülnek.

Mivel Konstantinápoly most a törökök hatalmába került, a tudományok és művészetek otthagyták az elpusztult országot és Itáliába, Peloponneszba és a szigetekre menekültek, a hegyek, kolostorok és szigetek, melyek a velenceiek uralma alatt állottak, lettek menedékhelyei. Széjjelszórodtak, mondják a krónikairók, mint a zsidók Jeruzsálem pusztulása után.

¹⁾ Hammer, A török birodalom története, 2. kt.

A nagy császári és fejedelmi családok közül többen, a Paliöologok, Cantakuzenok, Rozettik, Chrysoscolok, Petralyphok, Sevastok, Chrystovergok Romániában kerestek menedéket.¹⁾

Ettől fogva minden más alakot vett föl. A kelet szerepét a nyugat váltotta fel; amaz homályba süllyedt, emez bámulatos fényben ragyogott.²⁾

Már saját szervezete által is gyengítve, Velence a görög birodalom bukásakor hatalmas sebet kapott: egy új kereskedelmi út felfedezése Indiába adta meg neki a kegyelemdöfést. Hiába igyekezett a köztársaság Olaszország ügyeibe való avatkozás útján a szárazon újra azt visszanyerni, a mit a tengeren elveszített: daczára fényes fellépésének, az adriai tenger királynéja századról-századra teljes bukásnak indult.³⁾

Martel Károly 732-ben Poitiers mellett az izlamizmust, mely Európába özönlött, dicsőségesen feltartóztatta. De Omár kalifa (Abu-Hassza-Ibn-Al-Knattab) trónralépte óta 634-ben, a török uralom Afrikára, Paläsztinára, Szyriára, Meszopotamiára, Kis-Ázsiára és Perzsiára terjedt ki. Erőszakos tettei a Jordán partjain fellázították Európát és a keresztes hadjáratokat idézték elő.

Nicäa-, Dorile-, Edessza-, Antiochia-, Jeruzsálem- és St. Jean D'Acre-ban a kereszt diadalmaskodott, és mint egykor a tengernek, az isteni szózat így szólott a török árhoz: „Ne tovább!”

Ezen erkölcsjavító háborúk minden emberi dologban jobb rendet készítettek elő; oly nézeteket és érzületeket keltettek és terjesztettek, melyeket azontúl nem lehetett kiirtani; az európai társadalom uralmának más alakot adtak, megingatták a hűbérrendszert, megkönnyítették egy harmadik rend létesülését, elősegítették a kereskedelmet és ipart, bővítették a föld ismeretét, a

¹⁾ Közel négyszáz év óta a testvéries vendégszeretetet az új hazához való rendithetetlen ragaszkodással nemesen visszafizették.

²⁾ M. Villemain, Lascaris, l. c. A. Vaillant, *La Romaine ou histoire, langue, literature, orographie et statistique des Romains* Tom. I.

³⁾ F. T. Perrens, Jerome Savonarola etc. Tom. I.

jóteköny ázsiai misszióknak útját egyengették és a költészetnek új életet kölcsönöztek.

A költészet valóban a keresztes hadjáratoknak köszönhető a tárgyaknak, indító okoknak és inspirációknak izzó tűzhelyét.

Említsük-e, hogy Németországban a szent háborúk egyik főhőse, II. Frigyes, egyúttal korának egyik elsőrangú költője is volt? Angolország költészetének ezen korszakbeli története is bizonyítja ezen igazságot. Mi volt ugyan a híres asztal-kör lovagjainak főczélja, ha nem az, hogy a szent Graalt a hitetlenek kezeiből kiragadják. Ez volt az edény, melylyel az Üdvözítő állítólag az utolsó vacsorát megülte. A normann Raoul vagy Rollon, ki nemzetének történetét versekben írta meg, szükségképpen a keresztes hadjáratokat is felölelte, a mennyiben elbeszélése Jeruzsálem meghódításán túl terjed.¹⁾

S ezen költészet, egy kalandos század leánya, és e század szellemének oly annyira megfelelő, oly nagy események és oly regényes tárgyak mellett hatalmas uralmát a szellemek felett még sokáig érvényesítette.

Távol attól, hogy kialudt volna, a művészetek fáklájája még csak fényesebben fellobogott és Európa fölé egy több mint 1000 év óta nem ismert fényt terjesztett.

A mi a keresztes hadjáratok szerencsés befolyását az iparra és kereskedelemre Európában illeti, az nem annyira újabb természeti- és mű-termékek behozatalában állott, mint inkább a már ismerteknek általánosított használatában. A Karolingok százada óta hoztattak selyemszövetek, fűszerek, illatszerek és kelet egyéb kincsei Európába; azonban mindezeket csupán a fejedelmek udvaraiban és egyes nagy urak palotáiban lehetett találni. De mióta, hála a keresztes hadjáratoknak, a városok a tevékenység, a kereskedelem és a gazdagság gyújtó pontjai lettek, a fényűzés, mely eddig az udvarok előjoga volt, mindenfelé terjedt; a társadalom minden fokán az életmód észrevehető változása állott be, és azóta az életvezetek köre mindinkább szélesbült.

¹⁾ A román nyelv glossáriumában M. J. B. B. Roqueforttól Páris 1808. (I. kt. 703. l.) a szent grálról egy érdekes fejtegetet található, és a szerző ott igen helyesen bebizonyítja, hogy a génuaiak Santo Catinojok nem egyeb, mint a szent Kraal.

Az emberi ismereteknek azon ága, mely a keresztes hadjáratok által legtöbbet nyert, a földrajz volt; nem ama tudomány, mely kritikai és megbízható eljárásra támaszkodva, halad előre, mely a földgömböt méri, a mig azt általfutja és meghatározza a különböző földpontok viszonyait egymáshoz és az égi pontokhoz; mivel akkoriban a tudatlan Európa ily felfogásra még nem volt képes. A mi itt földrajz alatt értendő, nem egyéb, mint távoli országoknak és népeknek általános ismerete, oly ismeret, melyet Európában szemtanúk terjesztettek.¹⁾

E háborúk nélkül, melyeket a hálátlan kicsinylés „véres ostobaságok“ névvel akart megbélyegezni, Konstantinápoly 200 évvel előbb jutott volna a korán igája alá. Talán az egész nyugat sem kerülte volna ki Görögország és a Boszporusz partjának sorsát.

De a 15. században semmiféle gát nem állotta útját a féktelen árnak, mely a törököket Byzancz ellen hajtá. A keresztes hadjáratok szelleme már megszűnt. A nyugati államok, egymás közti irigy czivódásokkal és szüntelen harczokkal elfoglalva, csakis a maguk fentartásáról, saját nagyobbodásukról gondoskodtak. Ázsia felé csak odavetve vagy közönyösen tekintettek.

Európának ezen általános állapota és a görög birodalom végelgyengülése képezte e korszakban a muhamédán elvnek erejét.

Az bizonyos, hogy nem a pápák csinálták a keresztes hadjáratokat, mivel a keresztes hadjáratok nem voltak az emberek műve; de e bámulatos evolúciók, három század szellemi termékének gyümölcse, magukkal sodorták a pápákat és népeket. Az előbbieket csupán vallási hatalmuknál fogva a vezetőik, a legfelsőbb kormányzók lettek.

De a szent háború? Igen, azt a pápák hirdették ki, hogy megmentsek a veszélyeztetett műveltséget. Ez a 14., 15. és 16. század pápáinak örök időkre dicsősége marad; Bajazed, II. Murád, II. Muhamed Európát épúgy leigázhatták, mint Ázsiát: V. Orbán, IV. Jenő, V. Miklós, ki a nagy d'arc-i Janka igazságtalan perét átvizsgáltatta, különösen II. Pius, II. Pál, IV. Sixtus, VIII. Incze, X. Leo és V. Clemens voltak a kereszténység őrci.

¹⁾ Heeren A. H. L. A keresztes hadjáratok befolyásáról.

ÖTÖDIK KÖNYV.

1453—1454.

Általános félelem. — Szkanderbég rendithetetlen erélye. — A Muhamed által ajánlott békét visszautasítja. — Mózes egy török hadsereg élén. — Leveretése, lelkifurdalása, visszatérése Szkanderbéghez. — Hamza elpártolása. Isza pasa előnyomulása. — Hamza kineveztetik Albánia pasájává. — Szkanderbég újabb győzelme. — Belgrád ostroma Szerbiában Muhamed által. — Hunyady halála. — Nápolyi Alfons király halála. — Szkanderbég fájdalma. — Umur és Szinán pasák egy figyelő hadosztályal Albánia határán. — Az ellenségeskedések rövid szünete. — Szkanderbég Olaszországban.

A görög birodalom bukása megrendíteni látszott Európát és Ázsiát. Míg az összes kedélyek az ijedségtől megdermedtek, Szkanderbég a katasztrópha elbeszélése közben a veszélylyel bátorságát is érezte nagyobbodni. Ekkor Konstantinápoly gőgös meghódítója harmadszor is békét ajánlott neki; és a kis albán fejedelem harmadszor is büszkén visszautasította.

Eközben Mózes Epirusz felé közeledett. Szkanderbég egyenesen ellene indult hadicsel nélkül, nyíltan, mivel ily elővigyázati szabályok oly éber ellenséggel szemben, ki egész hadvezetésébe annyira be volt avatva, hasztalanok lettek volna.

Válogatott hadserege 4000 főnyi gyalogosból és 6000 főnyi lovasból állott.

Az ellenség akadály nélkül vonult be Alsó-Dibrába, és előre hatolt egész Orocher síkságig, mely annyi harcznak, de nevezetesen Musztafa leveretésének volt színhelye. Itt ütközött meg a két hadsereg.

Alig állottak egymással szemben, midőn Mózes a törökök soraiból előlépett, régi fegyvertársai felé közeledett és felkiáltott: „Albánok, veletek nincs semmi dolgom, hanem vezéretekkel. Jőjjön ő elő, hadd vívjuk ki ketten a diadalt.“

Szkanderbég eleinte megvetette az áruló kihívásait; de csakhamar, folytonos izgatás által feldühödve, kardjával markában ellenségére rontott. Azonban Mózes, ki különben oly nyugodt volt a veszélylyel szemben, oly rettenthetetlen ezer karddal szemben, akár félelemből akár lelki furdalásból, megzavarodva, megfordítá lovát és vágatva futott vissza hadához.

Az előjel nem volt kedvező és a csatára hátrányos befolyással bírt.

A törökök, az egész hadsor hosszában megrendülve, csakhamar hátrálni kezdtek; Mózes bámulatos vitézséget fejtett ki, hogy legutóbbi kudarczát jóvá tegye. „Valóban“ mondá Szkanderbég, bámulva az eltévedt vitézséget, „az árulás még vitézebbé tette, mint a hűség.“

Egy pillanatig az áruló még azt hitte, hogy előnyben van; a harcza vezett hátvéd vitézen harczolt oldala mellett, és Szkanderbég, egy lándzsa ütéstől lovának hátára visszavetve, halottnak látszott. Azonban a hős, ki újra vissza nyerte eszméletét, felegyenesedett, szemeivel kísérte az óriás törököt, ki őt visszalökte, melléje hatolt, miután előtte mindenkit levágott, és egy csapással ketté hasította. Most Mózes ellen fordult, elhatározva elevenen vagy holtan, de hatalmába keríteni. De ez, övéitől elhagyatva és leveretése által elkábulva, engedett az általános futásnak.

Sötét éj kedvezett e futásnak, csakhamar, hála a vidék ismeretének, biztos menedékhelyre talált, hol nagy bajosan 4000 ember, hadseregének szomorú romjai, újra összegyűlt.

Az albánok részén csupán 100 ember sebesült meg, és 80 halt meg.

Miután Szkanderbég ily módon a belgrádei vereséget helyrehozta, mint győztes tért vissza Kroíába.

A mi pedig Mózes illeti, ki meg volt alázva, új urának szemeiben gyanusítva, állása tarthatatlanná vált: elhatározta tehát, hogy azt otthagya.

Egy sötét éj védelme alatt egy néhány hű szolgálattal Drinápolyból megszökött, keresztülsietett Thraczián, a macedoni határig jutott; útját azután lassabban folytatá, és Alsó-Dibrába vonult, most nem mint áruló, mint ellenség, hanem meghatott szívvvel, és mint bűnbánó fiú. Mindenütt, hol csak viszontlátták, nyílt karokkal fogadták.

Szkanderbég csak néhány mérföldnyire volt távol. A helyett hogy Kroñába ment volna, Mózes egyenesen az albán tábor felé lovagolt. Az éj beállt. Midőn a fejedelem, a barát sátorához közeljött, leoldá övét, s azt albán szokás szerint, ha kegyelemért esdekel valaki, nyakára tette, Szkanderbég elé lépett és lábai elé vetette magát. Ez éppen a sátrak előtt sétált; mélyen megindulva fölemelte Mózeset, kezét szoritott vele, s a nélkül hogy engedte volna, hogy megbánásának kifejezést adjon, többször átölelte. Azután félre vonult vele, megkérdezte tőle a törökök terveit, néhány nap mulva összes birtokait visszaadta neki, és a mi még szebb nagylelkűség volt, egyik rendeletében minden czélzást a történetekre megtiltott. Egyik napon Mózes az ily megható jó-ságot vérevel fizetendi vissza.

De abban a pillanatban, midőn Szkanderbég nagy szive övének hűségét mindörökre magához látszott volt fűzni, rögtön eltűnt unokaöcsese, második én-je, Hamza, és Muhamednek adta el magát. Hogy ellenségének hitszegésének biztos jelét adja, magával vitte feleségét és gyermekeit.

Minő indok vihette hitszegésre e fiatal, addig oly tiszta jellemű, derék harczost, kinek vagyoni viszonyait illetőleg semmi kívánni valója nem lehetett? Az emberek mindenféle okot találgattak: némelyek szerint engedett volna Muhamed ajánlatának, ki, tudva hogy ő fejedelmi vérből származott és az albánok előtt nagy tiszteletben állott, ilymódon vélte megtalálni a módot, a nagybátyját unokaöcsese által helyettesíttetni, legyőzhetetlen ellenségét lefegyverezni, és a békét ilyképpen létesíteni; mások szerint Szkanderbég kibékülése Mózessel Hamzában heves irigységet keltett; egy harmadik vélemény szerint Hamza, ki Szkanderbég nőszülése, és fiának születése által a trónrajutás minden reményétől megfosztott-

nak látta magát, magának kedvezőbb kilátást akart biztosítani. Már többször megintették Szkanderbéget, hogy oly férfiban ne bizzon, ki bár fényes vitézséggel, és kis testben és igénytelen külsőben sok szellemmel birt; amellet azonban igen önérzetes, rendkívül alattomos és ügyes volt, fényes ajándékokkal magának híveket szerezni. De a gyanú e derék és őszinte lélekben sohasem tudott megférni. Minél váratlanabbul jött tehát e csapás, annál fájdalmasabban érintette az őt.

Hamzát Muhamed igen kegyesen fogadta és az értett is ahhoz, hogy a szultánban élénk érdeklődést keltsen maga iránt: látszólagos alázatossága, a mély bánkodás, melyet színlelt, magát vádolva, hogy jogos ura ellen oly hosszú ideig harczolt, tág ismeretei, a felvilágosítások, melyeket politikai, hadi és földrajzi kérdésekben képes volt adni, és mindehhez a drága túsok, kiket átadott, mindez mindinkább megszilárdítá a szultán bizalmát. Sőt nemsokára Albánia fejedelemségét is neki ígérte, és megkérdezte, vajjon 50.000 ember elegendő volna-e, azt meghódítani?

Midőn Hamza a szám nagysága miatt hangosan felkiáltott, Muhamed így szólt: „Gondold meg, hogy én akarom; tavasszal 50.000 ember fog harczra szállani. Jól vezérelj őket.“

A tél végén a csapatok egybe voltak gyűjtve. Isza pasa Ruméliából lőn a parancsnok azon határozott utasítással, hogy minden vállalatnál Hamzával értekezzen. Az albán szandjakká lőn kinevezve és 5000 embernyi lovasság állott személyes parancsnoksága alatt.

Szkanderbég, ki e fenyegető készülletekről pontosan értesült, figyelemmel kísérte őket. A tél folyamán pedig egy hadsereget szervezett, mely képes volt a törökökkel szembe szállani. A katonaszedés sohasem volt Epiruszban könnyebb és hálásabb: mindenfelől özönlöttek oda az önkéntesek, kiket éppen az ellenség nagy száma hozott össze; mert ily vezér alatt a győzelmet bizonyosnak vévén, a zsákmányt már előre megbecsülték az ellenség számához képest.

Miután Szkanderbég haditervét két hű tábornokával Tanuszioossal és Uranoconteval megbeszélte, a török hadsereget Felső-Dibrában várta be. Serege csupán 5000

gyalogosból és 6000 lovasból állott. Új ellenségével szemben, a közönséges, Hamza előtt annyira ismeretes hadi fogásokat nem lehetett használni; egy teljesen új hadieselre volt tehát szükség. Az eredmény minden várakozást felülmúlt.

A törökök közeledtével Szkanderbég a gyalogságot és a podgyászt egy ismeretes uton Alesszio⁴⁾ felé küldte, ő maga pedig lovasságával csatarendbe állott, mintha el volna szánva, harcra szállani. De mihelyt az ellenséges csapatok vele szemben állottak, megfordult és oly gyorsan távozott, hogy a visszavonulás futáshoz hasonlított.

Maga Hamza is csalódott; valóban azt hitte, hogy nagybátyja, kiben Albánia látszott megszemélyesítve, oly roppant haderő láttára zavarba jött, és biztonságáról kellett gondoskodnia. Az albánok menete is megerősíté ezen véleményben. Míg Szkanderbég az illyr partoknál egy tengeri város felé közeledett, Hamza nézete szerint valószínűleg a velenceiek felé közeledett és azok segélyét akarta kikérni.

Anélkül, hogy makacsul az üldözésre gondoltak volna, megelégedtek avval, hogy irányukat a mennyire

⁴⁾ 1401-ben Scutari és Alesszio valamint Zadrime és Prevalitania egy része a velenceiek hatalmába került. Két évvel utóbb Velenczének Zenta lakóainak lázadását kellett elfojtania. Ezek ugyanis visszakivánták régi uraikat, kik tényleg nem voltak egyebek, mint rablóvezérek, mint e korszak valamennyi várurai; és erkölcesikkel kevésbé hasonlítottak az arany könyv nemeseihez, mint e vidékek durva lakosaihoz. 1409. körül a Signoria (velencei kormány) a gég szkypetárok ellen, kiket Zsigmond, magyar király csapatai segítettek, kevésbé volt szerencsés; ez akkoriban Lászlóval, Nápoly királyával és a velenceiek szövetségeseivel a koronáért versenyzett. A magyarok bevették Szkodrát; azonban a velenceieknek, kik éppen akkor vették meg szt. Márkus által latin nyelven írott evangéliumokat és e hatalmas védszent zászlaját lobogtatták, sikerült a törököknek Zsigmond ellenségeinek segélyével Gentius régi fővárosát újra meghódítani, és ott magukat megvédeni. Miután Velenczében Tedeum-ot énekeltek, 1451-ben szerződést kötöttek, melynek értelmében a köztársaság kötelezte magát a szultánnak epiruszi birtokainak biztosítására évenként adót fizetni. Ez volt az esetleges ok a háborúra, mely 10 évvel utóbb tényleg ki is tört. Pouqueville, Utazás Görögországban. III. kt.

csak lehetséges volt néhány lovassal kikémlelték; azután a hadsereg az Orose síkságra jött, hol rövid ideig pihent.

Mielőtt Isza pasa tovább haladt volna, hogy a menekülőt tovább üldözze, Hamzát e helyen Albánia pasájává kiáltatta ki és Szkanderbéget minden czimétől, méltóságától és birtokaitól megfosztottnak nyilvánította, gazdag jutalom ígértetett annak, ki őt élve vagy halva kiszolgáltatja. De azok félelme, kik vérdíjat tűztek ezen fejre, oly nagy volt, hogy a hadjárat alatt halálbüntetés terhe alatt senkinek sem volt szabad a sorokból távozni.

A török hadsereg végre Alesszio felé vonult, anélkül, hogy mint rendszeren szokta, pusztításokat tett volna; a tartózkodás ugyanis Epiruszban tartósabbá válhatott: azért fontos volt, hogy segélyforrásokról gondoskodjanak.

Éppen Maczedóniának a thesszalónikai öböllel határos részébe Emathia felé szándékozott bevonulni, midőn egy szőkevény Szkanderbégnak felvilágosításokkal szolgált annak táboráról és hadmeneteléről. Azonban az albán sereg szinleges visszavonulása Alesszio felé nem volt más, mint csel. Ahelyett, hogy azon város felé vonult volna, az ellenség teljes közelében a sűrű, lombos erdőségekbe húzódott. Nem messze attól egy magas hegy emelkedett, a Temeniosz, melyről Emathiát teljesen be lehetett látni: miután Szkanderbég e figyelőpontonról a területet kikémlelte, egyik értelmes és megbízható emberét, Pic Mánuel, ugyanott felállítá. Hogy az ellenség mozdulatairól minél előbb értesüljenek, zászlócskákat tűztek ki, melyeket azon oldalon, hol az ellenség meg fog jelenni, voltak lebocsátandók. — Az intőjeleket csakhamar megadták. A fejedelem, ki csapatjaival sötét völgyeken és szűk hegyszorosokon keresztül hatolt előre, egy másik hegy tövénél állapodott meg, ezt megmászta és az egész török tábort tisztán maga előtt látta: némelyek a fűvön elterülve aludtak, mások jókedvben mulattak az árnyékban; ismét mások játszottak a legcsekélyebb gond nélkül; a lovak nyereg nélkül teljesen szabadon barangoltak a mezőn; semmiféle őrjárat, semmi elővigyázati intézkedés, minden a teljes biztonság látszatával birt.

Ennek láttára Szkanderbég szive vad örömtől remegett; sietve leszállott hadseregéhez, utasító parancsokat osztogatott, annyi dobost és trombitást vett elő, a mennyi tizszer oly erős csapatnak elegendő lett volna; sok gyalogosnak, kik eddig löfegyver nélkül voltak, puszkákat és karabélyokat adott, és midőn minden készen volt, parancsot adott az előrevonulásra. E helyről a síkságra, hol a török hadsereg táborozott, egy völgy vezetett. A legnagyobb csendben vonultak rajta végig. A völgy kimenetelénél egy őrzőjárat volt felállítva. Miután azt el kellett láb alól tenni, Szkanderbég néhány ügyes és erős férfival maga ment előre; lelkükre kötötte, hogy mindegyikök a maga emberével bánjon el; valamennyit levágták, egyetlen török kivételével, ki a táborba menekült és az ellenség közeledését jelentette. Azonban szavainak nem adtak hitelt, mivel azt hitték, hogy félelemből megőrült.

Hamza azonban, ki jobban ismerte nagybátyjának kimeríthetlen cselegőseit, bámulatos merészségét, embereit felfegyvereztette. Az ő tábor-osztályából a mozgás az egész hadseregbe elterjedt.

Szkanderbégre megérkezett a cselekvés pillanatja, mivel a legkisebb késedelem mindent tönkre tehetett volna: azért hirtelen az erdőkből, a völgyekből, a hegyek csúcsairól trombiták és dobok iszonyu zaja, puskaropogás, vad ordítás és dühös lárma támadt; azt lehetett hiinni: egy emberáradat, egész Albánia támadt volna a törökök ellen.

Ezek, mintha gyökeret vertek volna, állottak. Hiába iparkodott Hamza velük megértetni, hogy az csak hadicsel; hiába igyekeztek a tiszték a rendet helyreállítani és a védelmet szervezni, a félelemtől süketen a tömeg nem hallgatott vezérei szavaira. A lovak, nem kevésbé megijedve, mint uraik, elszakíták köteleiket, vadul szerteszáguldoztak és embereket és sátrakat tapostak össze.

Ekkor Szkanderbég rohamlépésekben haladva előre, először is Hamza táborára vetette magát. Isza pasa, ki e mozdulatot észrevette, újabb csapatok élén sietett elő, hogy bekerítse az albán fejedelmet. De hirtelen megjelent Mózes, égve a vágytól, jóvá tenni annyira megsiratott ballépését és feltartóztatta. Tanusziosztól és

Mánuel Pic-től támogatva, kik íjászaikkal hozzája csatlakoztak, a pasát hevesen megtámadták és táborába visszaszorították: minden pillanatban újabb csapatokkal erősbulve, mégis vitézül helyt állott. Azonban e makacs ellenállás a támadók heveségét nem gyengíté, de még inkább felizgatá őket. Íjait hátukra vetették, puskáikat letették és karddal kezökben a legsűrűbb csapatok közé hatoltak; mindenki lehullott csapásaik alatt vagy menekült.

Ott, hol Szkanderbég harczolt, a vérengzés még sokkal nagyobb volt, mivel a főcsapattal meglepte a már rendetlenségbe hozott török hadosztályt. Hamza, kit mindig szem előtt tartott, kétségbeesett vitézséggel harczolt; nagybátyja nélkül bizonyára győzött volna az unokaöcs. De mindenkitől elhagyatva, ő is futásnak eredt, mint a többiek.

Szkanderbég azonnal egy lovascsapatot küldött üldöztetésére azon parancsral, hogy életét kiméeljék; ő maga egy maroknyi csapattal (a többiek a menekülőket üldözték) a török hadvezér ellen fordult, hogy megtörje az ellenállást, melyet még lehetségesnek vélt. Azonban a vitéz Mózes már mindent rendbe hozott: mivel a karddal nem tudott mindent elvégezni, embereinek újra a lőfegyverek használatát parancsolta meg; a golyózáportól megritkultak a sorok, és itt is, mint mindenütt, a vereség teljes volt.

Midőn Szkanderbég odaérkezett, a pasa már megfutott; az hevesen üldözte, s hogy megmenekült, csakis lova gyorsaságának köszönhette.

Oly nagy volt a katonák elkeseredése, hogy addig, mig nappal és ellenség volt a láthatáron, a zsákmányról egészen megfeledkeztek. De éjjel, a helyett, hogy e fáradalmat kipihenték volna, kifosztották az elesetteket, összegyűjtötték a fegyvereket, átkutatták a sátrakat és hatalmukba kerítették a lovakat. A zsákmány roppant nagy volt. 20,000 ember borította a csatamezőt; 10,000 menekülés közben esett el. A történetirók állítása szerint a Drin véres hullámokban folyt.

A keresztények kevés embert veszítettek. Szkanderbég az éjet a pasa gazdag sátrai alatt töltötte.

Másnap az összes foglyokat kettenként hátrakötött

kezekkel a katonák sorain keresztül vezették. Köztük volt egy Szandjábég és a nyomorult Hamza, ki nem rég fényes módon az ország urává lón kikiáltva. Szkan-derbég iránti tiszteletből, kinek közeli rokona volt, nem szidalmazták, de a tekintetek nem voltak némák és a hallgatás beszédes volt.

Fontos volt, minden ragálynak útját állani: azért is roppant gödröket ástak, mielőtt a csatahelyet otthagyták, melyekbe az embereket és lovakat ásták.

A visszatérés Kroíába valóságos diadalmenet volt; a lakosság minden oldalról özönlött elő és áldotta megmentőjét; voltak újratos hymnusok, örömdalok, vig tánczok. Az egész város elébe jött fejedelmének.

Szeme sohasem látott hasonló színjátékot: a hadsereg fényes csoportokban vonult előre; mindegyik katona egy a törököktől zsákmányul ejtett lovat vezetett; sokan többet is engedtek maguk előtt menni, melyek valamennyien gazdag zsákmánnyal voltak megrakva. Több mint 1500 fogoly kettesével egymáshoz kötve haladt el Szkanderbég mellett; a legelőkelőbb török tiszték vitték a török zászlókat; ezután jöttek a ruméliai pasa pompás sátrai, melyeket az albánok hosszú dárdáik esúcsaira kifeszítve vittek.

Hamza azon kegyben részesült, hogy bilincs nélkül vonulhatott be Kroíába; a szandjábég oldalán lovagolt.

De míg az annyira megsértett fejedelem, barát és és rokon őt a gyalázattól megkímélte, más oldalról váratlan megszegyenítés érte. Muhamed a szandjábégért követelt összeget minden habozás nélkül megadta; de Hamza kiváltásáról még beszélni sem akart. Egy áruló többször is eladhatná magát.

Medzígбég, ki a megegyezett 15,000 aranyat hozta, egyúttal fel volt hatalmazva, hogy fegyverszünetet kérjen.

Egy ily lépés a büszke uralkodónak nehezeére eshetett; azonban arra kényszerítették komoly bonyodalmak, a lázangó mozgalmak Misziában, főleg pedig leg-útóbbi veresége Magyarországbán.

Itt csak néhány szót akarunk szólni a szultánra oly hátrányos hadjáratról.

Ápril kezdete óta egész Magyarországon az a hir terjedt el, hogy Muhamed Belgrád ostromlására nagy

hadsereget szervezett. Ezen hely, melyet eddig bevehetetlennek hittek, a Duna partján feküdt.

Ugyanazon időben értesültek, hogy a szultán Kru-sowátzon, a Morava mellett, ágyúkat öntetett. Junius 13-án a török hadsereg, körülbelül 150,000 ember jelent meg Belgrád előtt. Magukkal hoztak 300 ágyútorokból álló tüzértanyát, melyek között volt 7 mozsárágyú kőgolyók szórására és 22 ágyú 27 láb hosszúsággal.

Éjjel-nappal lövöldözte a tüzérség a várost: Szegedig, tehát 24 magyar mérföldnyi távolságra hallatszott az ágyúk dörgése. Muhamed Belgrád bevételét Konstantinápoly ostromához hasonlítva gyerekjátéknak tartotta. Ha néhány történetírónak hinnünk szabad, úgy dicsekedett volna, hogy e helyet, melyet atyja 6 hónapig hasztalan ostromolt, 15 nap alatt fogja bevenni. Két hónap alatt Budán remélt lenni.

Widdin mellett 200 naszádból álló hajócsapat szerveztetett, mely a Dunán felfelé haladt, hogy útját állja a segédcapatoknak, melyeket Szegeden szereltek fel.

Azonban Hunyady megzavarta e büszke biztosság-érzetet. Mint akkori tényleges kormányzó, először Budán, azután Szegeden összegyűjtötte a keresztes vitézeket.

III. Calixt pápa egyik bullája által egybehivatva és Angelus János bibornok-követnek teljes bűsesű-igérete által bátorítva, körülbelül 60,000 ember ragadta meg a keresztet és fogott fegyvert a törökök ellen; ez volt a férfias válasz a szent atya felhívására és Kapisztrán János, ferenczrendi szerzetes lelkes prédikációira.

Hunyady csapatai parasztokból, polgárokból, deákokból és kolduló szerzetesekből állottak, kik karókkal, botokkal, parittyákkal és kardokkal voltak felfegyverkezve. Kapisztrán mellett hat társa volt, kik szintén ferenczrendiek voltak. Ezek közül kettőnek, Tagliacozzo János és Fara-i Miklós iratai e nevezetes korszakról, őrizték meg az utókor számára saját és Kapisztrán nevét.

Junius 14-én Hunyady 200, részint Szlankamen alatt szervezett, részint Belgrádban Szilágyi vezetése mellett épült, hajónaszádból álló hajócsapattal az ellenséges hajóhad ellen vonult. A harc csaknem horogra-kerítés volt, mivel a török hajók, melyek csak nehézkes

mozdulatokat voltak képesek tenni, csakhamar széjjel szórattak. Hogy a hajók, melyek árboczeitől megfeszítették, vagy melyeknek legénysége tönkre ment, a magyarok kezeibe ne kerüljenek, Muhamed elégette azokat. A törökök 7 gályahajót veszítettek, melyek közül hármat aláfűrtak és négyet elfoglaltak, embereik közül a harcban több mint 500 veszett el. A harc egész tartalma alatt Kapisztrán a parton térdelve Jézus nevét kiáltá és lobogtatá a keresztesek zászlaját.

Hét nappal a Dunán szenvedett vereség után Muhamed általános ostromot rendelt és maga állott a janicsárok élére. Azelőtti napon Karadsa, Rumélia beglerbégje, ki az ostromlást addig ügyesen és szerencsével vezette, egy golyótól találva dicső halállal mult ki.

1456. július 21-én reggel a török táborban felhangzott a dobpergés és trombitaharsogás. A janicsárok heves rohammal áthatoltak a réseken és elfoglalták a külvárost, innen a hidra vetették magukat, mely a város belsejébe vezetett. Támadásuk oly heves volt, hogy maga Hunyady is pillanatra hitte, hogy vereséget szenved.

Azonban az apostol és a hős versenyeztek hősiességben.

E végső szükségben Kapisztrán lelkesült vitézsége nem vallott szégyent: Istenbe való hite rendithetetlen maradt. Rendelete szerint új erők vonultak a hátsó kapún keresztül a várba; égő, kénnel áztatott rőzsekötegek, mint tüzhullámok hullottak az ostromra szálló törökökre. Az ellenséget csakhamar az árkokba vetették vissza. Dél felé az ostromlók kényszerítve voltak, állásukat elhagyni.

Ezen döntő pillanatban Kapisztrán, Péter zászló-tartóját és két szerzetestársát és bajtársát, kik között az egyik Tagliacozzo volt, maga mellé vette és 1000 keresztes vitéz élén hatalmas támadást intézett, hogy az ellenséges ostromló-ágyúkat hatalmába kerítse. Ekkor a törökök Allah-kiáltással minden irányban megfűtöttak és a keresztények Jézus nevének segélyül hívása közben az ellenséges táborba hatoltak.

Menekülő azabjainak, és a már csaknem elfoglalt lövegek láttára Muhamed úgy harczolt, mint egy orosz-

lán: egyetlen kardesapással ketté hasította egy keresztény fejét. De lábán megsebesülve visszavonulni kényszerült.

Reszketve a dültől Haszán, a janicsárok vezére ellen a legborzasztóbb fenyegetéseket szórta. „Csaknem összes katonáim sebesültek“, válaszolt neki a bátor vitéz, és a többiek már nem engedelmeskednek.“ Azután a szultán szemeláttára, dicső halált keresve, a magyarok legsűrűbb soraira rontott.

Hatezer török lovas még idejekorán érkezett, hogy a keresztéseket végre visszavonulásra kényszerítse. Muhamed az ostromot rendtelenségben feloszlatta és 100 kocsival, tele sebesültekkel Szófiába vonult vissza, hol a hadsereggel megállt és a szökevényeket lefejeztette.

Háromszáz ágyú került a győző fél hatalmába; 24.000 török veszett el a vár falai alatt.

A nagy Hunyady azonban diadalát nem sokáig élte túl. Ezen utolsó hadjárat megerőltetései, egy az ostrom alatt kapott sebe és a vidék dögvészes, az eláztatlanul maradt török hullákból keletkezett, ragályos anyaggal elrontott levegője forró lázba ejtették, meghalt 1456. augusztus 11-én, 20 nappal Muhamed megfutása után.

Ily győzelem után, teljes életének méltó jutalma után meghalva, Hunyady a legragyogóbb koronát vitte sírjába.

Kapisztrán csakhamar követte: hivatását betöltötte, és ő is elmondhatta:

„Most bocsásd el Uram a te szolgádat békességben.“
A reakövetkező október 23-án e bámulatraméltó férfit Belgrádban ágyában halt meg, miután a csatamezőn annyiszor keresett más halálnemet.

Az egyház Kapisztránt a szentek sorába vette fel; Plutarch nagy férfiainak soraiba helyezte volna.

Siremléke a bécsi Szent-István-templomban, melyben annyiszor hirdette a kereszties hadjáratot, még mindig ott van, azon igényekre emlékeztetve, melyeket a keresztények halájára és a törökök bámulatára tarthat.

E győzelem és a keresztiesek által Belgrád váránál nyújtott segély emlékére III. Calixt pápa Krisztus megdicsőülésének ünnepét augusztus 6-ikára, azon napra helyezte, melyen Kapisztrán annyi vitézséggel harczolt.

Ugyanazon akkor már 80 éves III. Calixt pápa volt, ki a törökök ellen az ötödik kereszties hadjáratot hirdette. Ezen kereszties hadjáratához füződik Kapisztrán győzelme, mint az elsőhöz Szmyrna (Izmir) bevétele VI. Clemens alatt; a szerbek csatája a másodikhoz VI. Orbán alatt; a Nikopolisz melletti vereség a harmadikhoz XI. Gergely alatt; a várnai szerencsétlenség a negyedikhez IV. Jenő alatt.

Calixt, a kereszties hadjáratokért folyton buzgokodva, a következő évben saját költségén egy 18 gályahajóból álló hajóhadat szervezett és azokat az Archipel vizeire küldte Scarampa Lajos, velencei patriarcha parancsnoksága alatt. E hajóesapat az Archipel legkiválóbb hét szigetét volt hivatva a törökök ellen megvédeni, ezek voltak: Rhodusz, Chiosz, Leszbosz, Lemnosz, Imbrosz, Thasszosz és Szamothrake.

Midőn Muhamed Hunyady haláláról értesült, néhány pillanatig némán maradt, és azután hirtelen szenvedélyesen felkiáltott: „Vége van, és én az egyetlen keresztényen nem állhatok bosszút, ki engem személyesen győzött le.“

Ezen szerencsétlenségeknek volt következménye, hogy a török uralkodó Szkanderbéggel a reá oly kínos alkudozásba bocsátkozott.

Medzigbégnak meg volt parancsolva, hogy a legnagyobb föniséget a mennyire csak lehet kimélje, az epiruszi fejedelem előtt eleinte a fegyverszünet gondolatára csak czélzást tegyen, és benne ébreszsze fel a reményt, miszerint a fenséges porta abba talán beleegyeznek, és csak azután ajánlja fel neki egyenesen, miután mind ezen nemű nyilatkozatok ki lennének meritve.

A követ, ki szerepét igen jól fogta fel, az első tanácskozás alkalmával csupán a váltságdíjügyet intézte el; azután közömbös arcczal a fegyverszünetről ejtett ki egy szót, de minden eredmény nélkül. Midőn az epiruszi fejedelelemnél nem tapasztalt hajlandóságot azt kérni, szünetet tartott. Néhány nappal utóbb világosabban lépett elő. „De ha az én dicsőséges uram“ mondá „határtalan jóságában magától azt neked felajánlaná, visszautasítanád-e?“ „Mindenesetre“, válaszolt Szkanderbég „mivel nem fegyverszünetre van szükségem, hanem

egy tisztességes békére, békére biztosítók mellett. Én éppen annyira úr akarok lenni a saját házámban, mint a szultán a magáiban."

A felelet világos volt. Mindamellett a közvetítő mégis csak nem engedett. Szkanderbég, ki most már bizonyos volt abban, hogy parancsot kapott, hogy fegyverszünetet ajánljon, úgy szólt hozzá: „Hát legyen, elfogadom, de csakis azon feltétel alatt, ha a szultán csapatait Szvetigrádból és Belgrádból (Albániában) azonnal visszavonja, és az aláírás előtt e két helyet nekem átengedi; ha nem, akkor nem."

Medzigbég kérésére, a porta válaszáig, belecgyezett a fegyverszünetbe.

Ekkor a török ügynök, gazdagon megajándékozva, kiváltott foglyaival visszautazott. Ezenkívül még 40 más foglyot vitt magával szabad választása szerint és váltságdíj nélkül; Muhamedet e gyengéd előzékenység igen megörvendeztette.

Többen azok közül, kik Krojában maradtak, elfogadták a szent keresztiséget és Albániában telepedtek le. Mások inkább rabszolgák lettek, sem hogy elpártoljanak hitőktől. Ez utóbbiakat pompás lovakkal és gazdag dadalmi jelekkel elajándékozták különböző keresztény fejedelmeknek, a pápának, a francia királynak, a magyar királynak, s különösen Alfons királynak, kinek barátsága mindig oly nagylelkű és hű volt. Ezek között volt Hamza is.

Azonban Szkanderbég nem nyugodott meg e pompás szerető udvariasság ily cselekvényeivel. Ugyanazon időben követeket, messzetekintő gondolataiba avatottakat, küldött a különböző fejedelmekhez, hogy azokat felszólítsák, egyesülnének egy hatalmas szövetséggé a kereszténység félelmetes ellensége ellen, hirdetnének szent háborút, hogy a görög birodalmat újra helyre állítsák, és Európát szabadítsák föl a mindinkább fenyegető iga alól.

Muhamed hihetőleg sem fegyverszünetet, sem békét nem akart; ő csak időt akart nyerni. De felbőszülve a feltételek miatt, melyeket Szkanderbég neki előírni méréselt, még nem is válaszolt neki.

Ősz végén pedig két hadtest, mindegyik 10.000 lo-

vasból és 4000 gyalogosból állott, megindult, hogy az egyik Alsó-Dibrában, a másik Felső-Dibrában táborozzon. Ezen védőrségekkel Maczedóniát vélte fedezettnek és ezen oldalról békét szerezhetni oly pillanatban, midőn ezer gond vette körül, midőn Magyarország inkább forrongott mint valaha és a pápa Európát lelkesítette, hogy a félhold ellen fegyverkezzenek.

A két török hadvezérnek, Szinánnak és Umurnak határozottan megparancsolta, hogy támadást ne kíséreljenek meg Albániába, Maczedónia határain csupán bizonyos állást foglaljanak és a keresztények előtt zárják el rendes átjáró helyeiket.

Szkanderbég azonban még mindig várta az ígért választ... Azonban 30.000 ember nem mozdulhatott meg anélkül, hogy lépéseiknek visszhangja hozzájuk el nem jutott volna.

Azonnal egybegyűjté haderejét, otthagya Kroitát, a törökök elé sietett, a Diber-tartományokban megállapodott és itt bevárta az ellenséget, mely tőle legalább 10 mérföldnyire ütötte fel sátrát, a nélkül hogy a határt átlépte volna.

Táborában ellenállásra készülődött; mivel szemeiben nem volt kétség, hogy ily tetemes haderő a szükséges néhány nap pihenés után meg fogja őt támadni. Az éjjeli sötétség védelme alatt csakhamar a környék összes erdeiben és völgyeiben tartalékseregeket állított fel, hogy a támadókat felbomlaszsa és őket megtámadja.

Két nappal és éjjel várakozás között telt el; azonban a törökök részén minden nyugodt és mozdulatlan maradt. Szkanderbég e halogatás által nyugtalanítva, hogy őket harcra kényszerítse, másnap felkeresni szándékozott őket, midőn értesült, hogy a török hadsereg megoszlott: Umur helyben maradt Alehrianál, Szinán a saját hadosztályával Mocrea felé vonult; oly hadművelet, mely megfelelt tervöknek, azaz mindkét Dibrát elfoglalni, és az albánokat ily módon folytonos nyugtalanságban tartani.

E két pont legalább is 30 mértföldnyi távolságban feküdt egymástól. Hogy ily hadművelettel szembeszállhasson, Szkanderbégnek rögtön meg kellett haderejét erősíteni és kiterjeszteni. Megbizta Tanuszioszt és Pic

Manuelt, hogy Alsó-Dibrában szálljanak szembe Szinán vállalataival. Ő maga csapatainak javarészét magánál tartotta, főleg lovasságot, és Mózesrel Felső-Dibrát őrizte.

Mivel ezen oldalról az ellenségnek igen könnyű volt a bejárat Albániába, és a tél már közel volt, elhatározta ezen terhes szomszédokat lerázni nyakáról oly módon, hogy őket, akár akarnának, akár nem, összeüt-közésre kényszeríti.

Nála a terv kivitel számba ment.

Hajnalban ezer lovas élén nekiindult és egyenesen Alehriának tartott, miután már előbb az erdőket és mélyedéseket átkutatta, nehogy Szvetigrád és a török hadtest közé szoruljon.

Miután az ellenség állását személyesen pontosan kifürkészte, embereit közel a városhoz itt is, ott is lesbe állította, táborába tért vissza és rögtöni elindulást parancsolt; csupán egy napra való élelmiszert vitt magával, podgyászt és a sátrakat teljesen felütve, elégséges fedezet alatt hagyta és körülbelül 1000 lépésnyi közelbe jött a lesben felállított csapatokhoz. Itt megállapodott és Mózesrel küldte előre 600 lovassal; senki sem volt inkább hivatva az ellenséget bosszantani. Azonban minden erőlködés hiába való volt; Umur meg sem mozdult. Mózes ekkor visszatért Szkanderbéghez, ki nem tudta, mi tevő legyen; mivel a törököt sánczai és a város védelme alatt megtámadni, esztelenség lett volna. Egy szomszédos dombon bevárta tehát az éjet, a lesbe állított embereit újra maga mellé vette és hajnalban az egész környéket elpusztította: az ellenség meg sem mozdult.

Szkanderbég meggyőződve, hogy abban a pillanatban mitsem tchet, éppen visszavonulást rendelt, midőn egy török hírnök érkezett. Umur emlékeztette Szkanderbéget a szultán legutóbbi ajánlatára és felszólította, hogy ne fáraszsza magát hiábavaló kihívásokkal, mivel elhatározása, arra nem válaszolni, rendíthetetlen.

„Legyen bár“, válaszolt Szkanderbég, „a csatát késleltetheted bár, de kikerülni mégsem fogod.“

Ezután Mózesre bizta a tartomány őrizetét; elbocsátá csapatait és Alsó-Dibrába látogatott, hol Tanusziosz parancsnokolt. De mivel itt sem sikerült Szinánt harcra kényszeríteni, visszatért Kroiába.

Tél, tavasz és a következő nyár teljesen békében telt el. Az utóbbi folyamán Umur és Szinán egymásután személyesen kísérelték meg a békekötést. Mindkettőt kiváló udvariassággal fogadták, sőt gazdagon meg is ajándékozták, de ugyanazon választ kapták: „Békét, igen, békét, igen szívesen, de tisztességeset, a már ismeretes feltételek mellett.“

Ezen időben egy igen szomorú hír érte Szkanderbég szívét: 1458. június 27-én halt meg Alphons, Aragonia, Nápoly és Szicília királya, azon pillanatban, midőn csapatai Génua-t szorosán bezárták.

Albánia nagylelkű támaszt vesztett benne. Szkanderbég pedig egy hí barátot. Mivel mindkettő hős volt, az egyik századának hőse, a másik a kereszténység hőse, rokonszenvük kölcsönös bámulaton alapult. Alphons a legnagyobb fejedelem, ki Aragonia trónján ült. Bámulatos, de őszinte beszédességgel megáldva, igen ügyes, de becsületes államférfi, félelmetes, de emberies hős, szerette és védte a tudományokat, és Konstantinápoly bukása után a tudósokat, a hajótörés dicsőséges romjait, államaiba fogadta.

Sajnos, ily nagy tulajdonságot durva hibák homályosították el: mivel állandóan háborúskodott, alattvalóit, hogy a költségeket fedezhesse, adókkal terhelte; féktelen élvezetvágya nem egyszer hatalmának vétkes visszaélésére, sajnálatraméltó haragra ragadta; végre viselkedése az egyházzal szemben és a szenvedélyesség, melylyel, hogy birodalmának clerusát annál zavartalanabbúl rabolhassa, a törvényes pápa ellenében hosszú ideig egy ellenpápát választott, bizonyítják, hogy vallásos érzelmei lelkiismerete fölött mint ember és uralkodó csak csekély mértékben uralkodtak.

Az utókor előtt ragyogni, volt Alphons legnagyobb gondja; királyi székében a költők és történetírók udvaroncza volt; bőkezűsége távolra is felkereste őket; évdíjakat, címeket, ajándékokat, semmit sem kimélt. Visszont Poggio, Philelphus Ferencz, Palermo-i Antonius, Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa, Trapezunti György, Laurentius Valla, Bartholomäus Fario, életrajzírója és Barcellius hadjáratainak leírója versenyeztek a magasztalásban és dicsőítésben; a nagylelkű Alphonsnak nevezték őt.

Ő szorgalmas és tudnivágyó volt; ha felébredt, olvasmányokkal foglalkozott: katonái gazdag jutalomra számítva, mindenféle könyvet és kéziratot, melyeket csak megkerithettek, hozzája hurezoltak. Cäsar kommentárjai mindig nála voltak és naponta olvasott belölik néhány oldalt.

Jelképe a nyitott könyv volt. Tanítója és történet-írója, Palermói Antonius, egyszer meglátogatta, midön Capuában betegen feküdt és egy kötetet hozott neki Quintus Curtiustól, és ezen olvasmány után meggyógyult.

Bátorsága nemcsak a csatamezön nyilvánult; mindenkor jóságának szolgálatában állott. Midön egy napon egy katonákkal telt gályahajót látott, mely közel volt ahhoz, hogy a hullámokba veszszen, azonnal megparancsolta, hogy segítségükre siessének. De mivel minden néző habozott, egy bárkába ugrott e felkiáltással: „Inkább társuk, mint tanújok leszek haláluknak“ és mindannyian megmenekültek.

Egy ilyen szív sok hibát tesz jóvá.

Végrendeletében testvérét, Jánost, Navarra királyát nevezte ki Aragonia koronájának örököséül; a mi a nápolyi királyságot illeti, melyet ő foglalt el, a felett tetzése szerint rendelkezett és azt törvényesített természetes fiának, Ferdinándnak hagyta,

Megérthetjük, hogy Szkanderbég miért becsülte oly nagyra egy ilyen férfiú barátságát és a könyveket, melyeket vesztesége miatt ejtett.

A fájdalom első napjai után, melyeket a legnagyobb magányban töltött, Ferdinándhoz ünnepélyes követséget küldött, hogy iránta részvétét kifejezze és neki egyúttal szerencsét kívánjon a trónralépéshez.

Szkanderbég Hamzát is visszakérte, ki még fogoly volt, noha az új király valamennyi börtönt kinyitatta, melyeket később nagyon is megtöltött.

Különben maga Hamza is haza kívánkozott, abban a reményben, hogy bünbánó kérelmekkel nagybátyjának nagyon is jogos haragját le fogja fegyverezni. Ezen bizalma mutatja, mennyire ismerte e nagy lélek kiapadhatatlan jóságát.

Valóban a Kroíába visszahozott fogoly mindennap közelebb jutott egy lépéssel szabadságához; midön egyik

napon Szkanderbég elé jutott, ügye meg volt nyerve: teljes bocsánatot nyert és jószágai is visszaadattak.

Azonban neje, gyermekei, mint túsok, a törökök kezeiben, miként élhetett volna és őket ott tudva, miként szabadítsa ki őket e borzasztó veszélyből?

Azután nagybátyja előtt félelmét előadta, engedelmet kért, hogy Konstantinápolyba mehessen, hogy kísérletet tegyen e szeretett lények kiszabadítására. Azonban ezen utazás alatt nem lesz-e folytonos veszélynek kitéve, nem fogják Hamzát haladéktalanul elfogni, ha a legcsekélyebb gyanú is támadna kiengesztelődéséről, minden kétség nélkül oly kínos halál várna reá, a minővel Muhamed oly bőkezű volt. Hogy egyúttal személyes biztonságát és vállalatának sikerét biztosítsa, Szkanderbégnak élénk ellenszenvet kellett íránta mutatnia, őt elzáratta, megmenekülése után nagy zajt üttetett és az örök hanyagságát szinleg szigorúan megbüntette. Egy áruló szájában az ilyen kívánság természetesen gyanús-nak tetszhetett: Hamza talán azon ürügy alatt, hogy családját akarja kiváltani, ismét a szultán szolgálatába akart lépni, ki neki egy fejedelemséget ígért. „Én hitelt adok szavaidnak“, szólt hozzá Szkanderbég, mialatt firkésző tekintettel mérte őt végig, „ha megcsalsz, a szolgaság, melybe a törökök fognak juttatni, leszen büntetésed.“

A szökés megtörtént, és midőn hire terjedt, a fogoly már messze volt.

Muhamed hidegen fogadta; sem évi díjat, sem állást nem kapott. Mi volt különben az albán titkos szándéka; valóban Kroíába akart e visszatérni, vagy pedig ellenkezőleg ragaszkodott-e önhitt tervéhez, mely már egyszer büntetetre csábította? Senki sem tudta, oly kifürkészhetetlen volt egyénisége. Azonban csakhamar meghalt Konstantinápolyban méreg következtében, melyet, mint mondják, Muhamed nyujtatott neki.

Úgy látszott, hogy a törökök egy időre elfáradtak volna a háborúban, a melyben csak vereséget szenvedtek. A két pasa, kik Epirusz határainak őrzésével voltak megbizva, anélkül, hogy azokat átlépték volna, telve bámulattal Szkanderbég iránt, keresték és megnyerték annak barátságát. Békeszerződés nélkül, de hallgatag

megegyezés folytán a két nemzet beszüntette az ellenségeskedéseket, és az epirusziak teljes biztonságban a földművelésnek és nyájaik ápolásának szentelték magukat. Szkanderbég, ki e szerencsés helyzetet ügyesen tudta kihasználni, bejárta az országot, hasznos intézkedéseket tett, gondoskodott az egészségügyről a városokban és mindenütt megerősíté a sebezhető pontokat. Emathia¹⁾ földjén régi és értékes romok heverték; áhitatos gonddal gyűjtötte azokat össze. Ugyanazon férfi, ki a harcban oly rettenetes volt, azon fáradhatatlan tevékenységet, melyet rémitő ellensége sem meglepni, sem gyengíteni nem volt képes, tudta rögtöni és csodálatos átalakulás által kizárólag országának belső kormányzatára irányítani.

Életének utolsó perczéig remélte Szkanderbég, hogy a pápa, Nápoly királya és a velencei köztársaság erejüket egyesíteni fogják, hogy a szabad keresztény népet, az Adriai-tenger partjainak és azon szűk útnak, mely Görögországot Itáliától elválasztja, rettenthetetlen őret védelmezzék.

Azönban ahelyett, hogy a latinok keresztes hadjáratot indítottak volna Szkanderbég támogatására, ellenkezőleg az epiruszi fejedelem volt az, ki Ferdinándot Itáliában segítette; oly alkalom volt az, midőn a fiúnak leróhatta a barátság és hála adóját, melylyel az atyának tartozott.

Ezen alkalom a következő volt: 1420. körül, midőn V. Alfons, Aragonia királya, ki egyuttal Katalonia, a valenziai királyság, a Baleari szigetek, Szicilia és Szár-

¹⁾ Azon nemzetek közül, melyeket a sors Maczedoniába vetett, és melyek közül egyesek törökök lettek, figyelmet érdemel egy teljesen bolgár népség, mely Felső-Emathiában lakik, Axiustól keletre, Sztobi romjainak környékén (Sztobi Maczedonia negyedik kerületének fővárosa, Paulus Aemilius beosztása szerint, melynek czime: municipium volt). „E vidéket mohamedánok lakják, kik maguk között bolgáruul beszélnek. Nincs kétség, hogy e lakosság scytha származásu. Maczedonia, egykori Bulgária, ezen részében való elkülönzésük bizonyítja, hogy a többi bolgárok törzséből valók. Valami rendkívüli ok bírhatta reá a lakókat, hogy az izlám karjaiba vetették magukat.“ Cousinery, Utazás Maczedoniába, I. kt.

dinia ura volt, Korsikát igyekezett hatalmába keríteni, hogy a földközi-tenger felett jobban uralkodhassék, az Anjou III. Lajos által megtámadott nápolyi II. Johanna ajánlkozott, őt fiául fogadni és őt örököséül választani, ha segítségére jönne.

Igen megörvendve az ilyen ajáulatnak, mely óhajával annyira megegyezett, e fejedelem rögtön egy hajóhadat küldött Nápolyba, versenytársát kényszerítette, hogy az ostromlással felhagyjon és több várat azonnal átvett.

Azonban a jó egyetértés nem sokáig állott fenn: Felháborodva Caraccioli,¹⁾ a királyné kegyenczének bitor igényei által, Alfons ezt elfogatta. Johanna nem akarta ezen beavatkozást tűrni. És vajjon kihez fordult, hogy kedvenczét megbosszúlja? Ugyanazon René Anjouhoz, kivel egy nappal azelőtt harcban állott. Nápoly utczáin összeverekedtek embereik. Alfons, ki cleinte visszavertett, ezután elkergette a királynét; 1423-ban a főváros ura lett.

Midőn későbbben visszahívták Aragoniába, hogy testvérét, Navarra királyát, Kasztília királya ellen segítse, Nápoly királyságát otthagya. Johanna halála után, a hadiszerencse változásai után, melyek a regényessel határosak, ugyanazon vízesatornán keresztül hatolt a városba, mint egykor Belizár.

IV. Jenő pápával való kibékülése következtében Alfons ettől Nápoly törvényes urának ismertetett el. Itt uralkodott haláláig, daczára Sforza Ferencz, Miláno hercege, a flórencziek, a génuaiak és a velenceziek ellen viselt hosszú és véres háborúk zavarainak.

Noha kegyetlen és kétszinü jellemével sok ellenséget szerzett magának, Ferdinánd, ki akkor 34 éves volt, nem talált nehézségekre; a nápolyiak inkább ve-

¹⁾ 18 évi gyalázatos kegyencz-uralkodása alatt főudvarmesterre, Venuza herczegévé, és Avellino grófjává nevezette magát. Ennyi kegyenyilvánítás sem elégítette ki kielégithetetlen önhittségét; még másokat is követelt, midőn Johanna, ily vakmerőség miatt felindulva, őt végre elzáratta. Történt-e titkos utasítás? Nem tudhatni, de bizonyos, hogy a király akaratának végrehajtói által meggyilkoltatt.

tették magukat alá egy rossz királynak, mintsem hogy nemzetiségüket elveszítsék, és János, Navarra királyának uralma alá kerüljenek, s csupán aragoniai tartományt képezzenek.

Azonban ezen engedékenység nem tartott sokáig; a következő 1459. évben megbánták választásukat és René fiát, Anjou Jánost hívták meg, hogy jőjön és versenyezzen Ferdinánddal a koronáért, mely elődei kitarató, de mindig eredménytelen törekvéseinek tárgya volt.

Ferdinánd azonnal ellensége ellen vonult és 1460. július 7-én Sarno¹⁾ mellett vereséget szenvedett, közel azon helyhez, hol Narses Teját és a keleti gótok birodalmát egy csapással semmisítette meg. Húsz nappal reá egy másik sereg, mely ügyét Apuliában védte, hasonló sorsban részesült; és e fejedelem oly nagy szegénységre jutott, hogy Izabella királyné, saját neje és gyermekei Nápoly utczáin gyűjtöttek pénzt, hogy neki némi segílyt szerezzenek.

Csaknem Itália valamennyi uralkodója bele keveredett ezen ügybe: Sforza Ferencz, Miláno hercege és II. Pius pápa Ferdinánd pártján, ki lemondva a spoletoi²⁾ fejedelemségről, Benevent³⁾ és Terracina⁴⁾ városokat nemrég adta vissza az egyháznak, melyeket atyja ragadott volt magához, a felső nemesség és a legtöbb fejedelem Anjou János pártján volt.

Ezen szükségben Ferdinánd azon gondolatra jött, hogy Szkanderbéget hívja fel segítségül. Mielőtt azonban ezen ügyben egy lépést tett volna, tervét közölte a szent atyával. II. Pius nemcsak helyeselte, hanem személyesen is közbejárt az epiruszi fejedelemnél.

„Ha szívem nem készítené reá“ válaszolt ez „a leg-

¹⁾ A pelaszgok által építve.

²⁾ Egykor Umbria legjelentékenyebb városa, mely Hannibálnak hatalmasan ellenállott.

³⁾ A monda szerint régibb, mint Róma. Benevent, eredetileg samnit város, Malveis vagy Maleventum volt a neve, rossz előjelentésű név, melyet Beneventum váltott fel.

⁴⁾ A Tyrrheni tengernél, volszk város, 330 Kr. e. a rómaiak birtoka volt.

főbb pap kívánsága elégséges volna, hogy arra szánjam magam.“

Előtte azonban a legelső kötelesség volt, a haza függetlenségét megőrizni és a közérdeket biztosítani: a Muhamed által ismételt felajánlott fegyverszünetet tehát elfogadta, annélkül azonban hogy Itáliába való hadjáratát vele csak legkevésbé is sejtette volna. Készülődései mély titokban történtek.

Miután a legszükségesebb ügyekről gondoskodott, az ország kormányzatát Woizavára bízta; egy országglási tanács, a legtapasztaltabb és legderékabb férfiakból választva, adatott a fejedelemné támogatására.

Ekkor kizárólag az új hadjáratra való készülődésekkel foglalkozott, legelőször unokaöcsését Goiát 500 lovassal Nápolyba küldte mint előhadat, nyilvános imákat tartatott, az oltárok lábainál ájtatosan elvégezte összes vallási kötelességeit, és a legrövidebb határidő kitűzése mellett az Itáliából kiküldött gályák és az epiruszi hajók számára Ragusát tűzte ki gyűl helyül és egyesülési pontúl.

Csakhamar maga is megérkezett 5000 gyalogos és 2500 lovas élén.

Ezen bevonulása valóságos diadalmenet volt. Miután néhány napot a hajóra szállásra való készülődésekre fordított, a tiszteknek és az albán nemeseknek számos kíséretében a tanácsba ment. Itt Dávid kancellár ünnepélyes beszédben mint a kereszténység dicső, bevehetetlen bástyáját üdvözölte. A durazzoi érsek, Angelus Pál, egyik hí meghitt tanácsosa, ki Szkanderbéget soha sem hagyta el, válaszolt a kancellárnak azzal a fényes beszélő képességgel, mely mindenkor rendelkezésére állott.

Miután búcsút vettek és az áthajózás minden szükségleteiről gondoskodtak, a hajóhadat két csapatba osztották: a jobb öt kis hajóból állott, melyek egyikében Szkanderbég és Gino Muszakhi foglaltak helyet; a bal ugyanannyi hajóból állott; Mózes, ki mellett Leccha Zacharias volt, vezette azokat, a középben a szállítóhajók voltak, az említett módon fedve.

Mihelyt mindenki a hajón volt, Szkanderbég csendet parancsolt és hangos szóval és fedetlen fővel, a hajónép, a tisztek és katonák közepette térdelve a következő imát mondta:

„Uram Jézus Krisztus, az élő Isten fia, ki ülsz a mindenható atya jobbján örök dicsőségben; te, ki kezdetben mindent, a mit akarod kormányoz és vezet, semmiből teremtettél; te, ki öröktől fogva kiválasztád szent keresztény hitedet és azt drága véreddel és apostolaidnak és a vértanúk vérével csodálatosan megerősítéd és az egész világon terjesztéd; te, ki helytartódat, szent Pétert, az apostolok fejedelmét valamint útódait megválasztád, és nekik átadtad a hatalmat, kötni és oldani a menyben és a földön; te, ki mindnyájunknak, keresztényeknek, választottaidnak parancsolod, hogy katolikus hitedet és római egyházadat tiszteljük, fenntartsuk és védjük, méltass engem, ezen nyáj egyszerű alázatos és méltatlan juhát arra, hogy vezess és vezérelj, könnyítsd meg nekem a munkát, melyet elvállaltam, és engedd, hogy sikerüljön nekem, Rómát és Itáliát felszabadítani.“

„Oh mindenható atya, kihez folyamodom, kölesönözd nekem karodat; bocsásd el hozzám szent Mihály arkangyalt, hogy nekem bátorságot és erőt kölesönözzön és a hullámok felett őrködjön, hogy hadseregemmel épen érkezzem Apuliába, az ellenséget elűzzem és győzedelmesen térjek vissza hazámba.“¹⁾

Miután az imát befejezte, az érsek sz. misét mondott és megáldá a hajóhadat, mire a trombiták jelt adtak; a vitorlákat kifeszítették és Epirusz partjai csakhamar eltűntek a láthatárról.

Néhány óráig a legpompásabb idő kedvezett az átkelésnek, de lassan-lassan sűrű felhők gyűltek össze az égen, és csakhamar oly sötétség támadt, hogy alig lehe-

¹⁾ Marinus Barletius. A 15 század közepén Scutariban született, Marino Barlezio, ismertebb Barletius néven, Szkanderbég egyik kortársa és földije. Latin nyelven irt munkái: 1. Szkanderbég, vagy Kasztriot György, Epirusz fejedelmének élete és tettei, VIII. könyv, Strassburg 1537. — 2. Scutari ostroma a törökök által, Velenceze 1564. — 3. Török Chronika, Frankfurt 1518. — E történeti munkákban számos érdekes oklevelet található és Barletius megbízható és őszinte író. De hőségnek és más személyeinek szájába igen gyakran ad színészes szavakat, melyeket azok bizonyosan soha sem mondtak. Azért is ezeket óvatósán, vagy hogy úgy mondjuk cum beneficio inventarii kell fogadnunk.

tett egymást látni és a hajók összeütközését megakadályozni. Mindamellet az utat estig folytatták. Midőn azután közel jutottak egy kis szigethez, a hajókalauz, ki egy heves vihar előjeleit látta, azt ajánlotta Szkanderbégnek, evezzenek oda be. Alig kötöttek ki az ő beleegyezése mellett és vetettek horgonyt, midőn tomboló vihar támadt; nyolcz napig háborgott a tenger.

Midőn újra esend lőn, folytatták az utat Itália felé. Kedvező keleti szél dagasztá a vitorlákat. Másnap a legelső reggeli napsugarakkal Apulia partjai és egy magas hegy mutatkozott; ez a földrész azon itáliai része volt, mely az adriai tenger hosszában húzódik végig. Apulia két részre oszlott: az egyik a görög rész vagy Japygia magában foglalta a szalentinok (Hydronte és Brundusium voltak főhelyeik) területét, Messzápiát Kalabriával és a Pencetiával; a másik, az olasz rész magában foglalta a tulajdonképpeni Apuliát, Dauniát és a Gargano hegy félszigetét.

Midőn Szkanderbég értesült, hogy ez Gargano hegye (Santo Angelo) volna, mely szent Mihály megjelenéséről volt híres, felkiáltott: „Hála Istennek, siessünk e part felé!“ Valóban e harcziás arkangyal iránt kiváló tisztelettel viseltetett, és az égi seregek vezére az ő szemében teljesen kiváló angyal volt. A fejedelem tehát e hely láttára, hol segélyül hívása oly nagy tiszteletben állott, térdre hullott és hozzá esedezett közbenjárásért Istemél, hogy vállalata kedvezően sikerüljön.

Miután a hadsereget nemsokára reá a szárazföldre helyezték, Szkanderbég a környéket kikémleltette. Midőn czirkáló lovasaitól megtudta, hogy az ellenség nincs messze, újra hajóra szállt és Bari,¹⁾ régente: Barium felé vitorlázott. Ideje volt már, mivel Ferdinándnak, kit e helyen az Anjou herczeg és a híres gróf Piccinino Jakab²⁾ keményen szorongattak, alig volt más választása,

1) Ezen város, mely a birodalom bukásáig a rómaiaké volt, megőrizte volt helyhatósági szerkezetét. Előbb a szaraczenok, majd a görög császárok hatalmába esett, s utóbb a normannok által hódított meg, kik a fejedelemség fővárosává tették, később a nápolyi királyok kezeibe jutott.

2) Piccinino Miklós második fia; a 15. században egyike

mint vagy megadni magát vagy fegyverrel kezében fog-ságba esni. Azonban már a segélyhajóhad láttára, az ostromlók gyorsan 10 mérföldre visszavonultak.

Ferdinánd, ki most már szabad volt, Szkanderbég elébe sietett. Találkozásuk igen megható volt. A kölesönös hála első kifejezései után mindkét fejedelem Bari felé vonult; az egész uton odáig a lakosság özönlött eléjük, a hőst közlelről óhajtván látni, kinek neve oly nagy hirre jutott, a levegő megrezgett az örömkialtásoktól, és a tömeg ujjongásai közé az ágyúk dörgése vegyült.

Fontos volt a haditervet rögtön elkészíteni. Bari környékén összpontosuljanak-e, vagy az Abruzzok felé vonuljanak-e, hogy a szövetségesek előtt, kiket Ferdinánd várt, a szorosokat felnyissák, és így az egyesült hadi erők élén vonuljanak az ellenség ellen? Az utóbbi terv mellett állapodtak meg; a városban elegendő védő-órséget hagytak hátra, és a hadsereg, öt napra való élelmi szerrel ellátva, elvonult.

Sűrű sötétség oltalma alatt vonult az az ellenség mellett el, melynek fogalma sem volt ezen mozdulatról, az Abruzzokhoz ért, hirtelen rávetette magát a csapatokra, melyek a hegyszorosokat elfoglalva tartották, azokat leölte vagy szétszórta, és összeköttetésbe lépett a szövetséges Urbinoi Frigyes és Sforza Sándor hadvezérekkel. Miután ily módon az összes hadierőket egyesítették, Ursara, Apulia egyik kis városa mellett, mely hű maradt Ferdinándhoz, állást foglaltak.

De azon hirre, hogy Piccinino gróf Bari felé közeledik, mely városnak megtartása a legnagyobb fontossággal birt, Szkanderbég albánjaival odavonult. Alig érkezett oda, midőn az ellenség szembe állott vele, a nélkül azonban, hogy általános csatát mert volna vívni. A nap apró csatározások között telt el, melyekben az albánok, bár számra kevesebben, folyton előnyben maradtak.

Midőn a harc elkerülhetetlenné vált, és Piccinino félt annak kimenetelétől, cselhez folyamodott: fedezet

Itália legnagyobb hadvezéreinek: ő volt Braccio di Montone híres katonaságának negyedik és utolsó vezére.

mellett előrevonult és Szkanderbég után kérdezősködött. Ez nem hagyott magára várni.

Csapatjaiktól elválva a két hadvezér a hadseregüktől egyenlő távolságra fekvő helyet választottak, mely minden oldalról szabad és így minden esetleges támadás ellen biztosítva volt. Itt történt az értekezés.

Midőn Piccinino, ki igénytelen külsővel és kis termettel birt e rettenetes ellenséget, magas athleta természetével, harcziás külsejével, sas tekintetével, napbarnította arczával, roppant nagy, felfelé pedrett bajuszával, keleti öltözetében és török fegyvereivel magával szemben látta, kissé zavartnak látszott és néhány pillanatig némán maradt. De meglepetése csak fokozódott, midőn Szkanderbég derékon ragadta, magasra emelte, homlokon csókolta és mint valami törékeny tárgyat gyengéden ismét letette.

Miután felindulásából magához tért, a ravasz gróf tárgyára tért: a mint előadta a dolgot, a nápolyi királyság, hála az ő ügyes titokteljes intézkedésének, biztosítva volt Ferdinánd király részére; és ugyanazoknak lehetne köszönni, hogy az Anjou herceg és Ferencz nemsokára kényszerítve lesznek visszavonulni. De mivel e fontos kérdés hosszabb megbeszélést igényel és az éjjel már előrehaladt, úgy azt tanácsolja, hogy halasszák el az összejövetelt a következő napra, miután előbb megegyeztek a helyről, az időről és az emberek számáról, mennyit mindenki magával hozhat. Aközben Piccinino fegyverszünetet ajánlott fel, mint szerencsés előjelét egy közeli, tartós békének a két párt között, mely nemsokára már csak egy leszen.

Másnap a kitűzött órában a derék albán minden gyanú nélkül csupán hét lovassal egyenesen a gyülekező hely felé tartott. De az oda vezető uton az ellenséges tábor egyik katonájával találkozott. Elragadtatva a bámulattól, melyet Szkanderbég minden vitézben keltett, ezen ember hozzá közeledett és intette, hogy tovább ne menjen előre, mivel az összejövetel helye lesben felállított emberekkel van körülvéve; ha tovább halad, élve vagy halva a gróf hatalmába kerül. Szkanderbég azonnal visszafordult, s néhány lovascsapatot küldött előre, kifürkészni a környéket, és a katona állítása nagyon is igaznak bizonyult.

Felbőszülve ily csúf hűtlenségen, azt nyilvánossá tette és elhatározta, másnap az árulót megfenyíteni. Tisztek, katonák, mindnyájan osztották igaz haragját.

Piccinino most kevésbé mint azelőtt mert ily elkeseredett csapatokkal harczolni; az éjjel első óráiban Nocera irányában elvonult. A következő nap reggelén Szkanderbég mindenképpen intézkedett, mivel azt hitte, hogy harczra kerül a dolog; de miután kiszámítá, hogy az ellenség már mennyire előbbre haladt, lemondott a gondolatról, azt üldözőbe venni és hadtestét Ursara felé vezette vissza, hol Ferdinánd az olasz hadosztálylyal reá várt.

Itt kellett augusztus 18-án a két trónkövetelő között a nagy harcznak lefolynia.

Csupán egy 3 mérföldnyi tér választotta el Ursarát Nocerától, és noha Segiano hegye és Trója¹⁾ városa köztük feküdt, a két sereg mégis igen közel volt egymáshoz. Ilyen viszonyok között a hegy fontos stratégiai pont lön. Piccinino azt hatalmába akarta keríteni; azonban Szkanderbég már megelőzte; ő volt ott már az ú. Ez a gróftól igen kellemetlenül érintette, ki belátta, minő előnytől fosztatott meg. Mivel a bajon nem lehetett segíteni, intézkedéseivel iparkodott a következményeket, annyira, mennyire lehetett, elhárítani. Középhadának élére, mely három sorban volt felállítva, állította Piccinino egész tűzéréjét. A puskások és ijászok, számos dsidással keverve, képezték az első sort; a nápolyi és apuliai gyalogság a másodikat; a génuaiak és kalabriaiak a harmadikat, mintegy hátvédet alkotva. A szárnyakon a lovasság állott: az Anjou csapatok a jobb, az olaszok a bal szárnyon.

Szkanderbég és Ferdinánd középhada nem birt oly mélységgel; csupán két sorból állott, mindkettő részben

¹⁾ Ezen, Mihály és Bazil görög császárok alatt épült városban tartott II. Orbán (kit a haldokló VII. Gergely, mint egyikét jelölte ki azon 3 férfiu közül, kiket méltóknak talált arra, hogy pápai trónján őt kövessék), az ellenpápa legyőzője és az 1095-i clermonti zsinaton az első keresztes hadjárat beszédes pártfogója, egy nevezetes zsinatot. II. Orbán Lagnyban, Chatillon mellett a Marne-nál, halt meg.

albán gyalogosból állva. Az olasz lovasság képezte a bal szárnyat: ezt Ferdinánd vezette; az albán sereg dibe-
rekből és maczedonokból állott: az elsők Mózes, az utóbbiak Giurice vezérlete alatt: ezek képezték a jobb szárnyat.

Az ellenséget váratlan támadásokkal meglepni, és időt nem engedni neki, hogy újra szervezkedjék; az volt Szkanderbég szokása: itt is ugyanazon alapelvét érvényesítette.

Hirtelen az emberi hangok, trombiták, dobok, löfegyverek iszonyú zaja között megmozdulva, az albán-olasz sereg az ellenségre vetette magát; oly heveséggel támadtak, hogy Piccinino ágyúi még tüzet sem adhattak. A zajtól megijedve az igás lovak ágaskodtak, kitörtek és a balszárnyra vetették magukat, melyet rendetlenségbe hoztak. Azon pillanatban midőn az első ijedségtől magához térve, újra rendezkedni akart, heves támadással Mózes és Giurice által szétveretett és szétszóratott.

Ferdinánd is hasonló heveséggel támadta meg a jobb szárnyat; csakhamar le is verte.

A leghevesebb harc a középhadban folyt le. Szkanderbég, az Anjou herceg és Piccinino elkeseredéssel vívtak a győzelemért.

Két lényeges körülmény döntött: az első az volt, hogy az ellenség, melynek oldalai a lovasságnak megfutása által fedezetlenül maradtak, minden oldalról felbomlott; a másik az, hogy Ferdinánd és Mózes, miután a menekülőket egy ideig üldözték, a génuaiakra és kalabriaiakra estek, kik, mint már említettük, a hátvédet alkották; mivel pedig ezek a középhadra akartak támaszkodni, oly hevenyén rontottak annak, hogy a sorokat áttörték. Hogy azok állásukat megtartsák, mint ellenséget kellett őket visszaszorítani. A vereség csakhamar általános lőn. A legyőzöttek 4000 halottat, 1000 foglyot, 25 zászlót veszítettek; a győzők csupán 1000 embert veszítettek.

Az Anjoui herceg, kit leghevesebben üldöztek, elfogatott volna, ha, Trója falai alá érve, a lakosok kötélen fel nem húzták és fogadták volna. Innen Génuába jutott és Franciaországba hajózott.

Ferdinánd a győzelem után Szkanderbéggel egyenesen Nápolynak tartott: ott minden nehézség nélkül királynak kiáltották ki; a többi város mind követte a főváros példáját. Csupán Trani,¹⁾ Apuliában, állott még ellen. Ferdinánd előbb egy szicziailit, Fusiani nevűt adott oda helytartónak. Midőn ez a két trónkövetelőt harezban és a királyságot tűzben látá, elhatározta, hogy a helyet magának tartja és ott egy kis független uraságot alapít. Tényleg hogy is gondolhatott volna arra, hogy Ferdinánd, összes államaitól megfosztva, őt valamikor annak élvezetében zavarni fogja? Fusiani nem tudta, hogy a politikában, ha helyesen akar az ember itélni, gyakran a valószínűtlenre is kell számítani. Mivel a helyet megerősítette és a védőrség számos bátor, zsákmányvágyó kalandorból, a környék ostromaiból állott, rendes ostromra lett volna szükség. „Legyetek nyugodtan“, mondá Szkanderbég nevetve, „én olesőbb áron fogok czélhoz jutni.“ S egy válogatott csapattal azonnal előre vonult. Midőn Trani előtt megérkezett, csaknem valamennyi albánjait lesbe állította és meghagyta nekik, hogy csupán hívására jöjjenek elő. Ezután egész a város kapujáig ment előre és a kormányzóval kívánt beszélni. Fusiani kísérettel kilépett, mely körülbelül annyi emberből állott, mint Szkanderbég szinleges kísérete. Ez őt félrevezette, s figyelmeztette őt mindazon veszélyre, melyeknek magát rövidlátó makaesságával kiteszi; beszélt jutalomról és hivatalokról, melyekben Ferdinánd az önkéntes átadás esetén őt részesitené.

Bizalmas beszélgetés közben lassanként egész a tartalékcsoporthoz vezette őt. Azonban Fusiani, ki semmi esetre sem volt hajlandó ezen okos intésekre hallgatni, túlzott követelésekkel lépett elő, sőt annyira ment, hogy magát a királyt és királynét is gyalázní kezdte. Szkanderbég ezért megharagudva, mindkét karjával megragadta és „ide!“ kiáltá. Az albánok előrohantak, megkötözték a kormányzót és magukkal hurczolták. Fusiani most már követeléseiben engedékenyebb lón: belecgyezett a hely átadásába, egy királyi védőrség befogadásába, szó-

¹⁾ Turenunot 1434-ben II. Roger, előbb határgrof, utóbb Szicziília királya pusztította el, de csakhamar újra felépült.

val mindenbe, azon egyetlen feltétel mellett, hogy szabadon bocsássák; az ex-helytartó podgyászával sietve hajózott Szieziába, felette boldogan, hogy hűtlenségeért súlyosabban nem lakolt.

Az albán hadsereg közel egy évig volt Itáliában; a háború be volt fejezve; Ferdinándnak, királyságába újra visszahelyezve, nem volt már más ellensége, mint saját maga. Szkanderbég most már komolyan az elutazásra gondolt: Muhamed gyors diadalai komoly intésűl szolgáltak neki. Konstantinápoly, e nagy zsákmány, távol attól, hogy kielégítette volna, a kielégíthetetlen hódító szomját csak még inkább fokozta. Mint Várnának ura, az egész görög szárazföldet, az Archipelagus több szigetét és Szerbiát hatalmába ejtette; mint valami baromesordát hurezolták utána a tömérdek sok foglyot. — A Peloponneszus leigázása Görögország utolsó lehetőségét fojtotta el Európában; Muhamed keleten is ugyanazt szándékozott vele tenni. Roppant katonai készülődések valamely titokteljes, iszonyú hadjáratról adtak jelt. A világ különbözőképpen találgatott: bizonytalan rettegés lebegett valamennyi fejeken.

Trapezunt, hol 1204. óta Komnenek uralkodtak, előre el volt ítélve; nemsokára már csak valami pasalik lesz. Jaj Leszbosznak, jaj Oláhországnak, jaj Boszniának! — És mindezen győzelmek, mindezen támadások csak előjátékai lesznek sokkal nagyobbaknak!

Véres harcjai, folytonos áldozatai, állandó ellenállása mellett Albánia még mindig boldog! Mert mig hőse életben marad, földje is szabad marad az idegen igától, az elődök hite élni fog a szivekben, a haza szabad lesz.

Miután Szkanderbég elhatározását Ferdinánd királlyal közölte, azt a pápának és Miláno hercegének is tudtúl akarta adni. Mindketten rögtön követséget küldtek neki szerencsekívánatokkal és gazdag ajándékokkal. A pápa ajándékai pénzsegélyből, tiszteletteljes czímekekből, előjogokból Albánia néhány templomára, szent ereklyékből és búcsúadásból állott. Azonkívül tudatta vele a pápa szándékát, hogy a keresztes hadjárat élén mely készülöben volt, személyesen fog Epiruszba jönni; odajövele alkalmával őt Albánia, Maczedonia, Thraczia, Rumélia királyává fogja koronázni és a törökök

ellen vezetendő keresztény hadseregek főhadvezérévé fogja kikiáltani.

Ferdinánd a maga részéről hálájának nyilvánításánál emlékezetes pompát akart kifejteni.

Egész udvarának, hadvezéreinek jelenlétében fejezte ki Szkanderbég iránti háláját és őt több ízben atyjának nevezte. Ezután az összes templomokban ünnepélyes hálaistentiszteletet tartottak. Ezután következtek a dzsidázások, tornajátékok és mindenféle ünnepélyek.

Minden albán katona kapott jutalmat, Szkanderbég pedig tetemes pénzsegélyt, gazdag fegyverzeteket, értékes diadaljelvényeket és fényesen felszerelt lovakat; Ferdinánd bőkezűségében túl tett magán; teljes birtokául adta Tranit, Monte Garganot, San-Giovanni-Rotondot; Apulia e három városa valamikor becses menedékhelyül szolgálhattak, ha Szkanderbég kiengesztelhetetlen párviadalában a törökökkel végre legyőzötnék. Az előrelátás nem volt alaptalan, mivel a Kasztrioták nemes törzsének nemsokára nem maradt egyéb menhelye.

Sajnos ugyanaz a fejedelem, ki oly nagylelkűnek mutatkozott, legkevésbé sem utánozta azon előképének ájtatosságát, jóságát és becsületességét, mely szeméi előtt lebegett. Miután egyszer Anjou János herceget nyakáról lerázta, Ferdinánd ismét egészen ő maga lett, és bosszújának az Anjou párt ellen szabad folyást engedett. Daczára esküjének Sessa¹⁾ herceget, és annak fiait börtönbe vetette, melyet többé élve el nem hagytak; egy ellenség sem, kit Ferdinánd elérhetett, talált kegyelmet a könyörtelen zsarnoknál.

Piccinino gróf a rendkívüli becstelenségért, melyet Szkanderbéggel elkövetett, csakhamar súlyosan bünhődött, és gyalázatos árulásnak esett áldozatul. A vesztett ügyet minden időben nagyon is el szokták ejteni; ezen vonás egyike az emberiség legrútabb gyengéinek; Piccinino távol attól, hogy e szomorú gyengeségben kivételt képezne, 1463. augusztus havában alkudozásba bocsátkozott a győzővel, Sulmonának, Ovid születéshelyének,²⁾

¹⁾ Suessa Aurunca, az aurunkok régi fővárosa és a legrégibb római satirikus, Lucilius, afrikai Scipio barátjának születéshelye. A középkorban Sessát hercezséggé emelték.

²⁾ A város építése után 711-ben, 43-ban Kr. e. ápril 13-án

és más tartományoknak, melyeket ő hódított meg, saját javára történendő átengedése felett; azonkívül 90.000 frtnyi évidíjat biztosítottak számára, melyért Ferdinánd, a pápa és Miláno herezege állott jót.

A következő évben Milánóba jött, ott ugyanazon Sforza Ferencztől, ki ügyes közvetítése folytán Itália ítélő birájává tudta magát tenni, tisztelettel halmoztatott el, és Drusianát, a herezeg leányát, nyerte nőül. Engedve apósa nógató kérésének, 1465. május havában ismét Nápolyba jött, hogy a feltételeket a királylyal végleg tisztázza. Miután Ferdinánd őt mint Itália hőst fogadta és 27 napon keresztül mindenféle tiszteletnyilvánításban részesítette, a 28-ikon mint valami alávaló gyilkos és nem királyi vendégbarát, őt fiával együtt saját várában elfogatta és nemsokára reá megfojtatta. Valamennyi bajtársát kifosztották, hűbérbirtokokat fegyveres kézzel vették el, és Drusiana, kit Sforza kétségtelenül méltatlan módon használt fel, hogy férjét törbe kerítse, vigasztalanul tért vissza Milánóba.

Ez volt a braceskik, azaz Braccio katonái utolsójának sorsa. Vele megszűnt annak hadosztálya létezni.

Ferdinánd külpolitikája semmivel sem volt jobb: ezt bizonyítja részvéte a Pazzik¹⁾ összeesküvésében a

vagy márczius 20-án: Ortel Ábrahám (Földrajzi synonymák) szerint, ki ismét Brusius Gáspár tekintélyére hivatkozik; Szabariában a Száva mellett 1518-ban fedezték volna fel Ovid sirját, egy pompás ivboltozat falába vésett sírfelirattal. Bachhorn idézi azt Monumenta illustrium virorum et Elogia (Amsterdam, 1638. in fol) munkájában. Hangzik pedig:

Fatum necessitatis lex
Hic situs est vates quem divi Caesaris ira
Augusti patris cedere jussit humo
Saepe miser voluit patriis occubere terris
Sed frustra; hunc illi fata dedere locum.

Némely tudos szerint e sírfelirat Magyarországon, Sárvárrott a Rába mellett fedeztetett volna fel. Mindez a gyanítások országába tartozik. A mi azonban elvitázhatatlan, az ezen felirat irodalmi becsének csekélyége.

¹⁾ E hatalmas florenzi család a felső Arno-völgyből származva terjedelmes hűbérbirtokkal birt és több századon át a többi gibellin nemesekkel egyetértve ostromolta Florenczet. A 14 ik század végével a Pazzik a kereskedelemre adták magukat és nagy gazdagságra jutottak. Ugyanazon időben a Mediciek

Mediciek ellen. Fia, Calabria hercege, ily iskolában nevelve, atyjának büneivel rút erkölcsöket és kiállhatatlan gőgöt egyesített. Midőn e trónörökös 1480. szeptember 10-én a törököktől Otrantot vette el, e győzelem, mely Nápolyt és Itáliát megmentette a törökök betörésétől, a győző elleni gyűlöletté változott.

Néhány évvel utóbb a királyság bárói, félve a gondolattól, hogy ily férfi lépjen a trónra, fegyvert ragadtak egyszerre az atya és a fiú ellen, mely mozgalmat Inceze pápa, a velenceiek és a génuaiak is támogattak. Engedékenysége által Ferdinánd békéhez jutott; de mihelyt visszavonultak az ellenséges seregek, daczára a szerződés jótállásának, dühvel ellenségeire rontott, birtokaikat elvette, és többet közülök lefejeztetett.

A pápa megcsalatra mint a többiek hasztalan reclamatiók után kiközösítette és kimondta letételét Franciaország királyának javára, ki könyörtelen XI. Lajosnak volt emberszerető és résztvevő fia.

Ekkor újabb válság fenyegette a gyilkos és hitszegő királyt: VIII. Károly, kinek Anjou-René összes jogait átadta, a nápolyi királyság elfoglalására készülődött. Ily veszély láttára Ferdinánd kibékült VI. Sándorral, VIII. Inceze utódával; azonban, mielőtt megtámadták volna, 1494. június 25-én meghalt, megátkozva alattvalói által, és a mi csaknem hihetetlen jelenség, oly utódot hagyva hátra, kit jobban utáltak, mint őt.

emelkedtek a többi családok felé, és a nép jótéteményökkel a függőséget is elfogadta. A Pazzik, mint a szabadság barátjai és ily túlsúly miatt féltékenyek, a köztársaságnak régi szerkezetét iparkodtak visszaadni. Az összeesküvők megegyeztek, hogy a Medicieket a nagymise alatt a székesegyházban az Úrfelmutatás pillanatában meggyilkolják. Azonban Isten nem engedte a szentségtörést diadalmaskodni; 70 összeesküvő hullott el a feldühödt nép csapásai vagy hóhérek alatt. Ugyanazon évben közölte ezen eseményt egy szemtanú, a Mediciekhez ragaszkodó Politian Angelus: *Pactianae conjurationis Commentariolum* (Florenz, 1478. in 4°).

II. M A T O D I K K Ö N Y V .

1462—1464.

Trapezunt bevétele. — Muhamed hadjárata Oláhországban. — Új támadási terve Szkanderbég ellen. Egymásután küldi a hadvezéreket. — Szinán pasa, Hasszeinbég, Jusszembég és Karazabég leveretése. — A szultán leveretése. — A szultán levele az albán fejedelemhez. — Válasz — Két évi fegyverszünet. — Muhamed hódításai Európában és Ázsiában. — II. Pius pápa a keresztényeket szent háborúra hívja fel. — Európa közönye. — Szkanderbég ismét fegyverhez nyúl. — Egy török közvetítő érkezése az albán táborba. Küldetésének eredménytelensége. — A pápa Szkanderbégnak jelenti Albániába való érkezését. — Seremetbég bevonulása Maczedoniába 40.000 lovassal. — Szkanderbég tönkreteszi e sereget. — II Pius pápa ugyanazon napon meghal. — Szkanderbég bánata. — Balaban Badera Epiruszba tör. — Az albánok nagy leveretése. Szkanderbég megsebesül. — Nyolcz legkiválóbb hadvezérének fogságba jutása és vértanúhalála. — Dicsőséges visszatorlás Felső-Dibrában. — Jacub Arnauth bevonulása Epiruszba Belgrád felől — Szkanderbég győzelme.

Konstantinápoly bevétele után néhány évvel a régi Trapezunt, mely már Trója ostromlásának idejében létezett, s mely egy kisebb államnak volt fővárosa, esett Muhamed hatalmába (1462). Trapezus, azaz tábla, négyszög, volt a legrégibb időben e város neve, melyet valószínűleg négyszögü falaitól nyert, melyek a várost ma is körülveszik. Ez a hegy lejtőjén fekszik. Mint Szinope görög gyarmata és az anyavárostól függő viszonyában Trapezunt a tizezer görögöt, kiket Xenophon Perzsiából vezetett vissza, vendégszerető fogadtatásban részesíté.

Miután Pontusz királyainak hatalmába került, nem lehet tudni, vajjon Mithridátes kiváló figyelmét magára vonta-e, azonban törvényeit és szabadságait a római ura-

lom alatt is megtartá, annak bukásáig. Fontos volt Traján, de még inkább Justinian alatt. Gazdag éghajlata és fekvése következtében, és Traján által Pontusz és Kappadoczia fővárosának rangjára emelve, Trapezunt lett a góthok kalandos hadjáratainak célja a Fekete-tengeren. Daczára kettős sánczainak és tíz ezer emberből álló védőrségének a góthok elfoglalták, a várost elpusztították, a lakósokat legyilkolták és újra roppant zsákmánnyal megrakott bárkáikra szállottak vissza.

Midőn Konstantinápoly a keresztes vitézek hatalmába került, midőn az Angelik, a Lascarik, a Komnenek a császárság romjain osztozkodtak, az első Epiruszba tették uralmuk székhelyét, a második család Nicäában, a harmadik Trapezuntban uralkodott. Ezek egyesítették Kappadóciát, Paphlagóniát és néhány szomszédos tartományt. E kis állam gyenge uralkodói, kik magukat oly büszkén a „császár“ czímmel ruházták fel, mintegy elenyészve a hatalmas uralkodók között, szövetség útján iparkodtak magukat a félelmetes szomszédok ellen biztosítani: nemcsak egészen Konstantinápolyig mentek leányaik számára férjeket keresni; hanem török fejedelmekhez is nőül adták őket, a fehér és fekete juh dynasztiáiból, Timur unokáihoz és más barbár népek, minők a lazok és abazok, fejedelmeikhez is.¹⁾

Trapezunt bevétele után, Dávid, az utolsó császár, hat fiával Muhamed parancsára legyilkoltatott. A hetedik, ki családja hóhérjának kezéből megmenekült a moreai Komneneknek lett törzsapjuk, és Trapezunt császárság már csak passalikká lön.²⁾

De Muhamed örömet talált abban, hogy e szerencsétlen fejedelmeket haláluk után is üldöztette: a Komnenek ellen kimondott ítélet meghagyta, hogy hulláik temetetlen maradjanak, és az ebeknek és hollóknak szolgáljanak eledelül. Csupán egy nő, (ő a férfi társa, ki a gyengéd odaadás és a hősie feláldozás legmeghatóbb példáit szokta adni), egy nő mert daczolni a zsarnok haragjával: egy anya, egy feleség volt. Ilona császárné, ki csak szive sugallatára hallgatott, férjének és gyerme-

¹⁾ Hammer, A török birodalom története, III. kt.

²⁾ XXI. függelék.

keinek az utolsó tiszteletet akarta megadni. Durva vászon ruhába öltözve, ásóval kezében a vesztőhelyre ment, egy gödröt ásott, nappal a kutyák és ragadozó madarak ellen oltalmazta a drága tetemet, és azután éjjel elásta. Bánattól elhervasztva csakhamar ő is utánok halt.

Igy pusztult el Byzancz császári nemzetsége Európában és Ázsiában, tönkretéve a két tenger és a két világrész uralkodója által, mint a hogy magát II. Muhamed Konstantinápoly elfoglalása óta, aláírta.

Alig volt Szinope és Trapezunt elfoglalva, midőn a szultán Wlád, Oláhország vajdája ellen vonult.

E zsarnok sokkal alattomosabb és vérszomjasabb volt, mint Muhamed, és ez sokat mond.

Magyarország, Oláhország és Törökország évkönyvei három jellemző névvel illették: az első, a leginkább elterjedt, Drakul (ördög) volt; az oláhok Tsepelpusnak (hóhérnak) nevezték, a törökök pedig Kaziklii-Wodának (karó-zsarnoknak).

Néhány példa a sok közül fogalmat fog adni vad-ságáról.

A nyársalás borzasztó kínjai oly látványt nyújtottak neki, melyet kiváló előszeretettel nézett meg. Így kiváló élvezetet talált abban, ha udvarával felnyársalt törökök körében étkezhetett, kik e borzasztó halálkínok között kiszenvedtek.¹⁾ Gyakran az elfogott törökök lábait lenyúzatta, a vérző húst sóval bedörzsölte és kecskéktől hagyta megnyalni, hogy a fájdalmat fokozza. A szultánnak követői egyszer vonakodtak előtte födetlen fővel megjelenni; Wlád így szólt hozzájuk: mivel e ceremónia úgy látszik sérti érzékenységüket, mindörökre fel akarja őket az alól szabadítani; és a turbánt fejükhöz szegeztette. Egy napon az ország valamennyi koldusát összegyűjtötte, és miután őket hússal és borral mértéken túl jól lakatta, megparancsolta, hogy gyujtsák rájuk az éttermet, hol a pokoli kegyetlenség e szomorú áldozatait a lángok emésztették fel. Más alkalommal az anyák melleit vágatta ki és helyökbe gyermekeik fejét tette. Az általa feltalált gépekkal embereket felvagdaltak és azokat mint káposztát főzték meg. Egy szerzetest, kivel

¹⁾ Engel, Oláhország története 178. l és bevezetés LXXII. l.

számáron ülve találkozott, az állattal együtt, a helyszinén felnyársaltatta. Egyik pap azt prédikálta, hogy nem szabad idegen jószághoz nyulni; mivel ez az asztalnál egy darab kenyeret evett meg, melyet Wlád a maga számára vágott le, e tettéért a nyársalás minden kinjait át kellett szenvednie. A szörnyeteg egyik ágyasának, ki azt hitte magáról hogy terhes, s nem volt az, sajátkezüleg vágta fel a hasát. A gyermekeket kényszerítette saját anyjok megsült húsából enni.¹⁾ Valódi nagy ünnepnapiak azok voltak, midőn tömeges kivégeztetéseken vehetett részt. Négyszáz fiatal embert Magyarországból és Erdélyből, kik Oláhországba küldettek, a nyelvet megtanulni, együttesen elégettetett, 600 kereskedőt Csehországból a piacon nyársaltatott fel. Azon ürügy alatt, hogy kerületeik lakosságáról pontos statisztikát nem adhattak, 500 oláh előljárót és nemest, kik előtte gyanúsak voltak, hasonló sors ért.

Azonban mindezen gaztettek semmik sem voltak azon általános kivégeztésekhez képest, melyeket a törökök elleni háborúban Bulgáriában véghez vitt.

Mivel Wlád mintegy varázslat útján, eltűnt, Muhamed Oláhországban a főváros iránya felé hatolt előre, mely mellett azonban elvonult, annélkül, hogy azt ostromolta volna.

A várostól csekély távolságra, egy folyócska által áztatott völgy elején, a borzadály érzetét nem fojthatta vissza, midőn karókból álló erdőt látott maga előtt; fél mérföldnyi hosszú téren több mint 20.000 törököt és bolgárt látott részint felnyársalva, részint felfeszítve. Közöttük, egy magasabb karón Hamza pasa²⁾ látszott, pompás selyem- és biborruháiban. Az anyák mellett voltak gyermekeik, kiknek beleiben a madarak fészkeltek.³⁾

E borzasztó színhely láttára a vad szultán így kiáltott fel: „Lehetetlen egy embert országából elűzni, ki ily nagy dolgokat vihetett végre, és a ki alattvalóit és hatalmát ily jól tudja felhasználni.“

¹⁾ Engel, i. h. 178. l.

²⁾ Engel i. h. 179. l. és bevezet. LXXIX. l. Hammer, A török birodalom története, III. kt.

³⁾ Volucres nidos fecerunt in inferioribus eorum (Ducas).

„Különben“ tevė hozzá, valószínűleg megbánva, hogy titkos gondolatait így elárulta, „egy oly férfi, ki ennyi gázságot követett el, nem igen becsülésreméltó.“¹⁾

E tigris ember alakjában, e hasonfaja a szörnynek egyike a történet legutálatosabb jelenségeinek.

Különben Oláhország Muhamednek köszönheté ezen ostort, és hogy Muhamed trónjáról el akarta űzni, melyre őt segítette ülni, ez nem azért történt, mintha kegyetlenségeit megutálta volna, a zsarnokok elnézők egymás iránt; hanem mivel Korvin Mátyásnak követeket küldött: mivel az évi adóval az ötszáz fiatal embert is megtagadta, a kiknek kiszolgáltatására kötelezte magát; végre mivel maga személyesen nem jött hódolatát a szultán lábai elé rakni.

Mig a törökök ily módon folytatták győzelmes hadjáratukat, a mennyiben minden napot egy város elfoglalásával vagy egy trón ledöntésével jelölték meg, vajjon mi történt az alatt Albániában?

Miután Szkanderbég szövetségestársától, ki hozzá oly kevésbé hasonlított, elbúcsúzott, hadseregét Trani felé vezette, hol egy hajócsapat várt reá. Szerencsésen kikötött Durazzonál és óhajtvá az ügyek állását saját szemével látni, sietve Kroíába távozott.

Általános lelkesedéssel üdvözölték visszatérését. Az összes urak és katonai előljárók siettek elébe; a parasztok tömegesen jöttek elébe; a templomokban hálahymnusokat zengtek; a haza újra visszanyerte kardját és paizsát.

Albánia e kis fejedelmének harcza az egész török hatalom ellen már 19 év óta folyt; Muhamed pedig dühös volt. E férfiú, kinek kezei alatt a császárságok összeomlottak, és ki a népeket, mint aljas port taposta, megesküdött, hogy végre megtöri ezen nagy vakmerőséget.

Új tervhez fogva elhatározta, hogy a legyőzhetetlen Szkanderbéget folytonosan és egymásután fogja meg támadni és egyik hadvezért a másik után nyakára küldi.

Szinán kezdte meg ezen új hadjáratot, de csak

¹⁾ Virum qui tanta patraverit, non multi faciendum esse (Idem).

20,000 emberrel: mivel Konstantinápolyban hamis hír szerint azt hitték, hogy az ellenséget váratlanul lephetik meg. Azonban hogy lett volna lehetséges egy oly országot meglepni, melynek lelke oly éber vezér lelkével volt összenőve?

Mig tehát a török hadvezér gyors menetben, telve reménnyel előrevonult, Szkanderbég éjjel és a legnagyobb csendben elébe ment és elérte Mocrea hegyet, a törökök rendes útját, ha Epiruszba törtek.

Miután egyszer az ellenség a hegyszorosokban összezavarodott, az albánok mint a villám rontottak rájuk; a vereség teljes és a vérengzés iszonyú volt; több mint kétharmada elesett; az egész podgyász, az összes zászlók a győzők hatalmába esett. Maga Szinán szélsébséggel futott meg; néhány török, kik nem bírtak a legjobb lovakkal, elfogatott; Szkanderbég a lovakat és zsákmányt egészen elosztotta katonái között, ő maga, mint rendesen, csupán a dicsőséget tartotta magának a győzelemből.

Egy másik török hadvezér, Hasszeimbég, ki azért küldetett, hogy szerencsétlen elődjét megbosszulja, hasonló sorsban részesült. Alig vonult be Albániába, midőn, daczára 30,000 emberének, mint Szinán, szétveretett. Azonban ellenállása sokkal erélyesebb volt, mivel a pasa inkább maga előtt akarta összes embereit elhullani látni, mint megengedni a visszavonulást és arra példát adni. De végre, miután lova megsebesült és ő maga is jobb karján nyíl által találtatott, maroknyi embereivel néhány pillanatig a sötéttségben bujkált és azután egy erdős dombra menekült, nem messze a keresztény tábortól. Alig lélegzett fel szabadon e menedékhelyen, midőn az albán lovasok, kik a menekülőket üldözték, őt felfedezték. Mivel azt hitték, hogy az erdő tele van ellenséggel, hírvil adták ezt Szkanderbégnak, ki összes lovascsapataival elősietett. A megérkezésén megütközött törökök nem tudták, mitevők legyenek, vajjon az utolsó emberig elessenek-e, vagy a győző kegyelméért esedezzenek.

Hasszeimbég az utóbbira szánta magát. Gyalog, fegyver nélkül ment a kis csoport Szkanderbég elé; hozzá érkezve, a török hadvezér meghajtja magát, kezét tiszteletteljesen lovának fékjére teszi és így szól: „Hová méssz te Szkanderbég és kit akarsz te megtámadni?

Nem mindig becsület a győzelem; hadd tehát magad e pillanatban legyőzetni; a jóság ezen diadala nagyobb dicsőségedre válik, mint fegyvereidnek diadala.“

E szavak után Szkanderbég mosolyogva fordult övéihez és így szólott: „Barátaim, semmi sem gyengédebb, mint a szerencsétlenség, semmi sem engedékenyebb, mint a szükség, és mennyivel értelmesebben beszél a legyőzött, mintsem a győztes!“

Ezután a török hadvezért megfogta kezénél és jószággal így folytatá: „Légy nyugodt, Hasszeinbég, veled semmi rossz vagy kellemetlenség nem fog történni.“

Hasszeinbéget ezután övéivel biztos helyre vitték és ott mindent talált, a mi fogságának keserűségét enyhítette.

Miután Szkanderbég az egész környéket átkutatta és meggyőződött arról, hogy több ellenség nincsen, visszatért Kroiába. Oda érkeztekor legelső gondja volt az Úrnak ünnepélyes halát mondani, ki a királyi koronákat és a nemzetek életét kezeiben tartja.

Eközben a szultán hajthatatlanul követte tervét: alig érkezett Szkanderbég fővárosába, midőn arról értesült, hogy Macedoniába egy harmadik török hadsereg vonult be. Csodálva Jusszumbég vakmerőségét, ki csupán 18,000 emberrel merte a legutóbbi két diadal tüzetől még égő albánjait kihívni, még azon tiszteletben sem engedte részesülni, hogy, mint elődjei, lábát epiruszi földre tegye.

Szkopiában,¹⁾ hol a török hadsereg pihent, kereste őt fel: s ez merész terv volt; mert, ha legyőzetik, hogyan menekül meg az ellenséges országból? Jusszumbég azonban távolról sem sejtette ezen megjelenést. Meglepetése tehát nagy volt; ez a csapatokban is elterjedt; nemsokára hadvezér és katonák mindenfelé megmenekültek. Csupán háromszáz becsülte többre a becsületet az életnél és kezökben fegyverrel vesztek el. Ha azon számhoz még a menekülőket vesszük, kiket üldözés

1) Livah Úszkub, a régi Macedonia északnyugati sarka által képezve, Livah Aladia Hisszár, Scutari, Ochrida, Monosztir, Giustmedil között fekszik. Szkopia gazdag völgye minden oldalról mivel földekkel és számos lakházzal van tele. Szkopia Travniktól délnyugatra, 6 órányi távolságra fekszik.

alatt ölte le, úgy a halottak számát 2000-re becsülhetjük. A foglyok csak zavart okoztak volna, azért senkit sem fogtak el. Mivel Szkanderbég félt, hogy a parasztok szétszórt embereit fogják megtámadni, sietősen valamenynyit a táborba hívta vissza.

Miután Jusszumbég vak rémülésétől magához tért, csapatait, noha hasztalanul, megkísérelte összegyűjteni.

A szultán legtapasztaltabb hadvezéreinek egyike egy öreg ázsiai, Karazabég nevű volt, oly férfit, kit Muhammed hosszas és kitünő szolgálata folytán épúgy tisztelt, mint egykor Murád. Azonban irigyelve az albán fejedelem dicsőségét csak annyiban vigasztalta magát, hogy azt csupán azon hadvezérek ügyetlenségének tudta be, kiket vele szembeállítottak. Korát feledve és elragadtatva az esztelen kivánságtól, egy napon tönkre tenni egy nagy dicsőséget, Karazabég arra kérte urát, hogy küldje őt az albán ellen; hogy a rablót leverje, legföljebb 30.000 emberre volna szüksége.

Muhamed, kinek szintűgy érdekében feküdt, a dolgot elintézni, mindenbe beleegyezett; a kívánt 30.000 emberhez még 10.000-et adott. Egy napnyi késedelem nélkül Karazabég Albánia ellen vonult.

Szkanderbég már régóta ismerte őt. Első hadjáratai alatt Ázsiában mindketten gyakran tanyáztak egy sátor alatt, és a fényes haditettek, melyeknek a fiatal epiruszi tanúja volt, nem tűntek el emlékezetéből. Nemes szabadlelkiségében nem vonakodott beismerni, hogy Karazabégtól, előrehaladott kora nélkül, inkább félne, mint 40.000 emberétől. Miután most már nem egy Hasszeinbéggel akadt dolga, Szkanderbég sem elégedett meg a régi védelmi eszközökkel.

Új csapatokkal erősbülve a Diberekbe vonult, az ellenséget ott bevárando.

Miután csapatait itt jól felállította és egy hegyes és erdős vidék minden eshetőségeit hasznára fordította, 2000 embert azon parancsesal küldött előre, hogy a triballok¹⁾ határáig vonuljanak elő; Karazabégnek valóban

¹⁾ Janina, *Janina*, középkori város és a hirhedt Ali de Tebelen székhelye. Miután a 12. században a nápolyiakkal szövetekezett normannok által elpusztított, újra felvirágzott, midőn

itten kellett Epiruszba hatolnia. Hogy tömegével magát el ne árulja, ezen előcsapat széjjel oszlott az erdőben, de úgy, hogy mindig könnyen egyesülhetett.

A török hadvezér a maga részéről főhadosztályát Chieriben, Macedóniában hagyta, és 4000 embert előre küldött a hegyekbe, hogy biztosítsa a hegyszorosokat és váratlanul törjön az ellenségre. Azonban Szkanderbég erről idejekorán értesülve keresztül bocsátotta őket és hirtelen rájuk tört; a legtöbb tönkre ment; azok, kiknek sikerült megmenekülni, hírül vitték a pasának az új szerencsétlenség hírét.

E csapás megzavarta az aggot, kinek a kor nem hagyott egyebet, a sejtelemnél. Félelme tehát nagy volt. Vajjon folytassa-e hadjáratát Albánia ellen, vagy tekintettel az előrehaladott évszakra (a tél már küszöbön állott), visszatérjen Konstantinápolyba, és tavasszal újra jöjjön? Azonban ily módon visszavonulni egy férfitől, kit legyőzni oly nyilvánosan ígérkezett, vele még meg sem ütközni, minő gyalázat! Hogyan lépjen a szultán szemei elé, kinek bizalmát ő maga követelte ki számára? Minden további habozás nélkül Karazabég az ellenség ellen vonult.

Két napi menet után este egy nagy lapályra, Livád nevűre érkezett, szervezkedett és másnap egy hirnököt küldött Szkanderbéghez, hogy őt csatára felbivja, „de egy csatára fényes nappal, hirtelen támadás nélkül, nem mint rablókhoz, hanem vitéz katonákhoz illő.“ „Mond meg az öregnek,“ válaszolt a fejedelem, „hogy nemsokára fog rólam hallani.“ És oly gyorsan vonult előre, hogy csaknem ugyanakkor ért az ellenség elé, midőn a hirnök. Karazabégnek nem annyira az idő, mint a határozottság és tevékenység hiányzott. Testben, lélekben nehézkés, habozott; a pasa már oda hajolt hogy a harczot kikerüli, melyet nem rég oly fenhéjázón keresett. Szkanderbég azonban nem habozott. Alig állott a két hadsereg egymással szemben, midőn az albánok szokott hevedésükkel az ellenségre rontottak. Már ezen első

a triballok foglalták el. A triballok neve alatt a byzancziak, mint már fentebb említettük, gyakran a szerbeket értették. Pou-queville, Utazás Görögországban, I. kt.

összecsapás által megrendülve az ellenség a többi támadásoknak kétségkívül nem állhatott volna ellen, ha egy felhőszakadáshoz hasonló eső a csatának végét nem vet. Három napig tartott ezen vizözön mint a törökök hasznos szövetségese. Táboruk vízben úszott; már számos ló fúlt bele; hajótörésnek lehetett nevezni a szabad mezőn. Kényszerülve voltak tehát hamarosan a szomszéd magaslatokon biztonságot keresni.

Szkanderbég az ellenségtől a víztömeg által elválasztva, nem tudta őt elérni; de remélte, hogy mihelyt a talaj ismét járható lesz, vagy a törökök fogják őt megtámadni vagy ő érheti el ismét őket.

Hiábavaló várakozás! Karazabég tevékenyen mint legszebb éveiben és az okosság által megifjítva minden zaj nélkül összecsomagolt, az éj folyamán a lehető leggyorsabban elvonult, és gyorsmenetben Konstantinápolyba tért vissza.

Ily hadjáratra, oly dicsekedő ígéretek után, nem várt diadalmas bevonulás. Muhamed elcinte meglehetősen rosszul fogadta; lassanként azonban szelidebb lett, és végül meg is köszönte neki, hogy embereit annyira megkimélte. Ily szerencsekivánatok kétség kívül nem voltak minden gúnytól mentek; azonban a büntetés legalább nem volt túlszigorú.

Szkanderbég, visszatérve Kroïába elbocsátotta a katonaságot, a rendes csapatokat a téli szállásokra küldötte, és a télen át nyugodtan a belső szervezkedésnek szentelhette magát. Nézete szerint ez azonban csak fegyverszünet volt; számított arra, hogy tavasszal Karazabéget számos hadierővel újra fogja látni, vagy talán magát a szultánt, ha ez, megúnva hadvezéreinek állandó vereségeit, szerencsáját személyesen akarná megpróbálni.

Azonban Muhamed cselhez fordult, mivel kezdte belátni, hogy ily ellenséget fegyverrel nem lehet legyőzni. Egy követet küldött tehát hozzá gazdag ajándékokkal és a következő levéllel:

„Én a nagyúr, a nagy emir Muhamedbég szultán, a nagyúr és nagyemir Murádbég szultán fia, Szkanderbégnek, az albánok fejedelmének üdvözlétét. Én, kedves Szkanderbégem, nem ismerek szívélyesebb barátságot, mint azt, mely hosszas bizalmasságon alapszik, kívált

ha e frigy fiatalságunkban köttetik, mint közöttünk, akkor, midőn te mint tús voltál atyámnál és mi ketten, mint testvérek éltünk egymással.“

„Ha ifjúságunk édes örömeire gondolok, ha fényes szolgálataidra, ha mindarra visszaemlékezem, a mit te az Othmán-ház dicsőségére, a mi házuk nagyságára tettél, szükségszerű köteleltségemnek látszik, hogy téged szeresselek és neked e szeretetet bebizonyítsam.“

„Semmi sem volna nekem kellemesebb, Isten legyen tanúm, mint téged egyszer ismét láthatni, egy ideig a te jelenlétedet élvezni.“

„Ha csapataim legutóbb merészelték államaidat megátámadni, és ott ellenségeskedni, úgy beleegyezésemen kívül tették azt, és győzelmeiden, vakmerőségük büntetésein örvendtem. — De hagyjuk ezeket, hogy ismét régi összeköttetésünkre térjünk vissza, hogy egy szent és békés egyezség bennünket mindörökre kibékítsen. Megemlítem itt a pontokat, melyek szövetségünk alapjai lehetnének; elédbe terjesztem, noha tudom, hogy nem annak, ki a békét kéri, dolga, annak feltételeit előírni.“

„Kívánom: hogy csapatjaim szabadon átvonulhassanak országaidon, ha a velenceiek ellen hadat viselek; továbbá, hogy túsúl János fiadat add át, a kivel mint saját gyermekemmel fogok bánni; végre, hogy alattvalóink maguk között szabadon üzhessék a kereskedést.“

„Ha egyetértesz, látogass meg teljes biztonságban; fogadtatásod hozzád méltó lesz. Igen fejedelmi szavamra, én veled becsületes, sérthetetlen békét fogok tartani; országodat ezentúl sem fegyvereim, sem más valaki nem fogja háborgatni. — Ha különben kérdéseket akarsz tenni, és valamiben kétségeid vannak, fordulj bizalommal Musztapha követemhez.“

„Kelt császári városunkban Konstantinápolyban Kr. születése után 1461. május 6-án.“

Ezen levelet, mely alakilag oly barátságos, de lényegében oly alattomos volt, az államtanácsban felolvasták, mindnyájan, fejedelmek, nemesek és vezérek megegyeztek abban, hogy egy ily lépés oly hatalmas uralkodó részéről Szkanderbégre a legnagyobb mértékben megtisztelő. — A mi a szerződési feltételeket illeti, az első kettőt egyhangúlag elvetették; csupán a harma-

dikat, a szabad kereskedést illetőleg tekintették megengedhetőnek.

Az ezen értelemben elfogadott válasz a következő:

„Kasztriota György, más néven Szkanderbég, az epirusziak és albánok fejedelme, Jézus Krisztus katonája, Muhamednek, a törökök császáranak, üdvözlét. Leveledet, igen fenséges fejedelem, megkaptuk, a mely telve van barátságodnak bizonyítékaival. Te azt mondd, hogy e kölcsönös rokonszenv azáltal, hogy sokáig egymástól el voltunk választva, mintegy elaludt, és te újra fel akarod azt éleszteni benső szövetség által“.

„Az ajánlatot örömmel fogadom el, de nem valamennyi feltételt. — Így mint a velenceziek szövetségese és barátja, a nélkül, hogy a fogadott hűséget megszegném, a nélkül, hogy saját méltóságomnak ártanék, az átvonulást neked meg nem engedhetem, hogy őket megtámadhasd. A mi fiamnak mint túsznak, kiszolgáltatását illeti, hogy azzal magunk között újabb kapcsolatot képezzünk, egy atya és anya szive nem hajlandó ily áldozatra; ő egyetlen gyermekünk, kit Isten nekünk ajándékozott, és még oly gyenge korban van! Különben őt nem hazájának erkölceiben és vallásában nevelni, annyi volna, mint pótolhatatlan kárt okozni. Hátra van még a pont a két ország közötti szabad kereskedést illetőleg: ebbe teljesen beleegyezzünk, én és államtanácsom, mivel mindkét nemzet egyenlő előnyben részesül általa. Te meg is hisz engemet, hogy téged bizalomteljesen látogassalak meg, hogy az oly régen megszakadt barátságot mindkét részről újra megerősítsük, én jószágodat, kiváló fejedelem, köszönöm. Sajnos, uralkodási gondjaim nem engedik meg ezen Konstantinápolyba való utazást és ottani tartozkodást, mely bennem annyi emléket óbreszt fel: mivel ezen büszke, tüzes, fékezhetetlen és tevékeny albán nemzetnek nem szentelhetném magamat eléggé. Azonban ezen élvezetet csak elhalasztom, és mihelyt tehetem, meg fogom magamnak engedni.“

„Táborunkban 1461. június 1-én.“

Musztapha első lépése óta alig múlt el 40 nap, midőn ismét Krojába jött és egy újabb szerződést hozott, mely mindenben megfelelt az albán ultimátumnak. A

levélben Muhamed megfogadta hogy „a békét egész életén keresztül lelkiismeretesen megtartja, ha csak Szkanderbég azt meg nem szegi. Továbbá mindörökre lemondott minden igényeiről Albániára és jövőre törvényes fejedelemnek ismerte el.“

Noha Szkanderbég előre bizonyos volt abban, hogy államtanácsa bele fog egyezni, a szerződést előbb nem hagyta jóvá, míg azt annak elő nem terjesztette.

Hogy ily engedményeket tegyen, Muhamednek összes hadi erejére égető szükségének kellett lennie más czélokra: és valóban Görögországban és Ázsiában újabb hódításokon törte fejét és nála a gondolat és kivitel egy és ugyanaz volt. E borzasztó súly alatt csakhamar rop-pant nagy területben minden meghajolt. Nem mintha számosan a legyőzött fejedelmek közül nem lettek volna katonai derékségre hozzá mérhetőek és a legyőzött népek bátorsága nem ért volna fel a törökök bátorságával; de egy szóval a büszke uralkodó egyetlen taglejtéssel számtalan csapatot hozott mozgásba és tömegeivel mindent szétzúzott. Ezek már nem voltak csaták, hanem emberáradatok.

A béke, melyet Albánia élvezni kezdett, csak két évig tartott: végzetszerű kényszer a háborúra nehezedett ezen vitéz népre.

Szerbia elfoglalása, 1453 után Bosznia lett a törökök határszomszédja: Muhamed annak királyától adót követelt, Cziftin erődöt a Száva és Boszna összefolyásánál megerősítette és így biztosította magának az országba jövetelt.

Ily kritikus helyzetben, István, Tamás István fia és utóda, 1462-ben II. Pius pápának irt; közölve vele a fenyegető veszélyt, a latin népeket hívta segítségül.

„Bosznia vad hegyeivel és váraival még nyugatnak védbástyája, de ha a törökök hatalmába kerül, rablófészek lesz belőle, a honnan tetszésök szerint törhetnek Itáliára és Németországra.“

István azzal fejezte be levelét, hogy a pápát emlékeztette arra, hogy atyja V. Miklósnak szintén előre megjósolta Konstantinápoly bevételeét, midőn még idő lett volna e szerencsétlenséget megakadályozni. Óva in-

tette II. Piust, ne engedje, hogy a latinok másodsor is ugyanazon hibát kövessék el.¹⁾

Sajnos, II. Pius még nem volt képes a bosnyákoknak oly szükséges és égető segínyt nyújtani. E népségek, megelőzött harcok által kimerülve és talán a két keresztény hitfelekezet közötti gyűlölet által pártokra szakadva, Muhamednek csak csekély mértékben állottak ellen. A gyenge király, kit nemsokára azután Eluth várában elfogtak és a szultán elé hurczoltak, hetven boszniai vár kulcsait átadta. Muhamed viszont megígérte neki, hogy országába ismét visszahelyezi, mint a porta hűbérfejedelmét. Szavát úgy tartotta meg, hogy fejét vétette vagy mások szerint elevenen megnyúzatta. Az összes nemességet a Blagai síkon iszonyúan megkínózták, a népet fogságba hurczolták és török bevándorlók pótolták a bensülött lakosságot. A törökök, alig foglalták el az új birtokot, előre hatoltak. Ugyanazon évben Szlavonia bánját államaiból elhurczolták és 500 nemes emberrel együtt legyilkolták.

Itália ezen csapást mindinkább látta határai felé közeledni; egy napi menet választá el a velencei birtokokat a török előőrsöktől.

Görögországban is kigyúlt a csata lángja szent-Márkus oroszlánja és a félhold között.

II. Pius pápa, annyi szerencsétlenség által aggasztva, de megszabadulva a nápolyi trónöröklésből támadt gondoktól, egy külön tanácskozásban a bibornokokat arra figyelmeztette, miő sürgős lenne a szent háborút megkezdeni, melyre magát már trónralépése óta kötelezte.

„Minden évben“, mondá könyekkel szemében, „elpusztítják a törökök a kereszténység egy újabb részét, ebben az évben Boszniát láttuk elfoglalni és annak királyát meggyilkolni. A magyarok megijjednek és valamennyi szomszédos nép remeg, és mi mit fogunk tenni? Buzdítsuk-e a királyokat, hogy segítségükre jöjjenek és az ellenséget határainktól messzire visszavessék? De mi már megkíséreltük és hiába.“

„Másoknak odakiáltani: „Menjetek!““, csekély ha-

¹⁾ Sismondi: Az olasz szabadállamok története a középkorban, VII. kt.

tással bir; de ha azt mondjuk, „kövessetek!“ talán nagyobb hatást tesz reájuk; én a magam részéről meg fogom kísérteni. Igen, én arra szántam magam, hogy személyesen fogok a törökök ellen vonulni, a mennyiben tettel és nem szavakkal hívom fel a keresztény fejedelmeket, hogy kövessenek.“

„Talán fejöek és atyjok, a római pápa és Jézus Krisztus helytartója láttára, ki öregen és betegen vonul a szent háborúba, talán szégyenleni fognak akkor otthon maradni és fegyvert fognak ragadni és minden bátorságukat szent vallásunk védelmezésére szentelni.“

„Oh ha ezen út sem vezet célra, úgy mást nem ismerünk. Kétségkívül agg korunk kényelmetlen állapot és csaknem bizonyos halálnak megyünk elébe; azonban mi kiteszszük magunkat ez eshetőségnek. Nem kell-e egyszer meghalni? Mit törődik a kereszténység a mi halálunk helyével?“

„Ti is, kik bennünket annyiszor figyelmeztettek a törökök elleni háborúra, bibornokok, az egyház tagjai, ti is kövessétek a ti főnököket... Mi megígértük a burgundi hercegnek, megígértük a velenceieknek. Egy roppant nagy, tenger fölött uralkodó hajóhad fog bennünket kísérni; Itália többi hatalmai követni fognak bennünket. A burgundi herceg a nyugatot fogja magával sodorni; északról a magyarok és lengyelek fogják a szultánt szorongatni; hegyeiről és völgyeiből a feltámadó keresztény Görögország fog táborunkba özönlenni. Albánok, epirusziak, szerbek, mindnyájan lelkesedéssel fogják a szabadság napját üdvözölni és nekünk segílyt nyújtani. Sőt Ázsiában is lesznek szövetségeseink, a törökök ellenségei: a karamaniaiak és a perzsák királya. Isten kegyelméből végül diadalmaskodni fogunk.“

„A mi engem illet, én a harcba nem vonulok: testem gyengesége és papi állásom azt nem engedik. Úgy fogok cselekedni, mint Mózes, ki a hegyen imádkozott, míg Izrael és Amalek viaskodtak; magas tetőn, egy hegynek ormán fogok az Úr teste elé térdelni és általatok környezve, alázatos és megtört szívvvel fogok az Úrhoz folyamodni győzelemért harcossai számára.“¹⁾

¹⁾ Pius II. Comment. Lib. XII. Raynaldus, Annales eccles.

1463. október 22-én egy megható bulla hirdette a fegyverre való felhívást, Anconát jelölte ki gyülekező helynek, egyházi átokkal fenyegette a keresztények közötti viszályok okozóit és szítóit. Sajnos, az egyház intései nem érték el a kívánt eredményt. Francziaország, mely ravasz és gonosz királya XI. Lajos által a cselszövények tömkelegébe bonyolodva, és Németország, III. Frigyes gyenge kezei alatt anarchiában sínlődve, nem vettek részt. Daczára az ünnepeles, 1453-ban rögtön Konstantinápoly bevételének hírére a régi lovagkor minden pompája között elvállalt kötelezettségnek, Burgundia hercege, ki egy bankett alkalmával a vigasztalhatatlan egyház képét állította elé és Istenre, a szent Szűzre és a nőkre megesküdött, hogy a hitetlenek ellen fog harcolni, helyéből meg sem mozdult.

Itália figyelmét főleg Kalabriai János újabb kísérlete Nápoly ellen vonta magára.¹⁾

A szent szózat azonban Korvin Mátyás keblében hősies visszhangra talált, és a nagy vajda Hunyady János fia engedett a felhívásnak: 1463. szeptember 12-én a velencei köztársasággal kötött szerződés értelmében e két állam arra kötelezte magát, hogy haderejét a hitetlenek ellen egyesíteni fogja és a fegyvereket csupán közös beleegyezés után fogja letenni.

A pápai levél, melyben II. Pius a dogeval a rendszabályokat közölte, melyekről a hadjárat sikerének biztosításáért gondoskodtak²⁾ a következő:

„A terv, melyet mi már régen elkészítettünk és szívünkben elrejtettük, most lelepleztetett. A következő tavasszal a törökök ellen fogunk harczba vonulni, és apostoli tanácsunk fog bennünket kísérni. Bátor harczosok nem fognak hiányozni: ők fegyverrel fognak harcolni és mi imánkkal fogjuk őket támogatni.“

„Erre vonatkozó rendeletünk az összegyűlt egyházi tanács előtt október 21-én felolvastatott. Szavaink nem lesznek eredménytelenek: azt, a mit a legnagyobb Urnak megígértünk, teljesíteni fogjuk. Minden rendelkezésünkre

¹⁾ Michelet, Précis de l'histoire moderne.

²⁾ E pápai levelet, Marino Sanuto, a köztársaság történetírója közli.

álló eszközt e háborúra fogunk használni. Szeretett fiunk Pülp, Burgundia hercege, Franciaország fenséges nemzetségéből, ha Istennek tetszeni fog, velünk fog tartani, kétségkívül bátor férfaktól és tapasztalt csapatoktól kísérve.“

„Mi nagy reményt helyeztünk ezen hadseregbe, de nem csekélyebbet azon hajóhadba is, melyet ti legutóbb Peloponneszba küldtetek el és melyeknek tetteiről bennünket értesítettek, azok felérnek a csodákkal, minőket az ó-korról mesélnek. Bizunk abban, hogy e háború fáradozásait állandóan fogja osztani velünk és az említett herceggel, a mint az közöttünk és a ti követetek között megbeszéltetett, és mi nem kételkedünk, hogy ti összes erőtökkel fogtok velünk együtt működni oly vállalatnál, melynél a katolikus vallás oly nagy szerepet játszik.“

„Noha ezen eszközök tetemesek és nagy sikert ígérnek, a min nem szabad kételkedni, azok még nagyobbak és a győzelem biztosabb lenne, ha te magad is, a velencei köztársaság fejedelme és hadseregének vezére, velünk vonulnál a háborúba. Semmi sem bír a sikerre oly nagy befolyással, mint a fejedelmek jelenléte a hatalom és fenség által, melylyel környékeztetnek. A nagy nevek és a hír gyakran nagyobb félelmet gerjeszt, mint a fegyverek. Ne kételkedjél, a burgundi herceg jelenléte ellenségeinket nagyon megfogja félemlíteni. Mi magunk is fokozni fogjuk e rettegést apostoli székünk méltóságának pompájával, és ha te a Bucentauron¹⁾ meg fogsz jelenni, hercegi díszbe öltözve, rettegéssel fogod eltölteni nemcsak Görögországot és Ázsia szemben fekvő partjait, hanem az egész keletet. A szent evangélium és Isten tisztelete által egymással egyesülve biztosak vagyunk abban, hogy csodálatos dolgokat fogunk végrehajtani.“

„Azért figyelmeztetjük nemességedet, hogy ne késsen kívánatunkat teljesíteni. Fegyverkezéssel háborúra és intézkedjél, hogy Anconában megjelenhessél, midőn mi hajóra szállunk. Részvétel a mi vállalatunkban a velencei köztársaságra dicsőséges, a keresztény köztársaságra

¹⁾ A hajó, melyen a doge rendszeren tengerre szállott.

hasznos lesz, és a másik élet jutalmait fogja kiérdemelni. — Tudjuk, hogy a velenceieknél nem új dolog, hogy fejedelmeik hajóhadak élére állanak és a hadimüveleteket vezetik. A mit különben lehetségesnek tartottak, az másokkal inkább válik azzá, mivel arról van szó, hogy a vallásért és Jézus Krisztus, Üdvözítőnk ügyéért harcoljunk.“

„Jöjj tehát, kedves fiam, és ne vonakodjál osztozkodni oly fáradalmakban, melyeknek magát alávetni mi magunkat is elhatároztuk. Ne szabadkozzál nagy koroddal, mintha a nagy kor mentség volna. Fülöp herceg is oly öreg, mint te; és mi is, bár 62-ik életévünkhöz érkeztünk, az aggkortól megtörve, daczára a bajoknak, melyek éjjel-nappal kínoznak, mégsem habozunk résztvenni e hadjáratban. Óvakodjál, nehogy az öregség vagy gyengeség ürügye alatt egy ily szükséges, ily szent háborútól távol maradj. Tanácsodra, tekintélyedre van szükségünk, és nem karod erejére. Fülöp elegendő haderőt fog magával hozni. A mit mi tőled kívánunk: Készülődjél jönni.“

„Három agg ember lesz e háborúban. A háromegység Isten előtt kedves. Az isteni háromegység oltalmazni fogja a miénket és az ellenséget előttünk megfutamtja. E hadjáratot az aggok háborújának fogják nevezni. Az aggok fognak parancsolni és a fiatalok fogják végrehajtani: ők tudni fognak harcolni és az ellenséget szétverni.“

„Dicső vállalat az, melyre téged felhivunk. Ne hogy abból valahogy hiányozzál, és ne félj a haláltól, mely jobb életre vezet. Mindnyájunknak sorsa, hogy ez árnyékvilágban meghalunk, és nincs szebb halál, mint az, ha Isten ügyéért halunk meg.“

„Jöjj tehát és vigasztalj meg bennünket a te jelenléteddel. Mi Isten segítségével győzelmesen fogunk visszatérni, vagy pedig ha másképpen rendelte, alávetjük magunkat azon sorsnak, melyet szent irgalmasságában számunkra rendelt.“

„Semmi sem történhetik velünk, a mi nem volna ránk előnyös, ha akaratunkat alázatosan az isteni gondviselésnek alávetjük.“

„Kelt Romában Szent-Péternél, Urunk megtestesülé-

sének 1463-ik évének október 25-én és főpapságunk 6-ik évében.“¹⁾)

Vajjon megfélemedkezhettek-e ezen felhívásban, mely a bátorsághoz és hithez szólott, azon hatalmas harczos-ról, kinek csupán neve is már rettegésbe hozta a törököt, és kinek kikötői és várai Itáliával átellenben a latinok partraszállását fedezhették? II. Pius eleinte akadályra talált: ez a Szkanderbég és a szultán közötti béke volt, melyet a szultán mindeddig híven megtartott. Sőt Muhamed némely rablójáratot is megbüntetett, melyet nem rendes csapatok Albániában elkövettek.

Midőn nemsokára reá velencei területen is hasonló károkat okoztak, a köztársaság Trevisani Gábort küldte Szkanderbéghez, hogy őt sürgősen felhívja, miszerint a szerződését Muhameddel felbontsa. Midőn a fejedelem az ajánlatot hallotta, államtanácsa elé terjeszté azt; egyhangulag visszavetették: mivel tényleg nem bizonyítá-e Muhamed buzgalma, melylyel katonáinak kihágásait féken tartotta, és az általok szerzett zsákmányt visszaszolgáltatta, eléggé a szerződés iránti tiszteletét és egy újabb háborútól való idegenkedését?

Az ügyes Trevisani, kinek ezen elutasító válasz éppen nem tetszett, ki azonban nem tekintette magát legyőzöttnek, más oldal felé fordult. Ismerte a durazzói püspök egész befolyását Szkanderbég szellemére. Mint született albán, előkelő származású és ritka tehetségű ember, Angelo Pál bámulatossággal beszélni képes volt, a szent-írás és a világi tudományok mély ismeretét egyesítette; jámborsága példányszerű, életfolyása mocsoktalan volt. Ő volt, ki Szkanderbéget a keresztény hitre tanította és őt görögre és latinra oktatta. Mivel éppen oly ügyes politikus, mint tudós és erényes főpap volt, fejedelme tőle az államügyekben nem kevésbbé, mint a theologiai kérdésekben, kikérte tanácsát. Valamennyi földieci előtt Angelo ugyanazon tekintélyben részesült. Hozzá fordult Trevisani; jobban nem választhatott volna, mivel II. Pius éppen azelőtt ezen férfira ugyanazon értelemben működött.

Meghatva a velencei követ kérései által, megin-

¹⁾ Daru, A velencei köztársaság története.

dulva a bajokon, melyek a kereszténységet bántották, előrelátva a borzasztó zivatart, melyet Muhamed az ellen fog támasztani, és kényszerítve, a szent atya bizalmának megfelelni, az érsek arra kérte fel Szkanderbéget, hogy legelőkelőbb vezéreit hívassa össze; egyuttal azon engedélyre is kérte őt, hogy jelenlétében őket megszólíthassa.

A határozott napon Angelo Pál felszólalt: sorba vette, a vallási és politikai tekinteteket, Muhamed rendkívüli és szokásos hűtlenségére hivatkozott, és terjedelmes és heves előadásban az összes veszélyeket kifejté, minőkkel egy ily férfit, ki oly nagy hatalom fölött rendelkezik, Európát fenyegeti. Szemeiben nem csupán egy hódító kielégíthetetlen nagyravágyása szerepelt: a világot azon kérdés érdekelte: Kereszténység-e vagy izlám? Hogy tehát ezen csapást eltávolítsák, hogy a barbárság diadalát a műveltség felett megakadályozzák, a fegyverek hirtelen megragadása az egyetlen eszköz.

E beszéd hatása a gyülekezetre hatalmas volt. Kevés hiányzott, és Szkanderbég, mélyen meghatva, csaknem azonnal kimondta a béketörést. Miután az első meglepetés megszűnt, megfontolta az ily határozat minden fontosságát, és arra határozta magát, hogy a kérdést államtanácsa elé fogja terjeszteni. A vélemények megszóltak: némelyek a béke rendkívüli előnyei kedvéért annak fentartását akarták; a többiek rögtöni háborút kívántak. Véleményök szerint Muhamed jelen helyzetében csak kevés csapatot küldhetne Albániába; minden fáradság nélkül megvernék őket, és e bátor kezdet a többi fejedelmekben üdvös, határozott buzgalmat idézne elő.

Ily módon támogatva Szkanderbég, minden további megfontolás nélkül, a háborúra szánta magát.

Azonnal az összes vezérekhez parancsokat küldött, a katonaszédést elrendelte, és az egyesülési helyeket meghatározta; a határhelyek védőrségei, melyek azonnal a szomszéd tartományokba rontottak, ott 60.000 ökröt, 80.000 juhot, 3000 esödört és csikót fogtak össze, mely utóbbiak a szultán méneséből kerültek elő. A vetéseket, a gyümölcsfákat tönkre tették, a házakat elégették; mindenütt gyilkolás, tűz és pusztítás.

Muhamed ezen események hírére kezdetben nem bírta heves felindulását elfojtani, és az, be kell ismermernünk, nem volt indokolatlan. De rögtön lecsillapulva megvető mosolylyal így szólott: „Ej, mit tehetsz te Szkanderbég! ellenem, kelet és nyugat ura ellen?”

Azonban a csendes külső alatt a bosszú forrott. A mi akadályozta kitörését, az a nagy keresztény készülődések hire volt. A pápa, mondogatták, nemsokára tetemes haderővel fog Albániában megjelenni; Durazzóba érkezve Angelot a bíborral fogja felékesíteni és Szkanderbéget Albánia királyává és az összes keresztény hadak legfőbb parancsnokává fogja kikiáltani.

E hírek a törököket nagyon nyugtalanították: maga Muhamed is aggódott egy ily egyesülés lehetséges eredményeitől.

Már egyszer büszkesége, első izben, meghajlott; a szükség újabb áldozatra bírta; és ugyanazon ügynök, ki az előbbi alkudozásokkal volt megbizva, Musztapha, Szkanderbéget sürgősen figyelmeztette a béke fentartására.

Ez 1463. május 25-én fogadta a levelet táborában. Alig olvasta el, midőn arra pontról-pontra válaszolt, anélkül, hogy Musztaphára hallgatott volna. A szultán panaszkodott oly betörésekről, melyeket területeire tettek: de mióta nem volnának a visszatörések megengedve? Az igazságtalanul megtámadott fejedelem és nép, mióta nem vonhatja kérdőre a támadót? Ha ezen ellenségeskedéseket a velenceiek sugalmazásának tudja be, ez nagy igazságtalanság,¹⁾ mivel e bölcs és hatalmas közvélemény bizonyára nem szorult idegen támogatásra; nem bír-e elegendő erővel, hogy magát a szultán ellen megvédje, hogy őt országában legyőzze, ha helyesnek találná, a háborút oda áttenni?

Muhamed a szerződés megújítását ajánlotta; Szkanderbég kijelentette, hogy lehetetlen beleegyeznie, mivel a tapasztalat nagyon is bebizonyította, hogy a szultán szava nem nyújt biztosítékot, és hogy törvénye maga az esküszegést parancsolja. Figyelmeztette egyuttal Muha-

¹⁾ Itt Szkanderbég saját szerűen ámitotta önmagát: a velenceiek sürgős előterjesztései határozatára igen nagy befolyással bírtak.

medet, hogy vegye fel a keresztény hitet, mivel lelkének üdve és birodalmának fentartása legfontosabb érdekeit képezik. Ezen érdekek elsejének Jézus Krisztus egyházában eleget tehetnek; és a mi a másodikat illeti, trónját csak meg fogja szilárdítani, ha ugyanazon keresztény fejedelmekre bizza magát, kik most oly erősen elhatárolták, hogy megbuktatják.

Miután Szkanderbég mindazon dagályos címekre tért át, melyekkel Muhamed magát díszítette, megjegyezte, hogy keleten és nyugaton számos nép és fejedelem, távol attól, hogy uralmát elismerte volna, még hírét se hallotta. Különbözik hogy ha az egész világ ura volna is, a történet arra tanítaná, hogy minél magasabbra emelkedik egy hatalom, bukása annál nagyobb lehet; híres elődje Bajezid nem-e fényes bizonyítéka ennek? Muhamed tanulja tehát meg, hogy mulékony nagyságában meg ne részegüljön, hanem félje Isten karját, mely már felemelkedett, hogy őt megbüntesse.

Alig távozott Musztapha ezen válaszszal, midőn a pápa tudtára adta Szkanderbégnak Rómából való elutazását, számos kereszties haddal; a szent atya azután Anconában fog hajóra szállani, Epirusz felé. Aközben az albán hadsereg nyíltan háborút üzenhet és a török területre törhet.

E hír, mely teljesen megegyezett Szkanderbég és seregének óhajával, örömmel töltötte őket el. Azonnal több hadosztály tűzzel-vassal támadta meg az ellenséges területet különböző oldalról. Számtalan sokat ejtettek fogságba; mindent, a mi ellenállt, kard élére hánytak.

E borzasztó hadjáratok hire csaknem ugyanazon időben érkezett meg a fenti válaszszal; két seb volt ez egy csapásra.

Azonban a folyton fenyegetőbbé váló betöréseknek mindenekelőtt útját kellett állania: egyik pasa, Shermethbég, 14,000 lovassal azonnal ellenök vonult. A szultán ezután valamennyi hadvezérét egybehívatta és egy hosszú beszédben, melyben eleven és festői beszédességével előre jósolta a már is oly dicső török birodalom nagyszerű jövőjét, megrendült birodalmukat iparkodott újra feléleszteni.

Azalatt Szkanderbég zsákmánynyal megrakott ka-

tonait a táborba visszavezette: alig érkezett oda, midőn arról értesült, hogy Sheremethbég Macedóniában van. Reggeli 3 órakor újra útnak indult és elhatározva, hogy vele újra összetűzőn, egyenesen feléje ment.

A pasa, kinek egyedüli megbízatása abban állott, hogy a határokat fedezze, Okhri (a byzancziak Ochridá-ja) mellett állott meg. Hadseregének egy része a várost foglalta el, a maradék az elővárosban és a környéken sánczolta magát körül. Okhri közelében fekszik a nagy tó¹⁾ Lychnidus (Lychnis),²⁾ a hol a fekete Drin ered.

E katonai helyzet nagyszerűsége eredményezte, hogy Okhri a rómaiak háborúiban Gentiusszal fontos események színhelye volt.

Ezen irányba érkezve, Szkanderbég már csak egy rövid mérföldnyire volt távol a törököktől, midőn belátta annak lehetetlenségét, hogy őket ezen előnyös helyzetben megtámadja.

Csupán hadicsellel lehetett őket kicsalni: tetette tehát magát, mintha lemondana vállalkozásáról, vonulását az ellenség előtt eltitkolta és 10,000 emberrel a sűrű erdőségekbe rejtőzött, Okhritól 3 mérföldnyire és 500 emberből álló lovasságot elkülönített, mintegy fedezve visszavonulását. Két éppen oly ügyes, mint vitéz tiszt, Pic Emánuel és Angelo András, az érsek egyik fivére, vezérelték e hátvédet; parancsot kaptak, hogy az ellenséget ingereljék, számuk csekélységével csalogassák és lassankint arra bírják, hogy őket megtámadják.

¹⁾ „Lychnidus lacus, unde Drinus fluvius versus septentrionem affluit; deinde versus occidentem deflectens, in Jonium mare se exonerat, ad Ilyssum castellum “ Codren et Curopalat de Offic. Constantinopolitanis.

Lychnidus tava, melyet a chiosi Scymnus nagynak nevez, egyike azon vízmedenczéknek, melyekből az örök gondviselés kiapadhatatlan folyókat fakaszt.

²⁾ Vízének átlátszósága tényleg olyan, hogy 10 - 14 öl mélységre is észre lehet venni homokos ágyát. A Borál hegy nyulványai által képezett hegyes dombok környezik, és egy másik oldalról a skandaviai Pyrenäek lejtői által van körülveve.

Acropolites György beszéli Mihály hoszpodár elszakadásáról szóló tudositásában, hogy ez övével a Pyrenäekbe vettetett vissza, melyek új Epiruszt a régítől választják el. Pouqueville, Utazás Görögországban, III. kt.

Úgy történt. — A mint a törökök elővonultak, az albán csapat lesbe állott; hirtelen megbeszélt jelre azonban hirtelen megjelent a keresztény hadsereg, szétverte és levágta őket.

Hiába küldött Sheremeth embereinek segélyére segédcapatokat segédcapatok után, a vereség általános lón. Nemsokára 10,000 halott fedte a csatamezőt.

A számos fogoly között ott volt a pasa fia, a defterdár¹⁾ és tizenkét magasabb tisz. 4000 tallérért aranyban váltattak ki. A defterdárnak Szkanderbég még azt is kötelességévé tette, hogy csapatainak elegendő mennyiségű tengeri halat szállítson; okos előrelátás, mivel az nap, mint előestéje Urunk menybemenetelének, bőjti nap volt és soha, még a táborban sem sértette meg az albán hadsereg az egyház parancsait.

Megörülve ezen váratlan szállításnak, a katonák a vacsoránál vígan mondogatták egymás között: „Igen, igen, a mi fejedelmünk valóban annak apostola, ki a zsidók seregeit öt kenyérrrel és két hallal etette.“

E szerencsés hadjárat befejezte után Szkanderbég csapataival Kroïába tért vissza. Sóvárogva várta a pápa megérkezését: készületeket tett őt méltón fogadni.

Azonban emnyi örömben nem részesült. Miután II. Pius a szent apostolok bazilikájában Isten segítségét kikérte, Rómát 1464. június 18-án hagyta el. Már is érezte egy kisebbmértvű láz első tüneteit, azonban, mivel nem akart maradni, hogy magát ápolhassa, orvosainak meg kellett ígéرنie, hogy rosszulását senkinek sem árulják el.

Az utazás harmadik napján tudtára adták, hogy az Ancona mellett egyesült kereszties vitézek csapatjai kezdenek panaszkodni, hogy az átkelésre még nem tétettek készülődések. Hogy a vállalat sikerét ne kockáztassák, fontos volt ezen elégedetlenséget mindjárt kezdetben elfojtani, a tömeget türelemre inteni és szükségleteik fedezéséről gondoskodni.

Ekkor, megható látvány, a beteg pápa egy öreg bibornokot, hű barátját hívta segélyül. Az aggkor súlya alatt meggörnyedt Carvajal János, Sant-Angelo bibornoka, spanyol származásu, erejét az egyház szolgálatá-

¹⁾ Katonai fizetómester.

ban merítette ki, de II. Pius tapasztalatból tudta, hogy egy keresztény és hareziás lélek mindig úr marad a test fölött, melyet lelkesít.¹⁾ Várakozásában nem csalódott, anélkül, hogy ily feladattól visszarettenne, az alázatos és rettenthetetlen agg örömmel kész volt szolgálatára.

„Szent atyám, ha oly nagy szolgálatra képes vagyok, mint a hogyan te hiszed, parancsodat, vagy jobban mondva példádat haladéktalanul fogom követni. Gyenge egészséged mellett nem kockáztatod-e te is életedet értetted és a többi juhaidért? Te azt irtad nekem: „Jöjj!”; itt vagyok; te azt parancsolod, hogy menjek, és én megyek. Életem utolsó napjait csak nem fogom megvonni Krisztus szolgálatától.”²⁾

Azonban II. Pius megpróbáltatásának mértékét még nem töltötte meg.

Midőn az Adriai-tenger felé közeledett, egy tömeg kereszties vitézzel találkozott, kik ismét haza mentek. Az Ancona mellett összegyűlt tömeg között volt sok katona, kik szolgálatba akartak állani, de zsoldért, és a pápai udvar csak búcsúkat ajánlott fel nekik. Mindnyájan dühösen, sőt gúnyolódva távoztak és haza mentek.

És II. Pius mégis senkit sem ámitott: midőn a kereszties hadjáratot kihirdette, nem tudatta-e nyilvánosan az egész kereszténységgel, hogy senki sem számíthat teljes búcsúra, ha csak legalább hat hónapig előbb saját költségén hadi szolgálatot nem teljesített. Azonban a katonák, tudva, hogy szükség van rájuk, erre nem voltak tekintettel. A népnek pedig, mely a városokból és falvakból fegyver és pénz nélkül sereglett össze, legkevesebb gondja sem volt az útiköltségre.

Nemsokára e tömeg, mely a kislelküiségre éppen úgy hajlik, mint a reményre, el kezdett széledni, mint a tenger az áradat után; és a pápai gyaloghíntónak, mely ellenkező értelemben haladt előre, e felindult hullámon kellett keresztül hatolnia; szomorú előjel a magas utazó számára!

Anconába érkezve, ott egy tömeg népre akadt,

1) Bossuet, halotti beszéd Bourbon Lajos, Condée hercege felett.

2) Jacobi Papiensis Comment. lib. I.

mely minden nélkül volt és mindent a szent atyától várt. Azonban helyzete nem engedte, hogy őket kielégíthesse. Nagy sajnálatára valamennyit vissza kellett küldenie, kik magukat hat hónapig fén nem tarthatták. Mindamellett, atyailag és csupán a jó szándékot tekintetbe véve, búcsút engedett nekik a keresztes hadjáratra. A többieknek megígérte az átszállást a velencei hajókon, de miután e hajók még mindig nem jöttek meg, elfogyott türelmük és valamennyien széjjel mentek.

Mig a pápa mind elhagyatottabb lón, Ragusából követek jöttek, kik hírül hozták, hogy ha a pápai hajóhad számára ígért hajók elvitorláznának, egy török hadsereg, mely városuktól 30 mérföldnyire táboroz, azokat teljes pusztulással fenyegeti. A pápa, kit ezen újabb szomorú hír meg nem rendített, állhatatosságra intette őket és gyors, hatalmas segítséget ígért nekik; az utolsó remény, melyet maga is csak nehezen tudott ébren tartani.

Egy pillanatig habozott, vajjon ne menjen-e személyesen Ragusába, hogy tudakozódjék, mert talán a legmagasabb fő, a közös atya személyes veszedelme meg fogja hatni a kereszténység szíveit. De nemsokára jobb híreket hallott: a törökök másfelé fordultak.

Végegre megjelent Ancona előtt egy velencei hajóhad; tizenkét gályából állott Moro Kristóf vezetése alatt. Hálás szívét Istenhez emelni volt II. Pius első érzése. Azután azonnal a partra vitette magát, sokáig nézte az annyira várt hajókat, és végre hallgatását megtörve, fájdalmasan megindulva, így kiáltott fel: „Máig egy hajóhad hiányzott nekem, hogy nagy kötelességet teljessek, ma én hiányzom a hajóhadnak.“

És ő nem csalódott; mivel régi baját még egy hatalmas dysenteria súlyosbitotta.

Még csak néhány óráig volt életben.

Ezen utolsó pillanatban nem a halál szomorította el II. Piust, hanem a gondolat, hogy művét félbe kellett szakítania.

Mielőtt még lelkét kiadta volna, a páviai bibornokot kérte fel, hogy művét folytassa és hajóra szálljon. Azután bibornokait békecsókra magához hívatta, hibáiért bocsánatukat kérte és hogy imádkozzanak lelkének nyu-

galmaért, és karjaik között halt meg 1464. augusztus 14 én, 59 éves korában,¹⁾ ugyanazon napon, melyen Szkanderbég Sheremethet leverte.

Mielőtt Rómát otthagya, melyet többé nem látott, II. Pius egy külön pápai bullában összes iratait a bázeli zsinat határozatainak javára visszavonta.

Midőn fiatalságával és tapasztalatlanságával menteggette magát, szemrehányást tett magának, hogy az Isten egyházát üldözte, és azt mondá, hogy szent Pált és szent Ágostont fogja bünbánatában utánozni.

„Higyjetek nekem“, mondá végül „higyjetek nekem inkább most, midőn már agg vagyok, mint mikor még mint fiatal ember beszéltem hozzátok; becsüljétek többre a pápát, mint a magánembert; vessétek meg Aeneas Sylviust, de tartsátok magatokat második Piushoz!“

Szekerényében 50.000 tallért találtak aranyban, mely összeg a törökök elleni hadjáratra volt szánva. Kivánsága szerint Corvin Mátyásnak küldték el, járadék gyanánt azon hazafias és egyúttal vallási háború költségeinek fedezéséhez, melyre Róma őt felszólította.²⁾

Ezen váratlan haláleset a keleti keresztények minden reményét megsemmisítette, és az albán hadseregre lesújtó hatással volt. Ugyanazon csapás, mely Szkanderbéget egy tisztelt és gyengéden szeretett pápától fosztotta meg, hirtelen magára hagyta őt; erejére utalva ezentul egymaga volt kénytelen szembeszállni a törökök roppant hatalmával.

Azonban a helyett, hogy ezen esemény leverte volna, bátorságát csak még jobban fokozta. Nemes és nagy jellemek, kik a veszélylyel szembe néznek, mintegy azt kihíva, e férfias tekintetből újabb erőt merítenek és a hősiesség ezután legyőzhetetlen szükségességgé válik.

Alig terjedt el a szerencsétlenség hire, midőn Ba-

¹⁾ Jacobi Papiens. Comment. lib. I. Johan. Simonetae ibi. XXX. in vita Francisci Sfortiae; Sismondi: A középkori olasz köztársaságok története.

²⁾ Annales Eccles. Raynaldi 1464. §. 50. — Comment. Jacobi Cardin. Papiens. lib. I.

labán Badera már is 15.000 lovassal Epiruszba rontott. Muhamed egyik legjobb hadvezére volt: Konstantinápoly ostrománál merészen a rohamrésre vetette magát és az első volt, ki a városba hatolt, és a szultán, ki tanúja volt e hősi tettnek, őt azonnal alárendelt állásából magas rangra emelte. Albán szülőktől, Kasztriotá vazallusaitól származva, hasonló alacsony származású gyermekekkel rabszolgaságba hurezoltatott. Noha Balabán török vallásban neveltetett, hazája hőse iránt mégis a legmélyebb tisztelettel viseltetett.

Mindjárt megérkeztekor kötelességének tekintette, ennek bizonyosságát adni, és titkon gazdag ajándékokat küldött neki. Szkanderbég azon hibát követte el, hogy ezen előzékeny barátságot sértő tréfával viszonzta, a mennyiben neki egy kapát, egy kaszát és egy szántóvasat küldött és felhívta, térjen vissza atyja foglalkozásához és a fegyvereket hagyja más kezekre, melyek méltóbbak, azokat viselni.

Balabán e meggyalázás miatt feldühödve, bosszút esküdött. Anélkül, hogy időt veszítene, éjjel nekiindult, hogy váratlanul rontson Szkanderbégre.

Azonban ez értesülve elindulásáról csupán 4000 lovassal és 2500 gyalogossal a törökök elé vonult és ily módon megállásra bírta őket.

A két tábor fél mértföldnyire volt egymástól felítve Vakhalia mosolygó völgyének két végén. Szkanderbég szerencsétlenségére elmulasztotta, a magaslatokat maga számára biztosítani. A török által elfoglalt oldal egy hegyre támaszkodott; a bejárat igen szűk volt, és mivel Balabán a hegy és a szoros ura volt, itt lesbe állított csapatokat, hogy ha az albánok, mint győzők az üldözésben igen tüzesen a hegy mögött lévő táborig hatolnának, őket elvágják, és az ily helyzet minden előnyével megtámadhassák, s e számítás nagyon is helyes volt arra, hogy Szkanderbég előrelátó éleslátását kikerülte volna.

Igy tehát eselt esellel viszonzottak. Egy másik hegyre visszavonulni, mely az albánok háta mögött volt; így annak látszatát adni, mintha a csatát csekély számuk miatt ki akarnák kerülni; ezután az ellenséget felizgatni, hogy rájuk vesse magát; ugyanazon mozdulatot mindig

folytatni, míg a törököket a völgy legszélesebb helyére csalogatták; azután hirtelen visszafordulni és őket a szokott hevességgel megtámadni, mindamellet a győzelmet a síkságon túl nem folytatni, és Valkhalia hegyszorosai közé bele nem bonyolulni, mivel ott az ellenség lesben áll, ezek voltak a Szkanderbég által kiosztott parancsok.

Ugyanazon pillanatban Balabán csatarendben hatolt előre.

Szkanderbég rögtön néhány lovascsapatot küldött előre, hogy a kijelölt hegyet elfoglalják; ő maga csapatjainak maradékával követte őket, mintha vissza akart volna vonulni. A látszattól megcsalatra és félve, hogy ily zsákmány kezek közül megmenekül, a törökök rendetlenül reá törtek, hogy őt hátulról megtámadják.

Az albánok hirtelen megfordultak, soraikat elzárták, és ekkor az ellenséget borzasztó csalódás érte. Mindkét részről igen nagy volt az elkeseredés: a törökök nem akartak egy maroknyi nép elől visszavonulni, és Szkanderbég feltette magában, hogy daczára a nagy tömegnek, győzelmet arat. Kardja mint a kalászokat verte le a törököket. E bámulatos vitézségtől felvillanyozva az albánok mindig újból és oly dühvel támadtak, hogy az ellenség végre kétségbeesett ellenállás után ingadozott és visszavonult; a futás általános lón.

A győzők az ellenséget a hegyszorosig üldözték. Itt azonban a fejedelem parancsa szerint megállottak.

Sajnos, nyolezan a legjelesebb albán tisztek közül nem követték ezen okos példát; a harcz hevétől elragadtatva, süketen főnökük kérései és parancsai iránt, a végzetes hegyszorosba tévedtek. Hirtelen előttük és utánuk is az ellenség falat képez. Mit tegyenek? Kardjokkal kezökben utat nyissanak: hasztalan fáradság!... Egyedüli menekülési módjok volt a hegyszorosban előre hatolni, hogy a síkságot elérjék. De mivel a szoros az ellenséges táborba nyilott, alig érkeztek oda, midőn a törökök özöne támadta meg őket. Bámulatos vitézségük ezen veszélyből is kimenté őket. A legközelebbi hegyhez értek és végre biztonságban hitték magukat. De a kiket messziről albánoknak hittek, török gyalogság volt. Tehát egy harmadik, még elkeseredettebb harcz, mint

az előbbiek, vette kezdetét. Ekkor, sebektől boritva, vérveszteség által gyengülve, alig állva lovaikon, melyek szintén mint ők ki voltak merülve és megcsonkítva, szétroncsolva, de élve az ellenség kezeibe kerültek.

E nyolcz vitéz a következő volt: ama Golemi Mózes, ki egyszer árulóvá lett, de e ballépését oly hiven, oly vitézül tette jóvá; Giurisza Wladenius és Muszakhi d'Angelina, mindketten Szkanderbég rokonai; Gino Muszakhi, Perlati János, Berisze Miklós, Chuchio György és Gino Manesza.

Ily fontos fogás megvizasztalta Balabánt veresége felett. Midőn Muhamed arról értesült, magán kívül volt örömében.

„Igen, igen“, kiáltott fel, „most már vége van Szkan-derbégnek, mivel Balabán, fiam, az én szeretett gyermekem, összes hadvezéreim közül egyedül máris első fel-lépésekor ily előnyt tudott elérni.“

Rögtön segélycsapatokat küldött neki és pompás ajándékokat.

Azalatt a nyolcz fogoly szomorúan Konstantinápoly felé vándorolt.

Szkanderbég vigasztalhatatlan sorsuk miatt, azonnal futárt küldött a szultánhoz: a legsürgetőbb kérések között ajánlkozott őket bármely áron kiváltani, vagy őket igen nagy számu török fogolyért becsereelni. Muhamed erre csak sértő gúnynyal válaszolt és azzal, hogy a hét hőst elevenen lenyúzatta. De néhány órányi halálkín dühös bosszúszomját nem clégítette volna ki: szerette volna, ha a kínzás 14 napig eltartana! Ezen iszonyú kínok között egyetlen egy sem tagadta meg Istenét vagy hazáját; egyetlen egy sem kért kegyelmet: mint hősök harezoltak, mint vértanúk haltak meg.

E hirre Albánia gyászba merült; a templomokban siralmas énekek hangoztak; a városok, falvak, hegyek és völgyek sóhajokba látszottak kitörni; a hadsereg haját és szakállát növesztette; valamennyi katona és tiszt esküvel megfogadta, hogy borzasztóan fogja visszatorolni e tettet.

Szkanderbég nem váratta őket sokáig: azonnal török területre rontott és mindent tüzzel-vassal elpusztított; ekkor nem vittek zsákmányt, hanem mindent elpusztítottak és megsemmisítettek.

Nemsokára Balabán, kinek meg volt hagyva, hogy a háborút Albániában a végsőig folytassa, Alchria mellett, Maczedónia határán táborát ütött. Veszteségei ki voltak pótolva, serege teljes lett; mint a háború elején 15,000 lovassal és 3000 gyalogossal birt.

Szkanderbég 2500 gyalogossal és 4000 lovassal Orocher mellett Felső-Dibrában foglalt állást. Hogy minden megrohanást megakadályozzon, egyes távolságban minden a táborba vezető út előtt őrköt állított fel. Azonban Balabán aranyával néhányat megvesztegetett; miután a török hadvezér arról biztosított, hogy őt elhagyják vonulni, összes csapataival éjjel Orocher felé haladt.

Eleinte minden szép rendén látszott menni: hajnal előtt egy órával a keresztény tábor közelébe érve, éppen megtámadni készült azt, midőn Szkanderbég éjjeli körjárata alatt az ellenséget lépteinek zajáról és a lovak nyerítéséről észrevette. Száguldva rohant vissza a táborba, csapatait fegyverre szólította és rendbe szedte. Daczára a sötétségben oly sietve osztogatott parancsok kivételénél történt némely rendetlenségnek, az albánok elszántan hatoltak előre.

Balabán, ki nem volt arra elkészülve, hogy őket oly jó rendben találja, egy ideig megállott, hogy szervezkedjék.

Azalatt Szkanderbég válogatott csapattal, mely lovasokból és olasz puskásokból állott, végig húzódott a völgyben, az ellenség háta megett jelent meg és azt hevesen megtámadta, míg főhadteste elől támadott. A török hadvezérnek, így minden emberét harcra kellett vinnie, mielőtt azokat teljesen felállította volna. A csata igen vérengző volt. A csatamező tele volt halottakkal. Ámbár a törökök sokkal több embert veszítettek, az albánok vesztesége, tekintve hogy két harmaddal voltak gyengébbek, szintén igen nagy volt.

De végre a vitézség győzött a sokaság felett. A törökök kimerülve oly állhatatos és öldöklő támadások által, kezdetben meghátráltak, azután azonban szétbomlottak és futásnak eredtek. A heves albánok, kik őket sarkukon üldözték, táborukba hatoltak és mindenkit leöltek, kit csak elértek. A zsákmány fegyverekben, lovakban és kelmékben temérdek volt.

Balabán pedig e fényes hadseregből csak néhány romot vezetett vissza Konstantinápolyba, zászlók nélkül és csaknem fegyverek nélkül.

Muhamed igen rosszul fogadta; sőt habozott vajjon e háború vezetését továbbra is reá bizza-e. Mindamellet és daczára alapos elégedetlenségének, több indok arra birta, hogy azt tőle meg ne vonja: első sorban Balabán engesztelhetetlen gyűlölete Szkanderbég iránt; azután albán volta és a helyiségek teljes ismerete; végre összes hadvezérei között senki sem birt annyi tapasztalattal és ügyességgel. S mint utolsó tekintet döntött még: Balabán nagyravágyása. Azzal, hogy Albánia pasalikjává ígérte tenni, ha Szkanderbéggel végzett, emberfölötti erőlködésekre serkentette őt.

Balabán tehát a hadjáratra ezen reményben 17.000 lovassal és 3000 gyalogossal indult. Annélkül, hogy most a határon megállapodott volna, azonnal Albániába hatolt és Szvetigrád környékén ütött tábort.

Szkanderbég, kész őt fogadni, csapatainak mint valami szerencsés újságot, tudtúl adta, hogy az ellenség ellen fogja őket vezetni. Miután előbb az összes templomokban nyilvános imákat tartatott, hogy Istenhez győzelemért és a haza javáért esedezzen, beszédet tartott a sereghez, gazdag ajándékokat osztott ki közöttük, mintegy jövendő haditetteiknek előzetes megjutalmazásául, és ezután utnak indult.

Midőn Szvetigrád egyik tág sikságára, a törökök közvetlen közelébe érkezett, 8000 főnyi lovasságát és 2500 főnyi gyalogságát négy hadicsoporra osztotta: az elsőnek vezére Streszai Goia volt, a másodiké Ducachini Tanusziosz, a harmadiké egy Muszakhi; a negyedikből válogatott tartalék csapatot alkotott, hogy azzal mindenhová fordulhasson, a hol az ellenség előnyre jutna. Éppenúgy felosztva a gyalogság a különböző lovas-hadtestek közé lett beékelve; négy kitünő tiszt vezényelte őket: Manesio Pál, Pic Mánuel, Berissza Demetriusz, Ragani Chuchchio.

A törökök csatarendje körülbelül ugyanaz volt. Szkanderbég azonnal támadásra fuvatott, és csakhamar az összes hadtestek ugyanazon időben vegyültek harcza. „Ki a zord és vérszomjas keresztényeket látta volna,“

irja egy régi francia író,¹⁾ „nem embereknek, hanem megannyi bősziült oroszlának nézte volna őket.“

Balabán egy nagyobb csapattal folyton egyik hadtesttől a másikhoz rohant; bátorította övéit, kitöltötte a lézagokat, és mint az utolsó katona, minden veszélynek kitétte magát.

Szkanderbég a maga részéről csodákat művelt. Keresve a veszélyt és csapatjával a legsűrűbb ellenséges lovascsapatok közé rontva mindenütt rettegést és halált idézett elő. Ily heves támadások által megrendülve a törökök már hátrálni kezdtek, midőn Szkanderbég lova egy halálos csapás által találva lerogyott és lovagját egy fatörzshöz vágta. Fájdalomtól bódultan, öntudat nélkül maradt elterülve.

E látványra a törökök nagy lármát ütöttek, és előrohantak, hogy levágják fejét. Azonban a hős őrei körülvették őt, paizsaikkal befedték és mindent levágtak, mi csak közelbe mert jönni. Nemsokára Szkanderbég ismét felnyitá szemeit; a fájdalom kissé megszűnt; minden erélyét összeszedte, egy új lóra ült, a túsakodók közé rohant, és az ellenség drágán fizette meg pillanatnyi örömét. Szuleiman, egyike a legtekintélyesebb török tiszteknek, bátorságra és alakra óriás, legelőször hullott le gyilkos csapásai alatt.

E haláleset jobban megzavarta a törököket, mint ezer más; bátorságot veszelve visszavonultak, és csakhamar futásnak eredtek minden irány felé. A győzők foglyúl senkit sem ejtettek, mindenkit leggyilkoltak, mivel a nyolcz nemes áldozat emlékének bosszút esküdtek. E fényes hadseregből néhány óra mulva alig élt a negyed része.

A keresztények csak 300 embert veszítettek, de még soha sem volt annyi sebesültjük. Szkanderbég még sokáig érezte az esés utófájdalmait. Három hónapig karja és válla mintegy megmeredt, mivel Szkanderbégnak, hogy újból harcolhasson és győzzön, a legnagyobb mértékben kellett magát megerőltetnie. Veresége után a török hadvezér először Macedóniába menekült; végre még is meg

¹⁾ Jacques Delavardin, Histoire de Georges Castriota, surnommé Scanderbeg, roi d'Albanie.

kellett Muhamed előtt jelennie. Balabán igen barátság-talan fogadtatástól félt. Ez egyszer várakozásában nem esalódott, mint a csatamezón: szemrehányásokat tehet-ségtelenségéről, gyávaságáról, árulásáról kellett hallania; és ő mindent stoikus türelemmel hallgatott végig. Mintán első tüze lecsillapodott, a hadvezér a tiszteket, kik őt kísérték, tanúként felhívta, hogy ő kötelességét meny-nyire teljesítette. Mintán ezek mindnyájan a legtiszteletre-méltóbb bizonyosságot tettek mellette, a szultán kissé le-csillapult.

Ezen első siker által felbátorodva Balabán urának egy tervet terjesztett elő, melynek sikere okvetlenül el-maradhatatlan lenne. Azonban, hogy azt a legcsekélyebb részletekig kifejtse, bizalmas megbeszélésre volt szükség. Muhamed a jelenlevőket mind elbocsátotta, meghallgatta a tervet és annak minden pontjába beleegyezett. A kö-vetkezőkből állott:

Két hadsereg, körülbelül egyforma erejű, ugyanazon egy időben különböző oldalról fog Epiruszba hatolni.

Arnauth Jakab,¹⁾ az egyiknek élén Epiruszt Görög-ország és Epirusz felől fogja megtámadni, míg Balabán, a másik vezére, Macedónia és Thraczia felől a keleti hegyek szorosain át fog Epiruszba hatolni.

Szkanderbégnek meg volt a nagy előnye, hogy ké-meit mindig igen kitünően állottak szolgálatjára és a porta szándékait mindig megtudta, alig hogy azokat tervbe vették.

Még sohasem volt a helyzet ilyen kritikus; ily ve-szély jelenlétében belátta, hogy csakis gyorsasággal le-het a két hadsereg egyesülését megakadályozni. Míg te-hát Balabán 20.000 lovassal és 4000 gyalogossal Valk-halia völgyön keresztül rontott Epiruszra, Szkanderbég 15 mérföldnyi távolságban a petralbai vár mellett fog-lalt állást. Nem volt több, mint 8000 lovasa és 4000 gyalogosa; de ez Albánia virága volt. Kevés hiányzott, hogy beestelen árulás e nemes életnek véget nem vetett. Szkanderbég három tiszteket bizott meg, hogy a török tábort vizsgálják meg; egy közülök, a pasa rokona, pénzzel megvesztegette a másik kettőt, és mindhárman

¹⁾ Azaz: Albáni Jakab, e férfi valóban albáni születésű volt.

a menetről, az albán hadsereg megérkezéséről és viszonyairól a legkörülményesebb felvilágosítással szolgáltak. Hozzá tették, hogy Szkanderbég csak alkalomra vár, hogy a törököket megtámadja. Miután a tisztek vissza nem tértek, Szkanderbég attól tartott, hogy a törökök kezei közé kerültek, és csupán öt ember kíséretében személyesen indult őket felkeresni. Balabán, ki az albán fejedelem heves tevékenységét jobban ismerte, mint bárki, előrelátta, hogy az úgy fog történni: parancsára tehát néhány kiválogatott lovas bizonyos helyen állott fel, mely az egyedüli hozzáférhető pont volt táborához.

Alig állottak fel lesbe, midőn Szkanderbég öt kísérelővel megjelent. A szűk átjárat, mely erdővel volt borítva és oly közel feküdt az ellenséghez, gyanúsnak tünt fel előtte. Mindamellettszánva, előre hatolni, egyik katonáját előre hagyta lovagolni; ez észrevette a törököket, és oda kiáltott hadvezérének, hogy gyorsan meneküljön. Midőn ezek látták, hogy felfedeztetek, dühvel rontottak Szkanderbégre, és kényszerítették, hogy visszavonuljon. Hevesen üldözve az albán gyors futásban egy erdő felé rohant. Azonban egy ledőlt fatörzs elzárta előtte az egyetlen utat: keresztül ugratott; egyik kísérelője szintén. A többiek, kevésbbé szerencsések, miután vitézüil védték magukat, végre levágattak.

Egy török azonban, ki hevesebb volt társainál, a menekülőket sarkukban üldözte; a lódobogás zajára Szkanderbég visszafordult, rárontott a lovasra és egy csapással levágta fejét.

Midőn a petralbai táborba visszatért, égett a vágytól, megelőzni a két hadsereg egyesülését; haladék nélkül beszédet tartott katonáihoz, és Balabán ellen vezette őket. Midőn egészen közel jutott a völgyhöz, mely mögött az ellenség táborozott, elfoglalta az összes környező magaslatokat, ott végig terjeszkedett, elzárta a kiáratokat, és a pogányokat folyton ingerelte.

Azonban ő nem azért jött, hogy őket csak ingerelje, hanem meg is verje. A következő napon tehát haditanácsot tartottak. Három legjelesebb hadvezére, Tanusziosz Thopias, Zachariás Groppi, Pic Mánuel, valamint más tisztek vettek abban részt. Többen azt kívánták, hogy halasztás el a csatát: mások szerint a csapatoknak

nyugalomra volna szüksége; míg magukat kipihennék, bizonyára kínálkoznék valami előnyös alkalom, és az alatt Tanusziosz tarthatná féken az ellenséget.

Azonban Szkanderbég egészen más véleményen volt: minden nehézség nélkül bebizonyítá nekik, hogy az egész vállalat sikere a gyors kivitteltől függ; a míg a két ellenség közül az egyiket a másiktól elkülönítve tartják, azt le kell rázniok nyakukról; ha Jacubnak időt hagynak az előrevonulásra, az ellenséges haderők nagy túlsúlya a csatát lehetetlenné vagy legalább is nagyon kétéssé tenné; ha végre visszavonulnának, hogy a harczot elkerüljék, az annyit jelentene, mint a törököknek átengedni Albánia egy részét.

Ily fontos indokok döntöttek.

Pillanatnyi halasztás nélkül, Szkanderbég a csatára készült. Mint az első csatában kis hadseregét négy hadtestre, és összevegyített lovasságra és gyalogságra osztotta. Tanusziosz Thopias vezette az elsőt; Zachariás Groppi a másodikat; Pic Mánuel a harmadikat; a negyediket azonban maga részére tartá fen. Néhány lovascsapatot az apró csatározásokra különített el és hogy a harczot megkezdjék.

Miután a trombiták indulót fúttak, az albán hadsereg büszkén az ellenséggel szemben felállott. Ez lobogó zászlók között jó rendben volt felállítva, és késznek látszott, a támadókat erélyesen fogadni.

Azonban hirtelen megváltozott a jelenet: a visszavonulási jelre a törökök ismét soraikba visszaléptek. Mivel Balabán nem remélt ily fényes támadást. Miután meg volt beszélve, hogy Arnauth Jakabbal e völgyben fognak egyesülni, nem akart döntő harczba kezdeni, míg a magaslatokon, az albán hadsereg háta megett, a barát zászlóit nem látja. — Szkanderbég a maga részéről mindent megtett, hogy a pasát tűzbe hozza: ugyanazon időben, midőn íjászhai és puskásai őt ingerelték, egész hadseregével a síkságra szállott le. Itt az albánok Iliász harczosainak módjára szóval és taglejtéssel hívták ki a törököket és szemükre hányták gyáva tétlenségüket; a pasa mindent látott és hallott, de helyéből meg sem mozdult. Katonái, kiket e szomorú szerep bántott, végre morogni kezdtek; azután bosszankodás váltotta fel az

elégedetlenséget; nemsokára fenyegetésekbe törtek ki: tiszték és katonák, mindnyájan tomboltak türelmetlenségükben és hadvezérükkel vagy a nélkül az ellenség ellen akartak vonulni. Forrongás volt kitörőben. — Balabán belátta, hogy ha szándéka mellett megmarad, saját táborában fog megtámadtatni és mindazon előnyt elveszti, melyet katonáinak dühe neki biztosít. Csak akarata ellenére vonult elő sánczaiból, felállította a csatarendet, a nélkül, hogy abban őt Szkanderbég zavarta volna, ki óvakodott őt megtámadni: valóban egy hatalmas támadás a sánczokból előtörő csapatokat a táborba kergette volna vissza és minden számítása kárba veszett volna.

Miután Balabán az arabok gyalogságát, mint elővédet, a zászlók elé állította, hadi erejét szintén négy csoportba osztotta: az elsőt, az ulufedsik-et (bérlovasok) Tanuszioszszal; a másodikat, az akindsiket Zachariással; a harmadikat, a janicsárokat Pic Mánuellel állította szembe. A negyedik csoport felett, mely nagyobb lovascsapatból és gyalogságának díszéből, régi kipróbált katonákból állott, ő maga parancsnokolt, hogy Szkanderbég csapatjával személyesen szálljon szembe, mivel a csata itt fog leghevesebben dühöngni.

Már régóta harcoltak a nap égető heve mellett egyenlő elkeseredéssel, midőn Szkanderbégnak villámgyors mozdulattal sikerült Balabán mögé kerülni; jobb szárnyának élére állott és hátulról a török bal szárnyra rontott, keresztültörté azt és egészen az azabokig hatolt, kiket az erélyes ellenállás daczára egytől-egyig levágott. Az ellenség jobb szárnyát csakhamar hasonló sors érte; az albán hadtestek heves támadásai már is erősen keresztültörték azt; hirtelen neki rontott Szkanderbég azal a csapattal, mely éppen azelőtt a bal szárnyat verte széjjel. E vitéz csoport, melyet most előlről, oldalt és hátulról támadtak meg, rendetlenségbe került és visszavonult. Balabán kéréssel, fenyegetéssel és vitézséggel még összetartotta őket. Azonban végre megfutott az ellenség elől, mely mindent levágott. A pasa, kit csaknem elfogtak, megsarkantyúzta lovát és nyílsebesen elmenekült. Többen övéi közül követni akarták: de midőn a hegyek közé kerültek, az albánok által levágattak. Sze-

recesébbek voltak azok, kik a mezőkön és erdőkben széledtek el. A többit elfogták vagy leölték. — A győztes hadsereg még nem hagyta el Valkhalia völgyét, a roppant zsákmányt még el sem osztották, midőn hírnök jött Mamizától, Szkanderbég nővérétől Petralbából, a hová az védőrségével vonult. Arról értesítette őt, hogy Arnauth Jacub, ki Belgráde felől 16,000 lovassal tört be Epiruszba, Alsótyrannában, Argilata partjain tábozik és mindent elpusztít.

Szkanderbég azonnal egybegyűjtötte első tisztjeit, közölte velük szándékát, azonnal az ellenség ellen vonulni, a mig az Balabán veresége folytán meg van ijjedve. Ajánlotta nekik, hogy a csapatokat kémleljék ki.

Alig értesültek ezen edzett férfiak, e bámulatos katonák arról, hogy miről van szó, midőn minden fáradalmat, minden sebet elfelejtettek; általános jó kedv támadt a táborban: „A győzelem“, mondták, „sokkal jobb étel, sem hogy az ember azt egyhamar megutálná; Balabán szolgáltatta az ebédet; nemsokára Jacub fogja a vacsorát felszolgálni.“ Oly bámulatos befolyással volt e vitéz népre a vezér, kiben az egész nemzeti önállóság, az egész nemzeti élet volt megszemélyesítve!

Szkanderbég közeledéséről értesülve, de Balabán vereségéről még mitsem tudva, Jacub azonnal a tábort otthagya és a tyrannai¹⁾ hegyekbe, Casszár mellett, vonult vissza. E hely biztosabbnak látszott neki.

Közvetlen utána Szkanderbég ugyanazon helyen foglalt állást, melyet Jacub éppen elhagyott. A két hadsereg egy teljes napon keresztül egymással szemben állott, egymást szemlélve. Következő éjjel Szkanderbég, ki attól tartott, hogy Jacub megszökik, ha Balabán leveretéséről értesül, minden kijáratot elzárattott. Így minden visszavonulás lehetetlenné vált. Másnap a levert hadsereg tisztjeinek fejeit az ellenséges sátrak elé dobatta, az összes elfoglalt zászlókat és hadi jelvényeket a megköztözött foglyokkal felállította és csatarendben vonult előre.

Igy hirdette Szkanderbég saját győzelmét.

E váratlan látványra Jacub fájdalmasan kiáltott fel:

¹⁾ A meghódítás után Tyrannát egy 1501-iki hattiserif által Gurgario sandjakattá változtatták.

„Óh, most ismerem fel Othmann balsorsát és Albánia szerencsését!”

Mindamellett sem a hadvezér, sem a katonaság nem esett kétségbe. Daczolva a nappal, melynek égető sugarai arezukra süttött, elszántan a harcra készültek. — Nemsokára 500 albán lovas indult a török hadsorok ellen, hogy az ellenséget a síkságra csalja; parancsot kaptak, hogy ha üldözni fogják, a főhadtesthez vonuljanak vissza.

Jacub ily módon kihíva egy csaknem hasonló erős csapattal üldöztette őket, és a többiekkel a síkságba vonult előre. Csapatait három vonalba állította. Ekkor Szkanderbég a feléje visszavonuló lovasok felé tört előre, azokat vissza fordíttatá és azok élén támadta meg az üldöző török lovascsapatokat. E mozdulat mindkét hadsereget maga után vonta; megindultak, egymásra törtek, és a csata általános lőn. Még sohasem mutatkozott a két nép között ilyen gyűlölet: a dühnek nem volt kiáltása, a fájdalomnak nem volt sohajtása; hallgatagon öldösték le egymást, s más zaj nem hallatszott mint a kardok zörgése. Ily harc mellett a győzelem bizonytalan maradt: hirtelen Szkanderbég döntötte azt el. Szemeit folyton Jacubon nyugtatva, mindig készen magát reá vetni, várta az alkalmas pillanatot. De a török hadvezér övéi által volt környezve, és az élő kerítésből nem lépett ki: Szkanderbég, kinek már türelme elfogyott, neki rontott e sűrű lovascsapatokra, áttörte azt, széjjel verte, neki szegzett lándzsával Jacub ellen rohant, keresztülszúrta és holtan a földre terítette.

Ugyanazon lökés úgy látszott a török hadsereget is érte. Megrettenve többé nem védekezett, mindenki megfutott. Azok, kik elkerülték a katonák fegyvereit, a parasztok kezei közé kerültek, kik minden hegyesorozost elfoglaltak, és kegyelem nélkül lekonzoltattak.

E két harcban több mint 20.000 török veszett el; legalább 6000 esett foglyúl; 4000 keresztény, paraszt és mások ismét szabadon bocsáttattak. Az albánok csak 1000—1100 embert veszítettek; sebesülteik igen sokan voltak ugyan, de hála a jó ápolásnak, csaknem valamennyien felépültek. Gazdag zsákmány kárpótolta a katonákat fáradalmaikért; annak egy részét Krojába vitték.

Midőn másnap Szkanderbégnek jelentették, hogy Balabánt látták, ki egy maroknyi csapatral menekül, és hogy könnyű volna: öt elevenen vagy holtan kézre keríteni, ez tréfásan így válaszolt: „Nem, nem, hagyjátok menni, ne legyen-e valaki, ki győzelmeink hírét Konstantinápolyba vigyje?”

Midőn arra kérték, engedje a népet is örömeiben részt venni, és nyugtassa meg a családokat, a csatamezőről Tanuszioszt küldte Krojába. A városban félelem uralkodott, a templomok soha sem állottak üresen: már bizonytalan hírek keringtek; két dixer lovas, mondták, kik a harcztérről jöttek és a határon felállított táborba vonultak, hírül hozták volna az ellenség leveretését. Azonban nem mertek e hírek himni, félve, hogy csakhamar csalódnai fognak. Azért a város előljárói még semmiféle örömyilatkozatot meg nem engedtek.

De nemsokára jött egy követ Tanusziosztól levelekkel a kormányzói tanácshoz, és végre maga Tanusziosz. Ekkor leirhatatlan örömyujjongás tört ki. Egy a kormányzónó által helybenhagyott rendelet ünnepeyes hálaadást és nyilvános imákat rendelt el a fejedelem és vitéz hadseregének megtartásáért; s e megható rendeleteket az egész nemzet lelkiismeretesen teljesítette.

Mielőtt Szkanderbég fővárosába vonult vissza, ellenségeit egy olyan látogatással akarta megtisztelni, milyent azok rendszeren oly sokáig tartottak emlékezetükben.

Miután erre a határokat elegendő csapatokkal megerősítette, az atya és szabadító övének ölébe tért vissza.

Miután néhány nap ünnepek között telt el, több keresztény fejedelemnek fegyvereinek szerenesés sikerét jelentette be. Gazdag ajándékok, diadalmas hadi jelek kísérték e leveleket: ez annyit jelentett mint az albán név dicsőségét hirdetni és azt messzire terjeszteni; ez annyit jelentett, mint a sziveket felbátorítani, a buzgalmat felkelteni és a bizalmat fokozni.

Mivel több ellenséges sereg nem volt a láthatáron, Szkanderbég csapatainak nagy részét hazabocsátotta, meggyőződve, hogy őket első felhívásra tüzesebbeknek és alázatosabbaknak fogja viszontlátni, mint valaha.

HETEDIK KÖNYV.

1464—1481.

Muhamed Epiruszba ront. — Gyilkossági kísérlet Szkanderbég ellen. — Balabán 80.000 lovassal, a szultán 120.000 gyalogossal rohanja meg Kroítát. Szép ellenállás. — Muhamed visszavonulása. — A várat Balabán körülzárja. — Albánia kimerülése. — Szkanderbég Rómába érkezik. — Visszatérése Kroíába — Balabán halála. — A török hadsereg egy részének visszavonulása. — Fölkelés az albán táborban. — Szkanderbég azt elnyomja. 1466. tavaszán Muhamed újra visszatér és ismét távozik, két pasát 28.000 emberrel hagyva hátra, hogy a török határokat fedezzék. — Szkanderbég betegsége, búcsúja a hadseregtől, halála. — Albánia gyásza. — A törökök diadala. — Muhamed halála.

Ezalatt a két gyászshir Konstantinápolyba érkezett.

A nagy vállalataiban szerenesés Muhamed nem tudta e bajokat megérteni. Epirusz, e kis zúg, mely oly makacsul állott ellen, hol amnyi csatamező beszélt leveretéséről, az egész török uralmat látszott fenyegetni.¹⁾ Tényleg mi volt mindaddig diadalainak titka? Katonáinak feltétlen bizalma az ég akarata iránt. De ha ezen bizalom meginog; ha elkezdik hinni, hogy az isteni oltalom ellenségeikre szállt át, úgy vége mindennek; mivel a fatalismus gyorsabban szállt alá bátortalansággá, mint a hogy reménynyé emelkedett.

Hogy tehát véget vessen a dolognak, a szultán elhatározta, hogy többet nem bizza magát hadvezéreire, hanem Albániát személyesen fogja iszonyu hadsereggel

¹⁾ Sismondi, a középkori olasz szabadállamok története. VII köt.

megszállni, és először Kroíát, az ország szívét, fogja ostromolni. Azonnal nagy katonaszedést rendezett, a tüzérseget, a hadi gépeket és a podgyászt előkészítette.

E készülődések híre csakhamar Albániába jutott. — Szkanderbég egybehívatta legbizalmasabb tanácsosait, közöttük Angelo Pál érseket és Barbaro Josaphátot, a velencezi követet, egy éles elméjű és nagy tapasztalatú férfiút. Mindnyájan megegyeztek abban, hogy mindenkéltől az összes erődített helyeket és várakat, főleg pedig Kroíát, mely a védelemnek hadászati alapja lesz, jó védőrséggel, lőszerral és tetemes élelemmel kell ellátni. — E hely sokkal erősebb volt, mint akkor, midőn Murád ostromolta. A legjobb csapatokat, úgy albánokat mint olaszokat, helyezték beléje, szintén olasz, Perducci Balthazár nevű parancsnokkal, kinek bátorsága és ügyessége a rábizott feladat fontosságával teljes összhangban volt. — Azonban a háborúnak meg vannak szerencsétlen esélyei: Muhamed ezt jobban tudta, mint bárki. A gyilkolás előtte megbizhatóbb módnak látszott. Két általa rávett török Szkanderbéghez jött; keresztelkedni óhajtottak és azután a keresztény zászlók alatt harezolni. A két orrgyilkost jól fogadták, megkeresztelték és a fejedelem testőrsége közé sorolták. Búzgó megtértek látszata mellett csak alkalomra lestek.

Azonban a gondviselés örködött e nemes élet felett, melyen a gázság nem diadalmaskodott.

Midőn egy napon a két nyomorult összekocczozant és szavakból fenyegetésekre került a dolog, egymást kölcsönösen vádolták, hogy csak azért jöttek, hogy a fejedelmet meggyilkolják. Elfogatva és vallatás alá fogva, mindketten bevallották az igazságot és felakasztattak.

Alig gondoskodott Szkanderbég erődített helyeinek biztonságáról és a mennyi csak lehetett az ország védelméről, midőn Balabán ismét Albániába vonult be, de ez egyszer 80.000 lovassal; bevonulása alatt mindent tűzzel-vassal elpusztított.

Kroia elé érve, összeköttetéseit elzárta, azt teljesen bekerítette és táborában körülsánczollhatta magát.

Muhamed 120.000 ember élén nem késett szintén ott megjelenni. A várost bizonyos kedvező feltételek

mellett azonnal feladásra szólították fel. Válaszuk rendíthetetlen elhatározásukról tanuskodott: „Inkább ezerszer meghalni, mint Istenökhöz, fejedelmökhöz, hazájokhoz hűtlenné lenni.“ Midőn a török követek választ sürgettek, puskatúzzal elnémitották őket. Ezután a Kroíabeliek hatalmas kirohanást intéztek, egy török hadtestre rontottak, mely a városhoz igen közel jutott, sokat leöltek és a levágott fejeket diadalmasan hozták vissza. Muhamed ily merészségre éppen annyira megütközve mint elkeseredve ágyúit útegekbe állította fel. Éjjel-nappal a hozott érzezből ágyúkat öntöttek: megfogadta, hogy a várost összelövdözteti, elpusztítja. Azonban minden erőlködése eredménytelen maradt: minden lőrést, alig vált járhatóvá, ismét kijavították: a törökök minden ostromát erélyesen visszaverték. Folytonos erős kirohanások nyugtalanították az ostromlókat, megszakították munkáikat, lesbe esalták és az előörsökig vetették vissza. Miután Szkanderbég a belső védelmet az ügyes Perducci Baltházára bízta, hogy az ellenséget, melyet nyílt csatamezőn meg nem támadhatott, folyton ingerelhesse, a hegyek belsejébe vonult vissza. Éjjel-nappal lovon ülve, az elkülönített őrzáratokra esve, a közlekedéseket elvágva, a támadásokat szaporítva, a törököknek pillanatnyi békét sem hagyott.

A roppant hadsereg már kezdett fogyni. A város, mely így védte magát, bevehetetlennek látszott. Muhamed erről már meggyőződött. Ezen meggyőződéshez járult aggodalma saját személye miatt, mivel a vakmerő albán minden pillanatban sátraiba hatolhatna. Ily körülmények között a szultán visszavonulásra határozta el magát. Hogy azonban becsületét megőrizze és ne látszassék menekülőnek, Balabánt 18.000 lovassal és 5000 gyalogossal hagyta vissza a hely előtt. Továbbá e hadvezér 8 szandjákat tartott meg parancsa. alatt, kiknek mindegyike 7000 ember felett parancsolt. Eszerint még mindig 79.000 ember maradt. A maradékkal a szultán egy sötét éjjel elindult, miután előbb Albániától véres búcsút vett.

Itt is árulás lépett a győzelem helyébe. Szkanderbég néhány csapatot Chidnába, Chaonia¹⁾ egyik váro-

¹⁾ E vidék (Delvino szandjakat) Theszprotia északi részében

sába helyezett, mely az összes környék lakóinak menedékhelyül szolgált; a hely erős, a lakosság harezias volt; minden, mint Kroiaiban, erélyes ellenállást ígért. Muhamed megvesztegetett két albán katonát. Aranynyal megrakva, csalárd ígéretektől elvakítva e nyomorultak Chidna kapui előtt megjelentek, a legelőkölőbb lakosokkal kívántak beszélni, azoknak azt mondták, hogy Kroia haldokolva magát fel akarja adni. „Maga Szkanderbég“ tették hozzá, „enged a túlerőnek és Albániát máris elhagyta. Minden város és vár megadta magát. Ily kétségbeejtő helyzetben továbbá is hiába ellenállani annyi volna, mint magát az elkeseredett ellenség egész dihének kitenni. Nem volna-e jobb alkuba bocsátkozni, a mig idejök van arra, hogy türheto feltételeket nyerjenek?“

E gyalázatos csel sikere oly nagy volt, hogy a város első felszólításra, természetesen azon ígélet mellett, hogy személy, vagyon és vallás tiszteletben tartatik, egyik kapuját kinyitotta.

De alig vonult be Muhamed, midön ez mindnyájokat leölette. Az asszonyokon és gyermekeken kívül 8000 férfit öltek le. A Konstantinápolyba vonuló szultán előtt undorító győzelmi jel gyanánt, a keresztények fejét hordták: a hóhér a győztes tekintélyét akarta magára venni.

Midön Epirusból távozott, hadvezérének megparancsolta, hogy előbb ne távozzon el Kroia alól, mig azt be nem vette.

Oly számos és oly kegyetlen ellenség jelenvolta házája szivében Szkanderbégnek mély fájdalmat okozott; de magát Balabánnal, egykor saját házában szolgáló pásztossal, kit ő maga annyiszor megfenyített, szembeállítva látva, túrhetetlen megalázás volt! Elhatározta, hogy Albánia látogatásától mindenkorra alaposan kedvét fogja venni.

Sajnos, katonai segélyforrásai ily vállalatra elégtelenek voltak, és Chidna elvesztével számos vitéz har-

a tenger hosszában az Acrocerauni hegyektől Panormuszig terjed. Pouqueville (Utazás Görögországban) érdekes részleteket beszél Quintus Flaminius hadjárataról Fülöp ellen e vidéken.

ezost vesztett. Azonban sürgős volt cselekedni, és minden halasztás felette hátrányos lett volna. Összehivatta a fejedelmeket és tiszteket, feltárta előttük belsejét, élénk színekkel Albánia, sőt az egész kereszténység veszedelmét vázolta előttük, és tőlük a haza nevében gyors segítséget kért.

A hős e férfias fájdalma meghatotta a gyülekezetet: mindnyájan újból főnökükké kiáltották ki, mindnyájan megesküdtek harczolni, győzni vagy oldala mellett meghalni. Katonaszedésben, segélyforrásokban, mitsem takarékoskodtak. De mit használhatott e nemes erőlködés a roppant török lavina ellen?

Szkanderbég személyesen akart Rómába menni, hogy a szent atyától segélyt kérjen.

Ekkor, szomorú látvány, látni lehetett, a mint az egész keresztény világ e nagylelkű védője, egy kis ország nagy uralkodója, e legyőzhetetlen harczos, kinek harezi híre az egész világot betöltötte, ki nemrég a szent atya és a királyok által fölkérve, egy fényes haddal a tengeren áthajózott, hogy szolgáljon az olasz ügynek, ekkor látni lehetett, a mint az most, az évek súlya alatt meggörnyedve, kénytelen volt a pogányokkal előzőnlött hazáját elhagyni, és segítséget kérni, melyre őt Európának, ha elővigyázóbb és kevésbé hálátlanabb lett volna, nem kellett volna várni. És a dicső kérelmezőnek segélykérését mint hallgatták meg?

Szkanderbég szándékát csak Durazzo érsekével, a velencei követtel és Tanuszioszszal közölte, kik mindnyájan helyeselték. Utóbbira bizta a hadsereg főparancsnokságát, egyszerű lovagnak öltözve, csekély kísérettel titkon elutazott és az Adriai tengerre szállt. Ez 1465-ik évben történt; II. Pál,¹⁾ IV. Jenő egyik unokaöccse ült akkor a pápai trónon.

Az örök városban úgy fogadták, mint a kereszténység megmentőjét, és mindenütt, a merre csak vonult, lelkesedéssel üdvözölték. A hír dicsőfénye, tiszteletgerjesztő alakja, hősies testtartása, minden rajta hatott a

¹⁾ Barbo Péter, egy velencei. E pápa volt az, ki megkezdte a régi épülművek újjáépítését, és szent Márk szép palotáját befejezte.

rómaiak eleven képzelő tehetségére. Szemeik előtt úgy tetszett, mintha régi történetük egyik óriása támadt volna fel. A consistoriumba vezetettve egyszerű de erőlyes vonásokkal ecsetelte a törökök fenyegető előhaladását és a nagy veszélyt, mely Itáliához minden nap mindinkább közeledik.

„Ázsia és Görögország leigázása után,“ mondá, „Konstantinápoly, Trapezunt, Szerbia, Bosznia, Oláhország és Szlavonia fejedelmeinek legyilkolása, Peloponnesz leigázása, Maczedónia és Epirusz legnagyobb részének elpusztítása után; szemben a vad hódítóval, ki Konstantinápolyból második Rómát szándékozik csinálni, a keresztet lerombolni, a félholdat a Kapitoliumra helyezni és az egész világot rabszolgákkal benépesíteni akarja; 23 évi szakadatlan harc után állok itt egyedül harcosaim romjaival, gyenge birodalmmal, mely annyi csata után kimerült, annyira, hogy Epirusz testén egyetlen hely sincs seb nélkül; alig maradt néhány csepp vére, mely a kereszténységért folyhatna. E Maczedóniában, azelőtt oly termékeny katonákban, számos fejedelmeivel, főnökeivel és harcosaival, áll még csak fenn kis hadseregem, régi szerencsénkből még csak bátorságunk és legyőzhetetlen szíveink.“

„Óh, jertek segítségünkre, a mig nem késő; talán nemsokára az Adriai tengeren túl Jézus Krisztus utolsó katonája is el fog tűnni.“

„Óh bárcsak meghatna benneteket annyi keresztény szerencsétlensége! Ne felejtsétek el, hogy ők Megváltónk juhocskái. A róluk való gondoskodás rátok van bízva; és ha az evangélium kötelességtekké teszi, hogy őket közönséges bajaikban segítsétek, e kötelesség nem lesz-e szentebbé, ha szabadságukról, sőt létükről van szó?“

Igazi segítség helyett Szkanderbég csak megtisztelő kitüntetésekert nyert: II. Pál egy kalapot és egy kardot ajándékozott neki, melyeket ez sajátkezüleg szentelt meg. Némi pénzt is adott, de katonákat nem; csak 3000 tallért adott Francus Demetriusnak, a durazzo-i érsek unokacsésének és Szkanderbég kincstárnokának.

Ez volt utazásának minden gyümölese.

Igaz, hogy II. Pál irt a keresztény fejedelmekhez,

tőlük segítséget kérve; azonban senki sem sietett áldozatot hozni.

Midőn Szkanderbég Rómát elhagyta, kedve volt Velenczébe menni. Mivel szoros baráti viszony fűzte a köztársasághoz, kérése ott talán inkább találhatott volna visszhangra. De erről lebeszéltek, mivel Albánia helyzete rosszabbra fordult és felette szükségessé tette jelenlétét. Megelégedett tehát avval, hogy titkárát küldte oda.

Miután visszajött Epiruszba és Scutariban Barbaro Josaphattal tanácskozott, a velencezi területen szedett számos legénységgel ismét saját csapatjaihoz csatlakozott. Macedónia, Szlavonia, Dalmácia elküldte hadtartozékát; ezek összesen valamivel többet tettek ki, mint 13.000 embert. E hadsereggel és az övéivel, melyeknek parancsnoka Tanusziosz volt, Szkanderbég képesnek érezte magát arra, hogy Balabánt megtámadja és Kroïa felszabadítását megkísérelje. A szövetségesek hadtestét két hadosztályra osztotta, melyek egyikét egy albán főnökre, Leccha Dukhaginra bizta, a másikat pedig Monetti Miklósrá, Scutari, hazájának vajdájára. E csapatoknak Alesszióból kiindulva Pharsalus síkságain, azután e síkságok és Kroïa területe közötti nagy erdőn kellett átvonulni, és a városhoz észrevétlenül közeledni. Szkanderbég pedig Cruinus hegyet akarta megmászni és onnan az ellen-ségre rontani. E hadimüveletet csak úgy érthetjük meg, ha megemlítjük, hogy Kroïa, egy magas hegy csúcsára építve, az emathiai mezők felett uralkodik. Az egyik végén a terület minden oldalról meredek, hozzáférhetetlen lejtőket mutat; azoknak hegyes sziklái emelkedtek a város falai. Azonban az ellenkező oldalon a hegygerinc enyhén lejtősödik a síkság felé és több kisebb hegyben végződik. A hegyhát csúcsán egy szűk ösvény vezet Kroïa felé számos kanyarodással és közvetítette a város és a lapály között az egyetlen lehetséges közlekedést. Balabán közvetlen a Cruinus oldalánál táborozott.

Miután hadi terve meg volt állapítva, az ellenség ellen vonult. Már elérte a hegyet, midőn jelentették neki, hogy Jonima, ki Balabán testvérének tetemes segélycsapatot hozott, már nincs távol. Hadseregének javát maga mellé vette, a többieknek megparancsolta, hogy visszajöttéig csendesen maradjanak, egy éjjeli menet

után megtámadta Jonimát, a hegyek között, hadosztályának egy részét levágta, a másikat futásra kényszerítette, a hadvezért fiával elfogta és ugyanazon éjjel ismét egyesült hadseregével. Mindezt oly gyorsan végezte, mint a hogy elhatározta.

Viradatkor a két fogolyt megkötözték és összekötözve Balabán elé állították. Szkanderbég ugyanazon gyorsasággal támadta meg a Cruinus csúcsát, egy erős török előrséget visszavert, azt embereivel foglaltatta le, és szövetségeseit egy futárral értesítette ezen első sikerről.

Az ellenség láttára, mely hozzá oly közel állott és mintegy varázsütésre lebegett feje felett, Balabán felette meg volt lepetve. Mégis uralkodott magán, beszédet tartott katonáihoz és azt állította, hogy közte és a hely között megegyezés létezne és egy hatalmas rohamra a város kapui megnyílnának. Kroíát azonnal feladásra szólították: ellenállás esetében mindent tűzzel-vassal fognak elpusztítani.

Minden válasz helyett a kroíaiak az előcsapatokat megrohanták és azokat leverték. A pasa dühösen rontott előre, hogy a támadókat visszaverje. Míg ezek jó rendben és annélkül, hogy egyetlen embert veszítettek volna, visszavonultak: Alexis György, egy jeles puskás, golyót röpített mellébe; Balabán azonban mindamellert erősen a nyeregben maradt és visszavágtatott táborába; de abban a pillanatban, midőn lábával a földre lépett, megingott és holtan lerogyott, vérével áztatva a hazai talajt, melyet annyiszor pusztított el.

E haláleset rettegést idézett elő a törökök soraiban; ugyanazon éjjel a legnagyobb csendben a Tyranna síkságig, Kroíától 8 mérföldnyire visszavonultak. Midőn Szkanderbég nappal táborukat akarta kikémleni, egyetlen embert sem talált ottan, de lő- és élelmi szereket bőven. Bevonulása az ágyúk dörgése és az albánok ujjongásai között egy újabb nemzeti diadal volt.

Két nappal azután két török tiszt jelent meg előtte. Megbízatásuk különös volt: hadvezéreik és a csapatok nevében engedelmet kértek, hogy fegyvereik, lovaik és podgyászuk kiszolgáltatása után ép bőrrel távozhassanak hazájukba.

Szkanderbég ezen ajánlatra nem akart előbb válaszolni, míg rendes tanácsosaival és tisztjeivel nem tanácskozott. Barbaro Josaphat, kit legelőször kérdezett meg tanácsáért, mentegetődzött így szólva: „A velencei signoria csak azért küldött Albániába, hogy a fejedelem mellett legyenek, és vele a segélyforrásokról tanácskozzam, melyek neki szükségesek volnának.“ A kevésbbé diplomata, heves Lecchas Dukhagin erélyesen egy szóval: „előre“ nyilatkozott, és avval azt akarta mondani, hogy az ellenséget meg kell semmisíteni. Csaknem valamennyien ugyanazon véleményen voltak, kivált a durazzói érsek; ez Julius Caesar példájára hivatkozott, ki ugyanazon síkságokon Pompejús hívein győzedelmeskedve, azokat kegyelem nélkül üldözte.

Szkanderbég teljesen más nézeten volt. „Bátorságtok, kedves és vitéz bajtársak,“ mondá ez „előttem régóta ismeretes; és én meg vagyok győződve, hogy ti el vagytok rá szánva, az általatok annyiszor megvert ellenségnek ma megadni a kegyelemdöfést. De illő olykor a bölcs ama mondására is emlékezni: „Bolondság, a csend alatt a vihart óhajtani.““

„Isten jóságában a győzelmet harc és vérfolyás nélkül küldte nekünk az égből; a város az ostrom alól fel van szabadítva; kiengesztelhetetlen ellenségünk, Balabán meghalt; hadserege megfutott; mi nyugton vagyunk, minden mosolyog reánk: minek tehát a vihart keresni, minek a vak és állhatatlan szerencsét próbára tenni?“

„Ti éppen úgy tudjátok, mint én, hogy a háborúban egy hibát sokszor nem lehet többé jóvá tenni. Alkudozásokban és más ügyekben a hibát jóvá lehet tenni, de a harczmezőn a dolog másképpen áll. Azért becsülték az ó-kor jeles hadvezérei a katonai fegyelmet jóval többre a sokaságnál. Mivel a csaták kimenetele kétes; a háborúk eredménye bizonytalan; nem a mi kezeink döntik el, hanem a szerencse. Az ellenségtől mindig félni kell, és sohasem kell őt megvetni. Ha a győzelem ki lett víva, a hadjárat be van fejezve, éppen annyit kell fáradozni, mint a fegyverpróba előtt, és sohasem szabad vakmerően a fegyverekhez nyúlni.“

„A mi az ellenséget illeti, mely szemünk előtt áll, ha

harcolni merészkedünk, biztos jólétünket a véletlennek tesszük ki, a mitől Isten óvjon.“

„Fojtsátok tehát el e féktelen harczvágyat. Nem vívtunk-e ki elég győzelmet? Legyetek megelégedve annyi diadallal, annyi vérengzéssel, a szerencse ezen állandó mosolygása legyen nekünk elégséges. Gondoljátok meg különben, vajjon e kiapadhatatlan seregek csak valami nyomorult ringy-rongynép-e? Nem, az a török birodalom disze, ereje, kiváló emberek azok, kipróbált vitézségü férfiak, mindig harczkészek, erősek a legborzasztóbb erő által, a szükség által, és vérszomjasak, hogy hadvezériüket megbosszúlják és Muhamednek egy fényes haditett dicsőségét vigyék háza.“

„Higyjétek el nekem, ők csak állítják, hogy meg akarják magukat adni, csüggedteknek tettetik magukat; de legforróbb óhajuk, velünk birokra kelni, rajtunk bosszút állani. Ha csak lehet, kerüljük ki e legvégsőt.“

„De fogadjuk el, hogy részükről semmi esel és csalás nem léteznék is; mivel odajutottak, hogy mindent féltenek, semmitől sem félnek: minő veszélyes azonban, oly embereket megtámadni, kiknek nincs egyéb menekülési eszközük, mint kétségbeesésük.“

„Hallgassatok tehát reám, kedves bajtársak, és mi gyorsan ezélnál leszünk; minthogy nekik minden hiányzik; és egy hadsereg kenyér nélkül már előre harcz nélkül legyőzött hadsereg.“

„Vádjunk el minden közlekedést; sem segélycsapatok, sem élelmi szerek ne juthassanak hozzájuk; vegyük körül szeretett Krojáinkat vitéz védőkkel, és az ellenséget nemsokára minden oldalról körülzártuk, csúfos megadásra fogjuk kényszeríteni, vagy az éhségtől kinezva a csata dicsősége nélkül fog az utolsó emberig elveszni.“

E böles szavak tetszettek ugyan a gyülekezet némely tagjainak; azonban a katonák szellemét legkevésbé sem elégítették ki, kik a törökökre dühösebbek voltak, mint bármikor. Először is heves lárma támadt a táborban: „Az ellenségre, az ellenségre,“ kiabálták minden oldalról, „ne hallgassunk Szkanderbégre, a kit az öreg vitéz harczosból gyávává tett.“

„Tőlünk, kik a fegyverre születünk, a fegyvert akarja-e elragadni? Ma nem a katonák hagyják cserben

a hadvezért, hanem a hadvezér a katonákat! Csak hagyjanak bennünket, mert arra hogy győzzünk, nincs szükségünk a tisztekre! Fegyverre! Fegyverre!”

A vezérek csak nagy nehezen csillapították le a lázongás e kezdetét; de meg kellett nekik ígérni, hogy Krojának élelemmel való ellátása után azonnal az ellenség ellen fogják vezetni.

Szkanderbég haladéktalanul maga elé hívatta a török követeket és következő válaszszal küldte vissza hadvezéreikhez.

„Engedélyem nélkül jöttetek be Albániába; nem is fogtok egykönnyen belőle kijönni.“

Parancsára a különböző kiküldött csapatok valamennyi szorost már elfoglalták.

Más csapattestek, melyeket az Ismus (Isanus) felé küldöttek, nagy élelmi készletek leszállítását fedezték; és a buzgóság rendeleteinek kivitelében oly nagy volt, hogy Kroja 3 nap alatt ismét 6 évre volt élelmi szerrel ellátva.

E műveletek közepette jelentették Szkanderbégnek, hogy a törökök az éhség folytán a tyrannai síkságból elüzetve, az éj beállta után kardjukkal markukban, de sok embert és az egész podgyászt elveszítve, az átmenetet kieroszakolták. E hirre a katonák újabb panaszokra fakadtak; e megmenekülést egyedül neki rótták fel. Barátságos szavakkal és bőkezű ajándékokkal csakhamar megnyugtatta őket, azonban nagyobb hatással volt a hadjárat közvetlen folytatása. Szkanderbég élükön Chaoniába és a szomszédos tartományokba rontott, hol török védőrségek voltak. Rövid idő alatt mindezen csapatokat elfogták vagy lemészárolták.

Mintán Szkanderbég az albán területet ily módon az ellenségtől megtisztította, katonáit elbocsátotta; azok zsákmányban és dicsőségben gazdagon vig lélekkel és büszke fővel tértek haza.

Egészen más benyomások bántották a szultánt. Balabán halála, Krojának ostrom alól való felmentése, a török hadsereg szomorú visszavonulása, büszkeségének égető sebei voltak. Nappal nem volt lelki nyugalma, éjjel nem volt álma; egyetlen gondolat, egy rögeszme uralkodott rajta: e véres foltokat lemosni és végre boszszút állani a bátor keresztényen.

Hogy szenvedélyes felindulását lecsillapítsa, elhatározta, hogy személyesen, de tekintélyesebb hadsereggel fog Albániába egy újabb hadjáratot indítani.¹⁾

Szkanderbég, e szándékról értesülve, több tevékenységet és elővigyázatot fejtett ki, mint valaha, mivel érezte, hogy ezen hadjárat döntő lesz. A várakat, városokat, szorosokat, átjárókat, mindent jó védelmi állapotba helyezett.

Példájára a szövetséges népek, a fejedelmek, a nemesek megkértszerezték erőlködéseiket, és készültek az első felhívásra hogy őt kövessék.

Mindkét részről a tél készülődések között telt el. 1466. tavaszán, midőn a mezők pompás díszbe öltöztek, és a gondviselés az embert meghívta, hogy jótéteményeit élvezze, Muhamed az egész borzasztó pusztító-készülékkel Albániába vonult.

Szaura tág sikságára érve, táborát a Tobi²⁾ folyó mellett, mely a Bora hegyéből Macedóniából ered, a Preszpa, Duenovo és Malich (Geortsza kerületben) tavakat átfolyja, a Donavestível gyarapodva Elbasszán völgyén átfolyik, innen Pekini területére lép, és az Adriai tengerbe³⁾ ömlik. Ez ország Arrianitésé, Szkanderbég apósáé volt.

Számos munkásainak és csapatainak segélyével a wallinok régi városát újra felépítette és azt megerősítette; azt egykor a gallo-grácok rombolták szét, és

¹⁾ Sismondi ezen újabb hadjáratban nem lát egyebet, mint Barletius ismétlését. Daczára e kiváló író tekintélyének bátor vagyok, más véleményen lenni. Valószínű-e, hogy Barletius, Szkanderbég földije és barátja, ki mindig oly pontos, ily vigyázatlan lett volna? Egy kortárs, egy szemtanú tévedhet az időben, de nem tévedhet ily fontosságú eseményben.

²⁾ A régi Genussus, a byzanceziak Scampus, a görögök Scombija, a szkypetárok Gobija. Julius Caesar a Genussus torokolatán átkelve, azt hitte, hogy ily módon megrohanhatja Dyrrachiumot.

³⁾ Lucan joggal nevezi „sebes“ nek:

Tellus quam volucer Genussus, quam mollior Apsus.

Prima duces vidit junctis consistere castris.

Circumeunt ripis.

Pouqueville, Utazás Görögországban, I. kt. 5 k.

1482. óta egy szandsák székhelye, nem messze a szopotamoktól.¹⁾

Azután az új városban erős őrizetet hagyott hátra, a mi neki egyuttal fegyverteret és hadászati alapot biztosított, Durazzo ellen fordult, a szenatus nevezetes menhelye ellen, midőn Cäsar Pompejust üldözte. Szemben Brundusiummal, hol Pacuvius született és Virgil meghalt, az Adriai tenger mellett feküdve, a rendes átkelési hely volt Görögországból Itáliába: azon oldal kivételével, hol sziklák a szárazfölddel kötik össze, a tenger környezi. A kikötő tág és biztos volt, közelében termékeny mezők és gazdag sóbányák voltak. Számos hajó is érkezik, melyek részint buzát szállítanak, részint külföldi élelmi szereket hoznak. Hála e be- és kiviteli kereskedésnek Durazzo tekintélyes tőkevagyonnal rendelkezett. Számos szép templom díszítette. Számos műemlék élte ott túl a római uralmat, és a többi császárszobrok között Hadrián szobra, mely egy magaslaton a kaballinusi kapunál volt felállítva. E bronz-óriás észak felé nézett. Ugyanazon fejedelem fényes amphitheatrumot épített. Egy vastag fal, mely erős tornyokkal volt pászttázva, fokozta a fekvés természetes előnyeit a művészet segédeszközeivel; a helyet igen erősnek tartották.

Muhamed, ki akarata ellen semmi akadályt nem ismert, elbizakodott, hogy azt első rohamra beveszi; e mellett azt hitte, hogy a védőrség gyenge és csupa városból áll. Azonban Szkanderbég és a velenceiek mindenről gondoskodtak: szárazföldi és tengeri had, semmi sem hiányzott.

Egy nagy vérengzés után az uralkodót csúfosan visszaverték. Csodálkozva ily ellenálláson azt hitte, hogy Szkanderbég maga zárkózott a városba; ezen véleményében megerősítette őt az, hogy a rettenetes albán fegyvertársai közül többet felismert.

¹⁾ Szopoto erőd, Phari kis völgyében, sánczainak rétegszerű építéséről nevezetes. Találhatni ottan óriási falakat, melyek az alapot alkotják, a velenceiek és törökök folytatólagos utánépítkezéseivel. Pouqueville nem meri állítani, mint Niger, hogy ezen erődöt a régi város Olpe (Ambrakia) helyébe építették volna. (Utazás Görögországban, I. kt.)

Ily ellenség által kényszerítve, hogy mint rendesen meghátráljon, a szultán egy hátráló mozdulattal Kroia felé vonult, és azt, mint valami iszonyu vashálózattal zárta körül.

Elődeinek hiábavaló fáradozásai és saját kísérletei után a körülzárás látszott az egyedüli eszköznek, mely eredményt ígért.

Talán a feladásra való felszólítás, felékesítve ama fényes ígéretekkel, melyeknek teljesítése őt soha sem hozta zavarba, szintén sikerre vezetne; megkísérelte, azonban az ágyúdörgések és élénk puskatúz volt az egyedüli felelet.

Hogy minden kétséget eloszlassanak, a kroïaiak hatalmas kirohanást intéztek, melynél szokásuk szerint számos levágott fejet hoztak magukkal.

Szkanderbég pedig a török hadsereget éjjel-nappal ingerelte és egy pillanatig sem hagyott neki békét; folytonosan folyt az ellenség vére.

Muhamed ismételt visszaverés után lemondott tervéről, és az, ki magát büszkén néphódítónak, a világ urának hivatta, ismét egy maroknyi vitéz elől meghátrált.

De mint vonuljon be Konstantinápolyba egy haditettnek legalább látszata nélkül is? Az adriai tengerpart bizonyos pontján, nem messze Durazzotól, Szkanderbég akkoriban egy kis Tsorli nevű erődített helyet kezdett építtetni, melynek építése azonban még nem haladt messzire és melynek még nem voltak lakósai: ez ellen fordult a szultán.

Miután e védetlen helyet elfoglalta, azt alapjából leromboltatta, és innen az albán terület némely részeit elpusztította. Azonban Szkanderbég a leghevesebben üldözte őt; minden lépésnél a parasztok csoportjai nehezítették meg neki az átjáratot, kifosztották podgyászait és leölték a maradozókat.

Végre kétségbeesve ezen országon, mely legyőzhetetlen volt, míg ily embere életben volt, Muhamed ott hagyta azt hat hónapi hadjárat után.

Konstantinápolyba való visszatérése nem volt diadalmenet; most nem hurezolt magával megkötözött foglyokat, vértanú halálra szánt hősöket, a harembe szánt szűzeket.

Két pasáját, kik a határtartományok parancsnokságával voltak megbizva, odautasította, hogy 28.000 emberrel a török határokat védjék, de megtiltotta nekik, hogy támadólag lépjenek fel.

Alig helyeztettek hivatalukba, és Szkanderbégnek gazdag ajándékokat küldtek; mely katonai udvariasságra ez, minden pompa nélkül, de tisztességesen válaszolt.

Azonban e barátságos bánásmód éppenoly kevésbé oltotta el heves buzgóságát, mint kora; és a koros bajnok az előbbieknél nem kevésbé heves harcra készült. Avlona, melyet a törökök legújabbán albán területen építettek és oda erős védőrséget helyeztek, tüske volt szemében. Elszánva azt bevenni, tetemes katonaszedéseket rendelt el, de egészségi állapota megakadályozta e vállalatban.

Már az egész albán területet bejárta lován, és szokása szerint személyesen szemlét tartott a legénységen, mely képes volt, az ország védelmében részt venni. Midőn Alesszioba, egy velencei városba jött, melyet kiválóan kedvelt, és a hova szövetségeseit hívta, heves lázba esett.

Mivel a baj napról-napra rosszabbodott, Szkanderbég érezte, hogy utolsó órája elérkezett. A halál, e régi ismerős, melylyel szemben annyiszor daczolt, nem ijjeszthette őt meg; ez volt utolsó csatája. Nem törődve önmagával, de aggódva hazájáért a főnököket, szövetségeseit, a velencei követet és tisztjeit maga elé hívatta. Midőn valamennyien egybegyültek, nehezen felállt és a következőket mondá:

„A férfi első kötelessége, hű szövetségesei és szeretett bajtársaim, Istent imádni és neki szolgálni; azután a hazát nemcsak szeretni és érte élni, hanem azt védni és érte utolsó csepp vérének is kiontani; mert mindazoknak, kik ezt teszik, a bölesek külön helyet ígértek a menyországban.“

„E szent igazságok mint lebegtek minden időben lelkem előtt, mint szenteltem azoknak minden gondolatomat, minden erőmet, annak tanúságául először Istent s azután titeket hivlak. Mióta Murád kezei közül megmenekültem, és a honi tűzhelyhez tértem vissza, annak 23 éve mult el, ez egész időn át folytonosan harczoltam

a közös védelemért, a keresztény világ függetlenségeért oly nép ellen, mely éppen oly borzasztó bátorsága, mint fanatizmusa által. E harc, hála az isteni segítségnek és a ti közreműködéstöknek mindig szerencsés volt.“

„Most azonban, 63 éves, az aggkor felé haladva, súlyos betegségbe esve és erőmtől megfosztva, lassanként elenyésem. Igen, kedves fegyvertársaim, az isteni gondviselés akarata, mely mindent a legbölcsebben rendez, hogy ma ezen gyarló hüvelyt letegyem. Bárcsak az emberi élet rövidségét és fáradalmát az örök üdvösséggel cserélhetném fel!“

„A halál e gondolata, vagyis inkább e törvény engem nem aggaszt, Isten a tanúm, és én zúgolódás nélkül vetem magam alá e szükségnek, születésünk feltételének. A földnek végre a földhöz kell visszatérnie, és halhatatlan lelkünknek ahoz, a ki nekünk azt csak kölcsönözte. Ha azonban a halált megadással fogadom, ez nem azért történik, mintha a veszélyek és munka alól felszabadulni akarnék, melyek között egész életemet a mai napig töltöttem: mint Isten és a keresztény vallás szolgálja még keményebbek alá is vetném magamat, azonban a megjelölt pályát befutottam...“

Itt Szkanderbég egy pillanatra megállott: tekintete, arczkifejezése ugyanaz maradt, azonban hangja gyengébb lön.

Rövid, ünnepélyes csend után folytatá: „Mielőtt szelleme, mely felszállni kész, őt elhagyja, barátok még egy utolsó tanácsot ad nektek: hogy ti, miután életemben oly dicsőn küzdöttetek zsarnokaink ellen, halálom után is úgy küzdjétek, és hogy a mi szent ügyünk mindig szíveteken fekdjék.“

„Higyjétek el nekem, ha ti egyetértők maradtok, ha magatok között megóvjátok ama szerencsés egyetértést, mely csekély erővel nagy dolgokat végez; ha a közjó mindig egyetlen gondolatotok lesz, úgy a haza, család és függetlenség meg fog őriztetni.“

„Most engedjétek meg, hogy még fiamról beszélhessek veletek. E drága zálogot a ti vitézségtekre bízom. Gyenge fiatalsága még nem engedi meg, hogy a veszélyt visszaverje, vagy csak előre is lássa.“

„Muhamed, a vérszomjas tigris, leselkedik e könynyű zsákmányra; ő hamar szétszaggatná azt, ha ti a szegény gyermeket nem védnétek.“

„Védjétek őt tehát, mint a hogy én a ti jólléteteket, a ti híreteket éjjel-nappal védtem, a mennyiben én nem magamért, hanem érettetek és gyermekeitekért éltem, és nektek szenteltem napjaimat és éjjeleimet.“

„Ti mindannyian tudjátok, hogy én veletek sohasem bántam mint poroszlóimmal vagy alattvalóimmal, hanem mint barátaimmal és testvéreimmel.“

„Most azonban, midőn meghalok és titeket először hagylak el, követelem tőletek e hűséget, e gyengéd szeretetet, melyet ti nálam találtatok, János fiam részére, ő legyen köztetek az én helyettesem. Isten veletek, Isten veletek!“

Ekkor hozzája közeledtek a jelenvoltak és sirás és zokogás között fogadták utolsó ölelését.

Midőn a haldokló egyedül maradt, lecsendesült és fiát hívatta elő.

Midőn azt belépni látta, mélabús öröm világította meg egy pillanatra sápadt arcját.

A fiatal herceg atyja ágya előtt térdeire hullott: Szkanderbég egy ideig némán nézte őt, szemét ég felé vetette, és őt szívéhez szorítván, ezeket mondá: „Fiam, kedves Jánosom, óh, én igen gyengének hagylak téged hátra. Ha jó leszel, államod erőteljes és tartós lesz; de gyenge, ha nem leszel jó. Becsüld tehát, kedves fiam, a becsületet és kötelességet mindennél többre. Csak így fogsz üdvöt, hirt és nagyságot lelni. Korod most még nem engedi meg az uralkodást vagy harczot. Vad ellenségek, s élükön Muhamed, a mi kiengesztelhetetlen üldözőnk, környékeznek téged minden oldalról. Csakhamar el vesznél, szegény kis gyermekem, ha az uralkodást megkísérelnéd. Mihelyt tehát, drága szívem, atyádnak szemeit lezártad és testemet sirba helyezted, menj anyáddal Apuliába, telepedjél le városaidban,¹⁾ és ott várd be, míg erőhöz jutottál.“

„Ha elérted az ifjúkort, menj a fényes velencei

¹⁾ Melyeket Ferdinánd, Nápoly királya Szkanderbégnek ajándékba adott.

tanács elé; az vissza fog téged helyezni elődeid trónjára; addig is annak felügyeletére bizlak, hogy országot az kormányozza, védje és neked megőrizze; mert ezt tartalmazzák szerződéseim a köztársasággal.“

„A tanács nekem mindig hű szövetségese, változatlan barátom volt. Ezen férfiakat hagyom neked hátra mint szülőket, mint gyámokat. Sohase térj el tanácsaitól. Barátságom hozzájok oly nagy, hogy érdekeik mindig az enyéiméek voltak és bizalmuk hozzám oly nagy volt, hogy városaikat és erős helyeiket mindig rendelkezésemre bocsátották, mely rám bízott vagyont, hála Istennek, én mindig épen megtartottam.“

„Légy tehát nyugodt, fiam, és élj félelem nélkül ily oltalom árnyéka alatt.“

Itt Szkanderbég újra elhallgatott; azután erőlködve folytatá: „Ha már egyszer atyai birtokodnak békés tulajdonosa leszesz, légy mindenekelőtt igazságos, tekintet nélkül az egyénre, legyen az gazdag vagy szegény, hatalmas vagy gyenge. Allamaidat vedd körül barátaid bátyájával; mert az emberi élet barátságra szorul, mint a föld a napra. Jótéteményeiddel lánczold magadhoz mindnyájok szívét: akkor Isten meg fog áldani, és te kellemes léssz az emberek előtt.“

„Nehéz viszonyok között, a bajjal szemben légy erős; de tudd a szerencsét is mérséklettel elviselni és azon uralkodni. Semmi elpuhult tunyaság, semmi tétlenség! azokból ered minden baj.“

„Légy türelmes a fáradságokban, rettenthetetlen a veszélyben, rendezd okossággal és bátorsággal az emberi dolgok állhatatlan változását. Viseld úgy a bajt, és rejtse el sebeidet, oly jól, hogy az ellenség ne dicsekedhessék a te rovásodra, sem szerencsétlenséged felett ne diadalmaskodhassék.“

„A pogányok telve vannak ravaszsággal: soha se veszítsd el őket szemeid elől. Vesd meg a zsarnok barátságosságát, ajándékait és ígéreteit megvetéssel utasítsd vissza, mert tőle csak gyalázat és szolgaság származhatik. Hogy magadat a követendő útról tájékoztasd, vedd magadat mindenkor böles és szolgálatkész tanácsadókkal körül. Azt a keveset, a mit tettem, atyám tanácsainak köszönhetem, ifjuságom tapasztalt vezetőjének. Fordítsd

te is, kedves fiam, ezeket javadra, hogy lelked általok át legyen hatva. Haldokló atyád követeli azt, kér téged arra szíve mélyéből... még egyszer átölel... megáld.“

Mig Szkanderbég fiát szívéhez szoritotta, az egész városban nagy csödület támadt, éppen arról értesültek, hogy a törökök igen közel vannak és az országot pusztítják.

E hirre a hős nem fojthatta vissza a halálában is még törhetetlen bátorságának utolsó fellobbanását; nagy erőfeszítéssel felemelkedett és lovát és fegyvereit kérte.

De elgyengült tagjai eserbén hagyták; visszaesett ágyára, oda fordult tisztjei felé és így szólott: „Menjete barátaim, nemsokára követni foglak.“

Egy albán lovashadtest azonnal kivonult a városból, Clirusz folyó felé vonult, hol Achamat pasa, a scutarii terület elpusztítása után állást foglalt. Azonban az albánok láttára az ellenség, mely azt hitte, hogy Szkanderbéggel áll szemben, hegyen-völgyön keresztül megfuttott. Éppen január-éjszaka volt; ut és ösvény eltűnt a hó alatt. Minden oldalról körülvéve számos törököt elfogtak, sokat legyilkoltak és minden zsákmányt tőlük visszavettek.

Ugyanazon éjjel, melyben pusztá neve győzött, 1467. január 17-én Szkanderbég 63 éves korában kiadta lelkét, mintán meggyónt, megáldozott és az utolsó kenetet felvette, 24 éven át uralkodott Epiruszon és védelmezte azt. Alig halt meg, midőn Lecchas Dukhagin, ki a palotát a zajtól és jajkiáltástól hallotta visszhangozni, az utcára sietett, és fájdalmában magán kívül, szakállát és haját tépve így kiáltott fel: „Jöjjetek elő valamennyien, ti albán és maczedon fejedelmek és urak! Ma hullottak le Epirusz bátyái, váraink összedőltek; minden erőnk eltűnt; városaink, hatalmunk a földön hevernek; igen, minden remény kialudt az egyetlen férfival.“

E naptól fogva a nagy vitéz csataménje vad és fékezhetetlen lón, senki sem tudta megülni, és nemsokára urát követte a halálba.

Szkanderbéget Alesszióban a Szent-Miklós székes-egyházba helyezték sirba. Valamennyi fejedelem, szövetségesei, összes tisztjei, katonái akarták utoljára követni.

Midőn a szentelt föld a nemes holttestet magába fogadta, iszonyu jajkiáltás támadt; azt hihette valaki, Albánia minden szive meghasadt.

Egyetlen esemény sem okozhatott volna Muhamednek nagyobb örömet; midőn erről értesült, oly szilaj örömnnyilvánításnak engedte át magát, mely császári fenségével és azon komolysággal, melybe magát burkolni szerette, éppen meg nem egyezett.

„Most“ kiáltott fel végül, „most enyém Európa és Ázsia! Jaj a kereszténységnek, mert elveszítette kardját és pajzsát!“

Olaszországgal akarta kezdeni. De mielőtt a félszigetet megtámadná, Epiruszt kellett birnia, hogy így Macedóniát és Thesszáliát megtámadás ellen megőrizze, és hadseregének élelmezését is biztosítsa.

A legyőzhetetlen akadálytól megszabadulva Muhamed elégségesnek hitte, ha csak mutatkozik. Újabb csapatok jöttek tehát oda, nem annyira harcolni, mint birtokba venni.

De midőn Szkanderbég fiát a velenceiek gyámsága alá helyezte, mindent előre látott; mert a köztársaság rendszabályai oly helyesek voltak, a főhelyek, Kroia, Alesszio, Scutari oly jó védelmi helyzetben voltak, hogy az ellenség minden kísérlete hajótörést szenvedett. A sikságon tett némi pusztítások után, visszavonultak.

Különben a bizalom ezen bizonyítéka, melyet az albán fejedelem a velenceieknek adott, ezekre a bajok forrásává lön: elbizakodva a tengeren nyert néhány siker, Athén bevétele és más hódítások után Morea partjain és a szigettengeren pusztítva vonultak be Macedóniába, és a szultánnal még Thrácziaiban is szembeszállottak. Rohammal bevették Eno¹⁾ városát, azt elpusztították, minden lakóst legyilkoltak, noha keresztények voltak, végre felgyújtották a várost és roppant zsákmánnyal megrakva, Negropontebe vonultak vissza.

Muhamed e hirre magánkívül volt dühében és Imbro²⁾ (a kabirok ama titokteljes istentiszteletének székhelye,

¹⁾ Oenos, 58 kilog. északnyugatra Gallipolitól, Oenos öböl mellett.

²⁾ Az Aegei tenger egyik szigete, Samothráciától délre.

melyet fönicziaiak vittek Görögországba) és Metelin (Lesbos, a két Barbarossa születéshelye) védőrségét kard élére hányatta. Utóbbi szigetet egy áruló szolgáltatta ki, kit csakhamar azután megfojtatott.

Az Aegei tenger felé előre haladva a szultán Negroponte¹⁾ fővárosát fogta ostrom alá.

A proveditore Erizzo Pál (akkor a sziget helytartója és Egribo paranesnoka), Luigi Calvo, a csapatok vezére, ki éppen akkor váltotta fel ezen állásban Giovanni Badoert, és ez utóbbi maga, kiprobált vitézségű férfiak voltak mindannyian. A mi a lakosságot illeti, bátorságukat növelte feleségeik buzgósága, kik mindig a bástyákon voltak, a sebesülteket ápták, sőt gyakran a réseken is harcoltak.

17 nap alatt a törökök öt borzasztó rohamot intéztek,²⁾ az első háromban a hely tüzelése 20.000 emberüket ölt meg és 30 gályahajót tett tönkre.

Muhamed lemondott a reményről, hogy a várost erőszakkal bevehesse, és az eszközök legrosszabbikához, az áruláshoz fordult: megvesztegette Lebanoi Schiavo Tamást,³⁾ ki a hely tűzrségének volt paranesnoka. Azonban Erizzo rájött a hűtlenségre, Tamást megfojtatta és őt ablakkeresztjére akasztatta. Muhamed ily módon csalódva, mindazokat, kik még a hajón maradtak, leszállíttatta és a szomszédos tartományokban új katonákat és új matrózokat szedetett. Ekkor a velencei hajóhadnak jó alkalom kínálkozott arra, hogy a város segítségére siessen, a gályahídat, melyet a sziget és a szárazföld között fekvő tengersizoros felé építettek, lerombolják, és a Negroponten közlekedési út nélkül bezárt ostromlókat kiéheztessék. Azonban nem hallgatva tisztjeinek szavaira, és érzéketlen Erizzo vészjeleire, Canale Miklós helyéből meg sem mozdult hajóhadával.⁴⁾

¹⁾ A régiak Chalcisze és a törökök Egriboja. Itt halt meg Aristoteles.

²⁾ Ezen 5 roham történt: június 25. és 30. és július 5., 8., 12. Langier, Velence története, 26. könyv.

³⁾ Relatione del Secretario di Matatesta. Lásd még: La presa di Negroponte da un incerto autore in Sansovino p. 322.

⁴⁾ Daru, Velence története, II. pag. 466. Langier VII. pag. 235.

A törökök felhasználták e szomorú tétlenséget, mely egyenlő volt az árulással, negyedik rohamot intéztek, de ennél 15.000 embert vesztettek. Végre azonban az ötödiknél, és utolsónál, a legvéresebbnél valamennyi között, Muhamed bevette a várost. Erizzo a fellegvárba vonult és még ott is védte magát. De midőn a bátor proveditore őrségét, melyet a számos harez már annyira megtizedelt, napról-napra még inkább fogyni látta, feladta magát de azon határozott feltétel mellett, hogy ő és emberei életben maradjanak.

Muhamed fejére ünnepélyesen kezeskedett fejeikért: de alig volt a hely ura, Erizzot és legelőkelőbb tisztjeit kettéfürészeltette, mondván: „Igaz, hogy fejeikért jót állottam, de nem oldalaikért.“

Ezután Erizzo Annát, e híres velencei leányát, és egy olasz fejedelem menyasszonyát, a szultán sátorába hurcolták. „Atyámnak gyáva hóhéra“ mondá neki a hősies szűz, ellentállva erőszakoskodásainak, „nem látod-e, hogy te én bennem utálatot keltesz?“ Nemsokára Muhamed parancsára és az ő jelenlétében Anna feje lábai elé hullott.¹⁾

Hiába igyekeztek a velenceiek Negropontet újra visszavenni: nemsokára összes hódított területeikről elűztek.

500 fogolyt Modonból,²⁾ kiket a szultánnak küldtek, ez egytől-egyig kettéfürészeltetett vagy vágatott.

Azzal, hogy figyelmének másfelé kellett fordulnia, megszűnt egy pillanatra gaztetteinek sorozata.

Uzun-Haszán-Bég (Abu Naszr Modhaffer Eddyn) a turkomán Ak-Koiunla (fehér juh) dynasztia dicsősége uralkodott akkor azon vidékeken, melyekről ifjabb Cyrus Xenophonnak ezeket mondá: „Atyám birodalma oly nagy, hogy egyik végén megfagy az ember, míg a másikon élég.“

¹⁾ Hammer, Az ottomán birodalom története, III. kt. Daru, A velencei köztársaság története.

²⁾ A különböző történeti korszakok alatt a város neve Pedosza és Metone volt. Utóbbi nevét a monda szerint Aeneas egyik lányától nyerte. De Pausanias szerint annak eredetét egy szomszéd nagy sziklának lehet tulajdonítani, melyet a görögök Mothonnak hívnak. Pouqueville, Utazás Görögországban. VI. kt.

Mivel Komnenus Dávidnak, Trapezunt utolsó császáranak, egyik nővérét vette nőül, a velenceiek és a rhodusi lovagok szerencsét kívántak magukban hatalmának növekedéséhez. Szemeikben ez oly szövetséges volt, ki a rettenetes országrabló ellen igen hasznos lehetne: egyttal igyekeztek is hozzá való viszonyukat megerősíteni és nagyobbítani. Gyakori követségekkel felingerelték, hogy fegyvereit Muhamed ellen fordítsa. A pillanat kedvező volt.

Féltékeny a mindinkább fenyegetőbbé váló dicsőségre, Uzun Haszán a török uralom gyors emelkedését nem nézte élénk nyugtalanság nélkül; a két uralkodó között már az ellenségeskedés is kitört, midőn Koramánia, a 10 seldsuk birodalom utolsója, mely 1294—1302-ig a rumi császárság (Rum vagy Kunieh szultánság, Iconium) romjaiból keletkezett, a törökök igája alá került.¹⁾

Uzun Haszán a rhodusi lovagokkal és a velenceiekkel szövetségbe vonatott, és Anatoliát támadta meg. Csakhamar Tokat ura lett, mely nincs távol Amaszétól,²⁾ Mithridates, Strabo és I. Szelim szülővárosától, és hadvezére megvert egy török hadsereget. De Musztapha, a szultán egyik fia és Iconium helytartója, a perzsákat visszaűzte. — A következő év 1475. július 26-ikán a két uralkodó Erzenszhán síkságon, Cappadóciában harczolt egymás ellen. A győzelem sokáig eldöntetlen maradt; végre Muhamed tüzérsege döntött.

Három napig maradt a szultán a csatamezőn, a foglyok lemészárlásával elfoglalva. Csupán a bőlesek, kikkel Uzun Haszán magát örömet körülvette, nyertek kegyelmet.

Az ellenállás erélye arra birta Muhamedet, hogy előnyét tovább ne folytassa. A nélkül tehát, hogy Uzun Haszánt tovább üldözte volna, megelégedett avval, hogy e fejedelem legidősebb fiának lázadását támogatta.

Erre ismét folytatta hódításainak útját, a Fekete-tenger mellett a genuaiaktól elvette Caffát, melyet a törökök 1775-ben az oroszoknak, fiatal és rettenetes ellenfelüknek, engedtek át, Krimben egy khánt nevezett

1) XXII. told.

2) Ma: Amaszich, az Irisz és Szcylár összefolyásánál.

ki, meghódította Georgiát és Circássziát, leigázta Moldovát és az adriai tenger szigeteit, bevette Friault, Dalmatiát, és a büszke Velenczét egy terhes békére kényszerítette.

Visszatérve új fővárosába, az Uzun Haszán elleni szerencsés hadjárat után, Muhamed halálra ítélte Mahmud pasa nagyvezírt, ki nem kevésbé személyes vitézsége, mint rangja által volt kiváló. Mint végrendeletében maga mondja, a portához csupán egy lóval, egy karddal és zsebében 500 aszperrel jött, és saját érdeme által az államban a legnagyobb tisztségre emelkedett. A birodalom neki köszönte Bosznia, Szerbia és Negroponte meghódítását. Mint a tudományok felvilágosult pártfogója több hasznos intézményt léptetett életbe. De a diaskör, mely nevét körülvette, éppen nem védte meg életét. Vétsége néhány szóból állott, melyek szerénytelen nyiltság jelle gével bírtak.

Egy ily férfi kivégzése általános felháborodást keltett: a nép az áldozatban vértanút tisztelt.¹⁾

Egy másik színhelyen Casszarich István, Hercegovina fejedelmének halála gyorsan követte Szkanderbégét.

Fiaival való harcban a legifjabbat a szultánnak küldte túsúl. Nemsokára ezután ez hitét megtagadta, Muhamed kegyencze lón, és utóbb II. Bajezid veje és nagyvezire. Atyjuk halála után a másik két fiú, László a felső, és Vlahko az alsó Hercegovinát kapta. De László nemsokára Magyarországra menekült, és Vlahko csak rövid ideig maradt néhány erős vár birtokában. Nemsokára az egész ország a törökök hatalmába esett, és Herzeg szandsakátot alapította.

Emlékezetes események történtek 1477-ben: a törökök akkor jelentek meg legelőször a Tagliamento partjain; Corvin Mátyás Bécsét ostromolta; Bátor Károlyt Morgarten mellett a svájcziaiak verték meg,²⁾ és nemsokára azután Nancy falai alatt elesett; egy másik uralkodó, nem kevésbé bátor, mint a híres burgundi her-

¹⁾ Jouannin et Jules Van Gaver Univers pittoresque, Turquie.

²⁾ A burgundok csontjaiból készült a murtenoi ismeretes csontház, 1798-ban a francziák rontották le.

ezeg, Uzun Haszán, bánatában meghalt, hogy öt fiát nem tudta maguk között kibékíteni, és lelkifurdalástól, hogy a hatodikat nyíllövésekkel megölette. Ezen évben két kiváló tudós is meghalt, a perzsa történetíró Abdur-rizak, Timur és Sarokh történetének írója, és az arab történetíró Ibu Sohné.¹⁾

Albánia nem élte túl sokáig a hőst, a kiért gyászolt.

Szkanderbég korban előrehaladva és segélyforrásainak végén fővárosát, hogy azt megmentse, titkos szerződés útján a velenceieknek engedte át. Nemsokára Kroia, e bátor város, mely a nagy férfi szemei előtt két borzasztó ostromot állott ki Murád és Muhamed ellen, nemcsak ellenséges tűz, hanem éhínség által legyőzetett, és 1478. június 15-én követséget küldött a szultánhoz: a lakosok hajlandók voltak magukat megadni azon feltétel alatt, hogy életben maradhassanak és podgyászaikkal akadálytalanul elvonulhassanak.

Muhamed mindenbe írásbelileg beleegyezett; a kroiaiaknak ünnepélyesen oltalmat ígért, ha a városban akarnának maradni. Mindnyájan kinyilatkoztatták, hogy hazájukat el akarják hagyni, hogy oly vidéken letelepedjenek, melyet a velencei köztársaság számukra ki fog jelölni. Miután a várat átadták, kimagyarázhatatlan biztonsággal Harun pasa vezetése alatt kivonultak. De alig voltak a falakon kívül, midőn Harun, urának méltó szolgálója, őket megkötöztette és Muhamed elé hurezoltatta. Néhány fogoly kivételével, kiket gazdag váltságdíj reményében megkimélték, a többieket mind lefejezték.

Igy pusztultak el Szkanderbég utolsó fegyvertársai; az egész dicső nemzet követte őt nemsokára a sirba.²⁾

1) Hammer, a török birodalom története, III. kt.

2) Hogy e harcziás népséget féken tarthassák, Acarnunia, Epirusz és Albánia hódítói kénytelenek voltak nekik előjogokat adni. Agraphe hegye először kapott egy főnököt és katonákat, hogy a rendet és esendét fentartsák, II. Muhamed azt is megengedte, hogy a polgári ügyek igazgatásában az első szavazat a kádit, a második az érseket, a harmadik a főnököt illesse. Ezen intézmény, mely később az egész görög télszigeten elterjedt, hathatósan elősegítette napjainkban a görögök felkelését és e nép dicső újjáébredését. A nemzeti katonaság vezetőit armatóloknak és katonáikat palikároknak nevezték, nem is szólva a kleptákról

Addig a nagy ember halandó teteme békében pihent szent helyén. De 1478-ban, Albánia teljes meghódítása után, midőn a törökök bevették Scutarit és Aleszsiot tömegesen özönlettek sírjához, hogy tisztelt csontjait megérintsék. Bizonyos áhitattal osztották fel maguk között, aranyba és ezüstbe foglalták és nyakukon hordták mint a dicsőség, a hősiség és a megsebezhetetlenség értékes talizmánját.¹⁾

Szkanderbég 22 esatában harczolt, a támadásnál mindig az első, a visszavonulásnál mindig az utolsó: csak egyetlen egyszer engedte meg a gondviselés, hogy igen könnyű sebet kapott.

Mindig győztesek, míg ily vezér állott élükön, mindig legyőzöttek, mióta ellenfelük, valóban bámulatos rettenthetetlenség teteteinek tanúi, a törökök lassankint oda jutottak, hogy benne egy természetfölötti, az emberiség rendes feltételeit felülmuló lényt tekintsenek.

Testi ereje egyenlő volt ügyességével: így egy vad bikának, mely Mamisza nővérének földjeit pusztította, fejét „egyetlenegy“ kardsapással levágta. Egy vadászat alkalmával Apuliában, Ferdinánd király jelenlétében, egy dühös vad disznót hasonló sors érte. Balabán visszavonulása előtt Kroïa alól annak testvérét Jonymát és annak unokaöcsesét Hederát egymáshoz kötözve hozták elébe; egyetlen kardsapással ketté vágta őket; iszonyú megtorlása azon kegyetlenségeknek, melyeket Mózesen és a többi albán főnökökön elkövettek.

vagy bandavezérekről, kiket a kormány el nem ismert. Ezek iránt ellenséges indulattal viseltettek. A mi a csapatokat illeti, melyek Epirusz és Albánia őrizetére hagyattak vissza, a nagyur azoknak hűbéreket osztogatott, a hol a lakósokkal összevegyültek. De bár a városokban és a síkságokon az erkölcsök és nyelv összevegyült, a hegyekben ez nem történt, melyeknek nyers lakói a kormány előtt tekintélyt tudtak kelteni. A porta nem alaptalanul bizalmatlankodott a hegyi lakók iránt, kiknek főnökei lassankint hatalmasok lettek. Ritkán történt az is, hogy idegen pasát küldtek volna oda. Cantu Cäsar, Egyet. Világtörténet XIV.

¹⁾ A bécsi Belvedere nagy gyűjteményében őrzik nagy aranyozott mellvértét, mely ázsiai alakokkal van fedve és azon mellvértékhez hasonló, minőket némely cserkesz főnök még visel. Valószínűleg ázsiai háborúiban ejtette zsákmányul.

A csatában gyakran látták, a mint fejétől lábaig felfegyverzett embert kettévágott. Minthogy e bámulatos erőmutatványokat pengéje tisztaságának tulajdonították, Muhamed a ritka és rövid fegyverszünetek egyike alatt e rettenetes kardot ajándékba kérte. Midőn megkapta, maga akarta azt megpróbálni; legerősebb tisztjei is tettek kísérletet vele. Azonban az annyira magasztalt csodatettek közül egyetlen egyet sem voltak képesek véghez vinni. Muhamed a kardot visszaküldte és megizente, hogy vannak neki is éppen oly jó kardjai, ha nem jobbak.

Szkanderbég a török jelenlétében, ki azt visszahozta, azzal bámulatos dolgokat mivelt: a tanulékony fegyver urának teljes erélyével látszott megelevenedni. A török bámulata a legmagasabb fokra hágott. Szkanderbég nevetve búcsúzott el tőle e szavakkal:

„Mond meg a szultánnak, hogy én, midőn a kardot neki küldtem, megtartottam karomat.“

Számos csatáiban sajátkezűleg több mint 2000 törököt ejtett el.

De erkölesi erélye, bátorsága még bámulatraméltóbb volt; e tulajdonság Szkanderbégnak helyet biztosít a hősök halhatatlan családjában. Igy oly időben, midőn a török hatalom tetőpontjához közeledett, 300 emberrel vállalkozott hazája felszabadítására és a törökök kiűzésére. 24 évi élethalál-harcz alatt mit állithatott szembe oly hadsereggel, melyet a korán és a hódítás kettős fanatizmusa tett részeggé? Egy maroknyi vitézt; de ezeket hősiességével tüzelte fel: minél nagyobb lett a veszély, annál inkább fénylett arcza a férfias derülségtől; szemében a győzelem fénylett.

A hatalom, mely Európa félelme és kelet urnője volt, gyakran szerződést ajánlott fel neki; Szkanderbég büszkén és állhatatosan visszavetett minden ajánlatot, mely Albánia méltóságának és függetlenségének ártalmára volt; és ezt oly viszonyok között tette, midőn bukása kikerülhetetlennek látszott. Sohasem kért békét, habozás nélkül megszegte azt, ha a vallás érdeke és az állam biztonsága azt kívánta, annélkül hogy ily felelőség terhétől félne.

Tevékenysége, a test és lélek egyesült ereje által élesztve, fáradhatatlan volt. Mindig működve, mindig

polgári és katonai ügyeivel foglalkozva; sohasem zárkozva be Kroïába székhelyébe, hanem a pillanat szüksege szerint folyton egyik helyről a másikra sietve; az alvásra és étkezésre a lehető legesekélyebb időt szentelve; példás józansággal és erkölcsi tisztasággal; vallási kötelességeinek szigorú megtartója, Szkanderbég nyilvános és magán életében mindig csak a legjobb példát adta.

Nagy képességeivel szeretetreméltó kedélyességet egyesített. Nagylelkű, résztvevő, mindenki által hozzáférhető, mindig kész, valamely kérést teljesíteni, ha csak az igazság és a közjó általa nem szenvedett; elnéző, a minő volt, inkább csak pirongatott, mint büntetett; szívjóságánál fogva szívesen keresett valami körülményt, melylyel a vétkesek megkegyelmezését igazolhatta. Jószágát a törökök nem kevésbé becsülték, mint vitézségét. Sokan közülök jöttek Albániába, hogy kikérjék tőle a kegyet, miszerint szolgálatába állhassanak; mások, személyes érdek nélkül, a jutalom varázsa által sem esábitva, a porta minden tervét elárulták neki. Oly férfiak, kik hűtlen szándékkal, bűnös megbízásokkal jöttek hozzá, nem egyszer hirtelen lemondtak azokról; bizalmas nyíltsága, a mely bűvös hatást gyakorolt, legyőzte őket; és ily módon lefegyverezve határtalan ragaszkodással és hűséggel viseltettek iránta.

A háborúban a csata napján már nem volt többé ugyanaz az ember: teljesen átalakult. Felfortyanó, majd heves, és fokozva gyűlölete által a törökök ellen és a nemzeti függetlenség iránti szeretete által, olykor még irgalmatlan is, a legvitézebbeket is rettegésbe ejtette. Jaj volt annak, ki kezei közé került.

A török udvar pyalázatos kicsapongásai korán tiszta undort keltettek benne. Mint Scipio az önmegtartóztatást tekintette a harczos legelső erényének. Maga a házasság is csak a politikai kötelesség teljesítése volt; ő polgártársai iránti szívélyességből és nemzeti érdekből szánta magát reá. Rendes multságai voltak a vadászat, lóverseny, tornajátékok, mindazon durva gyakorlatok, melyek az ügyességet és erőt fokozzák. A nők hadseregéből száműzve voltak. E szigort nemcsak a viseletben követezte, hanem a beszédre is kiterjedt; meg lévén győ-

zódve, hogy a szavakról tettekre kerül a sor, minden sikamlós társalgást megtiltott.

Mindezen erényekhez járult mély vallásossága. Reggel és este letérdelt Teremtője előtt, szeretettel adott neki hálát, alázattal adta meg magát neki, és áhitattal hívta őt segélyül. Soha sem kezdett meg egy hadjáratot, mielőtt nyilvános imákat el nem rendelt volna; sohasem harczolt, mielőtt Isten segélyéért nem esedezett volna; a győzelem után első gondja volt áldani a kezet, mely őt támogatta, és országának minden vidékén ünnepélyes hálaimeket elrendelni.

Szelleme, természeti adományokban és műveltségben gazdag, csodálatosan volt kifejlődve. Értett görögül, törökül, olaszul és latinul, és e különböző nyelveket egyenlő könnyűséggel beszélte. Ő minden tekintetben nagytehetségű, kiváló egyéniség volt.

Európa egyik zugában, gyenge segélyforrásokkal, mérhetetlen és tartós veszedelemmel szemben, Szkanderbég, egy kis állam élén nagy fejedelem, nagy vitéz volt.¹⁾

Semmi sincs a világon csupa véletlenből: egy lény sem kerüli el keletkezésétől kezdve a legfelsőbb előrelátást: egyének, nemzetek elérik a meghatározott évszázadot, a meghatározott napot, a meghatározott órát; élő láncz az, melyet Isten kezében tart, és mely változhatatlan bölcseségének akarata szerint bontakozik ki. A pogányok özöne fenyegette a kereszténységet: hirtelen támadt egy férfi; e férfi Szkanderbég volt.

Mihelyt ő eltűnt, az áradat ismét tovább hömpölygött, mert Európát nagy rettegésbe kellett ejteni.

Midőn Muhamed Epirusz ura lett, vágyainak leg-

¹⁾ A weimári nagyhercegi könyvtárban van egy pergament kézirat e felirattal: Könyv Szkanderbégről. Ez 325 levélkéből áll, melyek mindkét oldalon túsfestékes képpel vannak diszitve. Az első rész, mely a 15. századra vonatkozik, hadi gépeket és találmányokat, hidakat, malmokat, hadmeneteket, csatákat ábrázol. A második rész, hihetőleg a későbbi, jeleneteket nyújt a nyilvános és magánéletből, kézműveket, játékokat, betegségeket, ünnepélyeket. E kéziratot Aragoniai Ferdinánd Castriota Jánosnak ajándékozta volna. Bármint is legyen, az a korszak szokásainak ismeretére fontos. Cantu Cäsar, Egyet. világtört. XII kt.

forróbbikát valósította meg, a félholdat Olaszországba vitte. 1476. Mindszentek napján, nem messze Gradiszká-tól és Foglianától, a velencei öböl legszélső végén, a törökök és a velenceiek között Rovello Hieronimus vezérlete alatt nagy csata történt. Bosznia szandsákja, Omár-Bej, ki győzött, Friaulban iszonyú kegyetlenkedéseket követett el; az Iszonzótól a Tagliamentoig mindent hamúvá égettek; iszonyú tűz pusztította el a városokat és falvakat. Mivel Omár-Bej Udine kapuit nem tudta feltörni, azzal vigasztalta magát, hogy az egész országot elpusztította. A velenceiek tornyaikról nézték mint esteek falusi lakjaik és palotáik a tűz martalékaúl. E szerencsétlenségek következtében a pestis dühvel tört ki.

A szultán a tengeren is át akart jönni Olaszországba. Scutari (Scodro) a nagy tó keleti végén, melyet Titus Livius¹⁾ Labeatisnak, és melyet ma különbség nélkül Zentai, Scutarii vagy Boyanai²⁾ tónak neveznek, Scutari e folyóval megkönnyítette az útát az Adriai öbölbe és Anconán keresztül, a félsziget szivében.

A három vár Goelbaski, Drivaszto vagy Drágoz és Xabiaco (Shabebak), volt ura a várostól nem messze fekvő három utnak, melyek odavezettek. Az Illyriában viselt két háború a rómaiak előtt bebizonyította Scutari fontosságát. A testvérgyilkos Gentius gyáva futása óta Illyria homályban maradt, az ottománok megjelenéséig, azon napig, midőn Szkanderbég győzelmeivel ezen Gentius³⁾ gyalázatát letörülte.

Muhamed személyesen ostromoltatta Scutarit.

Az erődművek láttára, melyek a hegy esúcsait borították, így kiáltott fel: „Minő pompás fészket kerestek ki a sas fiai számára.“

A roppant tűzértség folytonos tüzelésének daczára, mely egy hónap alatt 2534, 3—11 mázsa súlyos golyókat szórt, a város nemcsak ellenállott, hanem, Danatus nevű mérnök ügyessége folytán, az ellenségnek nagy

¹⁾ Tit. Liv. t. XI. told. XXV.

²⁾ Boyana, régen Barbana, a tóból a várostól délnyugatra jön. Északnyugatról jő a kis Drinas folyó, mely a város mellett a Boyanába ömlik. XXII. told.

³⁾ Hammer, Az ottomán birodalom története, III. kt.

károkat is okozott. Két roham már Muhamed hadseregének diszébe került, és szent Márk zászlaja még mindig lobogott a falakon, melyek daczára roppant réseinek még fennállottak.¹⁾

És vajjon mily nagy volt az ostromlottak száma? 1600 polgár, 250 nő és 1600 katonából álló védőrség! Mindazokat, kik nem voltak képesek fegyvert hordani, elküldték.

A szultán dühösen, megzavarodva, de nem esve kétségbe 3 napig sátorába zárkozott, mindenkinek láthatatlan maradt. Itt ezen fenyegető magányban határozta el, hogy az ostromot bekerítéssé változtatja, Muhamed az éhínségtől remélte azt, a mi útegeinek lehetetlen volt.

Ahmed Ewrenosz, kit a megszállás folytatásával megbizott, 40.000 lovassal maradt a hely előtt vissza.

A védőrség nemsokára kényszerült, kutyákat, patkányokat, a legtisztátalanabb állatokat és régi bőrt enni, és borzadva látta kezeiből a fegyvert kihullani. Velenceze csakhamar belátta, hogy lehetetlen a helyet megmentenie. Ekkor Dario János, a köztársaság titkára, a szultánnak békét ajánlott.

Daczára ravasz ügyességének és a szultán titkos hajlandóságának, a velencezeikkel kibékülni, hogy azok Nápolyra, Rhoduszra és Egyiptomra való terveit meg ne hiúsítsák, a tárgyalás igen elhuzodott.

A szultán a szerződést különben (1479. január 26.) csak a következő feltételek mellett írta alá: „Scutari adassék neki át; a signoria mondjon le mindenkorra Negroponte szigetére való igényeiről; Lemnoszt Bithylo és Kalamata várakkal is adja át, Denarosz előhegyért (ma Matapan-Fok) Moreában.“

„A köztársaság továbbá fizessen a portának évente 8000 aranyat azon jogért, hogy a Fekete-tengeren kereskedhessék; és 80.000 tallérral, mely 8 év alatt fize-

¹⁾ Az első ostromállapot alatt 1474-ben Loredano parancsnok az életben maradt lakosoknak, kik tőle élelmi szer hiányában azt követelték, hogy adja fel a várat, azt válaszolta: „Egyétek meg az én húsomat, a velencezi katona csak halottan hagyja el helyét, melyet a köztársaság reá bizott.“

tendő, kártalanítsák a császári kincstárt a hasonló öszszegért, melyet egy hűtlen ügynök, ki azóta Velenczébe menekült, elsikkasztott.“

Muhamed a maga részéről a köztársaságnak mindent visszaadott, a mit az a háború előtt Dalmáciában, Moreában és Albániában birt, Scutari és Kroïa városok és azok területének kivételével.

A szerződés szavai szerint az ostromlottak vagy a török uralom alatt békében élhetnek, vagy szabadon visszavonulhatnak. Lakosság és védőrség egyhangulag az utóbbit választotta.

Miután maguknak igen okosan a túszokkal való jóállást kikötötték, 450 férfi és 150 asszony vonult ki és magukkal vitték ereklyéiket, a szent edényeket, lövegeiket és gazdagságuk romjait. Ezek éltek túl az öldöklő ostromállapotot. Hogy ép bőrrel vonultak keresztül a törökök sorain, nem annyira a tiszteletnek köszönhették, melyet vitézségük gerjesztett, mint a túszoknak, kikkel magukat biztosították.

E dicső csapat elvonulása után a törökök diadallal vonultak be Scutariba.

Ha a *Diarium Parmense* szerzőjének hinni lehet, a tanács arra kötelezte magát, hogy 100 gályából álló hajóhadat állít elő, hogy a szultán államait megtámadtatás esetén megvédje; s a török követ a maga részéről úra nevében 100.000 lovasból álló hadsereget ígért, ha azt a köztársaság kérné. De annélkül, hogy ezen egyedüli író tanúságának teljes hitelt adnánk, a velencei politikában ezen időpont óta újabb változást tapasztalhatunk: Katholikus Ferdinánd példájára a tanács a törökök barátságában támaszpontot kezdett keresni ellenségei ellen. A portával való szövetség kezdetben maga Ferdinánd, és később a magyarok ellen irányult.¹⁾

¹⁾ Hammer, a török birodalom történetének 3-ik kötetében, figyelmeztet a velenceiek ismételt kísérleteire, hogy a törököket Itáliába csalják és velük szövetkezzenek. Eneek krónikájának egyik helye szerint a velenceiek 1475. óta, azaz a Muhameddel kötött egyik fegyverszünet alatt, a szultánnak löport küldöttek Magyarország elleni hadjáratához és Szabács bevétele után Corvin Mátyás állítólag két nyilakkal telt hordókra talált volna, melyek

Csaknem egy fél évszázaddal a legkeresztényebb király és a kereszténység ellenségei között kötött szerződés előtt Nápoly és Velenceze viszálykodásaikban már a törökök közbenjárására támaszkodtak, és a szultán, elég ügyes, az alkalmat felhasználni, a körülmények szerint támogatta a hitetleneket a hitetlenek ellen, vagy a török történetírók szavai szerint, „a kutyákat a disznók ellen, és a disznókat a kutyák ellen.“

Kedüick Ahmed hajóhadával, ki a két ioniai sziget, Itália előőrseinek volt ura, Muhamed tervbe vette Nápoly tengerpartjain kikötni. De már csapatainak leszállása előtt Apuliában egy másik török hajóhad Rhodusz előtt jelent meg; a merész szultán ugyanazon időben Olaszországban és a szigetesoporton a kereszténység két legfontosabb stratégiai pontját szándékozta bevenni.¹⁾

Ezen uralkodó éppen nagy dologba fogott. 1480-ban, míg Messzih vezir, egy renegát a Paläologok véréből, 160 vitorlás hajóval és 100.000 főnyi sereggel Rhodusz ellen vonult, Achmet-pasa Avlonából, egy tengeri városból Epiruszban, hajóra szállt, és minthogy csak 20 mértföldnyi utat kellett tennie, Otrantoban Kalábriában kötött ki.²⁾ 17 napi ostromlás után 1480. augusztus 11-én; daczára a védőrség szép védelmezésének és Zurlo Ferencz János parancsnok vitézségének, a várost rohammal bevette.

A 22.000 lakós közül 12.000-nél többet legyilkoltak vagy rabszolgákká tették, a fiatal lányokat elhurczolták, a nőket és az Istennek szentelt szűzeket megbecstelenítették, az aggokat a lovak lábai alá dobták, a papokat a templomban megfojtották, az érseket, egy tiszteletreméltó aggot, elevenen megnyúzták, a város parancsnokát ketté fűrészelték. 800 lakós, kit meztelenül hurczoltak ki a városból, vonakodott hitét megtagadni: ezek mindnyáját egy szűk völgyben legyilkolták, melyet még ma is a vértanúk völgyének neveznek.

Amnyi kegyetlenség hallatára a félelem Olaszország-

a köztársaság czímerét viselték. Noha a tény valóságát megengedi, azt mégis aljas privat-üzérkedésnek hajlandó felróni.

¹⁾ Hammer, id. h. III. kt.

²⁾ A régiek Hydruntuma.

ban oly nagy volt, hogy az emberek csak arra gondoltak, hogy az irgalmatlan hódító elől meneküljenek. Sőt IV. Sixtus egy pillanatig a Provenceba szándékozott menekülni és a szent széket másodszer Avignonba helyezni át.

Azonban Rhodusz szigete nem nyújtott a szultánnak oly édes örömekeket, mint Otranto. Itt nem voltak nők, kiket a legoesmányabb gyalázzal illethettek volna, nem papok, kiket az oltárok lábainál legyilkolhattak volna, nem fojthatták meg a gyermekeket,¹⁾ és nem kísérelhették meg a hittagadást a hóhérok bárdjával; de voltak itt erős fegyverkezések, melyeken semmiféle kard nem volt képes keresztül törni, óriási hajító gépek, melyek az ellenséget sziklagolyóikkal összezúzták, legyőzhetetlen lovagok, kiknek vitézsége a hit szent tűzénél gyuladt fel, egy nagymester, Petro d'Aubusson, hős, ki méltó volt hivatásához és hazájához, ki a résen vére árán hódította meg a dicső jogot, hogy a megszabadított Rhoduszon hála fejében a bold. Szűz-Máriának a Győzelemről nevezett pompás templomát felépítse.

A rhodusziak diadalukat egy arany kereszt, egy teljesen csillogó, lándzsával és paizszsal felfegyverezett szűz, és egy fényes kísérettel környezett, égi lovag megjelenésének tulajdonították. A csodás tüneményt azon helyen vették észre, hol Jézus, a szent Szűz és szent János zászlai lobogtak.

1489-ben VIII. Incze a hős mellvértét a római bíborral fedi be.

Ezalatt a világ félelme hirtelen elenyészett. Muhamed, ki már az egyiptomi szultán legyőzetéséről és államainak meghódításáról álmodott, ki egyuttal Rómát, Perzsiát és a fárások régi birodalmát fenyegette, keleti csapatainak gyülekező helyül Korfa²⁾ várost Bithyniában Perpontis mellett, jelölte ki.

¹⁾ A rendes előkészületeken kívül a törökök az általános roham pillanatában zsákokkal a zsákmány számára, kötelekkel a fiúk és leányok megkötözésére, és 8000 karóval a nagymester és a lovagok felhúzására látták el magukat.

²⁾ Astacus, Isznikmidtől nyugatra és a hasonlónövü öböl (Sinus Astacenus) északi partjain.

De itt egy váratlan, kikerülhetetlen, bosszuló vendég várt reá.

Az alig 52 éves Muhamed a török uralom határait kimérhetetlen távolra terjesztette ki; egyfelől hódításai a Dunától az Euphrátig terjedtek, másfelől a Krim (a taurusi Cherszonesz) legszélső végétől Szyria határáig; Európában Oláhországot, a két Boszniát,¹⁾ Szerbiát, csaknem egész Bulgáriát meghódította; hatalmába esett Albánia, Épirusz, a régi Illyria különböző részei az adriai öböl mentén, Acarnánia, Aetolia, mint Kostantinápoly legyőzője megsemmisítette a keleti császárságot, annélkül azonban, hála Istennek, hogy Görögországot tönkre tette volna.

Mint Athén,²⁾ Theba (hol egykor Sándor mint győző csak Pindár házát kimélte meg) és Corinth ura elfoglalta Peloponnezust, mellette elhaladtában bevette Argoszt,³⁾ az utolsó császár két fivérét, Demetriust és Tamást, a félszigeten lévő minden birtokuktól megfosztotta; a ioniai tengeren Corfú⁴⁾ (Corcyra), Cephalonia és Zante; az Archipelagusban más szigeteken kívül Negroponte (a régi Euböa), Leszbosz, Chico, Lemnosz (ma Stalimene) lett zsákmánya.

A leigázott Görögországot négy főkerületre osztotta: ezek voltak: Macedonia, Thesszália, Negroponte (Aulis, Böotia, Attica, Phoczia Aetolia tengerpartjaival), és Morea a velencei birtokok kizárásával.

Krim szigetén hadvezérei a génuaiaktól a fontos várost Caffát, az ezen vidéki kereskedés középpontját, ragadták el.⁵⁾ Lábai alatt eltaposva tüntek el a Szi-

¹⁾ XXIII. told.

²⁾ Tüzérsége 1456-ban az Acropoliszban borzasztó pusztításokat okozott. Már 479-ben Kr. e. Xerxes Peloponnezus elpusztítása után valamennyi épületet leégetett, melyek az Acropoliszt fedték; Mardonius, ki Athént később szintén hatalmába ejtette, a szétrombolt remekművek becses maradványait megsemmisítette. M. Brulé, Athén Acropolisa.

³⁾ Inachus, phöniciiai által építve és Sicyon szerint Görögország legrégebb városa.

⁴⁾ Itt fogadta Alcincus Homér által híressé vált, pompás kertjeiben a Trojából visszatérő Ulyssesst.

⁵⁾ A törökök már előbb kemény csapást mértek rájuk, midőn tőlük Galatát, Amasztriát és Amasziát elvették.

nope¹⁾ és Kasztamon (Livah Kasztamuni) fejedelemségek; Czesarontét²⁾ a Fekete-tenger déli partjain fekvő csaknem összes országokkal és számos helységet Bithynában, Phrygiában, Kappadocziában, Pamphyliában, leigázott; Karamania fejedelmeit kirabolta.

Midőn 1463-ban Ibrahim meghalt, Muhamed, ki két fiának czivodásait fel tudta használni, azok egyikét, Pir-Hamedet segítette, hogy testvérét Iszhakot, kit a perzsa király ültetett a trónra, arról letaszítsa; nemsokára aztán ezt is lelökte róla.

Miután Muhamed a perzsáktól Tocatot (Berisa), Szebastét (Szivász) és több nagyobb várost Arméniában ismét visszahódított, ő, ki gőgjében a világ sorsát mérészkedett véglegesen eldönteni, egyidejűleg Rómát, Egyiptomot és Perzsiát fenyegette . . . Hirtelen, annyi diadal közepette, annyi büszke álom között, abban a pillanatban, midőn ezen ellenállhatatlan hódító, ezen kielégíthetetlen uralkodó felkiáltott: „Csapatjaim csak akkor legyőzhetetlenek, ha én állok élükön,“ váratlanul meglepte őt a halál, és néhány óra mulva fagyos lehelete elfojtotta annyi forró szenvedélyét, annyi kielégíthetetlen vágyát.

1481. május 3-án,³⁾ azon napon, melyen az egyház a sz. kereszt feltalálása ünnepét üli, halt meg Muhamed. Ezen nap csodálatos módon összeesik a kereszténység kiengesztelhetetlen ellenségének halálával.

Ezen uralkodó birt a katona vitézségével, sőt talán a hadvezér néhány tulajdonaival is; de csak alacsony hízegés hasonlithatta őt Sándorhoz⁴⁾ vagy Timurhoz.

¹⁾ XXIV. told.

²⁾ Ma: Kereszun. Innen hozta, Anmian Marcellin szerint, Lucillus a Mithridatesi háború után az első cseresznyefát magával.

³⁾ A hegira 886-ik évében.

⁴⁾ Sándor hibákat követett el: fejét elszédítették sikerei; de minő nagylelkűséggel tette ismét jóvá élete tévedéseit? Hibáiért mindenkor könnyeivel tett eleget. Sándornál minden szívéből eredt. Pályáját két fenséges szóval kezdte és fejezte be. Midőn Dárius ellen vonult, államait hadvezérei között osztotta fel. Hát magadnak mit tartasz: kérdezték ezek csodálkozva? — „A reményt.“ — Kinek hagyod birodalmad? kérdezték ugyanazon hadvezérek,

Noha hadseregei mindig aránytalanul számosabbak voltak, mint az ellenséges haderők, hódításai az Euphráton és az Adriai tengeren túl soha sem terjedtek; Perzsia királya állította meg diadalutjában.

Karjával meghódította az új Rómát; képzelete a réginek leigázását tükröztette elébe.

Muhamed annyi diadalát nem annyira hadi ügyességének, mint ravasz politikája meglepetéseinek, lelkiismeretlen nagyravágyásának, csapatjai számbeli túlsúlyának, ama rettenthetetlenségnek, melynek a törökök oly bámulatos példáit adták, a nevétől való rettegésnek köszönhető. A csatamezőkön a vas-akarat, mely semmiféle akadály elől meg nem hátrált, pótolta nála a nagy hadvezér számítását.

Mindenesetre megérdemelte a „hódító“ melléknevet, de hódításai könnyűk voltak; tetterős ellenséggel szemben e fejedelem mindig vereséget szenvedett, és gyenge ellenségen csak roppant haderővel diadalmaskodott, a mennyiben egymásután támadta meg. Konstantinápoly előtt 8000 ember 55 napig tartotta lekötve; Szkanderbég maroknyi néppel 23 éven keresztül folyton visszaverte; Hunyady és a rhoduszi lovagok szétverték megszámlálhatatlan seregeit; Muhamed erős volt mindenekelőtt a görög császárság gyengesége folytán, Perzsia vallási és politikai zavarai, a mamelukok hatalmának tönkre jutása és a nyugat közönye és czivodásai által.

A török tengeri hatalom, melyet ő alapított és mely I. Szelim alatt rettenetessé vált, a 18-ik század első uralkodója alatt fogyni kezdett. Ismét növekedett, midőn az oroszok 1770-ben azt csaknem teljesen megsemmisítették. III. Szelim angol módra újjá szervezte azt; de 1827-ben Navarin mellett iszonyú csapás érte.

midőn meghalt. — „A legméltóbbnak“. — Tegyük e két szó közé a világ hódítását, mely 35 000 emberrel 10 év alatt lett befejezve, és valljuk be, ha valaki az emberek közül hasonlított Istenhez, az Sándor. Kora halála is emlékéhez valami istenit csatol: mivel őt mindig fiatalnak, szépnek, győzedelmesnek látjuk, minden testi gyengeség, minden baj nélkül, melyeket a kor és az idő hoz magával. Ez istenség eltűnik, és az emberek nem bírják el művének súlyát. Birodalma, mondják a próféták, az ég négy szelének engedtetett át. Chateaubriand, Utazás Párisból Jeruzsálembé.

Othman, a birodalom alapítója, midőn nagybátyját nyíllal átszúrta, adott legelőször példát a családgyilkosságra; Bajezid a testvérgyilkosságra adott példát. II. Muhamed még tovább ment: hogy magának a trónt jobban biztosítsa, nemcsak testvérét gyilkolta meg még az anya keblén, de a testvérgyilkosságot alapelvvé tette.

Ezen bűn alaptétellé lön.

A korán ezt mondja valahol: „A rendetlenség rosszabb a gyilkosnál.“ Muhamed magáévá tette ezen alaptételt, mely egyéni természetének éppen annyira megfelelt, mint politikájának, és mondá: „A legtöbb törvénytudó valóságosan kimondta, hogy azon fenséges fiaim és unokáim, kik trónra fognak ülni, a világ békéjének érdekében testvéreiket feláldozhatják.“¹⁾

A régi és új Európa e politikai büntényeknek nagyon is számos példát mutatja; de e véres pályán Ázsia uralkodóit távolról sem érte utól. A legborzasztóbb kegyetlenségek egyike Perzsia történetéből az apagyilkosság, melyet Dárius és 50 fivére a 90 éves Artaxerxesen követtek el, és a bosszú, melyet fivérük Occhus rajtuk állt, a mennyiben az 50 gyilkost családotul feláldozta. Phraatesz (Ferhád) atyját, legidősebb fiát és 30 fivérét végeztette ki. Justin XLII. könyv C. V. szerint Perzsiában dicsőség volt, ily uton trónra jutni; de ott legalább nem volt a testvérgyilkosság elrendelve. Muhamed e hézagot a törvényhozásban kitöltötte.²⁾

Bizonynyal, II. Murád fia számos okból megérdemli a történet egész szigorát: rideg kegyetlensége, a fogadott hűség megvetése, utálatos vétkei, a gyalázatos adó, melyet Görögország, Pontusz, Génua, Velence, Szerbia férfi-ifjúságából szedett, végre fivérének feláldozása, melylyel uralkodását megkezdé, kiolthatatlan foltok.

De ha igazságosak akarunk lenni, e fejedelem nagy tulajdonait és teremtő tehetségét is el kell ismernünk.

Igy látjuk őt folyton fáradni, hogy a polgári és katonai közigazgatást javítsa, és a hódításai által nagyobbodott birodalmat bölcs és előrelátó intézkedésekkel megerősítse.

1) Poujolat, Konstantinápoly története, I. kt.

2) Hammer, id. h. III. kt.

Muhamed tanult földrajzot és számtant. A mi azonban állítólagos görögül, arabul, perzsául, khaldäul, héberül és latinul tudását illeti, az csak mese: csakis törökül tudott.

De szelleme művelt volt. Védte a tudományokat, szaporította az iskolákat, a nemzeti és külföldi költőknek évi díjat adott; ügyes politika, mely a királyok hirét, a lángész oltalmába helyezi, és a gyalázatos vagy véres foltokat tömjénfelhőbe burkolja. — E bőkezőséggel igazolta Muhamed Awni (a segélyező) nevét is, melylyel saját költeményeit írta alá. Az arab, perzsa és török költők rendszeren ál-nevet, többé-kevésbé jellemző melléknevet vettek fel, melyet rendszeren ghazeleik és kaszadáik stb. utolsó két fél verseibe csúsztattak. Kormányá alatt a szultán tanítójának hivatala (kodsza vagy Mnalémi Sultani) állandó méltósággá lön. Ifjúságától haláláig tizenkét kiváló tudós birta azt.

A számos törvénytudók soraiban az első helyen állott ama Molla Kurani, ki egyszer a fiatal herceget meg is merte verni, mivel vonakodott, a koránt olvasni. Ugyanő volt, ki tanítványának trónralépte után, a helyett hogy előtte leborult volna, őt mint hozzá hasonlót üdvözölte és kezet nyújtott neki.

Több híres seik kísérte Muhamedet hadjáratain. A legismertebbek: Ak-Chemsz-Uddin, tudós, orvos, zenész, ki Eiub sirját fedezte fel, és a költő s zenész Abul-Wefa, ki oly büszke és független volt, ki a szultánnak is megtiltotta, hogy őt visszavonultságában zavarja. Távol attól, hogy e merészségért neheztelt volna, a fejedelem egy mecsetet épített számára.

Harmincz hazai és külföldi költő élethossziglan tartó évi díjat élvezett; Khodshaidshihan, azon kor legelső írója Indiában 1000 aranyat élvezett; ugyanannyit Molla Dsami, Perzsia utolsó nagy költője.

Ilyképpen támogatva az ottomán költészet gyors virágzásnak indult; Brusszában és Kasztamuniban lyrai költőkből álló hét-esillagzat keletkezett, melyek között egy nő is tündökölt.

Muhamed volt az, ki kanunamejában (codex) az ulemák egyházi szervezetét megalapította, kik hittudósok és törvénytudók voltak egyszerre. E testület, melynek

hivatása az ítéletmondás és az oktatás terjesztése volt, bizonyos tekintetben a papsághoz tartozott: e fejedelem választotta el őket ettől. Talán sehol sem részesülnek a vallás szolgálói, azaz a mecsetek szolgálói, a papok, az előimádkozók, az imánok és prédikátorok csekélyebb tiszteletben,¹⁾ mint Törökországban; de sehol a világon, China kivételével, nem állanak az ulemák, azaz: bírák és tanárok nagyobb tiszteletben, sehol sem bírnak nagyobb befolyással az államügyekre, mint ugyanott.²⁾

Midőn Muhamed meghalt, két fiat hagyott hátra, Bajezidet, Amaszieh helytartóját és a lovagias, szellemes, szép Dshemet.³⁾

Miután Dshem fivére által kétszer leveretett, azon kalandos romantikus életbe kezdett, mely a sors minden csapásait kimerítette, melyet a szerelem és költészet vigasztalt és melynek egy Borgia mérge vetett gaz módon 1495-ben véget.

Igy halt meg Muhamed második fia, 36 éves korában, az ő vesztére összeesküdött török és keresztény politikának, d'Aubusson hűtlenségének, VIII. Károly hódító terveinek és VI. Sándor birvagyó kegyetlenségének áldozata.

Ha a szerencsétlen fiatal herceg, a helyett hogy ily kezek közé került volna, Nápoly és Spanyolország két Ferdinándja, Corvin Mátyás vagy Velenceze hatalmában lett volna, azoknak saját érdekében hatalmas segílyt és teljesen más sorsra talált volna.

Nizza szép egétől elbájolva Dshem az ottomán évkönyvekben megörökítette e gyönyörű vidéket; ez az egyetlen keresztény város, melyet török költő és költői fejedelem megénekelte.⁴⁾

A rettenetes szultán kora vége a fegyverei által leigázott népekben némi reményt ébresztett, de a török birodalom egy szép kifejezés szerint,⁵⁾ erejének gyarapodásában volt, és még nagyobbodott II. Bajezid, Muhamed fia alatt.

1) Hammer, Az ottoman birodalom tört. III. kt.

2) Michaud, Correspondence d'Orient.

3) Európában Zizim név alatt oly hires.

4) Hammer, id. h. III. kt.

5) Villemain, Lascaris ou les Grécs du XV. siècle.

Szerencsésebb, mint atyja a mamelukok ellen, II. Szelim 1517-ben azok szultanátját elpusztítja, Szyriát és Egyiptomot leigázza; Rhoduszt elragadja vitéz lovagjaitól, és a polgárháborúk által marcangolt Magyarország 1529-ben II. Szuleimannak Bécs felé egyengíti az utat. De itt, e császári város lábainál egy átmászhatatlan gát emelkedik.

„János (Szobieszky) született, felnőtt, és élt, hogy a török hatalmat megtörje. Ez volt életének hivatása, és műve. Ő volt az, kinek rettentő karja a határt kitűzte, a melyet az oszmanlik uralma át nem léphet. Győzedelmien tört meg a barbárok ezen utolsó betörésének dühe, mely mindaddig mindig legyőzhetetlen és fenyegető volt; ezóta hullámaik visszahúzódnak. Európa ismét támadólag felléphetett és a mellett maradhatott. A Pontusz Euxinusztól az Adriai tengerig, a Duna mellett és az Illysszus mellett e vad tábor ismét leszedte sátrait. A görögök végre romjaik közepette újra feltámadtak és a Thermophilék visszhangjának elfelejtett nevüket ismét odakiáltották; és így napról-napra mindjobban igazolta a sors azon lelkész beszédes ihletését, ki a felszabadított Bécsben így kiáltott fel: „Volt egy istentől küldött férfi, kinek neve János volt.“¹⁾

A 16-ik század kezdete a legvonzóbb látványok egyikét nyújtja, melyet a világ valaha látott. A fejedelmek, kik akkor Európában uralkodtak, létüknek kitörülhetetlen nyomait hagyták hátra: Konstantinápolyban Szelim az, ki a 13-ik század óta a muhamedán mamelukok által birt Szyriát és Egyiptomot az ottomán uralom alá hajtja; utána fia, a nagy Szuleiman az, ki a szultánok közül legelőször hatol Bécsig, és magát, a fegyverei által meghódított Bagdádban Perzsia királyává koronáztatja; tőle remegett Európa és Ázsia.

Északon ugyanazon időben Wasa Gustáv semmisítette meg Svédországban az idegen despotismust, és választás útján az országnak, melyet felszabadított, királyává lőn.

Oroszországban III. Iván és IV. Iván törték szét a

¹⁾ De Salvandi, Histoire de Pologne, avant et sous le roi Jean Sobieski. Tome I.

tatár igát. Természetesen csak barbárok voltak, egy akkor nem kevésbé barbár nép fejedelmei. De mint tagadhatnók el a nagy fejedelmek czimét hazájuk támaszaitól és megbosszúlóitól?

Spanyolországban, Németországban, Olaszországban V. Károly, mindezen államok ura különböző czim alatt viselte Európa terhét; örökké tevékeny és alkudozó, a háborúban és politikában sokáig szerencsés, az egyetlen hatalmas császár Nagy Károly óta, és egész Spanyolországnak első királya a mórok meghódítása óta; a török birodalmat megfőkezve, királyokat és számos fejedelmet teremtve, végre összes koronáit letette, de megtartotta lángeszét; és miután a nagy férfi Európát nyugtalanította, a Yuste-i kolostorban mint remete halt meg.¹⁾

A kevésbé ügyes, de fényesebb, derekabb, lovagiasabb I. Ferencz vetekedett vele a népek szeretetében és bámulatában; legyőzve, elfogatva hire a bajban is követte őt; és soha sem szűnt meg, még a páviai csata után sem, Franciaország nevének becsületet szerezni; és midőn minden elveszettnek látszott, a becsület még mocsoktalan volt.

Daczára legfanyarabb tapasztalatainak, Ferencz királysága műveltségének gyümölcsöző lendületet adott; a szépművészeteket Olaszországból oda ültette; és a buzgó oltalom, melyben a tudományokat részesítette, sok hibáit feledtette el.

Angolországban a kegyetlen és fanatikus VIII. Henrik, ki magát az angol egyház fejévé és védőjévé tolta fel, mivel a pápa vonakodott Aragoniai Katalintól való elválását helyeselni, az európai uralkodók között erős kézzel tartotta fen az egyensúlyt; sajnos e kézről vér esurgott. VIII. Henrik jelszava egy harczos volt, kik ij-ját e szavakkal feszíti meg: „A kit én védek meg, az az úr,“ s e büszke jelszót nemzete gyakran megvalósította. Noha a Themsze partjain az erkölcsök még durvák voltak, London mégis már kezdett, a kereskedés által gazdagodni.

A pápai trónon X. Leo adta nevét e századnak, mely fényes gyűlhelye volt számos hires férfiúnak, mi-

¹⁾ XXVI. told.

nők: Ariost, Berni, Accolti, Allemanni, Frascator, San-nazar, Vida, Bembo, Machiavel, Guicciardini, Sadolet, Michel Angelo, Raphael, Andreas del Sarto, Caravaggio, Giulio Romano stb. stb.

Lengyelországban I. Zsigmond joggal nyerte a „Nagy“ melléknevet. Keleten uralkodtak és ragyogtak a Szophik (Sefio) dynasziának alapítója Ismael sah és a még hiresebb Chah Ekber nagymogul; végre a hires Szuleiman szultán „a nagy, a pompás“, kinek uralkodása a török hatalom fénypontja lett.

E század elején a vallási reformok Afrikában éppen úgy, mint Németországban, és a muhamedánoknál éppen úgy mint a keresztényeknél ugyanazon hatást idézték elő. Azon terjedelmes marocconi és fezzi császárságban, mely Nigritia sivatagjáig terjed, egy új kormánynyal, új királyi család telepedett le.

Ily módon Ázsia, Afrika és Európa ugyanazon időben, mint egy villanyösítésre vallási átalakuláson mentek keresztül; mert a perzsák mindenkorra elváltak a törököktől; noha ugyanegy Istent és prófétát vallva, Omár és Ali hitszakadását hozzák létre.

Közvetlen ezután a kereszténység is ketté vált: Luther a szent széktől Európa felét ragadta el. Az egész régi világ megrendült; az új, alig lőn felfedezve, keblében már csodás jövőt rejtett.

Egyfelől Cortes maroknyi katonasággal meghódította a hatalmas mexicói birodalmat, és Pizzaro Perut; másfelől a bölcs, igazságos, nagy Albuquerque éppen oly csekély haderővel, daczára az indiai királyok ellenállásának, daczára a törökök erőlködéseinek, kik a keleti kereskedés urai voltak, Indiában Portugália uralmát és kereskedelmét alapította meg.

E korszakban a gondviselés, hogy művét befejezze, főleg Olaszországban férfiakat támasztott fel, kik csaknem minden szakban kiválóak voltak.

E nevezetes század legjellemzőbb vonásainak egyike az, hogy daczára dicsszomjas csatáknak, a vallási háborúknak, melyek az államokat megzavarni kezdték, a szép művészeteket Rómában, Nápolyban, Florenczben, Venczében, Ferrarában ugyanazon jóltevő lehelet termékenyítette meg. Éltető fény világította be Európát, min-

denütt megnemesültek a keresztény társadalmak erkölcsi. Sőt az I. Ferencz udvarában uralkodó galanteria is sokat lendített e szerencsés átalakuláson. Közte és V. Károly között leghévesebb harczaik alatt fényes versengés folyt finomságban és udvarias modorban.

Az udvar emberei bűzgón követték e példát; azóta létezik a nagyság és finom erkölcs azon máza, mely addig ismeretlen volt; mely finomság, még a bünténynél is látszik; hasonlított az az arany vagy selyem köpenyeghez, melyet vér borít.¹⁾

A gazdagság szintén jelentékeny befolyással volt ezen átalakulásra.

Konstantinápoly bukása óta az mindinkább terjedt; nemsokára a törökök egész kereskedése a keresztények kezeibe ment át, kiknek hajói India fűszereit Alexandriából hozták, hogy azokat a Levante tengerein terjesszék. E kereskedést főképpen a velenceiek üzték, nemcsak Egyiptom elfoglalásáig Szelim szultán által, hanem azon időig, hol az indiai kereskedés teljesen a portugálok kezeibe ment át.

Az ipar mindenfelé hatalmas lendületet vett: Marseille egy új kereskedelmi korszakot kezdett meg; Lyon remekműveket teremtett selyemből; Németalföld városai jobban virágzottak, mint a burgund dynasztia alatt.

A magas hölgyek által, kik azt szépítették, a művészet ihletése által I. Ferencz udvara a pompa és a jó izlés központja lett.

Németországban, Augsburgban, Nürnbergben elterjedtek Ázsia pompás termékei, melyeket Velenczéből hoztattak; e művelt városok máris felismerték Olaszországgal való összeköttetésüknek előnyeit. Augsburgban pompás épületek keletkeztek, melyek frescofestményekkel voltak díszítve.

Szóval, Európára szép napok viradtak. Sajnos, V. Károly és I. Ferencz hosszú hareza nehéz viharokat idézett elő, és a vallási viszályok zavarták meg a század végét.

Ez a roppant művelődő haladás, melyet a török

¹⁾ Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. Tom. III.

áradat szakított meg. Sikere esetén mi lett volna Európa sorsa? Ez oly kérdés, melyet a képzelet magának feladhat, de melyet megoldani nem a történet hivatása.

Mi pedig hálát mondunk a Gondviselésnek, hogy a haladás törvényének rendes folyást adott, hogy az embernek megengedte, miszerint az erkölcsi méltóság nagy vívmányaihoz, a polgári szabadsághoz, a vallási türelemhez jusson, hogy végre a földnek ama nevezetes korszakot megadá, hol hosszú éj és sűrű sötétség után az emberi nem, jótékony tekintetektől vezérelve, méltóságát ismét megtalálta.

Hazájának szerencsétlenségei után Szkanderbég fia a nápolyi királyság ama városaiba vonult vissza, melyeket Ferdinánd atyjának ajándékozott. A hős vitéz társai közül némelyek fegyverek alatt hullottak el, mások gyálázatos módon rabszolgaságba hurczoltattak.¹⁾

„A városok, melyek e napig állottak ellen a törökök dühének“, írja II. Pál pápa²⁾ a burgundi herceghez, „végre hatalmukba kerültek. E fenyegető veszélyre nézve valamennyi nép reszket, melyek az Adriai tenger partjain lagnak.“

Mindenütt rettegés, fogság, szomorúság, halál.

„Nem lehet könyhullatás nélkül nézni a hajókat, melyek az albán partokról Itália kikötőibe menekülnek, azon kifosztott szerencsétlen családokat, melyek hazájukból kiűzve, a tenger partjain ülnek, kezeiket ég felé emelik és a levegőt jajkiáltásukkal töltik be oly nyelven, melyet meg nem értenek.“

¹⁾ Csak a mirditák maradtak szabadon és folytatták ellenállásukat. Midőn látták, hogy Nápoly királyai nekik csak menedékhelyet ajánlanak fel, azok, kik ki nem vándoroltak, 1492-ben szavoyai Károly Emánuelnek hódoltak meg. Ezután, mindenki által elhagyatva, meghódoltak a törököknek, mindamellert megtartották fegyvereiket, és birtokaikat, annélkül, hogy adót fizettek volna, vagy a törököknek megengedték volna, országukba hatolni vagy ott lakni. A törökök kénytelenek voltak az ily ellenséget tisztelni, és igájuk csak azokra nehezedett, kiket a termékeny talaj csábitása a síkságra csalt

²⁾ Epistola Pauli II. ad Philippum Burgundiae ducem; apud Cardinalis Papienso epistolas.

Szkanderbég nővérének és ama Hamzának, ki áruló és utóbb fogoly lőn, egyik fia, vagy talán unokája Muhamed kezei között volt: ennek, ki a török vallásban nevelkedett, szánta a szultán az örökséget; és valóban Epirusz egy részének birtokába is helyezték.

Szkanderbég utolsó sarja volt a Saint Ange-i marquis, ki 1525. február 24-én a páviai csatában esett el, hol egy külön hadtestet vezényelt.

Jove Pál azt állítja, hogy I. Ferencz keze által esett el. Örömet kétkedünk e tényben; fájdalmas hinnünk, hogy egy franczia király kardja ontotta volna ki e hősi vér utolsó cseppjét.

Mellékletek és jegyzetek.

I.

Bevezetés 7. oldal.

„Ugyanazon időben, midőn a közkatonákat, a tartományok e csapásait az előző kormány alatt, szigorú fegyelem alá vetette, és őket ama helyek törvényhatóságai alá helyezte, hol azok tartózkodtak (Amboise-i rendelet 1470. május 13-áról), emelte a polgári állást, katonáit felfegyverkezte, Páris összes lakóit 61 zászló alá osztotta, egyuttal czéhekre és nemzeti seregekre és ezeknek jogot adott, hogy évi egybegyülekezés alkalmával, a melyeket János napján tartottak meg, tisztjeiket válaszsák; minden családfő a saját századában szavazott (chartres-i rendelet 1467. június). Mivel e hadseregben való szolgálatukat úgy tekintette mint az állam iránti kötelességük teljesítését, felszabadította őket a katonáskodási kötelesség alól (amboise-i rendelet 1470. február 18-ról). De e mellett nem állapodott meg: tetemes számú községi rendelettel, melyeket a városoknak engedélyezett, municipális közigazgatást szervezett, mely a nép leszávazásából és bizalmából állott. (Amboise-i rendeletek, 1470. február 18-ról, 1470. május, 1472. márczius, La Rochelle, 1472. május 26. etc. etc.). Továbbá Poitiers, Tours, Nioit, Fontenay, La Rochelle, Orleans, Amiens és számos más gazdag község hatalmat nyert nemesi hűbérek szerzésére és megtartására. Mivel a polgári rend függetlenségét és jólétét a kereskedelemnek köszönheti, számos rendelettel támogatta a kereskedelmet, részint a czéhek szaporításával, részint a vásárok szaporítása és oltalmazása által, részint a bel- és külföldi pénznemek

szabályozása által benső értékük szerint. (Párisi rendelet, 1467. október 21.)“

„De XI. Lajos valamennyi kormány-tettei közül a királyi birák elmozdíthatatlanságáról szóló 1467. október 21-iki rendelete leghatalmasabban emelte a nemzeti szabadságot, abból származott a francia bíróság nagy és szép jelleme. Bizonyára az uralkodó, ki a korlátlan kormány visszaélései ellen ily határt szabott, nem látta előre újításának egész horderejét, és az elmozdíthatatlanságban csak biztosítékot látott a birák buzgóságára; de a jótémény azért nem volt kisebb.“

„Fejedelmek és nemesek által körülvéve, kik mindannyian készek voltak őt elárulni, XI. Lajos támaszpontját a nép szeretetében kereste; nemcsak politikai cselekedetei czéloztak oda, de modorának bizalmassága, a polgárokkal szemben felvett nyíltság álarca, gyakori látogatásai azok házaiban, családjaik körében, mindez ugyanazon szándékról tanúskodott. Különben nem sikerült megnyerni e buzgón óhajtott szeretetet és elismerést, a nép szive és az uralkodó között igen sok vérpad emelkedett; a hóhérok ugyan csak magasabb állású áldozatokat fejeztek le; de a vér mindenkire szökelt, és az undor általános volt.“

Sismondi, A francziák története.

II.

Bevezetés 7. oldal.

Hogy biztosítsák maguknak a módot, egy hajóhad gyors felszerelésére, egy rendelet határozta meg a hadtartozékot, melyet a köztársaság területéhez tartozó minden tartománynak elő kellett állítania.

A főváros	50	gálya számára v. legénységet tartoz. szolgáltatni				
A szárazf. város.	12	"	"	"	"	"
Capo d'Istria	2	"	"	"	"	"
Veglia sziget	2	"	"	"	"	"
Biazza sziget	2	"	"	"	"	"
Zára	2	"	"	"	"	"
Leszina	1	"	"	"	"	"

Spoleta	1	gály	számára	v. legénységet	tartoz.	szolgálatni
Tran	1	"	"	"	"	"
Curszola	1	"	"	"	"	"
Cattaro	1	"	"	"	"	"
Candia sziget	10	"	"	"	"	"

Ilymódon 85 gályából álló hajóhadat a legrövidebb idő alatt lehetett a köztársaság kikötőiben vitorlakészen felállítani, és rendkívüli alkalmakkor még többet is felszereltek.

Dariü, A velencei köztársaság története, III. kt.

III.

Bevezetés 8. oldal.

„IV. Jenő, noha kettős tanács-gyűlésével és más ügyekkel, melyeket el kellett intéznie, igen igénybe volt véve, szerette a tudományokat, magához hivatott oly férfiakat, kik tudományuk által híresek voltak, hivatalok által udvarához kötötte, és ő volt az, ki a VII. Inceze által hasztalan megkísérelt vállalatot, a római egyetemet újra felállítani, létre hozta. Természetes volt, hogy a theologiai tudományokat főképpen pártolta és támogatta; de bőkezűsége kiterjedt minden tudásra, különbség nélkül. Szokása volt mondani: „nemcsak tudományokat kell szeretni, hanem haragjuktól is kell félni (a mi azon idő tudósainál főleg állott) és hogy nem könnyű dolog, őket büntetlenül megsérteni.“ De senki sem tett többet értök, mint V. Miklós, egy sarzanei szegény orvos fia; tudományszeretete és irodalmi hire a legmagasabb méltóságokra emelték őt. Tamásnak hívták, és csak Sarzanói Tamásnak nevezték. Ifjúságától kezdve fáradhatatlan buzgalmat tanúsított a régi kéziratok felkutatásában, nagy szorgalmat a nehezebbek megmagyarázásában, és rendkívüli tehetséget éppen oly szép mint pontos másolatoknak készítésében. E tehetsége és tudománya folytán, mint később látni fogjuk, a tudományok egyik fenséges védője őt oly munkánál alkalmazta, melynél a legkiválóbb tudósokkal jött érintkezésbe. Miután pápa lett, azokat udvarához hívta; ugyanazon időben jelen

voltak ott Poggio, Trapezunti György, Arezzoi Bruni Leonhard, Gianozzo Manetti, Fr. Philephe, Valla Lőrincz, Gaza Tivadar, Aurispa János, és több más. Kitüntetéssel fogadta őket, tiszteletteljes és jövedelmező állásokat adott nekik és nagylelkűen jutalmazta munkáikat. Az ő rendeletére akkor számos görög író fordítottak át latinra. Szicíliai Diodor, Xenophon Cyropädiája. Herodot, Thucidides, Polibius, Alexandriai Appian történeti művei, Homer Iliásza, Strabo földrajza, Aristoteles, Ptolomäus, Plato, Theophrast művei, a görög atyákat fel sem sorolva, vagy legelőször fordítottak le, vagy jobban, mint az előtt. Poggio Diodor fordításának előszavában említi, hogy a pápa bőkezűsége által szólított fel e munkára, máshol azt mondja, hogy V. Miklós őt némiképp kiengesztelte a sorssal. Valla Lőrincz elbeszéli, midőn Thucidides fordítását neki átnyújtotta, V. Miklós 500 arany-tallért adott át neki személyesen.

Hogy Philephust az Iliász és az Odyszsea latin versekben való lefordítására bírja, ígért neki egy szép házat Rómában, egy falusi birtokot és 10.000 arany-tallért, melyet egy bankárnál helyezett el, hogy ez őt a munka befejezése után kifizesse. De csakhamar ezután meghalt, miután e fényes ajánlatokat tette, melyek nem lőnek végrehajtva és sikertelenek maradtak. Ugyanez a pápa Gianozzo Manettinek rendes fizetésén kívül, mint apostoli titkár, évi 500 tallért engedélyezett, hogy néhány munkát írjon egyházi dolgokról; Veronai Guarinonak Strabo fordításáért 500 arany-tallért adott, és Perottinak Polybius fordításáért 500 aranyat, egyszersmind bocsánatot kérve tőle, hogy érdeme szerint nem tudja őt megjutalmazni.

Beszélik, hogy midőn egyszer azt hallotta, hogy volnának Rómában jó költők, kiket ő még nem ismer, ezt válaszolta: „Ez nem lehetséges; ha jó költők, miért nem jönnek hozzá, mivel ő még a középszerűeket is oly jól fogadja?“

Ily nagy bőkezűséghez és leereszkedéshez, nemcsak mindkét jogtudoraival szemben, hanem minden igazi tudós irányában, járult még e bölcs pápának azon gondoskodása, hogy a jó könyveket mindenütt felkutassa, és azokat nagy költségen összevásároltassa. A pápák

mindeddig nem gyűjtöttek össze valami jelentékenyebb könyvtárt, és a szent-szék áttétele Avignonba és más okok azon csekély könyvtárt is csaknem megsemmisítették. V. Miklós volt az első, ki komolyan foglalkozott e dologgal, és alapját vetette meg azon gazdag vatikáni könyvtárnak, mely később oly híres lett. Tudósokat küldött Franciaországba, Angolországba, Németországba, Görögországba, hogy kéziratokat vásároljanak össze, vagy azokat leírják, melyeket meg nem vehettek; utasítva voltak, hogy az arra semmiképpen se tekintsenek: a mint valami új könyvet szereztek, azt a pápának küldték, ki nem ismert nagyobb élvezetet, mint azokat átvenni, vizsgálni és rendbe felállítani.

A művészetek éppen annyit köszönhetek neki, mint a tudományok: több épületet emelt, melyek oly pompásak voltak, mint a mennyire azon század még kevésbé művelt ízlése azt megengedte. E nagyszerű pompakifejtés nem merítette ki bőkezűségét: a szegények és szerencsétlenek támogatására fordította azt. Megvolt benne az egyházi fejedelem minden erénye, és a nemes és finom ízlés, mely az uralkodónál csaknem éppennyol szükséges, mint az erények.

Főpapsága sajnós, csak 8 évig tartott. Nem a számos dicséret, melylyel életében neki adóztak, bizonyítja, hogy megérdemelte; azok is, melyekben a tudósok, kikkel oly jól bánt, részesítették halála után, gyanúsaknak tetszhetnének, és végül mindent lehetne gyanúsítani, a mit katolikus, a pápai udvarhoz hajló írók azóta róla irtak; de a tudós Casanbonus Izsák, ki protestáns volt, ajánló iratában hasonlóan nyilatkozik. Hódolatát fejezte ki Olaszország iránt, mely legelőször adott példát a régi classicusok tanulmányozásának megújítására, és e pápa iránt, ki e tanulmányozást annyira támogatta és pártolta. V. Miklós az első pápa, kit valóban a tudományok atyjának tekinthetünk. Mi hiányzott neki, hogy azok emlékezetében és háladatosságában, kik azzal foglalkoztak és azokéban, kik azt szeretik, azon helyet elfoglalja, melyet azóta egy másik pápa foglalt el?

Hosszabb uralkodás, szerencsésebb körülmények és egy távolabbi félszázad belátása.

Ginguené, Olasz-irodalom-történet, III. kt,

IV.

Bevezetés 16. oldal.

„Berát egy modern város, állítólag ifjabb Theodosius által építve, melynek ő, Pulcherio nővérének, ki akkor a császári birodalomban mindenható hercegnő volt, tiszteletére a Pulcheriopolis nevet adta. A bolgárok, midőn azt elfoglalták, e névből a szláv nyelvre való egyszerű átfordítással a Belgráde szót csinálták. Ezután Cantakuzeno szerint Belagrita név alatt is találjuk. Pontosan csak Gergely történetében jelöltetett meg, ki erődéről, mint egy meredek és úgy szólva a felhők felett fekvő várról beszél. Nevét már alig ismernék, ha a törökök, kik azt Szkanderbég halála után elfoglalták, azt Arnaut Belgrádnak nem nevezték volna el; mert a görögök között csakis Berát néven ismeretes.“

Pouqueville, Utazás Görögországban, I. kt.

V.

Bevezetés 22. oldal.

„Szaloniki városa alapítása utáni első időben Thermesznek hivatott, a meleg források után, melyek közelében fakadnak. Innen van a név „Thermäi“, melyet a tengeröböl, melynek legvégsőbb szélén a város épült, még sokáig viselt, midőn a város már az övét felese-relte. Sok történetíró és földrajziró beszélt e névváltoztatásról. Különböznél Thermesz eleinte csak egy kis falu volt.“

„Az országban azt hiszik, hogy Anthemonte városa volt egykor Mygdonia fővárosa, mely keletre az Axius partjáig és északra Cresztonia határvidékig terjed, hol talán Phiszca feküdt.“

„Kassander, Antipater fia, Thermesz nevet Thesszalonikára, nejének, Filöp és Olympia leányának nevére változtatta. E fejedelemlőt atyja azért nevezte így el, mivel azon napon, midőn születéséről értesítették, a

Thesszáliaiakat legyőzte és azért neki oly nevet akart adni, mely őt ezen győzelemre emlékeztesse. Thesszalonika annyit jelent, mint „győzelem a thesszáliaiak felett.“ Idő folytán a „The“ szótagot kihagyták.

„Macedónia valamennyi városai közül Thesszalonika az egyedüli, mely valóban jelentékeny maradt; még ma is számos emlékműve van, melyek a különböző korszakok gazdagságáról tanúskodnak. E város a legrégebb idő óta sem szűnt meg, az összes körülfekvő országoknak, a kereskedelemre szánt termékeiknek áruhelye lenni.“

„Ennyi előnyök megmentették az általános elpusztítástól, oly országban, mely Sándor halála óta állandóan ki volt téve a legpusztítóbb csapásoknak, a háborúnak, a pestisnek, a despotismusnak és a tudatlanságnak.“

„Amphipolisz, mely hasonló rangra emelkedett, a görög császárok alatt gyorsan hanyatlott, mivel Thrácia barbárai betöréseinek és a bolgár királyok támadásainak jobban volt kitéve. Ellenben Thesszalonika, mint a császárság egyik védbástyája jobban védelmezve fényét a középkor zavarai között is megőrizte. Az időpontot, midőn a régi macedon királyok hatalmába került, nem ismerik; de mivel fekvésénél fogva Chalcidiához és Mygdoniához tartozik, lihető, hogy Caranus utódai azt nem vették be dynasztiájuk első idejében, midőn Antemont bevették, melyhez Thermesz, mint már említettük, csak hozzátartozott; annyi bizonyos, hogy Fülöp, Sándor atyja uralkodása alatt már Thermesz egyike volt ezen fejedlem hadi-tengerészete fő-kikötőinek.“

„Szalonikiban nincs műemlék, mely e dynasztia királyainak, vagy Antigonus, Demetrius Poliorettes atyja, dynasztiájának műve volna. Valamennyi létező műemlék még a római uralom idejéből való: s ilyen igen sok van. Azok legjelesbjeit le fogom írni.“

„A várost, mint sok régi várost, keletről nyugatra egy hosszú út vágja át, mely az Egnatianai út (via Egnatiana) folytatása volt. Ezen Egnatianai út Apollonia városa mellett, Illyriában vette kezdetét, keresztülvezetett Epiruszon és Macedónián, és Thrácia határáig húzódott el (Strabo, lib. VII.) Nyugat felől hatolt a városba, azon bejáraton keresztül, melyet római kapunak neveztek, és a várost a keleti oldalon hagyta el, Chalcidia északi ha-

tárán keresztül Thrácia felé fordulva, mely előbbi régente az utóbbihoz tartozott.“

Ha Itália felől jönnek a városba, egy zárt és orozatokkal ellátott bástyán keresztül mennek, mely a főkapuhoz vezet. E kettős bejáratnál átellenben áll a harmadik kapu, mely mindkét oldalról a házakhoz csatlakozik.“

„Az utas, ki e műemlékben eleinte nem látott egyebet, mint különös épületek közé ékelt kaput, csakhamar csodálattal fogja tapasztalni, hogy bámulatos szépségű antik diadalívvel áll szemben. Kül-oldala, melyet legelőször vehetni észre, a legérdekesebb és egyuttal leginkább alkalmas az időszak megismerésére, melyből az épület származik. Az előrészen kis bódék vannak odaépítve a városi örök és vámhivatalnokok elszállásolására. Ezen antik falakhoz támasztják ezen hivatalnokok a ládákat, melyeken nyugodni szoktak. Inkább törődve a mész fehérségével, mint a művészet szépségével, valahányszor személyváltozás áll be, a márványt bemázoltatják; úgy, hogy a sok réteg miatt az embernek igen közel kell lépnie, hogy a faragványok értékét megítélhesse.“

Ezek mind történetiek: és a homlokzat mindkét oldalán ugyanaz a tárgy van ábrázolva: egy római consul togában. A fejek, az ütések által a melyeket reájuk szándékosan mértek, teljesen meg vannak rongálva. E két alak, egy-egy láb magas, egyenesen áll, mindegyik egy nagy művészettel kifaragott ló előtt; két gyermek tartja a lovak fékét.

„A diadalívnek csak egy boltozata van; az arányok nagyok és nemesek. Párkánykoszorú fedi a két pillér végét az iv kezdeténél. A felső párkányzaton a képszéket koszorúk díszítik. Első pillanatra ezen emlékmű fenységét és diszességét nem is méltányolhatjuk eléggé a régi épületek miatt, melyek hozzá épültek, és a talaj feltöltése miatt, mely annak csaknem harmad részét elfödi.“

„Jó állapotban fenmaradt felirat áll a boltozat alatt: a feltöltés következtében, mely azt a szemhez közel hozza, könnyen elolvasható. Különben csak nevekből áll, és keletkezésének sem idejéről sem okáról nem ad

felvilágosítást; de a két consul alakja és a diszités jó izlése elegendő arra, hogy mindkettőt kétségen kívül helyezték.”

„Mivel Maczedónia a legfontosabb csaták egyikének színhelye lón, melyről a történet értesít, azon befolyás következtében, melylyel Róma sorsára volt, nem kételkedhetünk azon, hogy a maczedonok, azon szolgasági állapotban, melyben akkor voltak, ily nevezetes eseményt élénk örömyilatkozatokkal ünnepeltek meg, és hogy a győztesek Thesszálonika városában a nyilvános részvét bizonyítékaiban részesültek. Azt is kell hinnünk, hogy a consulok elég sokáig időztek itt, hogy csapatjaikat kipihentessék, és saját és az ország ügyeit rendezzék. Abban sem kételkedhetünk, hogy e tartózkodás idejét mindenféle ünnepélyekkel és emlékművekkel jeölték meg.”

„A diadaliv, melyet leirtunk, valószínűleg a császárság első idejéből való, és a római történet egyik eseményére sem vonatkozathatjuk jobban, mint a Philippii csatára. Abból azt következtethetjük, hogy Octavianus és Antonius ezen óvációt megengedték, melyet meg is parancsolhattak, eltekintettek a szenatus helyeslésétől, és hogy ezen ünnepély Salonikiben folyt le. Tudták, hogy polgári háborúk alatt, a rómaiakra nézve a gyász idejében, meg van tiltva minden diadal; de mivel Róma és a világ ítélő birái lettek, eltűrték, hogy a Thesszalónikabeliek számukra diadalmas fogadtatást készítettek, mely annyival is inkább hizeleghetett nekik, mivel törvényen kívül történt. A görög előljáróságok, kik aláztosságuk ezen nyilatkozatával maguk számára jótétemenyeket kívántak biztosítani, a maguk részéről az adott alkalmat nem engedték használatlanul elmulasztani.”

Cousinery, Utazás Maczedóniában.

VI.

Bevezetés 28. oldal.

Mivel a japheti nyelvek rokonsága a Gangesz partjaitól Iszlandig ismeretes tény, a szavak keveréke az

albánban, megszűnik tisztán helyi vagy specialis jelenségnek lenni; ez magyarázatát részben azon nyelvcsaládok közös hasonlóságában leli, melyek az indo-góth nyelvterületet alkotják. Így számos albán szó lehet latin, germán vagy szanszkrit, annélkül hogy kívülről jött volna Albániába.

A mi ezen nyelv sajátos jellemét illeti, az albán gyökyszavaknak több mint harmad része csak görög gyökyszavak, eredeti egytagu és barbár törzsükre visszavezetve; a második harmadrész úgy látszik a latin, sabin, szamnit, kelta-itáliai, szláv és általában a közép- és nyugat-európai nyelvekhez tartozik. Vajjon már ezen átvételek eredetiek-e és a legrégebb időből valók-e? Vajjon azon időből valók-e, midőn az európai családok többsége a Hämusz és Pindusz hegy félszigetének felföldjeit lakta? Vajjon némelyekről folytonos keverődés nyomaira ismerhetünk-e, minő többek között a római, katonai gyarmatok által létesült? Maig sem lehet e tekintetben bizonyosat mondani. A mi az utolsó harmadik részt illeti, melyről mindeddig semmi magyarázatot nem bírunk, úgy látszik, hogy annak legvalószínűbb forrásai Thrácia és Kis-Ázsia régi nyelvei, ezt a földrajzi nevek analogiájából következtetve.

„Az albán nyelv tehát minden valószínűség szerint, az indo-góth nyelvterülethez tartozó pelaszgo-hellén nyelv nagy lánczának egyik, régi jelentékenyebb gyűrűje lehet.“

Malte-Brun, Egyetemes földrajz vázolata.

VII.

Bevezetés 29. oldal.

Néhány szót az albán nemzet különböző neveiről. Ibarthes szerint az albánok magukat arvaneszcezeknek nevezik. Thumann szerint szkipitároknak. Ebből számos elmés következtetést vontak, melyek nem tartoznak e könyv tárgyához.

A mi az *albán* nevet illeti, az, habár el van felejtve, mégis nem kevésbé közhitelességü; ez valószínűleg honi

és igen régi elnevezés. Vajjon Arvaneszeze, melyből a byzancezi történetírók arvanitát csináltak, nem-e elrontott kifejezés albanita helyett? Állították, annélkül hogy bizonyították volna. A törökök arnautot csináltak belőle.

Malte-Brun azt hiszi, hogy az illyr törzsek nevei szintén az albán nyelvből származnak. Illyria parthineiben vagy parthieneiben nem lát egyebet mint *fehér* népeket, és nem a parthusokat. A dosszaretek az *elkülönített* törzsek, és a dalmátok vagy delmatok a *fiatal* népek.

„Általában a város- és népnemek az albánban valamit jelentenek. A Scylax Eled vagy Elet kikötője nem más, mint más írónál Eloea kikötő, az albán genitivussal. Ha számos földrajzi elnevezést a még ma is Illyriában beszélt nyelvvel egészen természetesen meg lehet magyarázni, minek keresnők e nyelv eredetét a Kaukuszban? Először is ezen fontos jelentéseket azokkal akarjuk összeköttetésbe hozni, melyeket a maczedon nyelv maradványai nyújtanak; és hogy megtudjuk, mik voltak a medek, lydiaiak, pelaszgok, phrygiaiak vagy orighok és más európai népek Görögország északi részében, kutatásunkat mindenekelőtt a görögök által ismert országok topographiájára kell fordítanunk; talán nagyobb és megbízhatóbb eredményekre jutunk, ha az Euphráton túli országokra megyünk vissza.“

„Az albán nyelv ismeretlen harmadik része valószínűleg a régi illyr nyelv. Óvakodni kell egyuttal eredményeinket Illyria határain nagyon túl vinni.“

Malte-Brun, Egyetemes földrajz vázlata.

VIII.

Első könyv 73. oldal.

„Taulantia többet szenvedett, mint Görögország többi része, az összes háborúk csapása alatt, melyek a keleti császárság megalapítását és bukását megelőzték. Városai több ízben pusztultak el és építették fel újra, midőn Justinián, meghatva azon tartomány szerencsétlenségei által, melyben született, Tranát vagy Tyrannát, Avlonát

és Muszeiont újra felépítette; az utóbbi város neve most: Moszhopolisz, vagy a moszhok — egy pelaszg lakosság — városa, melytől állítólag a Muzaszhe-kerület is vette nevét. A császár megerősítette egyuttal a candaviai kapú szorosait és katonai őreket állított fel, hogy távoltartsa a barbárok betöréseit, kik előzőnlötték a birodalom tartományait, és melyeknek lakásait egész a Dunántúlra rabszolgaságra hurczolták.

„De ezen erődítések éppen oly kevésbé tarthatták fen, mint Justinian törvényei az aggkortól emésztett kolosszust, melynek lábai vulkanikus talajon nyugadtak. A szychtho-szlávok, a triballok, leverték a tetrapyrgeket, midőn észak más népei, Skandinávia fiai, a normannok jelentek meg Illyriában. Legyőzve a szaraczénokat Syracus mezőin, legyőzve a görögöket, Újróma alattvalóit Dyrrachium síkságain, Cäsar és Pompejus csatáinak szemtanúin, Roger katonái, hirtőlétől úzve, az Apszusz melletti mezőkön telepedtek le, ott várva a törökökre, kik Európa szinpadára készültek fellépni. De Görögország sorsa a gondviselés változhatatlan végzete folytán el volt döntve, és sem a normannok utódai, sem Szkan-derbég erőlködése, ki Murád szerencsését egy pillanatig feltartóztatta, nem voltak képesek megmenteni a maczedon Illyriát, melyet utódai fegyvereik súlyával nyomtak le. Albánia azóta török iga alá hajtva és lánczaira büszke, s lakószai részben a győző vallását véve fel, elfelejtette régi dicsőségét, hogy a szultánhoz csatlakozzon, kinek legjobb katonái és idegen rábeszélések által legkevésbé hozzáférhető alattvalói Albánia harcoshai.”

Pouqueville, Utazás Görögországban. I. kt.

IX.

Második könyv 85. oldal.

„Mig a római nép északon, a gallusokat Cäsar által legyőzi, keleten a parthusoktól nehéz sebet kap. A sorsot sem vádolhatjuk ezért: vigasztalhatatlan a szerencsétlenség. Crassus consul birvágáért, mely visszatetszett

isteneknek és embereknek, mivel parthus aranyra vágyódott, 11 legio és saját élete elvesztével bünhődött. Már Atejus néptribun az elvonuló hadvezért az ellenséges furiáknak halálra szánta; és midőn a hadsereg Zeugma felé átkelt, az Euphrát a hirtelen támadt forgó szél által elragadt hadijeleket elnyelte, és midőn Nicephorium mellett tábornok ütött, Ozodes királytól küldött követek jelentették neki, hogy: „gondoljon a Pompejus és Sullával kötött szerződésekre.“ De ő, a király kincsei után vágyódva, még látszólagos jogot sem szinlelt, hanem csak annyit válaszolt, hogy „Seleuciában fog neki felelni.“ Az istenek, a megsértett szerződések bosszúloí, ezért támogatták az ellenség cseleit és vitáztatását. Először is elhagyták az Euphrátot, melyen egyedül lehetett az élelmi szereket hozni és mely egyedül fedhette a hátunkat. Azután hitelt adtunk egy képmutató szökevénynek, a szyriai Mazarosznak, ki elvezetett bennünket egy tág pusztaság közepébe, hol hadseregünk minden oldalról ki volt téve az ellenségnek.“

Alig haladt volt a hadsereg Carres felé, midőn a király hadvezérei, Sillaces és Surena, minden oldalról aranytól és selyemtől fénylő lobogóikat mutogatták. Nemsokára bekerített bennünket a lovasság, és egyszerre, mint a záporosó, sűrű nyilzáport bocsátott reánk. Hadseregünk ily módon száználmas vereséget szenvedett. Maga Crassus is, kit szóbeli beszélgetésbe csábítottak, adott jelre elevenen az ellenség kezeibe esett volna, ha a barbárok a tribunok ellenállása mellett a hadvezér megmenekülését karddal meg nem hiúsítják. A harczból hozott feje ily módon az ellenség gúnytárgyául szolgált; a hadvezér fiát csaknem az atya szeméi előtt borították el ugyanazon lövegekkel. A szerencsétlen hadsereg romjai elszéledtek, kit hová a menekülés vitt, Arméniába, Cizlicziába és Szyriába, és a leveretés hírét is alig hozták haza. Crassus levágott feje és jobb karja a királynak adatott át és annak megérdemelt gúnytárgyául szolgált. Ugyanis folyó aranyat öntöttek felnyitott szájába, hogy annak lelketlen és holt testét is aranynyal égessék, kinek lelkét az arany utáni vágy töltötte be.“

L. A. Florus, A római történet vázlata,
III. könyv, 11. feje.

X.

Második könyv 86. oldal.

„Ha, mint egy író mondta, ezen nagy államok között fekvő és egy egészen sajtóságos népség által lakott meredek partok, Dalmácia ezen szikláin egy a tenger mellett fekvő Svájc-hoz hasonlítanak, akkor Ragusa úgy látszik előttem, mint e Svájcban egy második Genf, komoly, okos, tiszteletteljes, tanult, de mint egy katolikus Genf, mely állandóan megőrizte őseinek dogmáit, és kapuit éppen annyi gonddal zárta el a reformátorok elől, mint rettenetes szomszédjai, a törökök elől.“

„A gondviselés, mely kifürkészhetetlen határozataiban, a népeket változatosan felemeli és megbuktatja, e népet férfias függetlenségének tetőpontjáról a legmegalázóbb helyzetbe juttatta. Habár a nemzetek gyakran sajtát tévedéseikkel maguk idézik elő bukásukat és okai szerencsétlenségeiknek, Ragusa köztársasága ezen emberi évkönyvekben kivételt képez. Bukását nem holmi esztelenség idézte elő, hanem áldozata lett két oly katasztrófának, melyet éles elméje előre nem láthatott, eszétsége el nem hárihatott.“

„Egyetlen állam sem nyújthat 12 évszázad szakadatlan során keresztül szabályosabb, minden rendetlenségtől mentebb, és több nagytettek által dicsőbb történetet.“

Marmier, Levelek az Adriai tengerről és Montenegróból, II. kt.

Raguzát, mely előbb a szerbeknek volt alávetve, és azután Velence és a magyarok ortalma vagy szövetsége alatt szabad állam lön, a nemességből választott huszonöt szenator, és a kisebb végrehajtó tanács hét tagja kormányozta, melyben egy évente választott rector elnökölt. A várnai csata után beleegyezett abba, hogy a portának függetlensége megóvásának feltétele mellett 1000 arany adót fizessen. Így tengette további létét azon köztársaság, mely legelőször nyújtott menedékhelyet a Konstantinápolyból jött menekülteknek, s mely az első szabályos szomorújátéknak és a kereskedelemről szóló, első könyvnek nyomtatását előmozdította.

Cantú Cäsar, Világtörténet, VII. kt.

XI.

Harmadik könyv 129. oldal.

Ducas Mihály egy előkelő családból, mely Konstantinápolynak több császárt adott, származva, átélte a császárság bukását és leírta annak történetét. Mivel Konstantinápoly bevétele alkalmával Ephesusban volt, Lesbosz szigetére menekült. A törökök kezeibe esett-e, midőn azok e szigetet 1462-ben elfoglalták? vagy azon tudós kivándorlókhoz csatlakozott-e, kik Itália iránti hájlójukat a megható vendégszeretetért azzal bizonyították be, hogy azt régisége daczára is új irodalom szépségeibe avatták? Életrajzirói erről hallgatnak.

Ducas elbeszélését Cantacuzeno János uralkodásával kezdi, és végzi a katasztrófával, mintha azt hazájával együtt akarta volna befejezni.

Történetét megelőzi egy rövid chronologiai áttekintés a világ teremtésétől ifjabb Andronicus haláláig 1341-ben.

XII.

Negyedik könyv 152. oldal.

Phranzes György, született 1402-ben Konstantinápolyban, 16 éves korában mint kamarás Mánuel császár szolgálatába állott. 1423-ban elkísérte Notaras Lucast és Melanchrenos Mánuel, kiket az anya császárné a szultánnéhoz küldött követségbe. Midőn Mánuel császár meghalt, János fiának ajánlotta őt, ki maga testvérének Konstantinnak engedte őt át. Ez őt 1428-ban mint biztost Glarenzába és más városokba küldte, hogy azokat nevében elfoglalja. Midőn Konstantin Patraszt ostromolta, Phranzes fogságba esett. A szultán udvarába való első követségéről szóló tudósításában elbeszéli, mint sikerült neki a két török követ (Murádé és Thurakháné) lerészegedése után, hatalmába keríteni azon leveleket, melyeket a katalánok a szultánhoz irtak.

A katalánok által elfogatva és 5000 aranyon ki-

váltva, 1433-ban Phranzest egy ezüst bullával és néhány ember élén Athén és Théba ellen küldték, hogy azokat elfoglalja. De mivel Thebát akkor Turakhán bekerítette, nem tudott bejutni. 1434-ben a császárnak és a szultánnak szóló kettős követséggel bizatott meg. 1434-ben harmadszor ment Murád udvarába azon megbizatással, hogy Tivadar jogait a byzancezi trónra érvényesítse, és negyedszer 1441-ben, midőn Demetrius ugyanazon jogot vette igénybe. Következő évben Konstantin Szelymbria kormányzását bizta rá, melyet a császár neki átengedett.

Három évvel utóbb, midőn Tivadar lett e város ura, Phranzes Peloponneszba ment oly megbizással, melyet végre nem hajthatott, mivel a szultán a várnai csata óta a görögökkel minden összeköttetést megszüntetett. Miután egy ideig Spartát kormányozta, 1446-ban újra Konstantinápolyba ment, és innen Trapezuntba; 1449-ben ötödször küldetett Murád udvarába. Konstantinápoly bevételekor sikerült Phranzesnek Spártába menekülnie; de felesége és gyermekei rabszolgaságba hurczoltattak, és a szultán egyik főlovászmester kezeibe jutottak. 1456-ban, leányának Damarnak a szultán szerailjában történt halála után, Phranzes mint Tamás despota követe ment Velenczébe, hol Foscari Ferencz doge a legnagyobb tiszteletnyilvánítással fogadta. Végre, midőn Tamás Rómába menekült, és nejét és gyermekeit Korfuban hátrahagyta, Phranzes szent Eliás kolostorába vonult vissza, és végre Tarchainotes kolostorban felvette a szerzetes öltönyt. Itt írta meg korának történetét 1477. évig, életének 75-ik évéig.

XIII.

Negyedik könyv 157. oldal.

Konstantinápoly 29 ostromoltatásának chronologiai jegyzéke:

- 1) 477. Kr. e. Pausanias által a platiai csata után.
- 2) 410. Alcibiades által.

- 3) 347. Leon, Maczedóniai Fülöp egyik hadvezére által.
- 4) 197. Kr. u. Septimius Severus császár alatt.
- 5) 313. Maximius Cäsar által.
- 6) 315. Nagy Konstantin által.
- 7) 616. a perzsa Khoszroesz által.
- 8) 626. az avarok által.
- 9) 654. az arabok által, Ali hadvezérének, Moavia vezetése alatt, III. Konstantin uralkodásának 13. évében, azaz a hedzsra 34. évében.
- 10) 667. Yezid, Moavia fia által, III. Konstantin uralkodásának 16-ik évében, a hedzsra 47. évében.
- 11) 672. Szofián-ben-ituf, Moavia hadvezére által, a hedzsra 52. évében.
- 12) 715. Moszlema és Omár Abdul-Aziz, Merwan kalifa fia által, Anthemius császár uralkodása alatt, a hedzsra 97. évében.
- 13) 730. Szuleiman, Abdul-Melek kalifa fia által, a hedzsra 122. évében.
- 14) 764. Paganus, a bolgárok királya által, V. Konstantin uralkodásának 23. évében.
- 15) 780. Harun-Al-Rashid által, IV. Leo uralkodásának 5. évében, a hedzsra 164. évében.
- 16) 798. Abdul-Melek, Harun-Al-Rashid hadvezére által, Irene uralkodásának 2. évében.
- 17) 811. Krumus, a szlávok deszpotája által.
- 18) 820. a szláv Tamás által, Hebegő Mihály uralkodásának első évében.
- 19) 866. az oroszok által, Ascold és Dir vezérlete alatt.
- 20) 914. Simeon, a bolgárok királya által, Constantinus Porphyrogeneta uralkodásának 3. évében.
- 21) 1048. a lázadó Thornicius által, Monomachus Mihály uralkodásának 7. évében.
- 22) 1081. Comnenus Alexis által.
- 23) 1204. a kereszties vitézek által április 12-én meghódítva.
- 24) 1261. Paläologus Mihály által július 25-én meghódítva.
- 25) 1396. Bajezid Yldirim által először.
- 26) 1402. ugyanaz által másodszor.
- 27) 1414. Musza, előbbinek fia által.

28) 1422. II. Murád, I. Muhamed fia által.

29) 1453. II. Muhamed által május 29-én elfoglalva.

Az oroszok betörését Igor alatt 941-ben, melyet Elmakin 940-be tesz, és melyből ostromlást csinál, Karamsin sem tekinti mint ilyent.

Hammer, A török birodalom története II. kt.

XIV.

Negyedik könyv 162. oldal.

Ha Theophanesnek, Diaeres Pálnak, Constantin Porphyrogenetának, Cedrenesnek és Zonarasnak hitelt adhatunk, Callinicus, építómester Heliopoliszból (vajjon Heliopolis Szýriában vagy Egyiptomban, abban nem bizonyosak) volt az, ki III. Konstantin uralkodásának ötödik éve körül, Konstantinápolynak ostromoltatása alatt az arabok által, a görög tüzet feltalálta és azt a görögökkel megismertette. Oly nagy fontosságot tulajdonítottak e találmánynak, hogy a 10. században Constantin Porphyrogeneta az államkormányzatról írt munkájában annak készitési módját az államtitkok közé sorolja.

A görög tűznek három neme létezett. Az újabb tűzéréség lövegei, melyek hozzá legközelebb állanak, a következők: 1) a gyű-röppentyű, 2) a közönséges röppentyű és 3) a tűz-csupor.

Claudian következő versei különben mutatják, hogy a rómaiak ismertek egy tűzijátéki mondatot:

Mobile ponderibus descendat pegma reductis,
Inque chori speciem spargentes ardua flammis
Scena rotet; varios effingat mulciber orbes
Per tabulas impune vagus, pictaeque citato
Ludent igne trabes, et non permissa morari
Fida per innocuas errent incendia turres.

(De Fl. Mallii Theodori consulatu.)

„Kutatások a görög tűzről és a lőpor behozataláról Európába“ ezim alatt Lalanne Lajos említésreméltó munkát írt.

Konstantinápoly ezen ostromoltatásának sajátos jel-

lemet adott a régi és új tűzérség egyesítése. Az ágyú-torkok mellett gépek állottak, melyek köveket és hajító dárdákat hajigáltak; ugyanazon falakat ágyúgolyóval és faltörővel támadták meg.

XV.

Negyedik könyv 163. oldal.

Phranzesnél Muhamed a 37.000 prófétára esküszik de a szabályszerű szám, melyre a szultán az állam-szerződéseknél megesküszik, 124.000.

XVI.

Negyedik könyv 162. oldal.

Még nem gondoltak arra, hogy ezen földalatti folyósókat löporral megtöltsék, és úgy, mint földrengés által, egész tornyokat és városokat a levegőbe röpítsék. 1460-ban Sienai György egyik kéziratában legelőször fejtegeti a lőpor-aknák theoriáját.

XVII.

Negyedik könyv 179. oldal.

A szent Szóphia. — A mecsetek.

„Egy giaurra igen veszélyes volna, ha a ramadán alatt egy firmán vagy a kavaszok oltalma alatt is egy mecsetbe lépne. A prédikációk a hívőkben kettős buzgalmat és fanatismust idéznek elő; a böjtölés által letkezett fokozás felhevíti az üres fejeket, és könnyen megtörténhetik, hogy a műveltség előrehaladása által támadt vallástürelmet néhány pillanatra elfelejtenék. Én tehát a beírám utáinig vártam, hogy e kötelel látogatást megtegyem.“

„Rendesen Szent-Szóphiával szokták kezdeni, mely

Konstantinápoly legrégebb és legjelentékenyebb műemléke, mely mielőtt mecset lett volna, keresztény templom volt, s nem egy szentnek felajánlva, mint azt a névről hinni lehetne, hanem az isteni bölcseségnek, „Hagia Sophiá“-nak, melyet a görögök mint a három theologiai erény anvját személyesítették.“

„Ha azon térről nézzük, mely a Baba-Humaiun (fenséges kapú) előtt terül el, hátával III. Ahmed kutjának pompás vésőzött és faragott munkái felé, a Szent-Szóphia alaktalan épületek össze nem függő halmazának látszik. Az eredeti terv eltűnt a későbbi épületek szaporítása folytán, melyek az általános körrajzokat eltörlik és akadályozzák azok észrevettségét. A gyámoszlopok közé, melyeket III. Amuráth emeltetett, hogy a földrengés által megrendült falakat megtámaszsa, mint gombák a tölgyfa derekán, sirboltok, iskolák, fürdők, műhelyek, kalmárboltok keletkeztek.“

E tömkeleg felett emelkedik négy, meglehetősen nehézkes minaret között, a nagy kupola, fehér és vörös rétegekben váltakozó falakra támaszkodva, és mint egy tiarával, átlátszóan rostélyozott ablakok körével körülvéve; a minareteknél nem találjuk az arab minaretek kecses könnyedségét; a kupola nehézkesen e rendetlen épületek halmazára támaszkodik, és az utazót, kinek képzelete önkéntelenül is felhevül a bívös „Hagia Sophia“ névre, mely az ephezusi és Salamon templomára emlékeztet, oly csalódás éri, mely szerencsére eltűnik, ha belsejébe jutott. A törökök igazolására mondhatjuk, hogy a legtöbb keresztény épületművek éppenoly szánalmasan éktelenítették el, több hires és nevezetes székesegyházban a mellékhajókat gypsz- és deszkakinövések csúfítják el, és az átlyuggatott munkával művésziesen készült tornyok a gúnyhók tisztátalan tömkelegéből látszanak kinőni.

„Hogy a mecset ajtaja elé érjünk, egy folyósófélén kell keresztülmenni, mely fügefákkal és sirkápolnákkal van bekerítve, melyeknek befestett és aranyozott kövei bizonytalan fényt vetnek a rácsokon keresztül; néhány kanyarodás után egy bronzkapúval állunk szemben, melynek egyik szárnya még most is egy görög kereszt nyomát viseli.“

Ezen oldalkapú egy kilencz ajtóval ellátott előcsarnokba vezet. Lábbeliét itt az ember papucscsal cseréli fel, melyet magával kell hoznia. Mert czipővel egy mecesetbe lépni éppen oly nagy illetlenség volna, mintha a katolikus templomban a kalapot fejünkön hagynók; de még sokkal kellemetlenebb következményekkel járna.

„Az első lépésnél, melyet tettem, sajtószzerűen csalódtam: úgy tetszett, mintha Velenczében volnék, és a Piazza felől lépnek a Szent-Márk hajójába. Csak a vonalak aránytalanul megnagyobbodtak, és minden óriási méreteket öltött. Óriási oszlopok emelkedtek ki a szőnyegekkel borított padozatból. A kupola ive, mint az égboltozat, terült széjjel: a gyámivek, melyeken a négy szent folyó mozaik-hullámaikat kiöntik, óriási iveket irtak le, a templomkarok annyira kiterjedtek, hogy egy egész népet felvegyenek: Szent-Márkus kicsinyben a Szóphiatemplom, egy hüvelyk arányában Justinian bazilikájának egy lábához. Ebben azonban semmi csodálni való sincs: Velence, melyet csak egy szűk tenger választ el Görögországtól, mindig bizalmas összeköttetésben élt a kelettel, és építészei arra törekedtek, hogy oly templom ösképét ábrázolják, mely a kereszténység legszebbikének és leggazdagabbikának volt elismerve. Szent-Márk templomát a 10-ik század körül kezdték építeni, és építői a Szóphia-templomot teljességében és pompájában láthatták, sokkal előbb, mint azt II. Muhamed profanálta volna, a mi tulajdonképpen csak 1453-ban történt.

A jelenlegi Szent-Szóphia-templomot azon templomromjai felett építették, melyet Nagy Konstantin az isteni bölcseségnek szentelt és a zöld s kék párt közötti zavarok következtében a tűz pusztított el. E régiségnek egy még nagyobb régiség szolgált alapjául. Trallesi Anthemius és mileti Izidor vetették meg a tervrajzot és vezették az építkezést. Hogy az új templomot gazdagítsák, megfosztották a régi pogány templomokat, és a keresztény templom kupoláját ráhelyezték az ephezusi Diana-templom oszlopaira, melyek Herostrates fáklyájától még feketék voltak, és Palmyra naptemplomának pilléreire, melyek csillagzatuk sugaraitól még egészen be voltak aranyozva. Pergamus romjaiból két roppant nagy

porphyr-urnát vettek ki, melyeknek tisztító vizét kereszt- és szentelt-viznek használták; a falakat arany- és drágakövekből készült mozaikkal burkolták be, és midőn minden elkészült, Justinian elragadtatásában így kiáltott fel: „Dicsőség az Úr Istennek, ki engem méltónak tartott arra, hogy ily nagy művet fejezzek be; oh Salomon, legyőztelek!”

Noha az izlamizmus, a képzőművészetek ellensége, díszének nagy részétől megfosztotta, Szent-Szófia még ma is pompás templom. Az arany alapon való mozaikképek, melyek bibliai tárgyakat ábrázoltak, mint a Szent-Márk mozaikjai, a kővakolat rétege alatt eltűntek. Csupán a négy óriási cherubimokat hagyták meg a gyámíveken, melyeknek hat tarkaszínű szárnya a ragyogó aranyozott kristálykoczkákon keresztül szövődnek; a fejeket azonban, melyek a buja tolldisz középpontját képezték, egy széles arany rózsza alá rejtették, mivel a törökök előtt az emberi arcz ábrázolása szörnyűség. A szentély belsejében, a falfülke boltozata alatt, mely azt bezárja, kissé elmosodottan észrevehetőek egy óriási alak körrajzai, melyeket a mészvakolat teljesen el nem fedhetett: ez a templom patronája, az isteni bölcsesség vagyis inkább a szent bölcsesség képe: „Hagia Sophia“ e félig átlátszó fátyol alatt részvétlenül van jelen az idegen istentisztelet szertartásainál.

„A szobrokat elvitték. — Az oltár helyébe, mely egy ismeretlen fémből készült, arany, eziüst, harangérez, vas és drágakövek által alkotva, vörös márványlapot tettek, mely az irányt Mekka felé mutatja. Fent egy régi, teljesen kopott szőnyeg, poros rongy esüng, melynek értéke a törökök szemében az, hogy egyike azon négy szőnyegnek, melyekre Mahomed letérdelt imádkozni. A falakra roppant nagy zöld táblák, különböző szultánok ajándékai vannak felfüggesztve, és rajtuk mondások a korából vagy ájtatos közmondások fénylenek, melyek óriási arany beűkkel irattak. Egy porphyr-pajzson állnak Allah, Mahomed és a négy első kalifa Abu-Bekr, Omár, Oszmán és Ali nevei. A szószék (nimbar), a hol a khetib a koránt előolvassa, azon pillérek egyike mellett áll, melyek a középhajó boltozatát hordják. Feljutni oda meglehetősen durva lépcsőkön, két átluggatott

faragványokkal ellátott korláttal körülvéve, melyek a legfinomabb csipkékhöz hasonlítanak.

Zsinórok selyem bojtokkal és strucztojásokkal függenek a boltozatról 10—12 lábnyira lefelé, és vas-sodrony íveket tartanak, melyeken lámpák függenek a terem megvilágítására. Itt-ott polczok állanak a korán kézírataival; sok közülök rézzel, gyöngyházakkal és kis kagylókkal izlésesen van díszítve. Nyáron gyékények, télen szőnyegek borítják a márványlapokból készült kövezetet, melyeknek ereit oly művésziesen irányították, hogy a márványkövezet hullámvonalakban lejtő árhoz hasonlított, és a fénylő márvány folyam mint a paradicsom-folyóinál, a kapukból látszott kiömleni. E szőnyegek különös sajátzerűséget mutatnak: ferdén vannak fektetve és ellentétben állanak az architecturális vonalakkal; — úgy látszanak mintha a padozat ferdén volna elhelyezve és nem egyezne össze a falakkal, melyek azt körülveszik. E különösség abban leli magyarázatát, mivel a Szent-Szóphia-templom nem volt arra rendelve, hogy mecset legyen, és így nem irányított egyenesen Mekka felé.

Látható, hogy a mecsetek belülről meglehetősen hasonlítanak a protestáns templomhoz. A művészet nem fejtheti ki fényét és pompáját. Ajtatos feliratok, egy szöszék, polczok, a térdeplésre szánt szőnyegek, ez az egész megengedett dísz. Egyedül Isten gondolata töltse be a templomot, és arra elég nagy. Mégis azt hiszem, a katolicismus művészi pompája előnnyel bír, és a bálványimádás állítólagos veszedelmétől csakis barbár népeknél lehet tartani, kik képtelenek arra, hogy az alapot a lényegtől és a képet a gondolattól megkülönböztessék.

„A főkupolát, mely kerekedségéből némit veszített, több félkupola veszi körül, mint Szent-Márk kupoláját Velenczében; roppant magas, és mint valami menny ragyoghatott az aranytól és mozaiktól, mielőtt a muzulmán mész fényét eloltotta. Úgy, a minő jelenleg, reám élénkebb befolyást gyakorolt, mint Szent-Péter kupolája; a byzancezi építési módor bizonyára a legmegfelelőbb a katolicismusnak. Még a góth stílus sem, bármily nagy legyen is vallásos értéke, nem felel meg oly fokban. A különféle elcsúfítás daczára Szent-Szóphia felülmúl min-

den keresztény templomot, melyet valaha láttam; és én sokat kerestem fel. Semmi sem hasonlítható e kupolák, e templomkarok fenségéhez, melyek jaspis, porphyr vagy zöld fehérpettyes márványon pihennek, bizarr corynthistilu oszlopfőkkel, melyeken állatok, szörnyek, keresztiek nyúlnak elő a lombos diszitményekből. Az igaz, észre lehet rajta venni Görögország nagy művészetét elfajulásában, és megértjük, hogy midőn Krisztus e templomba vonult, Jupiter csak éppen hogy elhagyta.“

Néhány év előtt Szent-Szófia összeomlással fenyegetett; a falak megdagadtak, a kupolákat repedések hasították meg, a kövezet hullámszerű lett, az oszlopok, a sok állástól elfáradva, inogtak, mint a részek. Semmi sem állott már függőlegesen; az egész épület láthatólag a jobb oldal felé hajlott; Murad támaszfalainak daczára a templom-mecset, a századok súlyától nyomva és földrengés által megrendülve, közel volt ahhoz, hogy összeomoljon. Egy igen ügyes építész Tesszinből, Fossati, vállalkozott a nehéz feladatra, a régi épületet újra felállítani és megerősíteni, azzal kezdte, hogy darabonként újból aláfalazta, és e munkánál rendkívüli okossággal és fáradhatatlan tevékenységgel járt el. Érez-gyűrűkkel vette körül a meghasadt oszlopokat, vas-kapcsokkal tartotta össze a leomló boltíveket; substructiókkal erősítette meg az elgyengült falakat; a repedéseket, hol a víz behatolt, eldugaszolta, valamennyi elmállott követ újjal cserélt fel; ügyesen maszkirozott faltömegek könnyebbitették meg a kupola súlyát a pilléreknek, melyek képtelenek voltak azt hordani; és hála e szerencsés és alapos javításoknak Szent-Szófia még néhány évszázadig állhat fenn.

„E munkák alatt Fossati az eredeti mozaikképeket megszabadította a mészrétegektől, melyek azokat elfedték, és azokat lelkiismeretes pontossággal lemásolta; a művészet érdekében e képeket vésetni és ismertetni akarta, melyeket megtekinteni neki ily egyetlen alkalom engedett.“

E mozaikok a kupolában és a mellékkupolákban fordulnak elő; melyek az alsó falakon voltak, elromlottak és elveszetteknek tekinthetők. A mollah-k késeikkel naponta leszakítják a kis, arany levéllel diszített kry-

tály koczkákat és eladják az idegeneknek. Én magam is kaptam féltuczat ilyen, jelenlétemben letört darabot; s noha én nem tartozom azon turisták közé, kik a szobroknak orrát törik le, hogy emléket vigyenek haza magukkal a műemlékről, melyet felkerestek, mégis nem akartam a becsületes oszmanli reményét egy kis jutalomra, elrontani.

A templomkarról, hova csekély lejtőjű lépcsőkön lehet jutni, az egész mecsetet pompásan lehet belátni. Éppen néhány a szönyegre kúporodott igazhivő végezte ájtatos hajlongásait. Két vagy három nő, feredsejükbe beburkolva, egy ajtó közelében állottak, és fejüket az oszlop lábaihoz támasztották; egyik hammal hatalmasan aludt; szende fény sütött be a magas ablakokon keresztül; és én félkörben, a nimbarral átellenben, a szultán számára fentartott emelvény arany rácsozatát láttam fényleni.

A hajók mindegyik keresztpontjánál az erkélynek egy neme fordul elő, mely drága márványoszlopokon pihen, átlátszóan dolgozott korlátokkal van körülvéve, és az építési vonalakból kiemelkedik. A mellékhajók kápolnáit, melyek a muhamedán istentiszteletnél hasznavehetetlenek, ládákkal, batyúkkal és különböző csomaggal vannak tele tömve; mert keleten a mecsetek raktáraként szolgálnak; az utazók, vagy olyanok, kik attól félnek, hogy otthon kiraboltatnak, kincsöket ide helyezik Isten oltalmába, és nincs rá példa, hogy egy aszpert vagy csak parát is elidegenítettek volna. A lopás itt a templomrablás jellegével birna. Vastag porrétegek borítják az arany halmazokat és az értékes eszközöket, melyeket csupán valami durva posztóval vagy egy darab régi bőrrel fednek be; a pók, mely a muzulmán előtt oly kedves, mivel hálóját azon barlang előtt fonta, melybe Mahomed menekült, békésen eregeti fonalait a záruk felett, melyekhez senki sem nyúl.

A mecsetek körül vannak imaretek (vendéglők), medrezek (iskolák), fürdők, népkonyhák, mert a muzulmán egész életének súlypontja az Isten házában van; a hajléktalanok ott alusznak a boltívek alatt, hol a rendőrség sohasem háborgatja őket; ők Allah vendégei; a hívők ott végzik imáikat; a nők ott álmodnak, a betegek

oda vitetik magukat, hogy meggyógyúljanak vagy meghaljanak. Keleten az élet legszorosabb kapcsolatban áll a vallással.

„Hiába kerestem a Szóphiatemplomban a véres kéz nyomát, melyet II. Muhamed, midőn lovon a szentélybe hatolt, az elfoglalás jeléül a falra szoritott, akkor, midőn a kétségbeesett asszonyok és szűzek az oltárhoz menekültek, és hiába várták a megmentésükre történeendő csodát, mely nem történt meg. E piros folt történeti tény-e, vagy csupán legenda?“

„Mivel már a legendákról beszélek, el fogok beszélni egyet, mely Konstantinápolyban el van terjedve és a napi események folytán egészen időszerű. Midőn a Szóphiatemplom kapúi a barbár seregek nyomásától kinyitlak, kik Konstantin városát ostromolták, éppen egy pap misézett az oltárnál. A zajra, melyet a tatár lovak patkói Justinian kőlapjain okoztak, s a katonák ordítására a pap félben hagyta a szent áldozatot, magához vette a szent edényeket, és lassú ünnepeyes lépésekben az egyik mellékhajó felé fordult. A katonák, kardjukat villogtatva, reá rohantak, de ekkor hirtelen eltűnt egyik falba, mely felnyilt és ismét bezáródott; először valami titkos kijáratra, rejtett ajtóra gondoltak, de nem úgy volt; a pontosan megvizsgált fal szilárd, erős és áthatatlan volt. A pap a szilárd falon hatolt keresztül. Olykor hallhatni e vastag falon keresztül elmosodott zsoldárénekeket. — Ez a pap, ki mindig él, mint Barbarossa a Kiffhäuser egyik barlangjában, ki álmában a félbeszakított miseliturgiát énekl. Ha a Szóphiatemplomban ismét a keresztény istentisztelet fog uralkodni, a fal magától megnyilik, és a pap menedékhelyéből kilépve az oltárnál be fogja fejezni a 400 évvel megkezdett misét.“

„A fenforgó keleti kérdés által a legenda bármennyire valószínűtlen is, valóban megvalósulhat. Az 18 év nem fogja-e látni, miként megy a pap 1453-ból a Szóphiatemplomon keresztül és miként lép csendes kísérteties lépésekben Justinian oltárának lépcsőire?“

Konstantinopel, Gauthier Thephile-től.

XX.

Ötödik könyv 202. oldal.

Muhamed győzelmei Európát rettegésbe ejtették. Már azt hitte, hogy Szerbia legyőzője a magyarok holttestein keresztül Velence és Róma ellen fog vonulni. V. Miklós keresztes hadjáratot hirdetett; III. Calixt megparancsolta, hogy az egész keresztény világon délben a török-harangot huzzák.¹⁾

„III. Frigyes császár országgyűlést hívott össze, a mely arra szorított, hogy a papiron sereget gyűjtsön, és adókat szavazzon meg, melyeket meg nem fizettek. Szerencsére Kapisztrán János élő hite a remete Péter és Neuilly-i Fulco emlékét ismét megújította.“

„Aquila tartományban született és a jogtudományokra adta magát. László király különböző birói állásokra nevezte őt ki és a nagy helytartóság törvényszékének tagjává tette. Midőn egyszer egy hatalmas nemes halálra ítéltetett, a király az ítéletet helybenhagyta, de azt annak legidősebb fiára is kiterjesztette. A bírák meghajoltak a királyi akarathoz, de János ellenállásra bátorította fel őket. Miután a király, daczára megtagadott beleegyezésüknek, parancsot adott e halálítélet végrehajtására, János lemondott hivataláról, melyet meg nem tarthatott, annélkül hogy az igazságtalanságban bűnrészes legyen. Szent Ferenc ruháját öltötte fel. Mint Sienai Bernhardin társa prédikálva vándorolt ide s tova azon időpontig, midőn, a kereszténységet fenyegető veszélytől megijjedve, a törökök ellen egy ötödik keresztes hadjáratot indított, mely nem állott többé nemesekből és lovagokból, hanem diákokból, szerzetesekből és parasztokból, kik parittyákkal és vasalt botokkal voltak felfegyverkezve. Egyedül, de telve bizalommal, midőn egész Európa kétségbe esett, János testvér Hunyady Jánost ismét felrázta, ki, győzelmeire és előbbi vereségeire emlékezve, átvette a főparancsnokságot. E hadsereg, vagyis inkább tömeg, rendetlenül, de lelkesedés-

¹⁾ A Halley-i üstökös ekkor jelent meg, és a nép attól megijedt, mint valami előjeltől, mely egész Európának a török iga alá való jutását jelentette. Calixt e természeti eseményt arra használta fel, hogy Európát tunya tétlenségéből felrázza.

sel, Jézus! kiáltással hatolt előre, és Muhamedet Belgrád ostromának felhagyására kényszerítette.“

„Mintha mindkettő hivatása véget ért volna, Hunyady három héttel utóbb meghalt, és Kapisztrán csak két hónapig élte őt túl. Muhamed elfoglalta a többi Szerbiát és 200,000 foglyot vitt magával; s ezentúl csupán a pápai hajóhad védelmezte a törökök által megtámadott szigeteket.“

Cantú Cäsar, Egyetemes világtört. XII.

XXII.

Hetedik könyv 287. oldal.

Karamánt Karamán Oghli, a dynasztia alapítója a régi Larenda romjaiból építette, melynek maradványai az új várostól nem messzire láthatók. Különben sohasem volt történetileg oly fontos, mint Iconium. Konieh, mely a 10,000 görög visszavonulása és Barbarossza által való meghódítása¹⁾ folytán örökre híres, a szeldsuk szultánok és főleg a Nagy Alaeddin alatt emelt műemlékekkel vonja magára az utazók figyelmét. A törökök főleg tisztelik, mint a mysticus költő, Dselleleddin Rumi, a mewlewik rendje alapítójának sírját, és mint e rend bölcsőjét, a hova a tróntól megfosztott fejedelmek szoktak menekülni, hogy életüket megmentsék.

Jó karban fenmaradt féldomborművek a városnak Perseus által való alapításának mondája mellett bizonyíthat; ellenkezőleg az arab feliratok a kapúkon és falakon a város alapítását a szeldsuk szultánoknak tulajdonítják. Nagy Alaeddin legkiválóbb műemlékei a fellegvár, a tág vízfogó, a városfalak és saját mauzoleuma. Az ottomán szultánok később a mecsetet és mewlewik kolostorát építették; Szelim Aya Szóphia mintájára egy mecsetet és több iskolát épített. Említésre méltó a kapukat díszítő szoborművek jó ízlése. Konieh városa még mai nap is megérdemli a „híres“ nevet, melylyel Plinius azt jelölte.

Hammer, A tör. bir. tört. III. kt.

¹⁾ Raumer, A Hohenstaufok története.

XXIII.

Hetedik könyv 299. oldal.

Boszniát számos folyó öntözi, melyek a Száva felé ömlenek és az országot ugyanannyi szűk folyamvölgyre osztják. Aránylag népesebb, mint az európai Törökország egyéb tartományai, de négyszer annyi lakosságot is fel vehetne. Itt is csak a jobb völgyek és a dombok tövei vannak művelve. Az ország többi részét pompás erdők fedik. Egy nagy tengerészlet nagyszerű készletet találhatna ott árbocztörzsekre és hajóépítési fára. E segélyforrások nem kerültek ki Napoleon éleslátását; a boszniai gyárak már lapátokat és vasszerszámokat szolgáltatottak neki, melyek egy nagy országút készítésére voltak szánva, melyen a francia seregek mind mélyebben akartak Illyriába hatolni és a bosnyák tölgyek az Adriai tenger kikötőibe voltak szállítandók.

A boszniai terület tele van erődített városokkal; s e mellett még 24 várat és 19 erődöt számitanak, melyek a középkor tekintélyes maradványai.

XXIV.

Hetedik könyv 300. oldal.

Valamint Amaszieh, Szinope is kettős kikötővel bir. Fontossága a kereskedelemre a legrégebb idő óta felkelte a Pontusz királyainak és hódítóinak birvágyát. E királyság alapítója, I. Mithridatesz, a lakosságot a város elleni vállalatai által, annak megerősítésére kényszerítette. Nagy Mithridatesz, kivel a pontuszi birodalom megbukott, fővárosává tette azt. A városba vonulásakor 8000 czilicziait; kiknek nem volt idejük megmenekülni, legyilkoltak; de ő a lakósoknak visszaadta birtokaikat és az argonauta Antotycos szép szobrát, kinek a város alapítását tulajdonítják.

Műemlékei közül, melyekkel fel volt diszitve, főképpen említést érdemel Billarosz éggolyója és Jupiter szobra. Az utóbbit Alexandriába vitték, és ott egy pompás templomban Jupiter Szerapisz név alatt tisztelték. De főleg azért tarthatott igényt hírességére, mivel Diogenesnek volt szülővárosa.

Hammer, A török birod. története, III. kt.

XXV.

Hetedik könyv 194. oldal.

„A rómaiak idejében Montenegro azon kerületet alkotta, melyet a Plinius és Titus Livius által labeatok néven jelölt harcziás törzsek laktak; segítették Rómát az illyr háborúban, s szolgálatuknak jutalma volt azon tisztelet, hogy függetlenségüket megőrizhették. Justinian uralkodása alatt a keleti császársághoz tartoztak; a kilencedik században egy részét alkották azon nagy szerb királyságnak, mely a törökök léptei alatt több részre törve szét, a Száva és a Duna partjain, Dalmácia, Tótország és Szlavonia néptörzseinek ölében hagyta hátra szerelmi és harczi-dalait, dicső emlékeit és poetikus nyelvét.

„Szilni (hatalmas) Dusán István (1333—1358) uralkodása alatt e királyság az Adriai tengertől a Fekete-tengerig, és a görög Archipelptől a Dunáig terjedt. Dusán, a pompaszerető király, ügyes kormányzó és vitéz katona a kelet koronája után törekedett, — egy hirtelen betegség vetett véget kalandjainak. — „Szerencsések azok“ mondták a görögök „kik fiatalon halnak meg.“ Dusánnak meg volt a szerencséje, hogy élete virágában halt meg, annélkül, hogy látta volna a láthatáron a vihart emelkedni, mely óriási épületét meg fogja semmisíteni.

„Harmincegy évvel utóbb a végzetes kosszovói síkságon nemes utódja Lázár, a szerb legendák egyik hőse, lehullott a törökök fegyverei alatt, és a porta Szerbiára adót rótt. Hatvankilenc évvel utóbb Dusán királysága török tartomány lett.“

„Ezen időben Montenegro a Zenta nevű állam legnagyobb részét alkotta, mely Hercegovina dombjaitól a scutarii tóig terjedt; itt Balsa György fejedelem uralkodott, ki a szerb király egyik leányát birta nőül. Unokája István a hős Szkanderbéghez csatlakozott.“

„Szkanderbég csapatain, mint a ragadozó folyam az eldönthetetlen gáton, megtört a muzulmán nagyra-vágyás. Midőn az oroszán halott volt, a törökök, mint a sakálók törtek az országokra, melyeket ő oly vitézül megvédett. Albánia, Hercegovina elnyeletett. Fekete Iván, István fia, hogy a betöréseknek ellenállhasson, a velenceiek segítségét kérte. Mivel ezt el nem érte, és

belátta, hogy ily roppant nagy hadsereg ellen képtelen harcolni, Zabliak várost felgyújtotta, régi székhelyét elhagyta, és a hegyek között egy Latiumot alapított magának; oda vonult vissza, de nem hogy gyáva tétlenségnek engedje át magát, vagy a gyűlölt hatalom alól kimeneküljön, hanem, hogy harcziás életmódját folytassa. Menedékhelyéből tábort csinált, társaiból egy csapat harczost. Ajánlatára és közös megegyezés után elhatározták, hogy az, ki a reá bízott helyet elhagyja, fegyvereitől megfosztassék, női ruhába öltözve és egy ronggyal kezében az egész országban körülvettessék és védtelenül az általános gúny tárgyául szolgáljon.“

Mormier X., Levelek az Adriai tengerről és Montenegróról, II. kt.

XXVI.

Hetedik könyv 306. oldal.

„V. Károly a 16. század leghatalmasabb uralkodója volt. Aragonia, Kasztília, Ausztria és Burgund négy házából származva, azoknak különböző, és sok tekintetben egymással ellenkező tulajdonságait képviselte, a mint azoknak különböző és terjedelmes birodalmait bírta. Nagyatyjának, Katholikus Ferdinándnak, mindig állam bölcs és gyakran ravasz szelleme; nagyanyjának kasztíliai Izabellának nagylelkűsége, vegyítve anyjának, őrtült Johannának búskomorságával; dédapjának Bátor Károlynak lovagias és vállalkozó vitézsége, kihez arczra hasonlított; nagyatyjának, Miksa császárnak iparkodó becsvágya, a szépművészetek iránti érzéke, tehetsége az erőtani tudományok iránt, reá szállott országaiknak örökségével és azok törekvéseivel. Az ember nem hajlott meg az uralkodó terhe alatt. A nagyságot és a szerencsét, melyet számos örökség véletlene és sok fejedlem óvatossága reá halmozott, tetőpontjára emelte. A benne rejlő különféle és erőteljes tulajdonságok lehetővé tették neki, hogy hosszú ideig és nem eredménytelenül a különböző szerepeknek és soknemű vállalatainak elegendőképpen megfelelhessen. Mindamellet a feladat egy embernek roppant nagy volt.

„Mint Aragonia királyának Itáliában elődeinek, kik Szárdiniát, Sziciliát, Nápolyt hagyták reá, munkáját kellett fentartania és a magáét befejezni, t. i. magát Miláno hercegség urává tenni, hogy a félsziget felső részét elvegye a hatalmas versenytárstól, ki tőle az alsó részt vehette volna el. Mint Kasztília királyának érdekében feküdt Amerika meghódítását befejezni, és annak gyarmatosítását észközölni. Mint a Németalföldek fejedelme, a burgundi ház birtokait kellett a francziák támadásai ellen megvédeni. Mint Németország császára harcziás fejedelem minőségben, azt a török betörések ellen kellett megvédeni, kik akkor hatalmuk és nagyra-vágyásuk tetőpontjához értek; mint politikai fejedelem a protestáns tanok terjedésének és győzelmének kellett utját állania. Ő mindezekre sorban vállalkozott.

Támogatva nagy hadvezérek és államférfiak által, kiket ügyesen tudott kiválasztani és felhasználni, kiváló módon és kitartással oly politikát üzött, mely folyton megújuló harcokba keveredett. Ismételten sietett minden országba, minden ellenséggel bátran szembeszállt, minden ügyét személyesen intézte el, és legtöbb hadjáratát maga vezette. Semmi kötelezettség alól magát ki nem vont, melyet magas állása és hite reá szabott. De kénytelen lévén az egyik tervtől a másikhoz fordulni, nem kezdhetette mindig elég gyorsan, hogy áthatolhasson, sem elég sokáig nem időzhetett egy mellett, hogy végére jusson.

„Mindamellett sikerült neki, néhány vállalatát keresztülvinnie. I. Ferencz daczára, 34 évi fáradság és öt hosszadalmas háború árán, melyekben csaknem mindig győzött, a francia királyt és a pápát foglyúl ejtette, odáig vitte, hogy Itáliában kiterjeszkedett, e szép ország egyik részét megtartotta, és a másikat érdeke alá vonta. Sikerült neki, Németalföldet nemcsak megtartani, hanem azt északon Geldern hercegséggel, Utrecht püspökséggel, Zulphen grófsággal, délen Cambrai érsekséggel nagyobbitani; egyttal felszabadította Flandriát és Artoist Franciaország fejedelemsége alól. De hogyan akadályozza meg, hogy Magyarországot a törökök el ne nyeljék, Spanyolország partjait, a Földközi-tenger szigeteit, az olasz tengerpartokat a barbár seregek el ne pusztítsák.

titsák? Ő azonban megkísérelte. 1532-ben személyesen visszaverte Bécs alól a rettenetes II. Szolimánt, 1535-ben a vitéz pusztító Barbarossától elvette Lagoulettet és Tuniszt, 1541-ben Algir urává akarta magát tenni, honnan a rossz időjárás űzte el. A keresztény országok védelmezését szárazon és vizen tökéletesen szervezte volna, és halhatatlan fiát, Lepanto hős győzójét, megelőzte volna a Földközi-tenger védelmezésében, ha állandó más veszélyek által kényszerítve nem lett volna, más tervekhez fordulni. A mi azon tervét illeti, hogy Németországot régi katolikus hitére visszatérítse, az eredménytelen maradt, mivel már késő volt. V. Károly, kényszerítve eltúrni a protestantismust, midőn még gyöngye volt, akkor támadta meg, midőn már erősebb volt, sem hogy meg lehetett volna szorítani, vagy talán kiirtani.“

30 éven keresztül az új vallás fája egész Németország talajában mély gyökeret vert. Miként lehetett volna akkor ledönteni és gyökereitől megfosztani? A spanyol katolikus, az olasz uralkodó, a szent római birodalom koronázott feje, kinek a hitbuzgóság valamint politikai helyzetének kényszere megtiltották, hogy a protestantismust emelkedni engedje, melyet ő mindig csak ideiglenesen tűrt el, 1546-ban azt vélte, hogy azt fegyverrel győzheti le, egy egyházi gyűléssel térítheti meg. Miután Itáliában intézkedéseit megerősítette, Franciaországban új győzelmeket nyert, Afrikában hódításait kibővítette, Németország ellen vonult. Két hadjáratban győzte le a protestáns sereget; de miután a karokat lefegyverezte, a lelkiismereteket nem tudta alávetni. Vallási és katonai diadala a protestáns Németország fölött a jelszót képezte az ellenállhatatlan felkelésre az Elbától a Dunáig, és V. Károly ellen ismét minden régi ellenségeskedést feltámasztott a többi Európában, hol mindent, a mi az ő előnyére eldöntetett, ismét kérdésessé tettek. Sorsával ismét szembe szállt; de erejének, szerencséjének, életének végén állott. Betegségek által megtörve, utolsó tervének hajótörése által meglepetve, képtelen valamire vállalkozni és alig képes az ellenállásra, az erő nélkül, az uralkodás nagy terhét, melyet utána több vállra kellett elosztani, tovább viselni, Németországban a győzelmes eretnekséggel való megegyezést megvetve, és miután a

Franciaországgal folytatott hosszadalmas harcokat egy éppen nem előnyös fegyverszünettel fejezte be, sok év óta óhajtott szándékát, lemondani, a mire őt az ember betegségei, az uralkodó fáradságai és a keresztény elvei kényszerítették, végre megvalósította.

Visszalépésével meg nem változott, a mély politikus a jámbor remetében sem tagadta meg magát, és az uralkodó szokása túlélte nála a lemondást. Ha magáért önzéstelen lett, most fiáért lett nagyravágyó. 1556-ban a kolostorból IV. Pál ellen nyilatkozott, a mint 1527-ben a trónról VII. Clemens ellen nyilatkozott. II. Fülöpnek II. Henriket ugyanazon erővel tanácsolta üldözni, a mint annak idején ő szállott szembe I. Ferenczcel. Mindig arról gondoskodott, hogy a keresztény államokat a törökök pusztításai ellen megvédje, kiket ő egykor Németországból visszavert és Afrikában legyőzött. Védte a katolikus tant a protestánsok támadásai ellen, ha nem több meggyőződéssel, de legalább több buzgalommal, mivel nem arról volt szó, hogy cselekedjenek, hanem hogy higgyenek, és mivel, ha az ember az életben gyakran engedékenységre kényszerül, az alaptanok mindig változhatlanok. Családja őt hívta mindig ítélő birónak és neki engedelmeskedett; benső tiszteletüknek és változhatatlan alázatosságuknak tárgya volt mindenkor: lehet mondani, hogy a kolostorban és a trónon egy és ugyanaz volt. Hite által nyakas spanyol, esze által szilárd államférfi, noha életét alázatos ájtatosságban fejezte be, mindvégig a nagy ember állandó büszkeségével gondolt.

Mignet M., V. Károly lemondása, tartózkodása és halála a Yuste-i kolostorban.